

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
ФАКУЛТЕТ ПОЛИТИЧКИХ НАУКА

Fatma Gamze Çakmak

**Турска и Србија од тензија до сарадње:
билатерални односи у периоду 2009-2019**

докторска дисертација

Београд, 2023. године

UNIVERSITY OF BELGRADE
FACULTY OF POLITICAL SCIENCES

Fatma Gamze Çakmak

**TURKEY AND SERBIA FROM TENSIONS TO
COOPERATION: BILATERAL RELATIONS
BETWEEN 2009-2019**

Doctoral Dissertation

Belgrade, 2023

Ментор:

проф. др Драган Ђукановић, Универзитет у Београду – Факултет политичких наука

Чланови комисије:

Датум одбране: _____

ТУРСКА И СРБИЈА ОД ТЕНЗИЈА ДО САРАДЊЕ: БИЛАТЕРАЛНИ ОДНОСИ У ПЕРИОДУ 2009-2019

САЖЕТАК

Балкан је вековима привлачио пажњу великих сила због свог посебног геостратешког положаја. Овај регион, који се налази на раскрсници Истока и Запада, је стога био сведок такмичења западних сила попут ЕУ и САД, с једне стране, и незападних великих сила попут Русије и Кине, с друге стране. Због својих историјских, културних и верских веза са земљама овог региона, Турска је у својој спољној политици увек стављала Балкан међу приоритетима. Међутим, од 2009. године примећује се изузетан пораст интересовања Турске за овај регион. Посебно су упадљиви све значајнији односи између Турске и Србије, које су до 2000-их имале различите спољнополитичке оријентације изазване међународним системом. Предмет ове тезе су билатерални односи (2009—2019) између Турске и Србије, чији су национални митови потпуно супротни један другом. Ова теза има за циљ да открије факторе који утичу на односе између две земље у оквиру механизма каузалности који сугеришу теорије “неореализма“ и “меке моћи“. У том контексту, главна тврдња истраживача је да су билатерални односи Србије и Турске (зависна варијабла) производ системских притисака (независна варијабла) и меке моћи (независна варијабла). Сходно томе, аутор нуди пет аргумената који утичу на односе двеју земаља. Први је регионални вакуум моћи на Балкану изазван застојем у проширењу ЕУ након кризе еврозоне. Други је захлађење турско-америчких (генерално западних) односа и приближавање Турске алтернативним силама попут Русије и Кине и њено вођење аутономније спољне политике. Трећи аргумент је политика балансирања Србије западно и Русије. Четврто аргумент је да постоје регионални спорови, као што је Косово и Метохије или потенцијални проблеми у вези са Републиком Српском. И коначно, пети аргумент је ефикасност употребе меких алата у Турској. У светлу ових аргумената, главна теза коју заступа аутор је да Турска и Србија нису само пиони у политици великих сила. Уместо тога, они покушавају да маневришу унутар системских услова. Као резултат тога,

уместо идеолошких идеала, обе земље воде спољну политику засновану на прагматичним, интересно вођеним и реалполитичким принципима.

Кључне речи: Билатерални односи Турске и Србије, неореализам, мека моћ, политички односи, економски односи, културни односи.

Научна област: Политичке науке

Ужа научна област: Међународни односи

Број уписа: 15/2016

TURKEY AND SERBIA FROM TENSIONS TO COOPERATION: BILATERAL RELATIONS BETWEEN 2009-2019

ABSTRACT

The Balkans has attracted the attention of great powers for centuries due to its special geostrategic location. This region, which is at the intersection of the East and the West, has therefore witnessed the competition of Western powers such as the EU and the US, on the one hand, and non-Western great powers such as Russia and China, on the other. In Turkish foreign policy, the Balkans has always been among the top priorities because of its historical, cultural, and religious ties with the countries of this region. However, an extraordinary increase has been observed in Turkey's interest in the region since 2009. Particularly striking are the increasing relations between two countries "Turkey and Serbia" which had different foreign policy orientations caused by the international system until the 2000s. The subject of this thesis is the bilateral relations (2009-2019) between Turkey and Serbia, whose national myths are completely opposite to each other. This thesis aims to reveal the factors affecting relations between the two countries within the causality mechanism suggested by the "Neorealism" and "soft power" theories. In this context, the main claim of the researcher is that the bilateral relations between Serbia and Turkey (the dependent variable) are a product of systemic pressures (the independent variable) and soft power (the independent variable). Accordingly, the researcher offers five arguments that affect relations between the two countries. The first is the regional power vacuum in the Balkans caused by the deadlock in EU enlargement after the Eurozone crisis. The second is the cooling of Turkish-American (generally Western) relations and Turkey's rapprochement with alternative powers such as Russia and China, and its pursuit of a more autonomous foreign policy. The third argument is Serbia's balancing policy between West and Russia. The fourth is that there are regional disputes, such as Kosovo i Metohija or potential problems regarding the Republic of Srpska. And finally, the fifth argument is the effectiveness of Turkey's use of soft power tools. In light of these arguments, the main thesis advocated by the author is that Turkey and Serbia are not just pawns in great power politics. Instead, they are trying to manoeuvre within systemic conditions. As a result, rather than ideological ideals, both countries pursue a foreign policy based on pragmatic, interest-driven, and realpolitik principles.

Key Words: Turkey-Serbia bilateral relations, neorealism, soft power, political relations, economic relations, cultural relations.

Scientific field: Political science

Scientific Subfield: International relations

Registration Number:15/2016

**ТУРСКА И СРБИЈА ОД ТЕНЗИЈА ДО САРАДЊЕ: БИЛАТЕРАЛНИ
ОДНОСИ У ПЕРИОДУ 2009-2019**

САЖЕТАК	ii
ABSTRACT	iv
Листа скраћеница.....	v
1. УВОД.....	1
1.1. Предмет и циљ докторске дисертације	1
1.1.1. Предмет тезе	1
1.1.2. Истраживачко питање и временски оквир истраживања	5
1.1.3. Циљеви истраживања.....	10
1.2. Научни и друштвени значај истраживања	10
1.2.1. Научни и друштвени значај	10
1.3. Хипотетички оквир	11
1.4. Методи примењени у истраживању	12
1.5. Преглед поглавља	14
1.6. Преглед литературе	15
2. ТЕОРИЈСКИ ОКВИР	29
2.1. Неореализам	29
2.1.1. Порекло неореализма.....	32
2.1.2. Претпоставке неореализма	33
2.1.2.1. Значај међународног система	33
2.1.2.2. Разлози за рат	34
2.1.2.3. Сврхе држава.....	35
2.1.2.4. Равнотежа моћи	36
2.1.2.5. Биполарност и мултиполарност	37
2.1.3. Офанзивни и дефанзивни реализам.....	40
2.2. Мека моћ.....	43
2.2.1. Порекло меке моћи	43
2.2.2. Други концепти меке моћи	47
2.2.3. Слични концепти меке моћи	51
2.2.3.1. Цивилна моћ.....	52
2.2.3.2. Нормативна моћ	53
2.2.4. Однос између меке моћи и јавне дипломатије.....	54
2.2.5. Критичари Најевог концепта меке моћи	56
3. ТУРСКА СПОЉНА ПОЛИТИКА У ЕРИ АКП-А.....	61
3.1. Главне одреднице традиционалне турске спољне политике.....	61
3.1.1. Завештање Османског царства.....	62
3.1.2. Географску позицију	64
3.1.2. Завештање кемализма	67
3.2. Принципи традиционалне турске спољне политике	68
3.2.1. Одржавање статуса кво	68

3.2.2. Западначка оријентација	70
3.2.3. Мирно решавање спорова/посвећеност међународном праву.....	71
3.3. Разумевање спољне политике влада АКП-а.....	73
3.3.1. Доктрина стратегијске дубине	73
3.3.1.1. Порекло	73
3.3.1.2. Тумачења стратегијске дубине	76
3.3.2. Партијски програми и изборни манифести.....	78
4.1.3 Принципи спољне политике АКП-а.....	83
3.3.3. Спољна политика АКП-а из неореалистичке перспективе.....	85
3.3.3.1. Период 2002 – 2008, “Прозападни реализам у турској спољној политици”	86
3.3.3.2. Период 2008 – 2015, “Либерални оптимизам у потрази за стратешком аутономијом”	88
3.3.3.3. Период 2015 – 2019, “Реализам у мултиполарном светском поретку у настајању”	90
3.3.4. “Мека сила” у турској спољној политици током раздобља АКП-а.....	93
3.3.4.1. Мултилатерализам.....	93
3.3.4.2. Мирољубива спољна политика и промоција мира.....	97
3.3.4.3. Економска и хуманитарна помоћ.....	99
3.3.4.4. Економски развој	100
3.3.4.5. Политичка зрелост	101
3.3.4.6. Турски модел	104
3.3.4.7. Популарност турске културе.....	104
4. РАЗВОЈ БИЛАТЕРАЛНИХ ОДНОСА ТУРСКЕ И СРБИЈЕ ОД 2009. ДО 2019. ГОДИНЕ.....	107
4.1. Политички односи Турске и Србије.....	107
4.1.1. Преглед балканске политике Турске у доба после хладног рата .	107
4.2.2. Трилатерална сарадња Турске, Србије и Босне и Херцеговине...	114
4.2.2.1. Политичка достигнућа трилатералне сарадње	114
4.1.2.2 Главни изазови трилатералне сарадње.....	118
4.1.2.2.1. Политичке кризе у трилатералној сарадњи	119
4.1.2.2.2. Политичка изолација Републике Српске од трилатералне сарадње.....	122
4.2. Економски односи Турске и Србије	124
4.2.1.1. Успостављање економске димензије трилатералне сарадње.	124
4.2.1.2. Изазови за економску димензију трилатералне сарадње	127
4.2.2. Статистика трговине између Турске и Србије	128
4.2.3. Унапређење турских инвестиција у Србији.....	132
4.2.4.Пројекат гасовода “Турски ток”: Пример “вин-вин” приступа...	134
4.3. Културни односи Турске и Србије.....	136
4.3.1. Активности јавних институција.....	136
4.3.1.1. ТИКА.....	136
4.3.1.2. Институт Јунус Емре	140
4.3.1.3. Друге институције	143
4.3.2. Активности не-државних организација.....	148
4.3.2.1. НВО	148
4.3.2.2. Турске серије	150
4.3.2.3. Друге активности	151

5. СТУДИЈА СЛУЧАЈА: ДЕТЕРМИНАНТА ОДНОСА ТУРСКЕ И СРБИЈЕ ИЗМЕЂУ 2009-2019.....	153
5.1. Међународни системски притисци.....	153
5.1.1. Кризе еврозоне и вакуум моћи на Западном Балкану.....	153
5.1.2 Захлађење односа Турске и Запада и аутономна спољна политика Турске	159
5.1.3. Српска Политика балансирања између Запада и Русије.....	164
5.1. 4. Могући регионални спорови: проблем Косова и Метохије и ситуација са Републиком Српском	168
5. 2. Коришћење алата меке моћи у Србији.....	172
6. ЗАКЉУЧАК	176
6.1. Ревидирана методологија истраживања и аналитички оквир.....	176
6.2. Главни налази и аргументи	179
6.3. Допринос научној области.....	183
6.4. Могући путеви будућих истраживања.....	184
ЛИТЕРАТУРА	187
Монографије, зборници радова и научни чланци:.....	187
Медијски и интернет извори:	201
Списак учесника интервјуа	211

Листа табела и слика

Табела 1: Мека моћ: средство за успех у светској политици, Џозеф Нај.....	48
Табела 2: Србија и Турска: извоз, увоз и обим трговине у америчким доларима.....	131
Табела 3: Активности ТИКА у Србији у периоду 2007-2019.....	138
Табела 4: Активности ИЈЕ у Србији.....	143
Слика 1: Узрочни механизам.....	154

Листа скраћеница

AFAD Управа за катастрофе и ванредне ситуације (Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı)

AKP Партија правде и развоја (Adalet ve Kalkınma Partisi)

BSEC Black Sea Economic Cooperation

CHP Републиканска народна партија (Cumhuriyet Halk Partisi)

DEİK Одбор за економске односе са иностранством (Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu)

DIYANET Управа за верске послове (Diyanet İşleri Başkanlığı)

KDK Координација јавне дипломатије (Kamu Diplomasisi Koordinatörlüğü)

MÜSIAD Независно удружење индустријалаца и привредника (Müstakil Sanayici ve İş Adamları Derneği)

OHAL Ванредно стање (Olağanüstü hal)

OSCE Organization for Security and Co-operation in Europe

PKK Радничка партија Курдистана (Partiya Karkeren Kurdistan)

RS Република Србија

SDA Странка демократске акције

SDP Санџачка демократска партија

SEЕСР Процес сарадње земаља југоисточне Европе

TBMM Велика народна скупштина Турске (Türkiye Büyük Millet Meclisi)

TİKA Turkish Cooperation and Development Agency (Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığı)

TMV турска фондација Маариф (Türkiye Maarif Vakfi)

TOBB Унија комора и робних берзи Турске (Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği)

TSK турске оружане снаге (Türk Silahlı Kuvvetleri)

TRT Турска телевизијска и радио корпорација (Türkiye Televizyon ve Radyo Kurumu)

TÜSIAD Турско удружење индустрије и бизниса (Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği)

UKİD Удружење за Међународни Развој и Сарадњу (Uluslararası Kalkınma ve İşbirliği Derneği)

YEİ Институт Јунус Емре (Yunus Emre Enstitüsü)

YTB Председништво за Турке у иностранству и сродне заједнице (Yurt Dışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı)

1. УВОД

1.1. Предмет и циљ докторске дисертације

1.1.1. Предмет тезе

Док је Турска заузимала релативно пасивну или реактивну спољнополитичку позицију током периода хладног рата, њена послехладноратовска спољна политика обележена је таласима спољнополитичког активизма.¹ Посебно током последње две деценије, Турска одржава активнију спољну политику на Балкану. Нова отварања према Југоисточној Европи и стварање нових држава увелико су измениле спољнополитичку стратегију Турске, која је имала за циљ далекосежнији политички утицај. Придруживањем мултилатералним снагама, такозваним Стабилизационим снагама (СФОР) Турска је преузела активну улогу и више се усмерила ка Босни и Херцеговини (БиХ) током рата који се у њој одигравао.² Касније, током рата на Косову и Метохији 1999. године и током дугогодишњег спора Бивше Југословенске Републике Македоније и Грчке око имена „Македонија“, Турска се залагала за улогу посредника у региону. У периоду снажног економског раста почетком 2000. године, и успона новоформиране Партије правде и развоја (АКП), Балкан је био у центру пажње Турске. Напуштањем традиционалне реалполитике и применом нових приступа као што су “нула проблема са суседима” и “win-win“, Турска се нашла у посебно доброј позицији да одигра важну улогу у региону. Уз фрагменте османске баштине, као и културне односе који су постојали у региону и идентификацију "родбинских" заједница, Турци у иностранству су сматрани истинским богатством за стварање повољног окружења за обновљене блиске односе са заједницама на Балкану.

Паралелно са напорима Турске да оживи своје османско наслеђе на Балкану, текући процес придруживања Европској унији (ЕУ) за који су аплицирале све земље Западног Балкана показује значајно успоравање.³ Деценију након што је процес започео, и упркос значајном списку активности, Западни Балкан остаје далеко од експлицитних циљева процеса – тј. чланства у ЕУ. Након почетне крхкости после

¹ William Hale, *Turkish Foreign Policy 1774-2000*, Taylor & Francis, 2002.

² Faruk Sönmezoğlu, *Türk Dış Politikası*, Der Yayınları, İstanbul, 2006, p.593.

³ Alida Vračić, *Turkey's Role in the Western Balkans*, *SWP Research Paper 11*, 2016, p.5.

ратних сукоба која је и навела ЕУ да напредује према процесу придруживања Западног Балкана, низак ниво ентузијазма за проширење у европским престоницама - заједно са глобалном економском кризом - оштро су скренули пажњу ЕУ са Балкана. Користећи нове политичке преокрете - и у одсуству било каквих солидних резултата на ЕУ пројекту за Западни Балкан - Турска је постојано наставила да повећава напоре на успостављању конкретних структура широм региона. Мреже турских верских и културних институција нашле су плодно тло у многим деловима Западног Балкана. Појавиле су се нове школе и универзитети, оживљавајући демографске и културне везе. На основу приступа који је нагињао принципу привлачења и убеђивања, а не притиска, појачано присуство Анкаре у региону у последњих 20 година постигло је огромну видљивост.

Иако се Турска повукла с Балкана почетком 20. века, она је недвосмислено остала важан балкански геополитички фактор. Треба напоменути да је на спољну политику Турске и оснивање модерне турске државе утицао кемализам као идеологија која раскида историјске традиције Османског царства и настоји да направи синтезу западних вредности и културе. Дакле, од самог почетка модерне турске државе, слоган “Yurtta Sulh, Cihanda Sulh” (“Мир у земљи, мир у свету”) био је обавезујући за службену спољнополитичку доктрину.⁴ Основа ове доктрине била је неекспанзионистичка и неинтервентистичка политика за стрпљиво грађење добросуседских односа са готово свим балканским земљама.⁵ Промене доктрине почеле су почетком деведесетих, када је Тургут Озал (*Turgut Özal*), оснивач Исламске десничарске партије (АНАП), постао председник Турске. У истом периоду, због кризе изазване распадом СФРЈ, Турска је предузела неколико иницијатива да подржи босанске муслимане у сукобу у Босни и Херцеговини, што је у ствари био почетак фундаменталне промене у спољној политици на Балкану. Турска се такође придружила интервенцији НАТО-а против Савезне Републике Југославије 1999. године и наставила да одржава традиционално добре односе са косовским Албанцима како би још више ојачала свој положај у региону.

У првој деценији 21. века појавила се јасна формулација нове доктрине чији је циљ враћање утицаја у регионима који су некада припадали Османском царству. Овај нови геополитички приступ припада Ахмету Давутоглуу (*Ahmet Davutoglu*) (министар 2009-2014, премијер 2014-2016), творцу концепта „Стратегијска дубина“ (Stratejik

⁴ Oral Sander, *Ulusçuluk ve Türk Dış Politikasında Barış Unsuru*, Atatürk Haftası Armağanı, Ankara, 1995, p.2.

⁵ Şükrü Nahioğlu, *Atatürk, An Intellectual Biography*, Princeton University Press, New Jersey, 2011.

Derinlik). Вишедимензионалност и мултилатерализам су главне карактеристике ове нове стратегије. Евроатлантски вектор више није најважнија одредница и биће такође важно побољшати односе са актерима на Блиском Истоку, Северној Африци, Јужном Кавказу, Централној Азији и Балкану. Из ове перспективе „Стратегијска дубина“ значи одступање од оксидентализма и приближавање паносманизму и пантуркизму. ⁶Његов главни циљ је постепена изградња такозване "меке моћи" (*soft power*) коришћењем традиција Османског царства у дипломатији. Турска је почела да решава све спорове са суседним земљама билатералним односима и посредовањем. На тај начин је Анкара почела да гради своју позицију и ауторитет као регионална сила. Наравно, ова стратегија има и веома прагматичну димензију као што су повећање извоза и инвестиција турских компанија у суседне земље.

Турска све више покушава да консолидује свој економски, политички и културни утицај на Балкану, што многи стручњаци и учењаци означавају као неоосманизам. (на пример, у својој књизи *Neo-Ottomanism - Turkey's Return to the Balkans*, Дарко Танасковић је подвукао верске и културне карактеристике неоосманизма и како Турска користи ове факторе да би стекла политичку моћ у региону). Ово се данас може сагледати кроз дипломатске активности Турске, како у Србији, тако и у региону. Несумњиво, недавни активизам у турској спољној политици према региону донео је и низ позитивних исхода. Да илуструјемо, Турска је од 2009. године преузела иницијативу за унапређење билатералних односа са Србијом. У октобру 2009. године турски председник Абдуллах Гул (*Abdullah Gül*) посетио је Београд – то је прва званична посета турског шефа државе од 1986. Такође, 2009. године Турска и Србија потписале су споразум о слободној трговини, што је довело до побољшања билатералне трговине између две земље. Обим трговине између две земље у 2011. години износио је 568 милиона долара док је током 2018. године порастао на 1,2 милијарде долара.⁷

Турска је такође председавала Процесом сарадње у југоисточној Европи (ПСуЈЕ) током 2009–2010. Слоган турског председавања „Од заједничке историје до заједничке будућности“, указује на однос Турске према Балкану. Чињеница да су бутмирски преговори предвођени САД-ом и ЕУ-ом били неуспешни у решавању питања уставне

⁶ Бабић, Марко, “Изазови геополитичких концепција на Балкану: случај Србије”, *Међународна политика*, бр.1169, 2018, стр.43-50.

⁷ “Sırbistan Ülke Profili”, *Türkiye Cumhuriyeti Ticaret Bakanlığı*, доступно на: <https://www.ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/avrupa/s%C4%B1rbistan/ulke-profil/turkiye-ile-ticaret>, приступљено 11/06/2019.

реформе у Босни и Херцеговини, навела је Турску да настави своју дипломатију на високом нивоу међу свим странама.⁸ У ствари, Турска је покренула трилатералне механизме консултација, један са БиХ и Србијом, а други са БиХ и Хрватском. За време турског посредовања, односи Београда и Сарајева су се смирили у смислу да је нови амбасадор Босне и Херцеговине у Србији коначно акредитован и да је српски парламент усвојио декларацију којом се осуђује злочин у Сребреници. Такође, Турска је успешно лобирала да НАТО понуди Босни и Херцеговини Акциони план за чланство (МАП) у априлу 2010. године. До данас су постојала три трилатерална самита на председничком нивоу између Турске, Босне и Херцеговине и Србије. Први је у Истанбулу организовао турски председник Абдуллах Гул 24. априла 2010. године, током којег су председници те три земље потписали Истанбулску декларацију о миру и стабилности на Балкану, чиме је гарантован територијални интегритет и суверенитет Босне и Херцеговине. Домаћин Другог самита одржаног 26. априла 2011. године био је председник Србије Борис Тадић. Трећи самит је одржан средином маја 2013. године, где су тројица председника потписала споразум о економској сарадњи и започела истраживање могућности за успостављање трилатералног одбора за трговину. Први трилатерални састанак министара економије и трговине три земље одржан је у априлу 2013. Године.⁹ Срдачан однос наставио се и после смене власти у Србији, упркос застоју изазваним запаљивом реториком тадашњег турског премијера Ердогана (*Erdogan*), који је изјавио да је “Косово Турска, а Турска Косово“, што је изазвало отказивање четвртог трилатералног састанка на председничком нивоу који је требало да буде одржан у децембру 2013. године у Београду.¹⁰ Трилатерални механизам, који је најважнији корак у усклађивању три земље, још увек је активан, иако понекад постоје неслагања између земаља. Последњи самит је одржан 8. октобра 2019. године у Београду.

Нова балканска иницијатива Анкаре, која се састојала од успостављања трилатералног механизма између Србије, БиХ и Турске, поставила је основе за ближу сарадњу, наглашавајући чињеницу да трајни мир и стабилност у региону нису могући без Србије. Главно настојање Турске било је преузимање улоге регионалног

⁸ Mustafa Türkeş, Ş. İnan Rüma, and Sait Akşit, “Kriz Sarmalında Bosna Hersek: ‘Devlet Krizi’” (“Cycles of Crises in Bosnia-Herzegovina: the ‘State Crisis’”), *Boğaziçi Üniversitesi-TÜSİAD Dış Politika Forumu Araştırma Raporu DPF 2012-RR 02.*, p.30.

⁹ Đorđe Pavlović, “The Future of the Trilateral Cooperation among Bosnia and Herzegovina, Turkey, and Serbia”, *SAM Report*, No:1, 2015, pp.20-21.

¹⁰ Oya Dursun Özkanca, “Turkey and the European Union: Strategic Partners or Competitors in the Western Balkans?”, *Journal of Regional Security*, Vol.11, No.1, 2016, p. 37.

посредника и наглашавање регионалне сарадње. Ослобођена од бирократских и често неадекватних механизма и преузевши своју нову улогу у региону, Анкара је приступила пројекту регионалне сарадње изван уобичајеног оквира, покрећући билатералне, трилатералне и мултилатералне мировне иницијативе. То је довело до различитих могућности за сарадњу - пре свега везано за инвестиције. Србија је у средишту сваке велике политичке дискусије која се тиче дешавања на Западном Балкану. Повољни географски положај Србије и њен свеобухватни, историјски доминантни политички утицај на остале земље у региону, чине је стратешки неопходном за Турску. С друге стране, тешка ситуација Србије због недостатка економских инвестиција и њеног циља да постане економски сигурнија, пружа оквир за будуће односе који ће се базирати на погодности, бар док се услови за тај развој не материјализују.

У складу са тим, последњих година из Турске долази основна порука да је Србија кључни партнер у стварању нове ере односа на Балкану. Стога су Турска и Србија показале завидну дозу политичког прагматизма јер су свесне ограничења и ризика. Загревање односа две државе које је почетило потписивања споразума о слободној трговини 2009, предмет је нашег докторског истраживања.

1.1.2. Истраживачко питање и временски оквир истраживања

Овај рад заступа тезу да, иако Турска жели да настави статус кво у међународном систему центрираном око Сједињених Америчких Држава, на бихевиоралном нивоу она одржава врло активну спољну политику засновану на мекој моћи. Дакле, у овој тези нова/активна турска балканска политика усвојена након доласка АКП-а на власт, и њен утицај на билатералне односе са Србијом, биће испитане комбинацијом структуралног реализма и теоријских оквира меке моћи.

Постоји однос између структура међународног система/поретка и начина на који државе дефинишу своје спољнополитичке интересе, а затим поступају у складу с тим. Структурални реализам сматра да, како се међународни поредак помера од униполарности ка мултиполарности, повећава се маневарска способност држава, а посебно средњих и малих сила. Транзициона времена нуде земљама више могућности у спољној политици.¹¹ Како се примат постојећег глобалног хегемона оспорава

¹¹ Tarik Oguzlu, "Turkish Foreign Policy in a Changing World Order," *All Azimuth*, Vol. 0, No. 0, 2018, pp. 1-13.

повећањем броја потенцијалних хегемона на глобалном нивоу, повећава се маневарска способност регионалних сила попут Турске. Чини се да су унутрашње кризе у ЕУ и постепени успон незападних сила, посебно Кине и Русије, допринели вакууму моћи на системском и регионалном нивоу. Упркос чињеници да је спољна политика генерално заснована на комбинацији унутрашњих и спољних фактора, овај рад подвлачи важност последњег.

По први пут у својој савременој дипломатској историји, Турска и Србија деле сличне обрасце спољнополитичких оријентација и стреме ка чланству у истим регионалним организацијама и интеграцији у исти глобални систем. Та слична оријентација побољшава однос две земље више него икад и зближава их. Међутим, такође треба напоменути да постоје значајне препреке када се узме у обзир историјска позадина билатералних односа. Током Првог светског рата, Османско царство и Краљевина Србија били су у савезу са супротним блоковима. Такође, док је Југославија била окупирана током Другог светског рата, Турска је успела да се држи даље од рата. Поред ових, водећа и најважнија разлика је та што су две земље некада припадале различитим блоковима током хладног рата што је довело до диференцијације у њиховим спољнополитичким оријентацијама према биполарном међународном систему. Док је Турска званично изабрала да буде део западног блока уласком у НАТО 1952. године, Југославија је, под влашћу Јосипа Броза Тита, постала једна од водећих земаља Покрета несврстаних, која је водила уравнотежену политику између два блока. Овај тренд диференцијације, изазван супротним позицијама у међународном систему, био је приметан и током Милошевићевог периода у послехладноратовској ери. Распадом СССР-а и након пада Берлинског зида западни блок, којим доминирају Сједињене Државе, изашао је као победник у хладном рату. Ипак, Југославија којом влада Милошевић занемарује могућност да буде на победничкој страни, односно на страни западног блока, док се управо тих година распада у крвавом грађанском рату. Турска као чланица западног блока још није променила своје стајалиште (иако Турска понекад има одређене спорове са западним земљама) из доба после хладног рата и пратила је западно оријентисану спољну и безбедносну политику на Балкану.

Ове разлике засноване на међународном систему између две државе одразиле су се на билатералне односе, а до 2000-их између Србије и Турске није било много зближавања. Штавише, две земље су имале много неслагања, посебно око рата у БиХ и на Косову и Метохији. Међутим, падом Милошевића 2000. године, унутрашња и

спољна политика Србије су се постепено мењале. У новом периоду, који се такође може назвати тачком прекида, као главни спољнополитички циљеви Србије постављени су чланство у ЕУ и прекид изолације због санкција и сукоба. Управо у овом тренутку, билатерални односи су почели да се развијају, и две земље су почеле да деле сличне спољнополитичке циљеве по први пут током историје, као што је детаљније описано раније.

Међутим, доба европеизације које је започело Пактом о стабилности - чије су неолибералне интервенције у почетку релативно позитивно деловале на регион - завршило се европском дужничком кризом 2009. године. Док су државе Западног Балкана у почетку постигле високе стопе економског раста, релативно ниске стопе незапослености и добиле велики прилив страних директних инвестиција (СДИ), до краја 2008. године све су доживеле драматичан пад стопе раста, пораст стопе незапослености и нагли пад страних директних инвестиција. Мини бум (*mini-boom*) које су доживеле државе Западног Балкана захваљујући подршци ЕУ прерастао је у европску дужничку кризу и указао на рањивост ових држава.¹² У складу с тим, доминација ЕУ над Западним Балканом такође је ослабљена након дужничке кризе.

Слично томе, неизвесности у вези с приступањем Турске Европској унији погоршавају неповерење Турске према ЕУ и мотивишу независнију и проактивнију спољну политику на Западном Балкану.¹³

Успоравање процеса приступања ЕУ, и на Западном Балкану и у Турској, показало је да су судбине ове земље и региона повезане. Ово је за Турску прилика да балканским земљама покаже да су њене способности разумевања и сарадње боље него код великих европских земаља. За земље Западног Балкана, а пре свега за Србију, (због про-руске оријентације) то је прилика да добију алтернативног партнера попут Турске, уместо да буду везане искључиво за ЕУ, која их очигледно не жели оваквим какве су. Коначно, високе стопе раста које динамична турска економија тренутно постиже могу само изгледати привлачније сиромашним земљама региона него европска рецесија.¹⁴

Иако Турска још увек сматра важним своје чланство у НАТО-у и потенцијално чланство у Европској унији, последњих година она има све већу тенденцију да се

¹² William Bartlett, Ivana Prica, "The Variable Impact of the Global Economic Crisis on South East Europe", *Economic Annals*, Vol. 56, N.191, p.6.

¹³ Oya Dursun Özkanca, "Turkey and the European Union: Strategic Partners or Competitors in the Western Balkans?", op., cit., p. 42.

¹⁴ Ајзенхамер Владимир, Трапара Владимир, "Турска политика према Србији и Западном Балкану у контексту актуелних међународних и регионалних трендова", *Србија У Југоисточној Европи*, Ед: Драган Ђукановић, Владимир Трапара, Институт за међуна, стр.5.

приближи Русији и Кини и постане активнија него икад на Блиском Истоку. Без обзира да ли се то назива “приближавање Блиском истоку”, “евроазијанизам” или “стратешка аутономија”, са сигурношћу се може тврдити да Турска више не гледа на своје спољашње окружење из претежно прозападне перспективе. Слабљење вестернизма у турској спољној политици не може се једино приписати постепеној ерозији западног примата у глобалној политици.¹⁵ Последњих година Турска је постајала све више забринута у вези са сигурношћу, а америчка политика на Блиском Истоку током последњих петнаест година ту је играла кључну улогу. Слика Запада као крајњег турског пружаоца сигурности урушила се, обзиром да многе политике САД на Блиском Истоку након 11. септембра угрожавају осећај сигурности Турске. Све већа привлачност “пекиншког модела”, као и растући национализам који се манифестује у Путиновој Русији, умањили су нормативне основе либералног међународног поретка који предводе САД. Чини се да је Турска једна од оних “колебљивих” држава (*swing states*) која показује све већу спремност за прихватање незападних сила у међународној политици.¹⁶ Треба такође признати да изгледа да и Русија и Кина приступају Турској из инструменталне перспективе; подметање клинова између НАТО савезника, у овом случају посебно између Турске и Сједињених Држава, вероватно би повећало њихову преговарачку моћ са Сједињеним Државама. Вредно је напоменути да ни Русија ни Кина нису спремне да прихвате Турску у међународне организације које воде као пуноправне чланице. Ово сугерише да се Турска ближи овим земљама и другим незападним међународним организацијама у напорима да помогне равнотежи западних сила. Турска није доказала да је револуционарна држава која има за циљ радикално преправљање либералног међународног поретка. Под условом да либерални међународни поредак убедљивије одражава постојећу равнотежу снага у данашњем свету, Турска би вероватно преферирала тренутни либерални поредак.¹⁷

Такође, погоршање америчко-руских односа утицај на политику Турске према Западном Балкану. Чврсто сврставање Турске са Западом може бити лоше, пре свега због про-руске оријентације Србије. Супротно томе, превелики сукоб интереса између Турске и Русије¹⁸ би Турску чвршће везао за Запад, а њена улога била би слична оној

¹⁵ Tarık Oguzlu, “Turkish Foreign Policy in a Changing World Order”, *op.cit.*, p.6.

¹⁶ исто.

¹⁷ исто.

¹⁸ Односи Турске и Русије су знатно добили на интензитету од 2010. године. Делимичном институционализацијом сарадње (увођење Савета за сарадњу, годишњег самита, као и заједничке Групе за стратешка планирања) две државе су подигле односе на виши ниво и прогласиле “Стратешко партнерство”. Ипак, у реалности међусобни односи остали су више тактички него стратешки, услед

коју је одиграла током хладног рата. У том случају, САД би подржале везивање земаља региона за Турску као алтернативу њиховом дуготрајном придруживању ЕУ. Кад су у питању оба тренда - успоравање придруживања ЕУ и погоршање америчко-руских односа - Турска се намеће као алтернативни партнер за регион. Такође се може видети како догађаји везани за “Арапско пролеће” утичу на спољну политику Турске у региону.¹⁹

Као што је горе објашњено, види се да међународна и регионална динамика утичу на политику Турске на Балкану и билатералне односе са Србијом. Тако, првенствено, циљ је да ова теза теоријски буде заснована на теорији структуралног реализма међународних односа. С друге стране, Волцов теоријски концепт структуралног реализма није у потпуности компатибилан за испитивање “турског модела” у Србији с обзиром да спољнополитички стил АКП-а такође карактерише већи нагласак на коришћење алата меке моћи и јавне дипломатије.

Користећи структурални реализам и меку моћ као теоријске концепте, ова теза ће покушати да одговори на следећа питања:

Како је спољнополитички активизам Турске на Западном Балкану утицао на билатералне односе са Србијом последњих година? Поред овог основног питања, ова теза ће покушати да нађе одговоре на следећа сродна питања: Који фактори доприносе или спречавају ефикасност турског присуства у Србији? На којим пољима билатерални односи показују највише побољшања? Који су спољнополитички интереси Турске у Србији? Да ли су добри билатерални односи између две земље последњих година привремени? (или су односи постали институционализовани?) Да ли се турска спољна политика у Србији такмичи са ЕУ, САД и Русијом или их допуњава? Зашто?

У светлу одговора на та питања, овај рад ће се бавити емпиријским истраживањем природе билатералних односа између Турске и Србије, користећи структурални реализам и меку моћ као концепте теоријског оквира. Покривајући период 2009-2019, ово савремено истраживање фокусира се на предметну земљу, у овом случају Србију, да би се мерила ефикасност механизма меке моћи у земљи кандидату за чланство у ЕУ чији је национални мит у потпуној супротности са Турском, узимајући у обзир позиције Србије и Турске у међународном систему.

недостатка заједничког плана политичког деловања и великих разлика у регионалним интересима. Bulent Aliriza, Stephen J. Flanagan, “Turkey’s evolving relations with Russia and Iran”, in Stephen J. Flanagan (ed.), *The Turkey, Russia, Iran Nexus driving forces and strategies*, Center for Strategic and International Studies (CSIS), Washington, D.C, 2013, p. 4.

¹⁹ Владимир Ајзенхамер, Владимир Трапара, “Турска политика према Србији и Западном Балкану у контексту актуелних међународних и регионалних трендова”, *op. cit.*, p.7.

1.1.3. Циљеви истраживања

Научни циљ истраживања је да истражи мотивацију и ресурсе који стоје иза турског активизма у Србији са концептуалним оквиром. Стога ће ова теза пружити детаљну, ажурну и теоретски утемељену анализу турске спољне политике у Србији као и омогућити даљу анализу турске спољне политике на Западном Балкану.

Постављена истраживачка питања јасно показују да је основни циљ овог истраживања научно објашњење, односно покушај давања убедљивог одговора на питање узрока побољшања билатералних односа између држава. Дисертација ће у мањем обиму представити и покушај предвиђања даљег развоја/погоршања турско-српских односа, на основу раније утврђених тачака конвергенције и дивергенције. Научни опис упознаје читаоца са предметом истраживања и послужиће као основа за објашњење и предвиђање.

1.2. Научни и друштвени значај истраживања

1.2.1. Научни и друштвени значај

Дисертација ће бити формирана као научна студија у пет поглавља са закључцима и поглављима из литературе. Истраживачки материјал који се до сада није широко користио у области међународних односа у Србији и Турској свакодневно добија све значајнију улогу због дугорочних нерешених политичких проблема на Западном Балкану. Дакле, ово истраживање ће осветлити не само главне карактеристике билатералних односа две земље, већ и њене утицаје на сарадњу и безбедност у региону, уз очекивање будућег развоја. Резултати истраживања требало би да представљају научни допринос проучавању међународних односа уопште.

Научни значај истраживања је допринос постојећој литератури о предмету истраживања као и валидација, преглед и критика постојећих теоријских концепата. Очекивани резултат тезе је провера основне и посебних хипотеза. Истраживање ће покушати да укаже на динамику раста односа Србије и Турске у последњим годинама и на могуће теме неслагања који могу ограничити билатералне односе. Такође, идеја је да се скрене пажња на предности коришћења еkleктичног приступа у испитивању савремених односа Србије и Турске.

Друштвени значај овог истраживања је разумевање постојећих разлика/сличности у спољнополитичким циљевима две земље, чији су односи такође важни у погледу регионалне политике. Последњих година, иако постоје несугласице између две земље, може се боље разумети трансформација Србије и Турске на почетку 21. века и њихови спољнополитички циљеви, бацајући светлост на сложену динамику развоја билатералних односа. Поред тога, ова докторска теза има за циљ да пружи објективну анализу српско-турских односа, чија је интерпретација идеолошки и политички пристрасна како у спољним тако и у националним академским областима. С тим у вези, ово ће истраживање поново имати критичку важност доминантних схватања нове турске спољне политике само као неоимперијалних амбиција Анкаре или поновне исламизације турске државе и друштва.²⁰

1.3. Хипотетички оквир

Основна хипотеза: Зближавање Турске и Србије последица је међународног и регионалног развоја, а не историјских, идејних или културних фактора. Односи између Турске и Србије се граде и реконструишу у складу са њиховим позицијама у међународном систему.

Турска је као чланица НАТО-а од 1952. године и најважнији амерички партнер у овом региону дуго посматрана из перспективе америчке политике на Балкану. Атлантски систем је несумњиво препознао турски активизам не само за неутрализацију утицаја Евроазије и Русије у региону, већ је и веровао да регионални интереси Турске остају у складу са америчком и западном политиком. Једнако важан аспект била је контрола над муслиманима у региону, јачањем секуларног турског ислама међу њима. Иако Турска понекад има несугласице с америчко-атлантским системом, она води политику процеса повратка на Балкан као својеврсну геополитичку и геоекономску надокнаду неиспуњеног циља чланства у ЕУ ради стицања веће аутономије у региону, а да притом није у супротности са атлантским интересима.

С друге стране, унутрашња и спољна политика Србије су се прогресивно мењале након пада Милошевића. Од 2000-их, као главни спољнополитички циљеви Србије одређени су чланство у ЕУ и на тај начин интеграција у атлантски систем. Управо у

²⁰ Дарко Танасковић, *Неоосманизам - повратак Турске на Балкан*, ЈП Службени гласник, 2010; Миша Ђурковић, Александар Раковић, *турска регионална сила?*, Институт за европске студије, Београд, 2013.

том тренутку, почели су да се развијају билатерални односи, и две земље су почеле да деле сличне спољнополитичке циљеве по први пут током историје, као што је то детаљније описано раније.

Прва посебна хипотеза: Европска дужничка криза, које је почела 2009. године, допринела је развоју билатералних односа Турске и Србије. Успоравање процеса приступања ЕУ, и Западног Балкана и Турске, створило је плодно тло за Турску да одржи активну политику на Западном Балкану. За земље Западног Балкана, а пре свега за Србију, (због про-руске оријентације), то је прилика да добију алтернативног партнера попут Турске, уместо да буду снажно везани за ЕУ.

Друга посебна хипотеза: Турска ефикасно користи алате меке моћи и јавну дипломатију у односима са Србијом. На билатералне односе Турске и Србије позитивно утиче активнији и вишедимензионални приступ спољне политике Турске у периоду АКП-а. Иако постоје одређени спорови између две земље, попут сукоба у Босни и Херцеговини и признања Косова, билатерални односи се постепено развијају. Док Турска на међународном нивоу води западно оријентисану спољну политику, ефикасно користи алате меке моћи на регионалном и националном нивоу на Балкану.

Трећа посебна хипотеза: билатерални односи Турске и Србије углавном се развијају у економским областима. Високе стопе раста које је динамична турска економија постигла у овом тренутку изгледају привлачно Србији. Такође за турске компаније развијање трговинских односа и инвестиције у Србију имају значење попут уласка на европска тржишта.

Четврта посебна хипотеза: Позитиван развој на политичким и економским пољима не одражава се на исти начин као у културним односима. Социјално-културни алати меке моћи, као институти ТИКА и Јунус Емре, су мање активни и ефикасни у Србији у поређењу с другим земљама западног Балкана због неоосманских стремљења и неких историјских предрасуда.

Пета посебна хипотеза: Иако билатерални односи Турске и Србије настављају да се развијају, Турска није у стању да достигне ниво који би се такмичио са другим великим силама у Србији као што су ЕУ, САД, Русија, Немачка.

1.4. Методи примењени у истраживању

У овом истраживању користиће се следеће опште научне методе: хипотетичко-дедуктивна, аналитичко-дедуктивна и компаративна. Истраживање ће се заснивати на

примарним и секундарним изворима података; користиће се стручна литература (одабрана листа у прилогу).

Припрема дисертације захтеваће коришћење обимне базе писаног и мултимедијалног материјала и званичних података. Научна литература која ће се користити састоји се од чланака и монографија еминентних аутора. Стога, рад ће се ослонити на претходно припремљени преглед литературе, ради систематизације постојећих налаза с циљем њиховог бржег представљања, разрешења контроверзи и евентуалне надоградње њихових претпоставки. Такође, истраживање ће се фокусирати на вести и анализе, као и на званичне документе и извештаје. Велика пажња биће посвећена изјавама турских и српских политичара, као и медијском садржају који покрива њихове активности, релевантне догађаје и уопште, питањима која су предмет овог истраживања.

Научни значај овог истраживања је пре свега верификација, потврда, ревизија и критика постојећих теоријских концепата, како Волцове теорије структуралног реализма у међународним односима, тако и Најовог теоријског модела меке моћи. Стога ће дисертација бити **студија случаја** у којој ће ове теорије бити верификоване, потврђене или оповргнуте на примеру српско-турских билатералних односа. Студија случаја је метода којом се феномени проучавају као целовити “случајеви”. Употреба метода случаја укључује примену и **квалитативних и квантитативних** методологија.

Поред тога, у петом поглављу тезе користила је техника интервјуа која је једна од квалитативних истраживачких техника. Интервјуи су урадили са стручњацима који су сматрали да су погодни за тему тезе и раније су контактирани. Ова метода жели да елиминира недостатке као што су неразумевање квантитативног истраживања, дајући површне информације и недостатак флексибилности. Планирано је да се квалитативни начин истраживања изводи на малим узорима, јер се обично односи. Због тога су полуктурирани интервјуи спроведени са деветнаест анкетара (десет из Турске, девет из Србије) током 2020. године. Узима се у обзир да ли је добијена одговарајућа количина података, а не само величине узорка. Дубоки разговори са полуструктурираним питањима су се возили и на овај начин покушали да добију детаљне одговоре путем ОпенЕник питања. Такође, избор кандидата за интервјуирање и из Србије и Турске пружио је увид у њихову различиту / исто становиште и на тај начин дозвољена поређење. Људи који су интервјуисани изабрани су међу јавним званичницима, академицима, представницима медија и невладиним организацијама.

Прва од ситуација која делимично може да ограничи/ослаби ову теренску студију је она у којој су неки од испитаника заузели став страха док су изражавали своја мишљења на политичком пољу. Међутим, ова слабост ће бити превазиђена разматрањем реакција испитаника на евалуацију интервјуа. Други ограничавајући фактор може бити контроверзна ситуација штампаних медија који добијају финансијску подршку државе или независност НВО-а од политичке моћи. Ефекат овог раније познатог недостатка покушаће се умањити припремом индиректних питања. Најзад, закључци из појединачних случајева и интервјуи биће повезани са општим претпоставкама дисертације.

1.5. Преглед поглавља

У првом поглављу ће се формулисати проблем, предмет и циљеви истраживања. Биће успостављен хипотетички и методолошки оквир, представљени очекивани резултати и научни допринос истраживања. Такође, у овом поглављу биће дата општа оцена односа Турске са Балканом од Балканских ратова до краја хладног рата да би се разумела историјска позадина билатералних односа.

У другом поглављу ће се расправљати о теоријама неореализма и меке моћи као теоријских оквира истраживања. Развијање теорија ће бити разјашњено, изложени основни појмови, а биће разматрани и главни критичари који су усмеравали теорију.

Треће поглавље биће посвећено анализи основне динамике турске спољне политике после хладног рата и измене спољнополитичког разумевања у ери АКП-а. У том контексту ће се такође расправљати о тврдњама о неоосманizmu и о доктрини Стратегијске дубине коју је увео Ахмет Давутоглу. Такође, у овом делу, спољна политика у ери АКП-а ће бити подељена на 3 периода и анализирана из неореалистичке перспективе.

У четвртом поглављу биће испитани билатерални односи Турске и Србије под три подналова као политички, економски и социо-културни односи. Сврха овог одељка биће да се утврди у којим областима су билатерални односи јаки, а у којим слаби. Успостављање трилатералног механизма између Србије, Турске и БиХ (који је један од најважнијих корака у јачању политичких и економских односа), узајамно укидање виза, међусобне политичке посете, званични споразуми и турска улагања у

Србију биће детаљно испитани коришћењем примарних и секундарних извора. Поред тога, активности ТИКА, Института Јунус Емре у Србији и невладиних организација, које су најважније оруђе турске меке моћи, биће оцењиване под поднасловом “Културни односи”.

Пето поглавље испитује независне варијабле (системске варијабле и меку моћ) у емпиријској студији случаја. Ово поглавље анализира узрочне механизме српско-турских односа у периоду 2009-2019. уз помоћ стручних интервјуа и других примарних и секундарних извора. Истраживање укључује полуструктуриране дубинске интервјуе (*in-depth interviews*) са 20 стручњака из Турске и Србије – из ТИКА, Института Јунус Емре, невладиних организација, неких истраживачких центара (*think tanks*), академика, представника медија, званичника турске амбасаде, итд. Будући да имају важно место у оцени пулса јавности, такође имају знање да одговоре на постављена питања.

Шесто поглавље је закључак са резимеом аргумената. Методологија је поново размотрена, показујући читаоцу још једном који су кораци предузети да би се дошло до закључака садржаних у поглављима о концептуалним и емпиријским студијама случаја. Неореализам и мека моћ као теоријски оквир такође су изложени заједно са методологијом. Након тога, завршно поглавље се такође укратко осврће на главне налазе истраживања и представља допринос тезама књижевности неореализма и меке моћи, балканских студија и опште дисциплине међународних односа. У закључном поглављу дају се и препоруке за даља истраживања, јер случај турско-српских односа и турске спољне политике на Балкану може бити привлачан за емпиријске истраживаче, али и за истраживаче међународних односа из других теоријских школа.

1.6. Преглед литературе

Ова дисертација има за циљ да пружи свеобухватно објашњење турске спољне политике на Балкану на примеру билатералних односа Турске и Србије. Стога би прво требало да прикаже главне налазе истраживача и научника о спољнополитичким активностима Анкаре. Сумирање и вредновање ових радова чиниће кључни део тезе иако се овај преглед суочава са препрекама због све веће научне литературе.

Постоји много радова који покушавају да разумеју, опишу, па чак и предвиде промене у спољним односима Анкаре. Тако је настала огромна литература чије је целокупно представљање отежано сопственом величином. Упркос овом проблему,

могуће је анализирати и пронаћи главне тенденције у овој литератури. Ово поглавље има за циљ да опише различите наративе о турској спољној политици у ери АКП-а кроз преглед најважнијих теорија. Стога је ово поглавље од суштинског значаја да би се разумело како и зашто је научна заједница намеравала да анализира спољне односе Анкаре. Коначно, овај део је такође неопходан да би се сагледали актуелни научни приступи турској спољној политици који ће бити превазиђени у овој тези која има за циљ да понуди алтернативно објашњење и алате за разумевање мотива влада АКП-а.

Прво треба да се подвуче да је током ере АКП-а константна дебата представљала научни дискурс о турској спољној политици. Иако се њен фокус с времена на време мењао, главна дебата је увек била повезана са ставом Турске према западним савезницима и њеним отварањем према Блиском истоку, или према било којој азијској сили, посебно према Русији која се може идентификовати као турски еуроазианизам. Дискурс о овом скретању у “традиционалним” турским спољним односима и даље траје. Штавише, догађаји у Гезију²¹- када су дешавања у турској унутрашњој политици привукла међународну пажњу на саму земљу – такође су заштрили дебату да Анкара окреће леђа Западу не само у спољној политици, већ и стварањем нелибералне демократије или чак новог ауторитарног режима наносећи штету западним (демократским) вредностима. Погоршање перцепције АКП-а потхрањивано је њеним спољнополитичким маневрима који су последњих година постали све непредвидивији (довољно је истаћи обарање руског авиона у новембру 2015. године, или сјајно приближавање Москви неких пола године касније). Што се тиче времена одржавања горе наведених дебата, спољна политика АКП-а се може поделити на потпериоде. После 2002. године, током првих година на власти АКП-а, научници су се више фокусирали на могуће придруживање земље Ебропској унији и способност заједнице да прихвати сродне изазове.²² Међутим, појавили су се и рани радови у вези са отварањем Анкаре према Блиском истоку. Касније, због успоравања преговора о приступању ЕУ²³ и растућег активизма у суседним земљама, научници су се окренули анализирању “нових” карактеристика турске спољне политике. Након доласка Ахмета Давутоглуа на чело Министарства спољних послова 2009. године, покренута је претенциозна дебата о самој природи “правих” амбиција Анкаре. Ова

²¹ Политичка криза проистекла из протеста против изградње тржног центра у центру Истанбула, поред трга Таксим у парку Гези. Протести у мају 2013. брзо су ескалирали до масовних антивладиних протеста у већим градовима земље због несразмерне употребе силе од стране полиције.

²² Tarık Oğuzlu, “Turkish Foreign Policy in a Changing World Order”, op. cit., p.7.

²³ Atilla Eralp, Zerrin Torun, “Europe as Seen from Turkey: From a Strategic Goal to an Instrumental Partnership?”, *Perspectives*, Vol. 20, No.2, 2012, pp.83-102.

дебата практично наставља дугу традицију о контроверзи да ли “Турска излази из западног блока или не”. Арапско пролеће 2011. године дало је нову нијансу овој дебати: да ли Турска постаје модел земља за арапски свет? Дебата о применљивости такозваног “турског модела” почела је да доминира научном литературом чак иако арапска јавност или политички актери Турску нису сматрали прихватљивим моделом.

Недуго потом, када су почетна очекивања Анкаре изневерила у Сирији, а отпорност и стабилност Асадовог режима остале нетакнуте предвиђајући дуготрајни рат (2012), па чак и када је председник Мохамед Морси свргнут у Египту (2013), што је довело готово до потпуног уништења омиљене политичке групације Анкаре у региону, Муслиманске браће, научници су почели да тврде да је турска спољна политика у слепој улици. Већина анализа у периоду од 2015. до 2016. године констатовала је да је Анкара изгубила замах на Блиском истоку, да је изгубила пријатеље, да је њена спољна политика кренула у страшну изолацију или чак деградирала земљу у тампон државу.²⁴ Лето 2016. године донело је промену.²⁵ Приближавање Анкаре Москви и њена аутономна одлука да реши сукоб уз подршку Русије и Ирана потврдила је питања о позицији Турске према својим западним и (новим) источним савезницима и њеној стварној оријентацији.

Да резимирамо, у научној литератури постоји велика разноликост објашњења турске спољне политике. У циљу њене концептуализације, у овој тези усвојена су два главна приступа. Прво, турска спољна политика се преоријентише и губи своје традиционалне савезнике (САД и ЕУ), и друго, спољна политика АКП-а је наставак спољних амбиција претходних влада.

Број академских студија које виде период АКП-а као потпуни раскид са претходним периодима је превелик да би се потценио. Западни аналитички центри (think-tanks) и научници сматрају да је споро али стабилно опадање односа Турске и Запада у складу са Анкариним окретањем ка Блиском истоку, те су почели да доводе у питање стварну оријентацију земље. Бројни политички документи и чланци су објављени како би се скренула пажња на ову промену. Многи аналитичари доживљавају текуће промене као претњу или у најмању руку непријатан развој за западне интересе и сматрају их, заједно са неповољним нелибералним или чак

²⁴ Fuat E. Keyman, “Turkish foreign policy in the post-Arab Spring era: from proactive to buffer state”, *Third World Quarterly*, Vol. 37, no. 12, 2016, pp.2274-2287.

²⁵ Aslı Aydıntaşbaş, Kemal Kirişçi, ‘The United States and Turkey Friends, Enemies, or Only Interests’ *Turkey project policy paper Brookings Institute*, No. 12. 2017.

ауторитативним заокретом у унутрашњој политици АКП-а, забрињавајућом тенденцијом коју треба испитати или јој се посветити адекватна пажња.²⁶

Разлози за све већу узнемиреност Запада могу се наћи у неколико турских спољнополитичких маневара. Отварање Анкаре према Хамасу, премијерови говори у Давосу (2009), праћени инцидентом са бродом „Мави Мармара“ који је погоршао односе Анкаре са Израелом, и срдачне везе Турске са Ираном, разбеснели су произраелске елементе цивилног друштва у Сједињеним Државама.²⁷ Приближавање турске владе Сирији (до 2011), либерална визна политика према арапским државама, па чак и сценско отварање према Африци након 2005. године, створили су слику да се у Анкари догодила значајна промена. Током ових година, велики број актера променио је свој став према турској влади. Ови догађаји су окренули неоконзервативце и њихове трустове мозга против Анкаре иако су у почетку подржавали АКП.

Без обзира на то, конгломерат западних наратива о међународном положају Турске и мотивима њене владе никада није био хомогено „негативан“ и такође је пружао широк спектар објашњења и тумачења. На пример, аналитичар корпорације РАНД, Стивен Ф. Лараби, тврди да упркос многим критикама да Запад губи Турску или да влада предвођена АКП-ом напушта традиционалне савезнике земље, турска спољна политика само настоји да се прилагоди постхладноратовском стратешком окружењу које не може бити схваћено као раскид.²⁸ Међутим, он у разним радовима признаје да ће се односи између Вашингтона и Анкаре суочити са изазовима, који су се погоршали од 2003. године када Турска није дала дозволу америчким снагама да нападну Ирак преко њене територије.²⁹ Он такође изражава забринутост због деградације америчко-турске војне сарадње и открива различита питања о којима се ставови две државе разликују, као што су Иран, Сирија или курдско питање.³⁰

Баскин Оран тврди да се током 20. века с времена на време појављивала тврдња да Турска мења своје савезе.³¹ На пример, западни посматрачи су изнели упозорења да се Турска окреће Покрету несврстаних 1970-их, када су односи између Вашингтона и

²⁶ Ariel Cohen, “Washington Concerned as Turkey Leaving the West”, *Turkish Policy Quarterly* Vol. 9, No. 3: 2010, pp. 25-35.

²⁷ Richard Falk, ‘Can the U.S. Government Accept an Independent Turkish Foreign Policy in the Middle East?’, *Insight Turkey*, Vol. 16, No. 1, 2014, p.12.

²⁸ Stephen F. Larrabee, “Turkey’s New Geopolitics”, *Survival: Global Politics and Strategy*, Vol. 52, No. 2, 2010, pp.157-180.

²⁹ Stephen F. Larrabee, “Troubled Partnership U.S.-Turkish Relations in an Era of Global Geopolitical Change”, *RAND Corporation*, 2010.

³⁰ Stephen F. Larrabee, “Turkey as a U.S. Security Partner”, *RAND Corporation*, 2008.

³¹ Baskin Oran, “A Proactive Policy with Many Hunches on the Back” in Kerem Öktem, – Ayşe Kadioğlu, – Mehmet Karlı, (eds.) *Another Empire?* Istanbul Bilgi University Press, İstanbul, 2012, pp. xv-xxiii.

Анкаре захладиле због кризе на Кипру. Он наглашава да су се алармантне изјаве редовно појављивале, чак и када су у Анкари биле на власти прозападне или проамеричке владе. Он напомиње да су се ова мишљења појавила када су турски доносиоци одлука покушали да диверзификују своју евроатлантску позицију како би се ухватили у коштац са међународним изазовима који се непрестано мењају и „да обезбеде релативну аутономију кроз регионалну равнотежу снага, што је неопходан услов политике било које стратешке средње силе“.³² Филип Робинс истиче да је турска спољна политика под АКП-ом направила нови заокрет у поређењу са традиционалним правцем својих кемалистичких претходника, са већим нагласком на Блиском истоку.³³ Међутим, он види нову, уравнотеженију спољну политику странке која отвара прозор ка истоку и постаје самопоузданија као позитиван развој догађаја.

Други аналитичари, истичући новину спољне политике АКП-а, истичу да је претходна оријентација на тврду моћ и безбедност замењена (или бар ревалоризирана) екстензивном употребом меке моћи и кооперативнијим ставом према суседима.³⁴ Ибрахим Калин, бивши главни спољнополитички саветник Реџепа Тајипа Ердогана, тренутно секретар за штампу Председништва, урадио је огроман посао у циљу пропагирања растуће меке моћи као новог, модерног оруђа турске спољне политике у научној области. Он је нагласио новину употребе меке моћи која јасно разликује владу АКП-а од кемалистичког естаблишмента. Сматрао је да би захваљујући „историји демократије у земљи (са свим препрекама на том путу), динамичном сектору цивилног друштва, софистицираној дипломатији, технологији, образовању, јакој економији и мултилатералним односима са различитим политичким актерима“ Турска могла да постане мека сила у настајању.³⁵ Истакао је да нове институције попут културних центара Јунус Емре по узору на Британски савет или Гете институт или све веће

³²Ibidem, p. Xvii.

³³Philip Robins, “The 2005 Brimes Lecture: A Double Gravity State: Turkish Foreign Policy Reconsidered”, *British Journal of Middle Eastern Studies*, Vol. 33, No.2, 2006, pp.199-211.

³⁴Tarik Oğuzlu, “Soft Power in Turkish Foreign Policy” *Australian Journal of International Affairs*, Vol. 61, No. 1, 2007, pp.81-97; Meliha B. Altunışık, “The Possibilities and Limits of Turkey’s Soft Power in the Middle East”, *Insight Turkey* Vol. 10, No. 2, 2008; pp. 41-54; İbrahim Kalın, “US–Turkish relations under Obama: promise, challenge and opportunity in the 21st century”, *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, Vol. 12, No. 1, 2010, pp.93-108.; Siret Hürsoy, “Changing Dimensions of Turkey’s Foreign Policy”, *International Studies*, Vol. 48, No:2, 201, pp.139-164; Birgül Demirtaş, “Turkish foreign policy towards the Balkans: A Europeanised foreign policy in a de-europeanised national context?” *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, Vol. 17, No. 2, 2015, pp.123-140.

³⁵ İbrahim Kalın, “US–Turkish relations under Obama: promise, challenge and opportunity in the 21st century”, *op. cit.*, p. 98.

ангажовање ТИКА у удаљеним регионима јасно означавају активност Турске у међународној арени.³⁶

Друга група аутора наводи да је спољна политика АКП-а пре наставак политике претходних влада него радикална промена. Ова врста интерпретације може се посматрати као академска рефлексивна о дискурсу и позиционирању “нове” политике. Неки аутори тврде да су доктринарне изуме нове дипломатије као што су “добри односи са суседима” или “активна дипломатија” већ покренули претходни кабинети и креатори спољне политике, посебно Тургут Озал и Исмаил Џем.

Многи наводе да је Давутоглуово тумачење Турске као “изузетне земље у обичном свету” погрешно. И заиста, он није измислио ново геостратешко размишљање већ следи традиционални реалистички приступ³⁷ који је вођен империјалистичким сањарењима о успостављању доминације тамо где се сусрећу Евроазија и Африка.³⁸ Откривајући различите ране радове овог академика који је постао дипломата, неки наводе да се Давутоглу у основи ослања на англосаксонске и немачке геостратешке теоретичаре попут Макиндера и Хауфстатера и тврди да је “Стратегијска дубина” збирка претходних чланака објављених у исламистичким новинама и не може се сматрати револуционарним делом јер су га објављивали многи новинари и научници.³⁹ У својој оштрој критици, Озкан наводи да су “његове идеје псеудонаучне, засноване на инспирацији везаној за историјску судбину, а не на рационалном мишљењу”.⁴⁰

Штавише, многи тврде да су се бројни изрази и појмови које је Давутоглу увелико користио већ појавили у говорима Исмаила Џема као што су добри односи са суседима, отварање, и сарадња међу цивилизацијама.⁴¹ Идући даље од оспоравања Даутоглуовог наратива, бројни научници верују да постоји де факто континуитет између спољне политике АКП-а и претходних администрација (посебно оних након завршетка хладног рата) у реалном смислу. Налази пројекта интервјуисања утицајних експерата за спољну политику у Турској који је спровео УСАК 2009. године показали су да научна заједница у Турској радије бира да не види велики раскид са претходном

³⁶ İbrahim Kalın, “US–Turkish relations under Obama: promise, challenge and opportunity in the 21st century”, *op.cit.*, p.99.

³⁷ Birgül Demirtaş, “Turkish foreign policy towards the Balkans: A Europeanised foreign policy in a de-europeanised national context?”, *op. cit.*, p.131.

³⁸ Ümit Kıvanç, “Pan-İslâmcının Macera Kılavuzu Davutoğlu Ne Diyor, Bir Şey Diyor mu?”, *Birikim*, İstanbul, 2015.

³⁹ Behlül Özkan, “Turkey, Davutoglu and the Idea of Pan-Islamism”, *Survival: Global Politics and Strategy*, Vol. 56, No. 4, 2014, pp.119-140.

⁴⁰ *İbidem*, p.130.

⁴¹ Murat Yeşiltaş, Ali, Balcı, “Parti Dönemi Türk Dış Politikası Sözlüğü: Kavramsal Bir Harita”, *Bilgi*, NO.2, 2011, p.10.

ером. Најистакнутија карактеристика оријентације Анкаре је стабилна веза са западним савезницима и посвећеност земље вестернизацији и модернизацији.⁴² У целини, према научницима, АКП такође следи ову основну линију чак и ако намерава да редефинише фокус у својим спољним односима. Алтунишик сматра да нема друге алтернативе за Турску, турски или исламски свет, чак ни “османска географија” не може да замени приврженост земље Западу.⁴³

У том погледу, вероватно је највише паралела приказано између АКП-а и периода Тургута Озала.⁴⁴ Озал је иницирао прво неолиберално отварање турске привреде које није могло оставити нетакнуту ни спољну политику. Он је наставио процес придруживања Турске Европској унији (тада Европској економској заједници) 1987. године и такође се отворио према суседним регионима. На пример, почео је да развија ближе везе са муслиманским земљама, и Анкара је била једна од првих земаља која је признала државу Палестину.⁴⁵ Након распада Совјетског Савеза, који је довео до успостављања независних турских држава у Централној Азији, он је такође покренуо веома активну спољну политику према њима, не само на нивоу дискурса, већ са опипљивим алатима, попут оснивања међународних организација, форума, давања универзитетских стипендија хиљадама студената из ових земаља, итд.

Александер Муринсон такође види јасну везу између ере Озала и АКП-а, и трагове вишедимензионалне спољне политике Ербаканове владе у Давутоглуовом геостратешком размишљању.⁴⁶ Григориадис такође тврди да спољна политика Турске под АКП-ом није новост. У свом поређењу Давутоглуове доктрине и спољног активизма претходних влада (посебно под Озалом и Исмаилом Џемом), он наводи да је Озал већ заговарао асертивнију и мултилатералнију турску спољну политику коју садашње турско руководство у основи следи.⁴⁷

⁴² Habibe Özdal, – Osman Bahadır Dinçer,– Mehmet Yegin, (eds.) *Mülakatlarla Türk Dış politikası*, Vol. 1-2, Ankara, 2009-2010.

⁴³ Meliha B. Altunışık, “Ne İslam Dünyası ne de Türk Dünyası Bir Lider Arayışı içindedir”, Habibe Özdal, – Osman Bahadır Dinçer,– Mehmet Yegin, (eds.) *Mülakatlarla Türk Dış politikası Vol. 2*. Ankara, 2010, pp. 1-24.

⁴⁴ Çağrı Erhan, “Türkiye, Ortadoğu’da ABD ne istedise yapmıştır” Habibe Özdal, – Osman Bahadır Dinçer,– Mehmet Yegin, (eds.) *Mülakatlarla Türk Dış politikası Vol. 1*. Ankara, 2009, p.67; Ziya, Öniş, Şuhnaz, Yılmaz, “Between Europeanization and Euro-Asianism: Foreign Policy Activism in Turkey during the AKP Era”, *Turkish Studies*, Vol 10, No. 1, 2009, pp.7-24.

⁴⁵ доступно на: https://www.mfa.gov.tr/turkey_s-political-relations-with-the-palestinian-national-authority.en.mfa, приступљено: 26/10/2020

⁴⁶ Alexander Murinson, “The strategic depth doctrine of Turkish foreign policy”, *Middle Eastern Studies*, Vol. 42, No. 6, 2006, pp.945-964.

⁴⁷ Ioannis N. Grigoriadis, “Turkey’s foreign policy activism: vision continuity and reality checks”, *Southeast European and Black Sea Studies*, Vol. 14, No. 2, 2014, pp.159-173.

Након прегледа наратива о турској спољној политици, крајње је време да се разради став научне литературе о турском активизму на Балкану. Неопходно је истаћи да је литература која се фокусира на новије турско-балканске односе прилично ограничена у поређењу са великим бројем радова који се баве односима Анкаре према Блиском истоку. У делу који има за циљ да прикаже целокупан захват турске спољне политике, морамо се позабавити овом разликом. Експерти за спољну политику, научници и стручњаци у областима међународне политике и аналитичари спољне политике, обично се фокусирају на актуелна питања и покушавају да објасне и предвиде могући развој догађаја.

Промена у турској дипломатији изазвала је забринутост посебно у вези са Блиским истоком, пошто је АКП направила нове пријатеље од старих непријатеља и обрнуто. Дошло је до судара са “променом” у стратешким западним (посебно америчким) интересима у том региону, а не на Балкану. Штавише, значај Блиског истока је порастао након Арапског пролећа, због дуготрајних сиријских и ирачких ратова и успона Исламске државе, и појаве снажног курдског ентитета који ће вероватно сачувати своју посебну позицију у наредним годинама. У међувремену, Балкан је остао тих и прилично миран регион са барем slabим изгледима за приступање ЕУ. Ипак, Балканско полуострво нуди одлично поље за анализу релативно непромењене турске спољне политике, док је Блиски исток услед преокрета и сукоба постао мочвара пуна нејасноћа за (турске) доносиоце одлука. Компетитивна мултиполарност Блиског истока отежавала је Анкари да следи добро артикулисану стратегију спољне политике. То је разлог зашто треба описати турску дипломатију у југоисточној Европи. То ће нам омогућити да разумемо саму њену природу и видимо како и помоћу којих алата Анкара гради своју моћ.

Штавише, ограничена научна пажња не значи и недостатак интересовања. Током претходних година објављено је више томова и чланака на ову тему, који сугеришу да растући турски активизам не може остати непримећен, не само у Турској већ и у земљама југоисточне Европе. Нарочито 2009. године, чувени Давутоглуов говор у Сарајеву дао је нови подстицај за разумевање и процену амбиција Анкаре према региону и покренуо дискусију о праведности њених мотива. Ипак, у овом контексту није могао да задобије исту међународну пажњу као Блиски исток, јер се на Балкану не може говорити о драстичним променама због чињенице да је безбедносно-политички комплекс региона остао приближно нетакнут након завршетка рата на Косову (1999), и

иако су се појавиле потешкоће као што је признавање независности Косова (2008), Анкара није морала драстично да мења своје партнере као што се то десило на Блиском истоку. Занимљиво, нико на Западу није подигао обрве због промене турске спољне политике на Балкану. Западна научна заједница прилично је поздравила настојања Анкаре да постигне мирна решења за регионалне и међудржавне проблеме. Настојања Турске да реши своје погоршане односе са Београдом, традиционалним руским савезником на Балкану, такође нису изазвала много забринутости. Ово је чак протумачено као доказ да Анкара не води исламистичку политику. Њена посвећеност будућности Босне и стабилности земље добила је врло ограничену пажњу у сенци блискоисточних проблема на Западу.

Штавише, чини се да је дискурс Анкаре о мирном и стабилном Балкану испунио намере њених партнера из САД и ЕУ. Сходно томе, дипломатски активизам због конвергирања интереса није довео до нових тензија са Вашингтоном или Бриселом. Дебата о томе да ли је дипломатија АКП-а наставак дипломатије претходних турских влада или не, већ се појавила у литератури, али са ограниченим утицајем. Само неколико аутора је тврдило да АКП углавном следи традицију претходника.⁴⁸ Међутим, новина растућег активизма дипломатских напора Анкаре била је спектакуларнија. Дакле, честе дипломатске посете, покушаји посредовања и појављивање разних турских државних агенција, попут Турске агенције за сарадњу и развој или културних центара Јунус Емре такође су показали да се нешто променило у односу на деведесете. Давутоглуов необичан говор о просперитетној отоманској прошлости, када су различите етничке и верске групе успеле да живе заједно у миру а Балкан је био један од главних економских центара Европе, дао је нову жаришну тачку у анализи турских амбиција. Није изненађујуће да се неоосманизам појавио као један од главних приступа у тумачењу регионалног турског активизма. У спољној политици ово тумачење наглашава историјски и географски значај региона и описује нове дипломатске активности као неоимперијалну спољну политику “чији је легитимитет укорењен у историјској улози Османског царства на Балкану.”⁴⁹ Уско повезано са овим, појавило се питање да ли је то корисно или представља претњу којом се треба позабавити. Референце на османску царску прошлост пружиле су обиље муниције за

⁴⁸ Mustafa Türkes, “Türkiye’nin Balkan Politikasında Devamlılık ve Değişim?”, *Avrasya Dosyası* Vol. 14, No. 1, 2008, pp.253-280; İnan Rüma, “Turkish Foreign Policy Towards the Balkans: New Activism, Neo-Ottomanism or/so What?”, *Turkish Policy Quarterly*, Vol. 9. No. 4, 2010, pp.133- 140.

⁴⁹ Othon Anastasakis, “Turkey’s assertive presence in Southeast Europe: Between identity politics and elite pragmatism” in *Another Empire? A decade of Turkey’s foreign policy under the Justice and Development Party* (edited by Kerem Oktem, Ayse Kadioglu and Mehmet Karli), Istanbul Bilgi University Press 2012, p.186.

критичке ставове. Чак и током деведесетих година, када је турски дипломатски активизам био у порасту, велики број текстова је објављен у разним листовима у Грчкој, Бугарској и Србији у којима се овај новооткривени интерес описује као претећи. Медији, посебно у горе наведеним земљама, били су непријатељски расположени према Анкари.⁵⁰ Нови активизам под влашћу АКП-а такође је отворио пут за дебату о намерама Турске. Чини се да је овај процес добио снажну нормативну димензију и тада (поновно) отворио пут ка “неоосманској поамаи.”⁵¹

Вероватно једну од најзаступљенијих књига на ову тему написао је Дарко Танасковић, српски академик и бивши амбасадор у Турској. У својој књизи под насловом “Неоосманизам – Повратак Турске на Балкан“, он је тврдио да појава Анкаре као постепено растуће регионалне силе прети Србији јер би та оријентална земља желела да поново успостави своје претходно царство. Према његовим речима, неоосманизам је “амалгам исламизма, туркизма и отоманског империјализма” који није само спољнополитичка доктрина, већ се појављује као парадигма и на унутрашњем плану. Што се тиче дипломатије, Танасковић види Балкан као кључни елемент Давутоглуове неоосманистичке политике. Он сматра да су Бошњаци и Албанци људска основа за амбиције Анкаре у региону. Сходно томе, Турска мора да подржи муслимане и обликује однос снага у региону на који Београд мора да обрати пажњу. Обимна литература сматра савремену Турску претећим актером који настоји да подржи муслимане на штету хришћана. Објављен је низ чланака који су обликовали јавно мњење о Турској истичући неповољне ефекте растуће моћи Анкаре у региону.

На пример, Срђа Трифковић, утицајни српски стручњак за односе са јавношћу и главни уредник часописа “Chronicles” види Турску као претњу.⁵² За њега је неоосманизам нови покушај стварања зеленог коридора који се односи на ланац држава у којима доминирају муслимани од Истанбула на југоистоку до северозападне Босне, само 120 миља од Аустрије. Овај коридор би осигурао доминацију ислама над Балканом и отворио врата ка Европи.⁵³ У вези са све већом посвећеношћу Анкаре региону, ислам такође напредује у Турској. Трифковић сматра да владавина АКП-а доприноси исламизацији земље, али и укидању кемализма. У целини, он види да је

⁵⁰ Sylvie Gangloff, “The impact of the Ottoman legacy on Turkish policy in the Balkans (1991–1999)”, *CERI working paper*, November, 2005, pp.1-2.

⁵¹ Dimitar Bechev, “Turkey in the Balkans: Taking a Broader View”, *Insight Turkey*, Vol. 14, No. 1, 2012, pp.131-146.

⁵² Срђа Трифковић, “Турска као регионална сила: неоосманизам на делу”, Политеа, књ. 1, бр. 2, 2011, стр. 83-95.

⁵³ *Ibidem*, p. 90.

Турска већ окренула леђа својим западним савезницима, као што је показало и погоршање односа између Тел Авива и Анкаре.⁵⁴

Након све већег интересовања Турске за регион, одлучено је да се направи свеобухватан приручник о модерној Турској који би српској јавности дао одговоре о укупним стратегијама, намерама и очекивањима Анкаре на Балкану. У ту сврху, група угледних и релевантних српских аутора међу којима су стручњаци за турску спољну политику, оријенталисти, новинари, верске личности и политичари који су имали прилику да годинама прате спољну политику Анкаре на Балкану припремила је књигу *Турска: регионална сила?*.⁵⁵ Књига је настала након истоимене конференције која је одржана 2012. године у Београду. Чланци који су презентовани на конференцији спојени су у једну уређену збирку. Књига се састоји од осамнаест чланака који детаљно анализирају унутрашњу и спољну политику ове земље. Чланци су подељени у три тематски припремљене целине: “Идентитет модерне Турске”, “Међународни положај Турске”, и “Турска и Балкан”. Читаоци се у свим чланцима често подсећају на “негативну” улогу Турске у отцепљењу Косова од Србије и током НАТО бомбардовања Милошевићевог режима 1999. године. Читаоци се индиректно упозоравају на вероватне нечисте намере Турске у региону, истичући да Анкара стаје на страну албанских и бошњачких интереса а против српских. Књига такође дефинише Турску као регионалну силу са муслиманском већином која брани положај муслимана у региону.

Турски научници изражавају забринутост због негативних ефеката неоосманистичког дискурса⁵⁶ јер је то претећа порука људима који живе на бившим османским територијама. Турел Јилмаз сматра да су “дискусије о османској географији у овој ери крајње опасне”.⁵⁷ Наравно, турска научна заједница није хомогена по том питању. Јашар Јакиш чак не сматра Балкан предметом било каквог османистичког приступа због чињенице да је ЕУ гравитациона тачка за балканске земље. Он види применљивост оваквог размишљања само на Блиском истоку.⁵⁸

⁵⁴ *Ibidem*, p.93-94.

⁵⁵ Миша Ђурковић и Александар Раковић(eds), *Турска – регионална сила?*, Београд: Институт за европске студије,2013.

⁵⁶ Meliha B. Altunışık, “Ne Islam Dünyası ne de Türk Dünyası Bir Lider Arayışı içindedir” Habibe Özdal,– Osman Bahadır Dinçer,– Mehmet Yegin, (eds.) *Mülakatlarla Türk Dış politikası*, Vol. 2. Ankara,2010, pp. 1-24.

⁵⁷ Türel Yılmaz, “Türkiye Alternatif bir Dış Politika Düşünemez” Habibe Özdal,– Isman Bahadır Dinçer,– Mehmet Yegin, (eds.) *Mülakatlarla Türk Dış politikası*, Vol. 2. Ankara,2010, p.333.

⁵⁸ Yaşar Yakış,“Türk Dış Politikasında Ana Parametler Değil üslup Değişti” Habibe Özdal– Isman Bahadır Dinçer– Mehmet Yegin, (eds.) *Mülakatlarla Türk Dış politikası*, Vol. 2, Ankara,2010, p.311.

Ипак, неки турски научници сматрају да Турска може играти доминантну улогу на Балкану само међу суседним регионима.⁵⁹ Хајрудин Сомун, бивши босанскохерцеговачки амбасадор у Анкари, такође је изразио критику на рачун Танасковићевог омаловажавања јер се не слаже са српским националистичким круговима око амбиција Турске. Он не сматра “тренутну турску спољну политику неоосманском или империјалном, већ као веома прагматичан и реалан подухват да се обезбеди тло под сопственим ногама успостављањем мирног окружења око својих граница и стварањем могућности за напредак њене економије.”⁶⁰ Осврћући се на предности присуства Турске у региону, аутори истичу просперитет економских односа, растућу трговину и значајан прилив директних инвестиција стварајући добру основу за процват регионалних односа.⁶¹ Готово сваки рад који се фокусира на активизам Анкаре у региону посвећује пажњу овом питању. На пример, истраживање Петровића и Рељића, спроведено о економској димензији турско-балканских односа на захтев СЕТА, такође је показало да је турски извоз у периоду од 2009. до 2010. године у сталном порасту.⁶² Бечев такође тврди да турске инвестиције расту на Балкану. Он истиче да чак иако балканске земље нису од превеликог значаја за Турску, балканске земље увелико тргују са овом силом средње величине.⁶³

Ипак, други научници сматрају да не треба преувеличавати обећавајући економски раст и развој односа. Свакако, то би се могло схватити као стварна и опипљива промена, међутим, величина турске трговине и инвестиција је и даље ограничена у поређењу са уделом других земаља у економији балканских земаља, попут Немачке, Аустрије, Италије, Грчке, или чак у неким случајевима, Мађарске. На пример, Ешреф Кенан Расидагић тврди да иако су политичке посете честе, и присуство турских државних актера је очигледно у земљи, турски капитал следи сопствени интерес и преферира већа тржишта у поређењу са малом економијом земље од око

⁵⁹ Nazif Mandacı, “Türkiye, Batı’nın Trenine Binmiş Ancak Sürekli Olarak Doğu’ya Doğu Gidiyor Gibidir.”, Habibe Özdal– Isman Bahadır Dinçer– Mehmet Yegin, (eds.) *Mülakatlarla Türk Dış politikası*, Vol. 2. Ankara, 2010, p.377.

⁶⁰ Hajrudin Somun, “Turkish Foreign Policy in the Balkans and Neo Ottomanism: A Personal Account”, *Insight Turkey*, Vol. 13, No. 3, 2011, pp.37-38.

⁶¹ Oya Dursun-Özkanca, “Turkey and the European Union: Strategic Partners or Competitors in the Western Balkans?”, *Journal of Regional Security*, Vol. 11, No. 1, 2016, pp.33–54; Mehmet Uğur Ekinci, “A Golden Age of Relations: Turkey and the Western Balkans During the AK Party Period” *Insight Turkey*, Vol. 16, No. 1, 2014, pp.103-125.

⁶² Žarko Petrović, Dušan Reljić, Turkish Interests and Involvement in the Western Balkans: A Score-Card.’ *Insight Turkey*, Vol:13, No. 3, 2011, pp.159-172.

⁶³ Dimitar Bechev, ‘A Very Long Engagement: Turkey in the Balkans’ in Öktem, Kerem – Kadioğlu, Ayşe – Karlı, Mehmet (eds.) Istanbul Bilgi University Press, Istanbul, 2012, pp.208-228.

четири милиона становника. Удео трговине балканских држава у укупној турској трговини остао је низак.⁶⁴

Недавно је објављено више чланака о томе како се ЕУ појављује у регионалној политици Турске и како Турска утиче на полуге Европске уније на Балкану. Демирташ предлаже европеизацију као теоријско средство за разумевање турске спољне политике на Балкану. Она тврди да Анкара намерава да искористи своје чланство у НАТО-у и искуства из преговора о приступању ЕУ који су јој обезбедили позицију најевропеизованије државе. Ова компаративна предност међу мање развијеним земљама југоисточне Европе промовисала је Турску у *primus inter pares*. Да би ојачала своју позицију, Турска је такође имплементирала институције ЕУ/Запада као што су културни центри или развојне агенције у региону које су допринеле процвату односа са муслиманским заједницама. Инструментализацијом алата и дискурса ЕУ, Анкара покушава да појача свој утицај у региону, па чак и да га користи за домаће политичке циљеве када турска влада сматра да је то неопходно.⁶⁵ Иако је ЕУ гравитациона тачка балканских земаља, очигледно успоравање процеса придруживања смањило је интеграцијски ентузијазам земаља Западног Балкана. У том тренутку турски активизам добија на значају и јавља се као стратешки конкурент ЕУ. Неки тврде да опадање посвећености ЕУ може довести до јачања Анкаре у региону, потенцијално поткопавајући напоре ЕУ.⁶⁶

Други приступ се односи на културну димензију и објашњава умешаност Турске кроз верски идентитет земље и њене посебне односе према муслиманским заједницама које живе на Балкану. Дакле, Анкара се понаша као заштитник или “велики брат” муслиманског народа.⁶⁷ То је легитимисано тумачењем да Турска као муслиманска земља боље разуме ове мале и подељене заједнице.⁶⁸ Оваква перцепција је омогућила

⁶⁴ Kenan Esref Rasidagić, “A Critical Analysis of Turkish Foreign Policy Towards the Western Balkans”, in: Mulalić Mihaddin – Korkut Hasan– Nuroğlu Elif (eds.) *Turkish – Balkans Relations – The Future Prospects of Cultural, Political and Economic Transformations and Relations*, Kültür-Sanat Basimevi: Istanbul, 2013, p.189. Erhan Türbedar, “Turkey’s New Activism in the Western Balkans: Ambitions and Obstacles”, *Insight Turkey* Vol. 13, No. 3, 2011, p.140.

⁶⁵ Birgül Demirtaş, “Turkish foreign policy towards the Balkans: A Europeanised foreign policy in a de-europeanised national context?”, *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, Vol. 17, No. 2, 2015, p.137.

⁶⁶ Alida Vračić, “Turkey’s Role in the Western Balkans” *Stiftung Wissenschaft und Politik Research Paper* No. 11, 2016, доступно на: https://www.swp-berlin.org/publications/products/research_papers/2016RP11_vcc.pdf, приступљено 13.08.2021.

⁶⁷ Sylvie Gangloff, “The Weight of Islam in the Turkish Foreign Policy in the Balkans”, *Turkish Review of Balkan Studies*, 2001, pp. 91-102.; Kerem, Öktem, “Between emigration, de-Islamization and the nation state: Muslim communities in the Balkans today”, *Southeast European and Black Sea Studies*, Vol. 11, No. 2, 2011, pp.155-171.

⁶⁸ На пример, Керем Октем (2011) је спровео опсежно теренско истраживање на Балкану које је објављено у студији која се фокусира на растући турски утицај у региону и тврдећи да након кратког

да се Давутоглу појави као посредник у Санцаку (Рашка област). Дакле, турско учешће доприноси стабилизацији региона и може спречити даље сукобе.

С друге стране, осим културних и верских веза, Анкара мора да се позабави и интересима неколико милиона балканских имиграната који живе у земљи која има посебну припадност региону. Нарочито турски политичари помињу овај аспект (обично током позадинских разговора), који, упркос његовом значају, готово да није обрађиван у литератури. Објављено је само неколико чланака о овом питању. На пример, Ерхан Турбедар истиче да имигранти (или потомци имиграната) представљају природни лоби у Турској који чине удружења, фондације, новинари, академици, парламентарци, па чак и министри. Ова околност објашњава зашто турска власт није могла бити равнодушна према Балкану.⁶⁹

покушаја вехабија да успостави утицај на Балкану, Турска добија више маневарског простора и намерава да створи своју контролу над муслиманима.

⁶⁹Erhan Türbedar, "Turkey's New Activism in the Western Balkans: Ambitions and Obstacles", op. cit., p.141.

2. ТЕОРИЈСКИ ОКВИР

2.1. Неореализам

Савремени реализам, широк и прагматичан приступ међународним односима, настао је као одговор на либерални идеализам раних четрдесетих година прошлог века и од тада доминира дисциплином готово неоспорено.⁷⁰ Историјски гледано, чак и у доба Тукидида (400. пне.), Макијавелија (1513), Хобса (1651) и Русоа (1762), као и реализма двадесетог века, укључујући Е.Х. Кара, Ханса Моргентауа и Рејнолда Нибура, политички реализам је представљао основу науке о међународној политици. Оно што је најважније, теорија је први пут препозната као конвенционална мудрост у континенталној Европи након Вестфалског мира 1648. године са њеним легитимитетом државног система. Ипак, упркос томе што је била дубоко уграђена у европску интелектуалну традицију, њена филозофска подлога долази такође и из искустава америчких мислиоца.⁷¹

Иако је реалистичка мисао временом знатно еволуирала, она се не сматра јединственом теоријом. Категоризација која се најчешће користи је једноставна историјска периодизација⁷² од класичног реализма до поновног тумачења теорије: неореализма или структурног реализма.⁷³ Да би се анализирано како се Турска уклапа у

⁷⁰ Либерални идеализам је оптимистична теорија међународних односа. Био је повезан са експериментом Лиге нација, и претрпео је оштар напад у Е.Х. Каровој књизи *Двадесетогодишња криза* (1939). Ова доктрина је намеравала да изгради међународни политички систем након Првог светског рата који ће тежити постизању Кантовског вечног мира (1795), надајући се мирољубивом и просперитетном свету. То је главни разлог зашто је теорија означена као идеалистичка. Главни предлози теорије представљају скуп етичких и моралних захтева као што су колективна безбедност, утицај сарадње, економска међузависност, међународне норме и хармонија интереса између држава. Међутим, ови предлози нагињали су негативној концепцији када идеалистичка спољна политика Вудроа Вилсона - као главног архитекте Лиге нација - није постигла оно шта је замислила. Овај неуспех је на крају довео до Другог светског рата и потом поново променио само устројство светске политике у правцу равнотеже снага политике анархичних међународних односа у ново доба савременог реализма.

⁷¹ Међу публикацијама кључних личности међуратних и поратних теоретичара које заступају њихове реалистичке ставове су: Nicholas Spykman, *America's Strategy in World Politics: The United States and the Balance of Power*, New York, 1942; Edward Hallett Carr, *Twenty Years' Crisis*, London, 1939; Hans J. Morgenthau, *Politics among Nations: The Struggle for Power and Peace*, 5th ed. New York, 1948; George F. Kennan, *American Diplomacy, 1900-1950*, Chicago, 1951; Henry A. Kissinger, *The White House Years* London, 1979. Треба имати на уму да многи научници сматрају да је Кар теоретичар енглеске школе, а не традиционални реалиста. Погледати, на пример: Andrew Linklater, *The English School*, in Scott Burchill (et.al.) (eds), *Theories of International Relations*, Palgrave Macmillan, , New York, 2005, pp. 84- 136.

⁷² Најједноставнија дистинкција је подељена у три периода: класични реализам (до двадесетог века), модерни реализам (1939-1979) и структурни реализам - неореализам (1979 -). За потпуну анализу реалистичке школе, видети у: John A. Vasquez, *The Power of Power Politics: from classical realism to neotraditionalism*, Cambridge University Press, 1998.

⁷³У овој тези користиће се термин “неореализам” додељујући ознаку “структурни реализам” Волцовой теорији.

неореалистичку расправу о спољнополитичкој анализи, прво је потребно нагласити неке од преовлађујућих линија реализма из којих неореализам вуче корене, а затим схватити суштински допринос неореалистичке парадигме да би била приступачна за будуће референце у проучавању турске спољне политике према Балкану, а посебно Србији. Иако се приступи унутар реализма разликују, реалисти деле неке уобичајене аспекте мишљења. У основи, главне претпоставке теорије конвергирају се око групизма, егоизма и центризма моћи.⁷⁴ Групизам (државноцентричност) наглашава да су суверене националне државе примарни актери међународног система. Док недржавни актери (попут ЕУ) могу имати улогу у структури међународне политике, државе, а посебно оне моћне, су главни актери система.⁷⁵ Сходно томе, свако истраживање о светским пословима мора проценити односе моћи између националних држава као примарних ентитета. Штавише, државни суверенитет који произилази из универзализације Вестфалског система генерише такмичење између држава да стекну моћ над другима и обезбеде сопствену сигурност.⁷⁶ Претпоставка иза ове друге карактеристике је да се државе воде логиком сопственог интереса (егоизма). Основна тврдња је да су државе јединствени рационални актери и свесне свог спољног окружења. Оне размишљају и понашају се стратешки због опстанка, вођене међународном крилатицом “брини о себи”.⁷⁷ Државе се могу ослонити само на себе без обзира на то да ли су њихови основни национални интереси сигурност, опстанак, моћ или релативни добици. Стога је механизам самопомоћи главна логика националних држава у осигурању благостања и опстанка.⁷⁸ Трећа премиса око које се реалисти слажу је важност моћи. Из ове перспективе, реализам претпоставља да само моћ може владати у непријатељској и конкурентној међународној арени. Моћ, која се углавном мери војним способностима, заједнички је деноминатор међународне политике. Моргантау је рекао да су државе у бесконачној борби за максимизацију моћи.⁷⁹ Будући да опстанак није загарантован у сталном ривалству држава, свака држава је приморана да обезбеди сопствену сигурност, и на тај начин је подстакнута да максимизира своју моћ у случају непријатељских намера. У томе државе траже могућности да искористе друге државе,

⁷⁴ Robert O. Keohane., *Neorealism and Its Critics*, New York: Columbia University Press, 1986, p.7.

⁷⁵ Kenneth N. Waltz, *Theory of International Politics*, Long Grove: Waveland Press, 1979, p. 64.

⁷⁶Peter Sutch, and Juanita Elias, *International Relations: The Basics*, London and New York: Routledge, 2007, p.29.

⁷⁷ Robert Keohane, исто,103.

⁷⁸ Kenneth N. Waltz, *Theory of International Politics*, op. cit., p.111.

⁷⁹ Hans J. Morgenthau, *Politics among Nations: The Struggle for Power and Peace*, 5th Ed., New York, 1973.

јер једва верују једна другој.⁸⁰ Овај недостатак поверења доводи до дилеме о стању безбедности која указује на то како се између држава ствара конкуренција у моћи и безбедности. Овај недостатак поверења доводи до безбедносне дилеме⁸¹ која указује на то како долази до такмичења у моћи и безбедности међу државама.

Реалисти сматрају да је анархија - одсуство централне власти која доноси правила изнад држава - основни узрок сигурносне дилеме.⁸² Према Дану и Шмиту, реалисти тврде да је основна структура међународне политике анархија због тога што свака од независних суверених држава себе сматра сопственим највишим ауторитетом и не признаје вишу силу изнад себе.⁸³ Овде треба рећи да реалисти не поричу анархију, али не верују да је то главни принцип уређења међународног система. Због тога је анархија уобичајена карактеристика реалистичке мисли само онолико колико је реч о оклевању држава да прихвате ауторитет изнад њих. С друге стране, неореалистичка мисао тврди да анархична природа међународног система диктира понашање државе. Из тог разлога Волц тврди да су избори држава ограничени анархијом.⁸⁴ Гриеко наводи да "...за реалисте, међународна анархија подстиче такмичење и сукобе међу државама и кочи њихову спремност на сарадњу чак и када деле заједничке интересе."⁸⁵ То се догађа "...зато што не постоје институције или власти које могу доносити и спроводити међународне законе, политике сарадње које ће донети обостране награде ако други сарађују могу донети и катастрофу ако то не учине."⁸⁶

Ове особине су заједно постале велика теорија међународних односа. Могуће је направити објективну анализу кроз претходно поменуте претпоставке и сугестије реалистичке теорије. Реализам поједностављује свет на основу логичног

⁸⁰ John J. Mearsheimer, "Realist Reply", *International Security*, 1995, vol.20, no.1, p.9.

⁸¹ Термин је у почетку сковао Јохан Херц 1950-их. Према његовим речима (цитирано у John Baylis i Steve Smith, *The Globalization of World Politics: An Introduction to International Relations*, Oxford University Press, 2001, p.257, безбедносна дилема је структурни појам у којем покушаји држава да се путем самопомоћи брину о својим безбедносним потребама теже да, без обзира на намеру, доведу до растуће несигурност за друге, јер свака држава тумачи своје мере као одбрамбене, а мере других као потенцијално претеће. Погледати у: John H. Herz, "Idealist Internationalism and the Security Dilemma", *World Politics*, 1950, Vol.2, No.2, pp.157-180. Такође се назива и спиралним моделом, погледати у: Robert Jervis, "Cooperation under the Security Dilemma", *World Politics*, Vol.30, No.2, pp. 167-214.

⁸² "[...] Реалисти користе концепт анархије како би нагласили чињеницу да се међународни домен одликује недостатком централне власти" Baylis and Smith, *The Globalization of World Politics: An Introduction to International Relations*, op. cit., p.143.

⁸³ Ibidem, p. 143.

⁸⁴ Kenneth Waltz, *Theory of International Politics*, op.cit., p.118.

⁸⁵ Joseph M., "Grieco, Anarchy and the Limits of Cooperation: A Realist Critique of the Newest Liberal Institutionalism", *International Organization*, Vol.42, No.3, 1988, p.485.

⁸⁶ Robert Jervis, "Cooperation under the Security Dilemma", op.cit., p. 167.

позитивистичког приступа.⁸⁷ Пружајући организован скуп корака које треба следити, он има практичну примену у разним проблемима. Као најпознатији пример, реализам је пружио моћна објашњења за крах послератног међународног поретка и трвења која су уследила током хладног рата а која су била у складу са главним обележјима америчко-совјетског ривалитета.⁸⁸ Иако се може тврдити да је класични реализам изгубио снагу објашњења с крајем хладног рата, треба нагласити да је теорија и данас присутна с поновним тумачењем неореализма, због чега је имала значајан утицај на рад међународног система већ дуже време.

2.1.1. Порекло неореализма

Како Снидер укратко резимира, реализам или класични реализам основао је Ханс Моргентау и обликовао се углавном око његових и Едвард Халет Карових списа након Другог светског рата.⁸⁹ Рођење неореализма догодило се када је ову теорију модификовао Кенет Н. Волц у свом основном раду *Теорија међународне политике* (Theory of International Politics) из 1979. Током времена, неореализам се кроз рад различитих научника диверзификовао у дефанзивни реализам (Waltz, 1979; Jervis, 1978; Snyder, 1991; Walt, 1991; Taliaferro, 2001; Lynn-Jones, 1998;), офанзивни реализам (Mearsheimer, 1990; Gilpin, 1981; Labs, 1997; Zakaria, 1998) и неокласични реализам (Rose, 1998; Lobell et al., 2009).

Од 1970-их, неореализам Кенета Волца преовладао је пољем међународне политике. Иако су основна начела традиционалног реализма представљала бихевиоралистички приступ, она су омогућила примену систематског метода након што је после теорије уследила Волцова формулација.⁹⁰ Уместо људске природе као централне теме класичног реализма, неореалисти објашњавају политику моћи у терминима релативне расподеле моћи у међународном систему (структурализам). Стога се већи део неореалистичке литературе може сматрати новом верзијом главних парадигми реализма, а не супротним приступом анализи међународног система. Структурни реализам, као што и само име говори, може се прикладно објаснити

⁸⁷ Sutch and Elias, *International Relations: The Basics*, op. cit., p. 47.

⁸⁸ Stephen M., Walt, "International Relations: One World, Many Theories", *Foreign Policy*, No. 110, Special Edition: Frontiers of Knowledge, 1998, p.31.

⁸⁹ Jack Snyder, *Myths of Empire; Domestic Politics and International Ambition*, Cornell University Press, New York, 1991.

⁹⁰ Поред Кенета Волца, водећи заговорници неореализма који су развили и истражили различите тачке теорије укључују Џона Миршајмера, Роберта Гилпина, Стивена Краснера, Џозепа Грјека, Стивена Волга и Барија Посена.

ефектима анархичне структуре међународног система на понашање држава за разлику од класичног реализма који блиско повезује понашање држава и доношење одлука од стране актера. Заправо је анархична структура та која приморава државе да теже ка моћи.⁹¹

У овом тренутку би могло бити корисно погледати Волцово објашњење системских одредница међународне политике. Волц групише структуру међународног система у три предлога:⁹² “принципи уређења, карактер јединица и расподела способности”. Први се тиче принципа како је уређен систем. Значајно је да су анархија и децентрализација пресудне особине међународног система, а не централизованог и хијерархијског домена. Други предлог показује да су јединице анархичног система формално и функционално сличне. На пример, све националне државе деле главни мотив опстанка и сигурности. Трећи се заснива на претпоставци да се ове јединице “...одликују првенствено већим или мањим способностима за обављање сличних задатака.”⁹³ Иако су способности атрибут самоодрживости на нивоу јединице, дистрибуција способности је концепт на нивоу целог система. Кад год се дистрибуција способности промени у систему, структура, заједно са очекивањима и понашањем јединица, попут рата и мира или односа снага, такође се мења. С обзиром на то, услови и/или притисци међународног система могу се сматрати разлогом зашто неореализам гледа на могућности међународне сарадње, добитке кроз способности и улогу мултиполарности углавном у песимистичном светлу.

2.1.2. Претпоставке неореализма

2.1.2.1. Значај међународног система

Неореализам износи претпоставке о принципима. Почетни принцип односи се на природу међународног домена. Два неореалистичка погледа прихватају генеративни појам структуре, тј. она је генерисана интеракцијама њених главних делова - великих сила. Верује се да на судбине свих држава у систему утиче деловање главне јединице, док је понашање мањих држава углавном “...погођено интервенцијом највећих сила.”⁹⁴ Према неореалистима, међународни систем карактерише анархија. Због недостатка супериорне власти, државе морају да теже сопственом опстанку. Неореализам државу

⁹¹ За резиме о кључним разликама између традиционалне и неореалистичке теорије, погледати у: Baylis and Smith, *The Globalization of World Politics: An Introduction to International Relations*, op.cit., pp. 185-186.

⁹² Kenneth Waltz, *Theory of International Politics*, op.cit., pp. 79-101.

⁹³ Ibidem, p.97.

⁹⁴ Ibidem, p.73.

сматра главном јединицом међународног система. Ова суверена држава у свом анархичном окружењу је рационалан актер и брине се углавном о сигурности и опстанку. Једна држава, према томе, друге државе види као потенцијалне непријатеље и избегава сарадњу са њима. Међутим, држава може створити савезе или им се придружити ради сопственог опстанка.⁹⁵

Неореалисти су одлучни браниоци доминације међународног система над државном спољном политиком. Структура међународног система обликује спољнополитичке изборе држава. Неореалисти тврде да структуру међународног система генеришу неки подстицаји и ограничења, а државе их узимају у обзир када воде своју спољну политику. Стога државе немају агенцијску моћ против међународне структуре и не врше пресудан утицај на њу. Другим речима, државе нису у стању да обликују међународни систем или да смање његову спутавајућу моћ над јединицама.

2.1.2.2. Разлози за рат

У својој књизи *Човек, држава и рат* (Man, the State and War), Волц анализира улогу државе, система и анархије, и природе система на појаву ратова. Уводи три категорије и процењује њихов утицај као узроке рата како би развио опсежни увид у природу рата и могућност стварања мира. Користећи израз “човек”, он се бави улогом људске природе и процењује улогу појединца. Волц наводи да се локус важних узрока рата налази у природи и понашању човека. Рат је резултат себичности, погрешно усмерених агресивних импулса, глупости. Ако су ово примарни узроци рата, онда елиминација рата мора доћи уздизањем и просвећивањем људи или обезбеђивањем њиховог психичко-социјалног прилагођавања.⁹⁶ Волц тврди да “оптимисти” мисле да се ратови могу окончати људским наплетком и реформом човечанства, док „песимисти“ верују да се ратови никада неће завршити јер људи имају зле и мрачне особине по својој природи. Сматрајући да је људска природа превише компликована за оправдање сваке хипотезе и да су догађаји који захтевају објашњење превише различити да би се објаснили једним феноменом попут људске природе, Волц тврди да је објашњење појаве ратова због људске природе недовољно и прелази у другу категорију - државна и унутрашња организација друштва.

⁹⁵ Ibidem, pp. 88-93,102-104, 107.

⁹⁶ Kenneth Waltz, *Man, The State and War: A Theoretical Analysis*, Columbia University Press, New York, 2001, p.16.

Као друго објашњење за појаву ратова, Волц се бави релевантношћу унутрашње структуре држава и закључује да се "...утицај који ће се доделити унутрашњој структури држава у покушају решавања једначине рата и мира не може утврдити све док се не преиспита значај међународне средине."⁹⁷ Као што се разуме из горњег цитата, у последњој категорији Волц успоставља везу између ратних дешавања и анархичне природе државног система. Он објашњава да "...између многих суверених држава међу којима није применљив систем закона, док свака држава процењује своје притужбе и амбиције према диктату сопствених разлога или жеље, сукоб који понекад доводи до рата мора се догодити."⁹⁸ С ове тачке гледишта, међународна анархија је, према Волцу, "допуштен узрок рата", док су претходне две категорије непосредни узроци.

2.1.2.3. Сврхе држава

Неореалисти истичу идеју да је анархија природа међународне структуре. Расподела способности такође дефинише природу међународног система мереног бројем великих сила. Анархични принцип уређења је децентрализован и нема надлежности над главним актерима овог система - државама. Дакле, свака држава тражи своје интересе у систему самопомоћи и ти интереси никада неће бити подређени интересима других држава.

За сваку државу је опстанак крајњи циљ. Сходно томе, државе увек траже изводљиве шансе да максимизују своју моћ. Ово је покретачка снага за одређивање њиховог понашања у међународној арили. Штавише, ниједна држава никада не може бити сигурна у будуће намере других држава. Другим речима, међу државама недостаје поверења. Постоји велика могућност да државе имају заједничке интересе али им неизвесност отежава сарадњу. Оне се плаше релативних добитка који су оствариле друге државе, као и могућности зависности од других држава.

Ова анархична природа система, према неореализму, наводи државе на бескрајну сумњу у намере других држава. Стога, осећај страха и неповерења заокупља државе у међусобном односу. Џонатан Киршнер истиче да "...готово сви реалисти деле становиште да је страх – свесност о опасностима света - примарни мотив понашања, а да је сигурност главна и хитна жеља."⁹⁹ С тим у вези, неореализам уводи две врсте

⁹⁷ Kenneth Waltz, *Man, The State and War: A Theoretical Analysis*, op.cit., p.123.

⁹⁸ Ibidem, p.159.

⁹⁹ Jonathan Kirshner, "The Tragedy of offensive Realism: Classical realism and the Rise of China", *European Journal of International Relations*, Vol.18, No.1, 2010, p. 55.

држава: статус кво државе и ревизионистичке државе које оспоравају статус кво и покушавају да промене однос снага у своју корист. Према неореализму, немогуће је бити сигуран у будуће намере и иностране агенде држава, а статус кво држава могла би се колико сутра претворити у ревизионистичку државу.

2.1.2.4. Равнотежа моћи

Као и у класичном реализму, однос снага је основни принцип неореализма. Али за разлику од претходних класичних реалиста, неореалисти верују да је однос снага између држава у великој мери одређен структуром система. У таквом систему могућности за међународну сарадњу су слабе. Иако неповерење сваке државе према анархичном међународном систему омета сарадњу са другим државама, њихова међузависност може олакшати сарадњу. Међутим, у несигурном окружењу, државе су забринуте због превелике зависности од других држава. Због тога државе теже да стекну већу контролу и буду саме себи од помоћи.¹⁰⁰

Неореалисти игноришу све осим моћи коју имају државе како би нагласили утицај анархије и расподеле моћи. Дакле, да би разумели међународну политичку структуру, они кажу да није важно из које традиције потичу државе, које обичаје имају или какву владу имају. У том погледу није важно да ли је држава ауторитарна или демократска или идеолошка или прагматична.¹⁰¹ Главна теоријска импликација неореализма је у томе што каже да државе у анархичној међународној структури бирају у равнотежење, а не прикључивање (bandwagoning). У хијерархијским политичким уређењима, актери следе главног кандидата или новог победника јер у оваквом поретку губитак не угрожава безбедност.¹⁰² Они који се прикључују (bandwagoners) повећавају свој добитак (или смањују своје губитке) тако што су на страни јаче стране. Међутим, у анархији, једна држава може ојачати другу државу тако што ће је следити, а она се онда касније може окренути против ње. Моћ других држава (посебно оних већих) увек представља претњу једној држави јер не постоји врховна управа која би се заштитила у анархичном међународном систему. Из тог разлога, балансери покушавају да смање ризик супротстављањем јакој држави.

¹⁰⁰ Karen A. Mingst, *Essentials of international relations*, W.W. Norton and Company, New York, 2003, p.71.

¹⁰¹ Kenneth Waltz, *Theory of International Politics*, op.cit., p.99.

¹⁰² Ibidem, p.126.

2.1.2.5. Биполарност и мултиполарност

Према неореализму, постоји велики број великих сила које се називају половима а које морају деловати у складу са диктатом система како би осигурале сопствени опстанак. У том погледу, поларитет се може дефинисати као архитектура расподеле моћи у међународном систему. Може се тврдити да су промене поларитета важне јер расподела моћи утиче на вероватноћу рата и мира. Неореалисти верују да се државе у систему међусобно виде као потенцијалне претње и плаше се да ће постићи релативно веће добитке. Овај страх их стимулише да се понашају на начин који ствара равнотежу моћи,¹⁰³ било унутрашњим балансирањем (нпр. повећањем економског раста или војне потрошње) или спољним балансирањем (нпр. савезништвима), било комбинацијом оба. Балансирање доноси ред у систему на два начина: прво, може спречити рат ако се правилно формира; и друго, поновним балансирањем понашање држава биће ограничено на исправан исход.¹⁰⁴ Тада би се могло тврдити да су изгледи за равнотежу снага у великој мери у функцији специфичног поларитета система. Неореалисти тврде да поларитет међународног система у одређеном временском тренутку (тј. он може бити униполарни, биполарни или мултиполарни) утиче на равнотежу или неравнотежу моћи. На пример, након Другог светског рата, појава биполарног света променила је обрасце моћи јер је променила расподелу способности у систему и преуредила нови однос снага. Ова нова равнотежа је утицала је на деловање држава у систему и променила изгледе за мир и стабилност.

У складу са неореалистичком поставком анархије, системски утицаји након преласка у двадесети век довели су до дубоке промене у оси међународног система. Данас је међународни систем све сложенији, дифузнији и непредвидљивији него раније. Сходно томе, све веће безбедносне тежње и интензивна безбедносна конкуренција међу актерима међународног система превладавају над циљевима моћи. Много важних промена моћи се постепено дешавало у оквиру динамичног процеса транзиције глобалног окружења, у којем државе редефинишу своје безбедносне потребе могућим повратком у мултиполарни свет из униполарног, што доводи до појаве нових регионалних полова. Овај повратак мултиполаризацији је у ствари у складу са данашњим императивом балансирања.¹⁰⁵ Велике државе или регионални

¹⁰³ Ibidem, p. 118.

¹⁰⁴ Helen Milner, *The Assumption of Anarchy in International Relations Theory: A Critique*, in David A. Baldwin, (Eds.), *Neorealism and Neoliberalism: The Contemporary Debate*, Columbia University Press, New York, 2003, p.147.

¹⁰⁵ Kenneth N. Waltz, "Structural Realism after the Cold War", *International Security*, 2000, vol.25, no.1, p.37.

подсистеми у међународном систему имају снажну тенденцију да посегну за уравнотежењем када морају.¹⁰⁶

Важно је напоменути да је дефанзивни неореализам, током процеса трансформације и реструктурирања међународног окружења, фаворизован као доминантна школа у неореалистичкој мисли, јер је потрага за сигурношћу, партикуларистичка потрага за дефанзивном рационалом, постало све заступљеније. Према образложењу дефанзивног неореализма, државе не морају да се упуштају у агресивно понашање, већ морају да осигурају да могу да обезбеде своју сигурност и сигурност на неизвесној међународној сцени. Заједно, у окружењу у којем постоје дубоки нивои међузависности и међусобне повезаности у глобалним пословима, државе покушавају да избегну војне сукобе, тј. постоји тенденција дефанзивне доктрине за одвраћање агресије. У мултиполарном контексту, упркос чињеници да конкуренција или сукоби интереса међу државама остају стална чињеница живота (нпр. кризе у Ираку, Сирији и Украјини 2000-их), такође се може тврдити да се свет вероватно неће вратити у офанзивни свет неореализма који је постојао у прошлости.¹⁰⁷

С друге стране, неореалисти су подељени у расправи око тога који тип поларитета пружа већу стабилност. Многи реалисти верују да је униполарност, оличена у америчкој хегемонији, у основи опасан и нестабилан систем. Други, попут Снидала, тврде да постоји већа вероватноћа за сарадњу и стабилност у мултиполарном свету, јер се проблеми релативних добитака смањују када има више држава.¹⁰⁸ У истом смислу, Гриеко тврди да због релативних добитака већи број држава побољшава аранжмане о сарадњи.¹⁰⁹ Дакле, они верују да је стабилност већа код мултиполарности. Супротно томе, неки неореалисти су заузели другачији став. Они тврде да мултиполарност ствара ривалство а биполарност пружа стабилност, па је потоње пожељније. Волц, на пример, сугерише да се “...у биполарном свету несигурност смањује и лакше је извршити прорачуне.”¹¹⁰ На сличан начин, за Миршајмера, биполарни систем има мање потенцијалних конфликтних ситуација него мултиполарни поредак.¹¹¹ Мошер, између

¹⁰⁶ Ibidem, p.38.

¹⁰⁷ Shing Tang, *A Theory of Security Strategies for Our Time: Defensive Realism*, Palgrave Macmillan, 2010, p.180.

¹⁰⁸ Duncan Snidal, “Relative Gains and the Pattern of International Cooperation”, *American Political Science Review*, 1991, vol.85, no.3, p. 721.

¹⁰⁹ Joseph M. Grieco, “Anarchy and the Limits of Cooperation: A Realist Critique of the Newest Liberal Institutionalism”, *International Organization*, 1988, vol.42, no.3, p.506.

¹¹⁰ Kenneth N. Waltz, *Theory of International Politics*, op. cit., p.168.

¹¹¹ John J. Mearsheimer, “Reckless States and Realism”, *International Relations*, 2009, Vol.23, No.2, pp. 246-250.

две претпоставке истиче да су предвиђања о поларитету система одређена на основу тога “...која врста мултиполарног света се упоређује са биполарним светом.”¹¹² Чак се тврди да је нови међународни систем сада истовремено и униполарни и мултиполарни.

С обзиром на горњу анализу, могао би се прихватити аргумент да мултиполарност, за Европу а посебно Балкан, резултира мање стабилним светом од биполарног и униполарног, позивајући се на четири следећа примера поларитета у стварању историје током двадесетог и двадесет првог века: (1) мултиполарни европски државни систем пре хладног рата којег је карактерисао ривалитет међу великим силама Европе, (2) биполарни међународни систем током хладног рата којег је карактерисао обезбеђени мир и стабилност током четрдесет пет година, (3) униполарни међународни систем после хладног рата којег карактеришу релативно стабилан свет и придруживање америчком хегемонизму, и (4) континуирана поновна трансформација света у мултиполарни у двадесет првом веку коју карактерише страх од нових сила у успону, попут Кине, Русије, Турске, Уједињених Арапских Емирата (или чак такозвана триполарност између три велике суперсиле: Сједињених Држава, Русије и Кине).

Поред горе поменутог, промене поларитета са дефанзивног неореалистичког становишта такође утичу на то како државе обезбеђују своју сигурност.¹¹³ Узрокована растућом неизвесношћу, она отвара нова питања о томе ко представља опасност за кога, и од кога се може очекивати да се носи са претњама и проблемима који резонују главне проблеме међузависности странака, дифузије опасности, конфузије одговора који настају као главне одлике политике великих сила у мултиполарном свету. Као што Волц јасно каже: “...државе се за своју сигурност ослањају како на сопствене унутрашње напоре, тако и на савезе које могу да склопе са другима. Конкуренција у мултиполарним системима је сложенија од конкуренције у биполарним јер се неизвесности у погледу упоредних могућности држава множе како њихов број расте и зато што је тешко направити процене кохезивности и снаге коалиција.”¹¹⁴

¹¹² James S. Mosher, “Relative Gains Concerns when the Number of States in the International System Increases”, *Journal of Conflict Resolution*, 2003, vol.47, no.5, p. 661.

¹¹³ Kenneth Waltz, *Structural Realism after the Cold War*, op. cit., p. 5.

¹¹⁴ *Ibidem*, p. 5-6.

2.1.3. Офанзивни и дефанзивни реализам

Када је у питању понашање држава, неореализам је подељен на две врсте: офанзивни реализам и дефанзивни реализам.¹¹⁵ Разлика је у њиховој дискусији о питању: колико је снаге довољно? Иако Волц подразумева како ће држава, као офанзивни актер, на крају бити кажњена ако настави да тражи моћ на штету других, Миршајмер се залаже за супротно гледиште које указује да се државе морају борити за свеукупан опстанак поред тога да се заштите. Разлог због којег државе морају деловати и понашати се као офанзивни актери, па чак и ако не теже хегемонији, је зато што нису сигурне у намере других држава. Оне се плаше других држава јер делују у систему самопомоћи, и не постоји бољи начин да се заштите од надметања да постану моћније. Лако је уочљиво да чак и ако ниједна држава не направи потез, друге државе могу претпоставити да та држава има сопствене завере за промену светског система.

Према дефанзивном неореализму, државе само теже опстанку што се сматра дефанзивним мотивом. Он истиче да државе не покушавају континуирано да повећавају моћ већ одржавају умерену и разумну политику тражења безбедности. Сигурност је примарна брига у међународном окружењу, а не снага и ширење. Свака спољна политика изван тога је неразумна. С друге стране, државе би могле размишљати о проширењу само да би постигле сигурност. Као што Талиаферо тврди, само “...под одређеним околностима, дефанзивни неореализам очекује од држава да следе експанзионистичке стратегије као средство за постизање сигурности.”¹¹⁶

Ова тачка представља прекид у којем се дефанзивни неореализам удаљава од офанзивног/агресивног неореализма који тврди да државе непрестано воде агресивну и експанзионистичку политику да би оствариле сигурност. Миршајмер, као офанзивни неореалиста, сматра да “...државе почињу са дефанзивним мотивом, али су принуђене да размишљају и понекад делују офанзивно због структуре међународног

¹¹⁵ Појмови “офанзивни/агресивни реализам” и “дефанзивни реализам” први пут су артикулисани од стране Џека Снидера у његовом раду *Myths of Empire: Domestic Politics and International Ambition* (1991, pp.11-12). Неки аутори користе другачију терминологију као што су “неореалистички” за “офанзивни” и “посткласични” за “дефанзивни” реализам, погледати у: Stephen G. Brooks, “Dueling Realisms” *International Organization*, 1997, Vol.51, No.3, pp.445-477. Чарлс Гласер означава дефанзивни неореализам као “контингентни реализам”, погледати у Charles L. Glaser, “Realists as Optimists: Cooperation as Self-Help”, *International Security*, 1994/1995, vol.19, no.3, pp. 50-90.

¹¹⁶ Jeffrey W. Taliaferro, “Security Seeking under Anarchy: Defensive Realism Revisited”, *International Security*, 2000, vol.25, n.3, p. 152.

система”.¹¹⁷ Он тврди да државе не могу следити мирни светски поредак, пре свега зато што се не могу сложити око опште формуле за одржавање мира.¹¹⁸

С друге стране, и офанзивни и дефанзивни неореалисти деле основне сличности. Што се тиче прве сличности, оба табора истичу мотив преживљавања и верују да је максимизација безбедности примарни циљ држава. Друго, обе стране се слажу да је структура међународног система важна.¹¹⁹ Треће, обе стране се фокусирају на државу. Волц тврди да “... једна држава [...] може сама одлучити да ли ће своју политику прилагодити структурним притисцима и да ли ће искористити могућности које нуде структурне промене.”¹²⁰ Са тачке гледишта обе стране, самопомоћ је основни принцип деловања под структурним притисцима анархије. Последње и најважније, обе теорије се слажу да државе теже ка моћи, док се не слажу око количине моћи која им је потребна да осигурају опстанак и повећају сигурност. Као што тврди Миршајмер, “...офанзивни реализам се разликује од дефанзивног реализма по питању колико моћи државе желе.”¹²¹

Ако оставимо сличности по страни, да би прецизније схватили сваку варијанту неоралистичке теорије потребно је, за почетак, истаћи следеће чињенице. Офанзивни неореализам предвиђа да све државе континуирано траже могућности да стекну и максимизирају моћ јер структура међународног система промовише сукобе и агресију. Према овом ставу, “...безбедност је оскудна, што чини међународну конкуренцију интензивном и налик ратној.”¹²² Поред анархије као узрочног фактора, офанзивни неореалисти тврде да је “...свет осуђен на непрекидно такмичење великих сила”.¹²³ Ова брига резултира сигурносним дилемама које “...нису производ њихове воље већ њихове ситуације.”¹²⁴ Сходно томе, државе се непрестано брину због будућих намера и релативне моћи других држава.¹²⁵ Оне развијају војне способности да би спутале друге државе без обзира да ли представљају претњу. Брукс тврди да офанзивни неореалисти усвајају фокус најгорег случаја/могућности под претпостављеном сигурносном

¹¹⁷ John J. Mearsheimer, “A Realist Reply”, *International Security*, 1995, vol.20, no.1, p.10.

¹¹⁸ John J. Mearsheimer, *The Tragedy of Great Power Politics*, Norton and Company, New York, 2001, pp.50-51.

¹¹⁹ Kenneth N. Waltz, *Theory of International Politics*, op. cit., p.73-78.

¹²⁰ Kenneth N. Waltz, “Structural Realism after the Cold War”, op.cit., p.24.

¹²¹ John, J. Mearsheimer, “Structural Realism after the Cold War”, op. cit., p.21.

¹²² Sean M. Lynn-Jones, i Steven E. Miller, Preface, In Michael E. Brown, Sean M. Lynn-Jones, and Steven E. Miller, (Eds.), *The Perils of Anarchy: Contemporary Realism and International Security*, MIT Press, 1995, p.9.

¹²³ John J. Mearsheimer *The Tragedy of Great Power Politics*, op. cit., p.2.

¹²⁴ Kenneth N. Waltz, *Theory of International Politics*, op. cit., p.187.

¹²⁵ Jeffrey W. Taliaferro, “Security Seeking under Anarchy: Defensive Realism Revisited”, op.cit., p.129.

дилемом и фаворизују непосредну војну спремност над економским капацитетима за повећање сигурности.¹²⁶

Супротно офанзивном неореализму који идентификује као својствени циљ држава да буду хегемон, дефанзивни неореализам поставља опстанак као крајњи циљ држава. Цервис тврди да су државе спремне да се задовоље статусом кво, и више их води страх а не да постигну добитак.¹²⁷ Односно, државе су статус кво силе и максимизација сигурности им је довољна. У основи, државе траже моћ до те мере да она ствара равнотежу. Штавише, они у дефанзивном неореалистичком табору верују да је међу државама безбедност релативно велика. Дефанзивни неореалисти су условљени вероватноћом, а не пуком могућношћу сукоба, што је такође разлог зашто се сматрају мање песимистичним од офанзивних неореалиста када је у питању вероватноћа рата.¹²⁸

Као што је горе речено, дефанзивна неореалистичка варијанта не претпоставља инхерентну агресију. Стога за већи део дефанзивних неореалиста рат и ширење немају веће користи. Нарочито је ретко у историји да превентивне ратове воде државе које следе одбрамбене циљеве. Агресивно и експанзивно образложење је неразумно јер погоршава безбедносну дилему, што на крају доводи државе до рата. Поред тога, агресија се сматра саморазоривом и контрапродуктивном у потрази за сигурношћу. Снидер тврди да "...барем дугорочно, однос снага који произилази из међународне анархије кажњава агресију; не награђује је."¹²⁹ Ван Евера као пример илуструје историјске чињенице: "Вилхелмина и нацистичка Немачка, царски Јапан, наполеонска Француска и Аустроугарска уништене су опасностима које су саме изазвале својим напорима да побегну од претераних или измишљених претњи њиховој безбедности."¹³⁰ Ове државе у историји су такође повезане са доктрином превентивног рата, којег препознаје офанзивни неореализам.

Равнотежа између офанзивног и одбрамбеног оружја такође се сматра важним фактором. Дефанзивна неореалистичка варијанта претпоставља да агресија не успева захваљујући дефанзивној супериорности и балансирајућем понашању. Многи дефанзивни неореалисти истичу ову бенигну слику јер углавном сматрају да анархично стање међународног система и распрострањеност одбрамбеног оружја - посебно

¹²⁶ Stephen G. Brooks, "Dueling Realisms" op.cit., pp. 447- 455.

¹²⁷ Robert Jervis, "Cooperation under the Security Dilemma", op.cit., p.49.

¹²⁸ Stephen G. Brooks, "Dueling Realisms" op.cit., p. 447.

¹²⁹ Jack Snyder *Myths of Empire; Domestic Politics and International Ambition*, op. cit., p.11.

¹³⁰ Stephen Van Evera, "Offense, Defense, and the Causes of War", *International Security*, 1998, vol.22, no.4, pp. 5-43.

нуклеарног оружја - подстичу државе да се понашају умерено у корист одбране.¹³¹ Волц тврди да се вероватноћа рата између држава нуклеарним оружјем знатно смањује.¹³² Руска војна интервенција у Украјини 2014. године пружа упечатљив пример. Као што су многи научници и стручњаци сматрали, да Украјина није уклонила нуклеарно оружје у периоду 1994-1996 у складу са Будимпештанским Меморандумом о сигурносним гаранцијама, руска агресија на Украјину била би одвраћена. Као следећи пример, о иранском офанзивном нуклеарном ставу током година углавном се говори као о средству за остваривање амбиција у погледу моћи и јачања регионалног утицаја Ирана или као безбедносном аранжману против спољних безбедносних претњи, што га чини дефанзивним а не офанзивним актером.

2.2. Мека моћ

Премда је појам “мека моћ” изазвао пажњу јавности и стекао популарност, питање двосмисленост његовог значења и даље постоји. Разлог овоме је чињеница да Џозеф Нај (Joseph Nye), човек који је смислио овај појам, није пружио његову конкретну дефиницију, већ је покушао да га објасни у његовим разним облицима. Недостатак дефиниције појма „мека моћ“ је, уз раст његове популарности, довело до бројних заблуда, неспоразума и злоупотреба. Стога је циљ овог поглавља да разјасни појмовно значење израза “мека моћ.”

2.2.1. Порекло меке моћи

Џозеф Нај је појам “меке моћи” први пут користио у својој књизи „Предодређен да води: промењива природа америчке моћи” (*Bound To Lead: The Changing Nature Of American Power*) која је објављена 1990. године и покушао је да објасни оно што он подразумева под појмом “мека моћ”. То је такође био наслов чланка који је објављен у *Спољним пословима* исте године. Књига и чланак су изашли током периода када се тврдило да америчка моћ опада у односу на њене конкуренте на светској сцени. Међутим, Нај је заступао супротни став и тврдио је да није постојао озбиљнији изазов за амерички примат од стране било које државе, већ да је он произлазио из

¹³¹ Peter Toft, John J. Mearsheimer: “An Offensive Realist between Geopolitics and Power”, *Journal of International Relations and Development*, 2005, vol.8, no.4, pp. 381–408.

¹³² Kenneth N. Waltz, “The Origins of War in Neorealist Theory”, *Journal of Interdisciplinary History*, 1988, vol.18, no.4, p. 627.

“трансформације моћи.” Његовим речима: „У надолазећем веку можда ће се наставити америчко првенство, али ресурси моћи у светској политици вероватно ће претрпети велике промене које ће створити нове потешкоће за све земље у постизању својих циљева.”¹³³

Из овог цитата могу се закључити две значајне чињенице у вези са појмом моћи коју је Нај имао на уму. Прва је да Нај види моћ као важну ставку за државе у постизању циљева. Овај појам моћи изворно је смислио Роберт Дал у свом чланку *Концепт моћи*. Дал објашњава своје разумевање моћи правећи разлику између „интуитивне идеје моћи” и “интуитивног погледа на однос моћи.” Дал објашњава интуитивне идеје моћи следећим речима: “...отприлике овако: **А** има моћ над **Б** до те мере да може натерати **Б** да уради нешто што **Б** иначе не би урадио.”¹³⁴ За интуитивни поглед на однос моћи он тврди да “...изгледа као да укључује успешан покушај **А** да натера **а** да уради нешто што иначе не би чинио.”¹³⁵ Стивен Лукс испитујући Далов чланак, тврди да је разлика између ова два израза у томе што се први односи на потенцијалну моћ, док други значи стварну моћ, што означава разлику између поседовања моћи и спровођења моћи.¹³⁶ Од ове тачке, многи други научници су дефинисали моћ у смислу њеног спровођења, односно актуализације или реализације потенцијалне моћи. На пример, Харолд Ласвел и Мортон Каплан дефинисали су моћ као стварање намераваних ефеката на друге особе.¹³⁷ Према Луксу, такође, “...многи мисле да моћ укључује ...добијање онога што се жели.”¹³⁸

Други закључак везан је за “проблематичан” део навода. Према Нају, промене у природи моћи, које се могу уочити у општој дифузији моћи, сложеност светске политике услед појаве нових актера (осим држава и нових питања, и осим високе политике) као резултат сложене међузависности, промене у инструментима и стратегијама моћи, учиниле су је “...мање преносивом, мање принудном и мање опипљивом.”¹³⁹ Те промене су коришћење традиционалних средстава за спровођење моћи, односно присилних метода које се спроводе путем војне и економске моћи, учиниле неефикасним или непримењивим. За Наја, “...ови трендови у светској

¹³³ Joseph Nye, “Soft power”, *Foreign Policy*, 1990, vol.80, p. 155.

¹³⁴ Robert Dahl, “The Concept of Power”, *Behavioral Science*, 1957, vol.3, no.2, p. 203.

¹³⁵ Ibidem, p.204.

¹³⁶ Steven Lukes, *Power: A Radical View*, MacMillan Press, 1974, p. 12.

¹³⁷ Felix Berenskoetter, “Thinking About Power”, in *Power in World Politics*, Felix Berenskoetter and Michael J. Williams, (eds.), Routledge, 2007, p. 5.

¹³⁸ Steven, Lukes. “Power and the battle for hearts and minds: On the bluntness of soft power”, in *Power in World Politics*, Felix Berenskoetter and Michael J. Williams, (eds.), Routledge, 2007, p. 84.

¹³⁹ Joseph Nye, *Soft Power: The Means to Success in World Politics*, Public Affairs, 2004, pp.155-167.

политици сугеришу други, атрактивнији начин вршења власти.”¹⁴⁰ Нај наставља да тврди да би се “...овај други аспект моћи - који се дешава када једна земља натера друге земље да желе оно што она жели - могао назвати кооптивном или меком моћи за разлику од тврде или командне моћи наређивања другима да раде оно што она жели.”¹⁴¹ Овај други начин спровођења моћи односи се на “способност обликовања преференција других.”¹⁴² У вези са овим питањем, Нај пише: “Кооптивна моћ је способност структурирања ситуације тако да друге земље развијају преференције или дефинишу своје интересе на начине који су у складу са њеним сопственим.”¹⁴³ Нај класификује ресурсе те способности рекавши да: “Способност да се утиче на оно што друге земље желе повезује се са нематеријалним ресурсима моћи као што су култура, идеологија и институције.”¹⁴⁴ Након тога, он представља значај меке моћи указујући на легитимитет стечен у очима других и аргуменујући исплативост меке моћи у односу на чврсту моћ.¹⁴⁵

У својим каснијим радовима, Џозеф Нај покушава да развије свој појам меке моћи. Међутим, ове ревизије или допуне не пружају веродостојна решења дефиницијских, теоријских проблема. Чак се и његов главни рад по том питању, *Мека моћ: средство за успех у светској политици* не бави теоријом меке моћи, већ се бави специфицирањем ресурса меке моћи и давањем практичних предлога за ефикасно коришћење меке моћи. У тој књизи Нај представља моћ као “...способност утицаја на друге да се постигну жељени исходи” и нуди “...три начина да се утиче на понашање других: принуда, подстицање или привлачење.”¹⁴⁶ Један од главних доприноса ове књиге у погледу меке моћи је приказ светске политике као „тродимензионалне шаховске табле” која се састоји од међудржавних војних питања, међудржавних економских питања и транснационалних питања. Важност меке моћи лежи на трећем нивоу, “...јер постизање повољних резултата на транснационалној табли често захтева употребу средстава меке моћи.”¹⁴⁷

По питању постизања жељеног исхода, он поново указује на “други, атрактивнији начин вршења власти” и назива га “другим лицем моћи.” Овај појам је

¹⁴⁰ Joseph Nye, , “Soft power”, op. cit., p.166.

¹⁴¹ Ibidem, p. 166.

¹⁴² Joseph Nye *Soft Power: The Means to Success in World Politics*, op. cit., p.5.

¹⁴³ Joseph Nye, , “Soft power”, op.cit., p.168.

¹⁴⁴ Ibidem, pp. 166-167.

¹⁴⁵ Ibidem p.167.

¹⁴⁶ Joseph Nye *Soft Power: The Means to Success in World Politics*, op. cit., p.2.

¹⁴⁷ Ibidem, p. 5.

извео из књиге Бахрака и Бараца (Bachrach and Baratz) *Два лица моћи* (Two Faces of Power) (1962). У свом оригиналном концепту, “друго лице моћи” означава “моћ постављања агенде”, то јест, способност актера “...да створе или ојачају препреке јавном објављивању политичких сукоба.”¹⁴⁸ Нај додаје “моћ привлачења” другом лицу моћи и на то ставља већи акценат због кооптивног понашања. Конкретно, он пише: “Она (мека моћ) је такође способност привлачења, а привлачење често доводи до сагласности. Једноставно речено, у смислу понашања, мека моћ је моћ привлачења.”¹⁴⁹

Нај такође разликује тврду и меку моћ разматрајући разне начине за постизање жељених резултата. Нај наводи четири начина да се то постигне - принуда, подстицање, постављање агенде и привлачење - и комбинује прва два под називом “тврда моћ”, док су последња два описана као примери меке моћи.¹⁵⁰ Као што се може закључити из диференцијације, Нај не види тврду моћ и меку моћ као инхерентно контрадикторне или некомпатибилне. Најевим речима: “Тврда и мека моћ су повезане јер су обе аспекти способности постизања сврхе утичући на понашање других. Разлика између њих је у степену- како у природи понашања, тако и у опипљивости ресурса.”¹⁵¹

У књизи, Нај такође проширује своје становиште о ресурсима меке моћи као што су култура, идеологија и институције. Нај тврди да “...у међународној политици, ресурси који производе меку моћ проистичу углавном из вредности које једна организација или држава изражава у својој култури, у примерима које даје у својој унутрашњој пракси и политици, и у начину на који управља својим односима са другима.”¹⁵² Другом приликом, он пише: “Мека моћ земље почива првенствено на три ресурса: њеној култури (на местима где је другима привлачна), њеним политичким вредностима (када их испуњава у земљи и иностранству) и њеним спољним политикама (када се сматрају легитимним и када имају морални ауторитет).”¹⁵³ Међутим, ресурси меке моћи које је изложио Нај нису ограничени само на наведене. Он, такође, препознаје феномен који се једноставно може објаснити пуким постојањем „примарног” у наводу. По овом питању, Нај пише: “На пример, понекад државе могу бити привучене другим државама посредством командне моћи митова о непобедивости, а командна моћ се понекад може користити за успостављање

¹⁴⁸ Felix Berenskoetter, “Thinking About Power”, op.cit., p.7.

¹⁴⁹ Joseph, Nye, *Soft Power: The Means to Success in World Politics*, op.cit., p 6.

¹⁵⁰ Ibidem, p. 7.

¹⁵¹ Ibidem, p. 7.

¹⁵² Ibidem, p. 8.

¹⁵³ Ibidem, p. 11.

институција које се касније сматрају легитимним.”¹⁵⁴ Он допуњује свој аргумент рекавши да “...понекад исти ресурси моћи могу утицати на читав спектар понашања, од присиле до привлачења. Земља која трпи економски и војни пад вероватно ће изгубити не само своје ресурсе тврде моћи већ и део своје способности да обликује међународну агенду и део своје привлачности. Неке земље могу привлачити друге земље посредством тврде моћи мита о непобедивости или неминовности.”¹⁵⁵

2.2.2. Други концепти меке моћи

Као што је поменуто на почетку, мека моћ је стекла широку пажњу научника и јавности. Стога ће у овом одељку бити анализирано како су други научници схватили и користили појам меке моћи. Фокус ће бити усмерен на три приказа који укључују критике Најеве меке моћи и пружају решења за проблеме тог приступа.

Чини се да је неколико приказа меке моћи који се могу наћи у литератури у сагласности са тим да је мека моћ способност постизања исхода путем привлачења, а не присилом и плаћањем, као што је то дефинисао и Нај. На пример, према Јасуши Ватанабеу “...добро је познато да се мека моћ односи на способност земље да постигне исходе које жели не принудом или наградама већ својом привлачношћу - конкретно, привлачношћу своје културе, политичких вредности и политике.”¹⁵⁶ Ватанабе, такође, подсећа на изреку древног кинеског стратега Сун Цуа (Sun Tzu) – “Најбоље је победити без борбе.”¹⁵⁷ Још једно тумачење Наја дао је Казуо Огоура. Према његовим речима, Нај је првобитно сковао овај термин да би описао трећу врсту моћи која није имала ни војни ни економски карактер.¹⁵⁸ Најбоља илустрација његовог аргумента је табела представљена у књизи *Мека моћ: средство за успех у светској политици* (2004), где Нај представља три врсте моћи - војну, економску и меку - у погледу понашања, примарних валута и владиних политика (Табела 1).¹⁵⁹ Огоура каже: “Чврста моћ за Наја значи било који метод који је принудан, другим речима, све што укључује принуду или

¹⁵⁴ Ibidem, p. 8.

¹⁵⁵ Ibidem, p.8.

¹⁵⁶ Yasuhi Watanabe, “Revisiting Soft Power”, The Japan Foundation Center for Global Partnerships, доступно на: <http://www.cgp.org/index.php?option=article&task=default&articleid=342>, приступљено 11/06/2019.

¹⁵⁷ Ibidem.

¹⁵⁸ Kazuo Ogoura, “The Limits of Soft Power”, *Japan Echo*, vol. 33, no. 5, 2006, p.65.

¹⁵⁹ Joseph Nye, *Soft Power: The Means to Success in World Politics*, op. cit., p.31.

претње. Методе којима се друга страна подстиче да прихвати нешто на неки начин по својој слободној вољи назвао је меком моћи.”¹⁶⁰

Табела 2: Мека моћ: средство за успех у светској политици, Џозеф Нај

	Понашање	Примарне валуте	Државне политике
Војна моћ	- принуда - одвраћање - заштита	- претње - сила	-принудна дипломатија - ратови - савези
Економска моћ	- подстицај - принуда	- плаћања - санкције	- помоћ - мито - санкције
Мека моћ	- привлачење -постављање агенде	- вредности - култура - политике - институције	- јавна дипломатија -билатерална и мултилатерална дипломатија

Извор: Joseph Nye, *Soft Power: The Means to Success in World Politics*, Public Affairs, 2004.

Још један научник који наглашава двојни смисао меке моћи је Александар Л. Вувинг (Alexander L. Vuving), који покушава да представи теоријско објашњење меке моћи у свом раду *Како делује мека моћ* (How Soft Power Works) (2009). Према Вувингу, мека моћ има двојно значење, како је то схваћено у јавности и од стране неких научника. “У ужем смислу, мека моћ је слична културном утицају. У ширем смислу, мека моћ је синоним за невојну моћ и укључује и културну и економску моћ.”¹⁶¹ Он указује на један значајан проблем који узрокује неразумевање концепта а то је „заблуда око средства преноса” (vehicle fallacy), то јест, једначење моћи са ресурсима моћи и замена ресурса са понашањем које произилази из тога. На ову тему, он заузима став ближи Нају. Вувинг тврди да исти ресурс може произвести и тврду и меку моћ. На пример, војска, која се обично сматра типичним ресурсом тврде моћи, може неке људе

¹⁶⁰ Kazuo Ogoura, “The Limits of Soft Power”, op., cit., p.1.

¹⁶¹ Alexander Vuving, “How Soft Power Works”, Рад представљен на панелу “Soft Power and Smart Power,” American Political Science Association annual meeting, Toronto, September 3, 2009, p. 3; доступно на: <https://apcss.org/Publications/Vuving%20How%20soft%20power%20works%20APSA%202009.pdf>, приступљено 13.11.2019.

присилити, а неке привући када постигне победу. Такође, типични “ресурс меке моћи”, попут моралне вредности, може се користити и за наговарање некога када се особа приватно слаже с тим, и за присиљавање другог када се користи за изградњу друштвеног притиска.¹⁶²

Вувинг покушава да превазиђе ову заблуду правећи „...суптилну разлику између ресурса моћи и валута моћи.”¹⁶³ Према њему, “...валуте моћи су обично својства ресурса или активности.”¹⁶⁴

Да би представио своју теорију, Вувинг тврди да је дефиниција коју је изнео Нај проблематична и покушава да је допуни. Његова дефиниција је да је “...мека моћ способност да натерате друге да желе или прихвате оно што ви желите.”¹⁶⁵ Након тога, Вувинг представља механизме кроз које мека моћ делује упоређујући их са механизмима тврде моћи, и долази до закључка да мека моћ делује привлачењем. Затим креће у решавање питања “Шта генерише привлачност?” Одговор који он даје на тај проблем представља срж његове теорије меке моћи. Он дефинише најмање три валуте моћи из којих потичу и моћ и њена “мекоћа”: “*Бенигност* је аспект односа агента са другима, посебно са клијентом меке моћи. Односи се на позитивне ставове које изражавате када се односите према људима, посебно када се односите према клијенту ... то генерише меку моћ стварањем захвалности и саосећања. *Бриљантност* је аспект односа агента са његовим радом. Односи се на високе перформансе које постижете када радите ствари ... Генерише меку моћ стварањем дивљења. *Лепота* је аспект односа актера са идеалима, вредностима, узроцима или визијама. Односи се на складну резонанцу која се побуђује када представљате идеале, вредности, узроке или визије ... Лепота генерише меку моћ стварањем инспирације”.¹⁶⁶

Још један од покушаја теоретизације меке моћи који заслужује да се помене дао је Геун Ли (Geun Lee) у свом чланку *Теорија меке моћи и корејска стратегија меке моћи*.¹⁶⁷ Он покушава да понуди нову дефиницију меке моћи анализирајући проблем у смислу ресурса, а не природе моћи која се врши. Ли указује на недостатак добро развијеног теоријског оквира и високо контекстуалну природу Најеве представе меке

¹⁶² Ibidem, p.4.

¹⁶³ Ibidem, p.5.

¹⁶⁴ Ibidem, p.5

¹⁶⁵ Ibidem, p.6.

¹⁶⁶ Ibidem, p.9.

¹⁶⁷ Geun Lee, “A theory of soft power and Korea's soft power strategy”, *The Korean Journal of Defense Analysis*, vol.21,no.2, 2009, pp. 205-218.

моћи, и има за циљ пружање теоријског оквира који се може применити на сваки случај.

Прво, Ли представља пет различитих категорија меке моћи у складу са политичким циљевима које треба постићи. “Они су: (1) мека моћ за побољшање спољног безбедносног окружења пројектовањем мирољубивих и атрактивних приказа земље; (2) мека моћ за мобилизацију подршке других земаља за сопствене спољне и безбедносне политике; (3) мека моћ за манипулисање начином размишљања и преференцијама других земаља; (4) мека моћ за одржавање јединства заједнице или заједнице земаља; и (5) мека моћ за повећање рејтинга лидера или домаћу подршку влади.”¹⁶⁸

Према Лиу, све те категорије користе “меке ресурсе”, као што су идеје, слике, теорије, знање (know-how), образовање, дискурси, култура, традиција, национални или глобални симболи, итд.¹⁶⁹ Чини се као да Ли схвата Најев концепт меке моћи. Међутим, он сматра да је Најев концепт мањкав, и у средиште своје теорије ставља ресурсе меке моћи, оно што назива “меким ресурсима”, док основу Најеве концепције чини природа силе која се врши. Лијеву теорију можемо сажети његовим сопственим речима: “... када се за вршење утицаја на друге користе нематеријални симболични “меки ресурси“ коначни исход је мека моћ, док се коначни исход дефинише као тврда моћ када се користе материјални “тврди ресурси.”¹⁷⁰ Стога, у Лијевој концептуализацији, тврди ресурси не могу да створе меку моћ. Само меки ресурси могу створити меку моћ, без обзира на то шта кооптирају или присиљавају друге. И заиста, ово се разликује од Најеве концептуализације меке моћи која дозвољава стварање меке моћи путем тврдох/материјалних ресурса.

Из расправе о неколико приказа меке моћи које су дали други научници може се закључити да се Најева концептуализација меке моћи мора надоградити давањем дефиницијских појашњења и стављањем јачег фокуса на ресурсе меке моћи.

Прво, мека моћ и кооптивна моћ у оригиналном концепту се користе наизменично. Чинило се да је Нај ове термине схватао и користио као синонине. Међутим, они за аутора представљају однос теорије и праксе. Појам „меке моћи” налази се на теоријском нивоу, док је кооптивна моћ, заправо кооптивно понашање, на практичном нивоу. То ће рећи, кооптивна моћ није моћ за себе, већ стратегија

¹⁶⁸ Ibidem, pp. 207-208.

¹⁶⁹ Ibidem, p.209.

¹⁷⁰ Ibidem, p.210.

понашања у вршењу меке моћи која се састоји од два главна средства, постављања агенде и привлачења. Стога је можда, оно што је Нај назвао „кооптивна моћ”, боље назвати “кооптивна стратегија” или “кооптивно понашање”. На сличан начин, “командна моћ” би требало да се назива “стратегија командовања/наговарања” или “понашање”. Ако покушамо да у ово уклопимо увиде из теорије Геун Лиа засноване на ресурсима, постаје очигледно да су овде неопходне и неке редефиниције. Оно што је Ли назвао “меком моћи” може се преименовати у “цивилну моћ”, јер потиче из нематеријалних меких ресурса, док се “тврда моћ” у Лијевим терминима може поново назвати “економско-војна моћ”.

Друго, стављање акцента на ресурсе меке моћи, то јест, културу, политичке идеале и спољну политику, ствара забуну коју је и сам Нај признао. Наглашавање ресурса меке моћи доприноси да Најев појам меке моћи изгледа слично Лијевом појму меке моћи. Стога, војним и економским ресурсима треба дати довољну тежину приликом дефинисања ресурса меке моћи. Другим речима, треба нагласити чињеницу да ресурси меке моћи нису ограничени на горе набројане.

Као резултат укључивања ове две тачке у Најев концепт меке моћи, појављује се дефиниција као таква: “Мека моћ” је способност да се добије оно што се жели употребом свих ресурса моћи, то јест цивилне и економско-војне моћи подједнако у предложеном концепту, кроз кооптивне стратегије/понашање. У складу са тим, „тврда моћ” је способност да се постигне оно што се жели коришћењем свих врста ресурса моћи, односно цивилних и економско-војних моћи као у предложеном концепту, кроз стратегије/понашање командовања/наговарања. Такво схватање моћи помогло би у дефинисању и категоризацији земаља у погледу њихове спољне политике. Другим речима, све државе које користе све врсте ресурса моћи кроз кооптивне стратегије/понашање могу се назвати “државе меке моћи”, док се све државе које користе све врсте ресурса моћи кроз стратегије/понашање командовања/наговарања могу назвати “државама тврде моћи.”

2.2.3. Слични концепти меке моћи

Мека моћ се понекад користи наизменично са концептима цивилне моћи и нормативне моћи, који су се појавили, и углавном се користе, у контексту Европске уније. Уместо да означавају одређену врсту моћи, ови концепти су коришћени да представе спољнополитички идентитет Европске уније.

2.2.3.1. Цивилна моћ

Првобитно развијен од стране Франсоа Душена (Duchêne François) 1972. године, концепт „цивилне моћи” покушао је да створи нови идентитет и нову улогу у међународној политици за тадашњу Европску заједницу, садашњу Европску унију. Идеја на којој је заснован концепт је да Европа може играти препознатљиву улогу у светској политици с обзиром на економску снагу и војну слабост Европе, с једне стране, и идеале, вредности које Европа представља, с друге стране. Манерс и Дијез (Manners and Diez) преформулисали су оригинални Душенов аргумент на следећи начин: “... с обзиром на то да су људи у Европи у великој мери формирали “војне” вредности, безизлазност хладног рата “девалвирала је искључиво војну моћ”, а да Европа није била далеко од консензуса о свом сопственом развоју као војне суперсиле између два пола, тадашња Европска заједница имала би прилику да покаже утицај који може имати велика политичка задруга основана за вршење суштински цивилних облика моћи.”¹⁷¹

На основу ових оцена може се тврдити да се концепт цивилне моћи односи на “средство” и “циљеве” Европе,¹⁷² које она може користити и примењивати у својим односима са другим државама. На страни средстава”, цивилна моћ значи склоност ка коришћењу невојних инструмената у вођењу спољних односа. Ти невојни инструменти укључују економске и цивилне елементе. С обзиром на ограничења Европе по питању удруживања војних способности и недостатак једногласне заједничке спољне и безбедносне политике због упорности националних ставова, ЕЗ/ЕУ је тежила да користи своју економску моћ и цивилне могућности у спољним односима. Наглашавање економских и цивилних средстава у односу на војне инструменте је карактеристика која дефинише једног актера “цивилне моћи.” На страни “циљева”, цивилна моћ значи промоцију мира, међународне сарадње и неколико других вредности. Како је то Смит рекао: “Цивилни циљеви” које су цитирали (или боље речено, преферирали) Мол и Душен су, према томе, међународна сарадња, солидарност, удомаћивање међународних односа (или јачање владавине права у

¹⁷¹ Thomas Diez, Ian Manners, “Reflecting on normative power Europe”, in *Power in World Politics*, Felix Berenskoetter and Michael J. Williams, (eds), Routledge, 2007, p.177.

¹⁷² Jan Orbie, “Civilian Power Europe: Review of the Original and Current Debates”, *Cooperation and Conflict, Journal of the Nordic International Studies Association*, Vol.41, No.1, 2006, p. 125.

међународним односима), одговорност за глобално окружење и ширење једнакости, правде и толеранције.”¹⁷³

Разлика између концепта „цивилне моћи” представљеног у овом одељку и концепта „меке моћи” је у томе што први представља специфичну врсту идентитета држава, док други одговара самој одређеној врсти моћи. Ако покушамо да дефинишемо однос између ова два појма, може се тврдити да „мека моћ” као способност постизања жељених резултата користи „цивилну моћ”, односно склоност ка употреби невојних средстава моћи и унапређење вредности. Начин на који се исказују ове карактеристике цивилне моћи може државу учинити „државом меке моћи” ако одлучи да их користи на кооптивни начин, а такође и „државом тврде моћи”, ако то чини командујући/наговарајући остале државе.

2.2.3.2. Нормативна моћ

Размишљајући о претходно представљеном концепту „цивилне моћи”, Иан Манерс (Ian Manners) је у свом чланку *Нормативна моћ Европе: Контрадикција у терминима?* (Normative Power Europe: A Contradiction in Terms?) објављеном 2020. године развио још један термин за класификацију Европске уније у смислу њеног спољнополитичког идентитета који има чврсту теоријску основу. Тај термин је „нормативна моћ”. Манерс је правио разлику између цивилне, војне и нормативне моћи користећи диференцијације Е.Х Кара и Јохана Галтунга (E. H. Carr and Johan Galtung), а нормативну моћ дефинише као „...способност обликовања концепције „нормалног””.¹⁷⁴ Нормативна моћ у концептуализацији Манерса заснива се на нормама и савести, има за циљ постављање стандарда и фокусира се на моћ норми да утичу на идентитет и понашање актера.¹⁷⁵ Према Манерсу и Дијезу, разлике између цивилне моћи и нормативне моћи могу се наћи у опипљивости коришћених ресурса, обиму ресурса и намера, и њиховом положају у вези са вестфалским државним системом. „Нагласак на материјалним добрима и физичкој моћи у приступима цивилне моћи је у супротности са нагласком на нормативној моћи нематеријалног примера који се налази у великом броју норми кроз опонашање и привлачење. ... списи о цивилној моћи истичу комунитарну природу цивилних ресурса, циљева и стратегија, првенствено у корист

¹⁷³ Karen E. Smith, „civilian power EU?”, European Foreign Policy Unit Working Paper 2005/1, p.3, доступно на: <https://www.lse.ac.uk/international-relations/assets/documents/efpu/publications/EFPUworkingpaper2005-1.pdf>, приступљено: 28/10/2020.

¹⁷⁴ Ian Manners, „Normative Power Europe: A Contradiction in Terms?”, *Journal of Common Market Studies*, 2002, Vol.40, No.2, pp. 239-240.

¹⁷⁵ Thomas Diez and Ian Manners, „Reflecting on normative power Europe”, op, cit., p. 75.

власника. ... Супротно томе, приступ нормативне моћи наглашава космополитску природу нормативне моћи ЕУ, посебно позивањем на норме и принципе који се сматрају универзалнијим, јер су уграђени у уговоре и органе УН-а. ... Коначно, цивилни списи о моћи прихватили су вестфалски културни нагласак на међународном друштву као облику и средству светске политике ... Ово прихватање вестфалске културе, укључујући статус кво међународног друштва између држава, у супротности је са нагласком на приступ нормативне моћи на превазилажењу „нормалности” светске политике кроз светско друштво.”¹⁷⁶

Горе изложен концепт нормативне моћи подсећа на Најеву концепцију меке моћи у смислу наглашавања идеја, вредности и норми као средства у промени понашања других. Међутим, ова два концепта су различита у пракси. Пре свега, није баш јасно како ће се та нормативна моћ користити на кооптивни или принудни начин. Друго, мека моћ нема универзалистичке тежње, за разлику од циља нормативне моћи у обликовању нормалности.

2.2.4. Однос између меке моћи и јавне дипломатије

Поседовање пуког капацитета меке моћи није довољно за уживање у бенефитима које она може донети у спољним односима. Као што Руг (Rugh) каже: “...мека моћ постоји било да је неко користи или не.”¹⁷⁷ Мека моћ без дипломатске активности која би следила стратегију која има за циљ да је искористи је недостатна. Да би уживали у бенефитима меке моћи у спољним односима, земље широм света уложиле су у стратегије јавне дипломатије које претварају ресурсе меке моћи у акцију. Да бисте натерали друге да постигну резултате које ви желите, улога јавне дипломатије је пресудна. Према Нају, “...јавна дипломатија је инструмент који владе користе за мобилизацију ових ресурса (меке моћи) за комуникацију и привлачење јавности других земаља ...”¹⁷⁸

Према класичном схватању, јавна дипломатија је средство за саопштавање циљева, вредности и стратегија једне државе страном јавности. Ово је “директна комуникација” чији крајњи циљ је да утиче на страну владу утичући на размишљање

¹⁷⁶ Ibidem, p. 179.

¹⁷⁷ William A. Rugh, “The Case for Soft Power” in *Toward a New Public Diplomacy: Redirecting U.S. Foreign Policy*, ed. Phillip Seib, Palgrave Macmillan, 2009, p. 12.

¹⁷⁸ Ibidem, p. 14.

њене јавности.¹⁷⁹ “За Ханса Туча јавна дипломатија је покушај једне владе да пренесе идеале, културу, националне циљеве и политике страним нацијама.¹⁸⁰ Хокинг (Hocking) мисли да јавна дипломатија уопште није нова парадигма међународне политике (дипломатија), већ само замењује “раније и старије обрасце” (међународних односа).¹⁸¹ Према Николасу Калу (Nicholas J. Cull), јавна дипломатија се заснива на пет елемената државничке вештине који употпуњују листу задатака које би свака јавна дипломатија требало да спроведе. То су, слушање стране публике; заступање, мобилизација пристанка или отупљивање критика стране публике; културна дипломатија; дипломатија студентске размене (размена људи између две земље, пре свега студената); и међународно емитовање. Успешно спроведена јавна дипломатија кроз горе поменуто доприноси мекој моћи земље.¹⁸²

Такође, постоји конфузија између појма меке моћи и јавне дипломатије. Дакле, често се успех јавне дипломатије одређене земље мерио анкетама о мекој моћи.¹⁸³ Један од вероватних разлога за постојећу забуну у погледу разлике између јавне дипломатије и меке моћи делимично лежи у чињеници да још увек није развијена устаљена теорија о јавној дипломатији. Постоје многи предлози о томе каква би требала бити теорија јавне дипломатије, али тешко је рећи да се било која од њих поставила као доминантна теорија. Може се рећи, да у смислу недостатка теоријске и методолошке јасноће, теорије о јавној дипломатији у одређеној мери подсећају на теорије о мекој моћи. Прилично је тешко дефинисати где тачно лежи јавна дипломатија у концепту меке моћи и обрнуто. Мека моћ је општији појам од јавне дипломатије и у прошлости су многи предлагали идеје о улози коју јавна дипломатија има у мекој моћи. Оно што је сигурно јесте да су та два појма уско повезана. Али то је готово једина ствар која је за сада сигурна. Један од првих теоретичара који је поменуо јавну дипломатију у контексту меке моћи био је сам Нај. Нај каже да је јавна дипломатија уско повезана са меком моћи и “...често користи меку моћ.”¹⁸⁴

¹⁷⁹ Glifford D. Malone, “Managing Public Diplomacy”, *Washington Quarterly*, Vol.8, No.3, 1985, pp. 199-213.

¹⁸⁰ Hans Tuch, *Communicating with the World: US Public Diplomacy Overseas*, Palgrave Macmillan, 1990.

¹⁸¹ Brian Hocking, “Rethinking the ‘New’ Public Diplomacy”, In: Melissen J. (eds) *The New Public Diplomacy. Studies in Diplomacy and International Relations*, Palgrave Macmillan, London, 2005, p. 33.

¹⁸² Nicholas J. Cull, “How We Got Here” in *Towards a New Public Diplomacy: Redirecting U.S. Foreign Policy* ed. Phillip Seib, Palgrave Macmillan, 2009, p. 24.

¹⁸³ Eytan Gilboa, “Searching for a Theory of Public Diplomacy.” *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science* 616, no. 1, March 2008, p. 56

¹⁸⁴ Joseph Nye, “Public Diplomacy and Soft Power”, *The Annals of the American Academy of Political and Social Sciences*, Vol. 616, 2008, pp. 94-109.

Већина Најевих предлога у вези са меком моћи написана је из перспективе Сједињених Америчких Држава (САД). На свету нема много земаља које имају такав потенцијал меке моћи као што га имају САД. Из тог разлога су мање и слабије земље морале да развију јединствене и препознатљиве приступе мекој моћи и јавној дипломатији. Супротно горе поменутом ставу Наја, Николас Џ. Кал верује да понекад чак и земља са јаким капацитетом меке моћи и добром спољном политиком не може да користи бенефите ове две карактеристике ако оне нису “...публиковане или координиране јавном дипломатијом.”¹⁸⁵ На основу таквих ставова можемо закључити да се капацитет меке моћи може повећати стратешком јавном дипломатијом. Мека моћ може постојати независно од јавне дипломатије, али се може и треба даље јачати успешном јавном дипломатијом.

2.2.5. Критичари Најевог концепта меке моћи

Многи аутори су критиковали Најев концепт меке моћи због преуопштености и недостатка теоријског оквира.¹⁸⁶ За И. Фан (Y. Fan) термин је потпуно “збуњујући.”¹⁸⁷ Најев одговор на ову критику је: “..мека моћ је аналитички концепт, а не теорија.”¹⁸⁸ Такође, и оригиналност концепта меке моћи била је оспоравана у прошлости. Постоје мишљења да у Најевом концепту меке моћи нема ничега оригиналног. Марксистички теоретичар Антонио Грамши (Antonio Gramsci) изложио је сличан став у свом концепту “културне хегемоније.”¹⁸⁹ Грамши такође препознаје силу „сагласности и убеђивања” као моћно средство за оне који поседују хегемонију.¹⁹⁰ Чак и класични реалисти, који су познати по снажном наглашавању важности војне и економске моћи у концепту државне моћи, предложили су идеје сличне Најевим много пре њега. На пример, Е.Х. Кар (E.H. Carr), један од главних представника класичних реалиста, поделио је државну

¹⁸⁵ Nicholas J. Cull, *Lessons from the Past*, Figueroa Press, 2009, p. 27.

¹⁸⁶ Eytan Gilboa, “Searching for a Theory of Public Diplomacy”, op, cit., p. 66.

¹⁸⁷ Ying Fan, “Soft Power: Power of Attraction or Confusion?”, *Place Branding and Public Diplomacy*, Vol: 4, No. 2, 2008, pp. 147-158.

¹⁸⁸ Joseph S. Nye, “Responding to My Criticism and Concluding Thoughts” in *Soft Power and US Foreign Policy: Theoretical, Historical, and Contemporary Perspectives*, (eds.) Indrajeet Parmar and Michael Cox, Routledge, 2010, p.219.

¹⁸⁹ Umut Yukaruc, “A Critical Approach to Soft Power”, *Journal of Bitlis Eren University*, Vol. 6, No. 2. December, 2017, p.493.

¹⁹⁰ Antonio Gramsci, *Selection from the Prison Notebooks*, London: Lawrence & Wishart, 1971, pp. 80. quoted in Umut Yukaruc, , “A Critical Approach to Soft Power”, op, cit., p. 497.

моћ на три групе: војна моћ, економска моћ и моћ над мишљењем. Карова “моћ мишљења” у одређеној мери подсећа на Најев концепт “моћи привлачења.”¹⁹¹

Један од проблема меке моћи је немогућност да се она измери. Није могуће доказати да једна земља мења своје понашање због меке моћи друге земље. Када се испитају теорије међународних односа, може се видети да се реалисти, било класични или структурни, усредсређују на моћ и међународни систем као једине варијабле за објашњавање понашања државе. Као што је Кенет Волц приметио: “У анархији, сигурност је највиши циљ” и “...моћ је средство, а не циљ.”¹⁹² Моћ се углавном дефинише као војна и економска способност држава. Неолиберали се фокусирају на институције, праксе и међузависност, користе системски приступ као и неореалисти, а највише се фокусирају на економске могућности за превазилажење несигурности створене анархичном природом међународног система. Затим, обе теорије тврде да су међународни систем и материјалне могућности узроци промена понашања држава и да превиђају меке ресурсе моћи. Овим приступима је лакше приказати понашање једне државе. На пример, доказ промене понашања једне државе могу бити међународни уговори, а узрок промена у понашању једне државе могу бити њени нуклеарни капацитети.

Овде такође треба напоменути да постоје неки покушаји мерења меке моћи земаља. Један од ових покушаја, *Глобални индекс меке моћи* (Global Soft Power Index), гради своје истраживање на анкетама. Овај индекс рангира земље у погледу меке моћи, и његово истраживање се заснива на питањима која се постављају људима из 25 земаља (узорак за Турску је 500 људи). Резултате оцењује према осам фактора, укључујући наклоност према страним земљама, перцепцију страних кухиња, жељу за посетом страним земљама или перцепцију луксузне робе. Ипак, ово истраживање не решава горе поменути проблем. На пример, за Турску каже: “Снага ове земље лежи у подиндексу *Ангажовање*, где се посебно добро показује у развојној помоћи, спремности да смести милионе избеглица и сталним мисијама у мултилатералним организацијама. Штавише, Турска заузима критични геополитички положај као мост Европа-Азија. Такође је интелигентно искористила нека средства меке моћи, на пример начин на који Турка авиокомпанија (Turkish Airlines) служи као снажан амбасадор бренда. Али Турска би имала велике користи од рада на својој међународној перцепцији - сврстала се на дно наших анкетних података ове године. Негативној

¹⁹¹ Edward Hallet Carr, *Twenty Years' Crisis*, op, cit., p. 108.

¹⁹² Kenneth N. Waltz, *Theory of International Politics*, Long Grove: Waveland Press, op, cit., p. 126.

перцепцији је вероватно придонео неуспели војни пуч, референдум којим су се председнику Ердогану обезбедила већа овлашћења, и ограничења за медије, цивилно друштво и академску заједницу широм земље.”¹⁹³

Иако горе наведено говори много о активностима турске меке моћи, и ономе што ствара позитивне и негативне перцепције о Турској, ми не можемо тврдити да због тога што има глобални бренд, она има више моћи међу осталим државама. Такође, због тога што Турска има проблема са демократијом, не значи истовремено да има мање моћи у региону. Дакле, овај покушај мерења меке моћи не може рећи ништа о двосмислености меке моћи.

Нај је такође критикован због базирања концепата меке моћи искључиво на америчком искуству, које је у погледу моћи далеко најјаче на свету и представља јединствен случај који се не може применити ни на једну другу земљу на свету.¹⁹⁴ Концепт је посебно наишао на оштре критике неореалистичких политичких теоретичара. Неореалисти наглашавају капацитете чврсте моћи земаља одбијајући аргумент да мека средства могу уопште да представљају моћ. Ниал Фергусон (Nial Ferguson) је одбио термин тврдећи да не постоји нешто попут меке моћи и да тај израз уопште не одговара концепту моћи. За њега је проблем меке моћи у томе што је она „мека”. Фергусон се слаже с аргументом да је дипломатија корисна у превођењу економске и војне моћи једне нације у ефикасну моћ, али сматра да би једна земља имала стварну моћ да јој је потребан коктел вишеструких квалитета, и тврдох и меких.¹⁹⁵ Нарочито десно оријентисани интелектуалци у САД, који често негују “џексоновски” приступ спољној политици и истичу важност тврде моћи, сматрају да се капацитет меке моћи уопште не може класификовати као моћ. Најев концепт меке моћи често је критикован због тога што има корене у вилсоновској традицији спољне политике. Његов одговор на те тврдње је да концепт меке моћи одговара свим спољнополитичким традицијама, било да су оне “реалистичне, либералне или конструктивистичке”, што за њега представља “облик моћи.”¹⁹⁶

Последња критика Најевог концепта у овом чланку је да се Нај фокусира или на деловање актера попут САД или структуру која одређује шта значи бити атрактиван.

¹⁹³ Jonathan McClory, “The Soft Power 30: A Global Ranking of Soft Power”, *Report. London: Portland Communications*, 2017, p. 50, доступно на: https://softpower30.com/wp-content/uploads/2018/07/The_Soft_Power_30_Report_2017-1.pdf, , приступљено: 13/10/2020.

¹⁹⁴ Brian Hocking, “Rethinking the ‘New’ Public Diplomacy”, *op. cit.*, pp.33-35.

¹⁹⁵ Niall Ferguson, “Think Again: Power”, *Foreign Policy*, November 3, 2009, доступно на: <https://foreignpolicy.com/2009/11/03/think-again-power/>, приступљено: 13/10/2020.

¹⁹⁶ Joseph S. Nye, “Responding to My Criticism and Concluding Thoughts”, *op. cit.*, p.219.

Он не повезује агента и структуру јер је настојао да развије концепт моћи за САД.¹⁹⁷ Будући да се Нај фокусира на агенте више него на структуру и скреће нам пажњу са субјекта на агента, мека моћ претвара се у готово опишљив ресурс попут материјала тврде моћи који се могу побољшати или произвести.¹⁹⁸ Овај приступ фокусиран на агенте чини концепт меке моћи „не тако меканим”, јер се Нај фокусира на залихе меке моћи САД-а и не брине се како америчка мека моћ утиче на остатак света.¹⁹⁹ То чини концепт недоследним, јер се његова дефиниција мења. На пример док се прва дефиниција меке моћи заснивала само на привлачности, Нај је укључио економску и војну моћ када је дефинисао паметну моћ, и тврдио је да данас све може бити мека моћ.²⁰⁰ У свом чланку у *Страној Политици*, Нај (2006) чак тврди да „...добро вођена војска може бити извор дивљења”. Нај се фокусира на агенте више него на субјекте моћи. Он није разматрао релационе или структурне облике моћи и ти облици моћи се међусобно мешају.²⁰¹ На пример, с једне стране, Нај је изјавио да САД могу да користе своје културне производе као што су филмови и телевизијске емисије за промоцију демократије и владавине закона у Кини. С друге стране, универзалне вредности и идеологије попут демократије могу се користити као привлачност када те вредности и принципе деле и други.²⁰² Лок (Lock) објашњава овај проблем тако што док у првом постоји релациони облик моћи, у другом постоји структурални облик моћи, што ствара двосмисленост у природи меке моћи.

Штавише, у Најевом концепту такође није јасна разлика између агенција/деловања. Није јасно на које агенте мисли, државу или друштво, у погледу коришћења меке моћи.²⁰³ Мека моћ не може објаснити везу између ресурса меке моћи из цивилног друштва и различитих држава. Према Нају, државе нису једини агенти који имају меку моћ; постоје и други актери попут корпорација, популарних идола и група цивилног друштва, а државе немају контролу над њима.²⁰⁴ Кад на пример помислимо

¹⁹⁷ Edward Lock, “Soft Power and Strategy: Developing a ‘Strategic’ Concept of Power” in Inderjeet Parmar and Michael Cox (eds.), *Soft Power and US Foreign Policy: Theoretical, historical, and contemporary perspectives*, Routledge, 2010.

¹⁹⁸ Ibidem, p. 36.

¹⁹⁹ Pinar Bilgin, Berivan Eliş, “Hard Power, Soft Power: Toward a More Realistic Power Analysis”, *Insight Turkey*, Vol.10 No.2, 2008, p.12.

²⁰⁰ Christopher Layne, “The Unbearable Lightness of Power” in Inderjeet Parmar and Michael Cox (eds.), *Soft Power and US Foreign Policy: Theoretical, historical, and contemporary perspectives*, Routledge, 2010, p:55.

²⁰¹ Edward Lock, “Soft Power and Strategy: Developing a ‘Strategic’ Concept of Power”, op. cit., p.34.

²⁰² Ibidem, p.4.

²⁰³ Geraldo Zahran, Leonardo Ramos, “From hegemony to soft power: implications of a conceptual change” in Inderjeet Parmar and Michael Cox (Eds.), op. cit., p.20.

²⁰⁴ Geraldo Zahran, Leonardo Ramos, “From hegemony to soft power: implications of a conceptual change”, op. cit., p.20.

на турске телевизијске серије, оне су веома популарне у многим земљама и верује се да оне стварају меку моћ за Турску. Ипак, турска држава их не контролише, па их стога не треба прихватити као да су оруђе Турске. То такође ствара двосмисленост када размишљамо о агентима који стварају меку моћ.

3. ТУРСКА СПОЉНА ПОЛИТИКА У ЕРИ АКП-А

Сматра се да је турска спољна политика, чије су основе традиционално обликовале три главне одреднице, тј. завештање Османлија, географски положај и кемалистичка идеологија, доживела радикалну трансформацију с крајем хладног рата. Долазак на власт АКП-а 2002. године, означава још један прекид у турској спољној политици током епохе након хладног рата. Неколико научника чак тврди да спољна политика АКП-а представља одступање од традиције турске спољне политике која се практикује од успостављања Турске Републике 1923. године.²⁰⁵ Иако општи оквир традиционалне турске спољне политике остаје исти с обзиром да је немогуће да се једна земља нагло ослободи обележја која произилазе из њених историјских, географских и идејних искустава, може се тврдити да је АКП ове карактеристике почео да сагледава и тумачи на посебан начин.

У овом одељку, где ћемо детаљно испитати АКП-ово разумевање спољне политике, прво ћемо сагледати традиционалне турске спољнополитичке одреднице, а затим испитати спољнополитичке одреднице периода АКП-а. На тај начин биће могуће упоредити спољну политику периода АКП-а са претходним периодом и откриће се истакнуте карактеристике тог периода.

3.1. Главне одреднице традиционалне турске спољне политике

Пре анализе карактеристика традиционалне турске спољне политике, било би корисно испитати главни оквир те политике у којој је она обликована, оцењивана и спровођена. Три су главна склопа структурних одредница турске спољне политике, а то су завештање Османског царства, географска стварност и утицај кемализма.²⁰⁶

²⁰⁵ Tarık Oğuzlu, "Middle Easternization of Turkey's Foreign Policy: Does Turkey Dissociate from the West?", *Turkish Studies*, Vol. 9, No. 1, 2008, pp. 3-20.; Burhanettin Duran, "Türk Dış Politikası Ortadoğululaşıyor Mu?", Kemal İnat, Muhittin Ataman, and Burhanettin Duran (der.), *Ortadoğu Yıllığı 2008*, İstanbul, Küre Yayınları, 2009, pp. 385-402.; Fuat Keyman, *Turkish Foreign Policy in the Era of Global Turmoil*, SETA Policy Brief, No: 39, Aralık 2009.

²⁰⁶ Mustafa Aydın, "Determinants of Turkish Foreign Policy: Historical Framework and Traditional Inputs", *Middle Eastern Studies*, vol.35, no.4, 1999, pp. 152-186.

3.1.1. Завештање Османског царства

Готово је незамисливо претпоставити да Турска Република није ништа наследила од свог претходника - Османског царства. Упркос чињеници да је оснивачки кадар Републике, предвођен Мустафом Кемалом Ататурком (Mustafa Kemal Atatürk), покушао да се што више дистанцира од Османског царства у свим аспектима живота, далеко је од евидентног да су нову државу успоставили на пепелу Османског царства. Једноставна чињеница да је тај кадар служио у османској војсци јасно илуструје ову поенту. Стога је постојала велика вероватноћа да ће новооснована турска држава наследити баштину Османског царства и у домену спољне политике. Заправо, не би било претерано тврдити да је турска спољна политика наставак османске дипломатије.

Прво завештање Османског царства спољној политици Турске Републике су бирократе спољних послова. Према Џорџу С. Харису (George S. Harris), стручњаку за касну османску и рану турску дипломатију, "...две трећине османске службе спољних послова извршиле су прелазак у републичко Министарство спољних послова."²⁰⁷ Поред тога, владајућа елита Турске Републике такође је служила у османском систему. Чињеница да је око 93 одсто официра Царства и 85 одсто државних службеника задржало положај у новој Републици сугерише континуитет владајуће елите од османске до кемалистичке ере.²⁰⁸ Као сведоци пада Царства, трагедије Првог светског рата који је окончао Царство, и рата за независност који је потом уследио, а који је вођен ради повратка земаља изгубљених због Севрског споразума, ти војни официри доживели су пуно несрећа и потешкоћа. Стога их је то искуство навело да избегну било какво војно учешће у првим годинама након успостављања нове Турске. У складу с тим, оснивачи Турске нису водили никакву ревизионистичку политику у погледу територијалних добитака. Држали су се граница које су исцртане у складу са *Misâk-ı Milli* (Национална заклетва) и нису тражили додатне територије осим оних које су дефинисане тим документом како не би створили друге трагедије и довели у опасност новостечену независност. Као резултат тог развоја, једним од принципа традиционалне турске спољне политике може се сматрати одржавање постојећег стања (*status quo*), што ће бити касније разрађено.

²⁰⁷ George S. Harris, "The Bureaucratic Reform: Atatürk and the Turkish Foreign Office", *Journal of American Institute for the Study of Middle Eastern Civilization*, Vol.1, No.3-4, 1980-1981, p.44.

²⁰⁸ Aswini K. Mohapatra, "Democratization in the Arab World: Relevance of the Turkish Model", *International Studies*, Vol.45, No.4, 2008, pp.25-50.

Друго завештање Османског царства турској спољној политици је западњачка оријентација. Супротно аргументима да је “вестернизација” у Турској започела проглашењем Турске Републике, треба имати на уму да су реформе по западном моделу већ почеле да се уводе у Османско царство, мада из другог разлога него у Турској Републици. (османски реформатори су покушали да спрече распад Царства, док су турски модернизатори покренули пројекат изградње нације по узору на Запад.). Истовремено, Турска Република се идентификовала као европска земља, а не као блискоисточна, и сходно томе покушала је да буде члан различитих западноевропских институција. Дакле, процес интеграције Турске у Европу несумњиво је био једно од главних османских наслеђа. Упркос успонима и падовима, то је био основни аспект унутрашње и спољне политике Републике. Придруживање Турске НАТО-у, чланство у Савету Европе и Европској царинској унији, као и добијање статуса кандидата за чланство у Европској унији на самиту ЕУ у Хелсинкију 1999. године, били су камен темељац у том још недовршеном процесу.²⁰⁹

Треће завештање Османског царства које је Турска наследила је скептицизам према другим државама. Османска дипломатија била је сумњичава према намерама других држава, посебно у последњим годинама Царства. Због осећаја несигурности, Османлије су доживљавале међународни систем као систем самопомоћи и стога су одлучили да се ослоне на своје снаге. Тај скептицизам се углавном манифестовао као три врсте страха: страх од распарчавања, страх од опкољавања и страх од напуштања. Најбоља кристализација оваквог стања, која је, такође, резултирала наставком таквог разумевања и у новооснованој Турској Републици, био је Севрски уговор и накнадна подела Анатолијског полуострва међу победницима у Првом светском рату. У Турској, такозвани “Севрски синдром”, према којем Турска има пуно непријатеља који покушавају да поделе њене територије, може се сматрати продужењем страха Османског царства од евентуалног уништења. Може се тврдити да је очигледан, директан резултат те перцепције била секуритизација готово сваког питања у унутрашњој и спољној политици Турске, што је отворило пут за милитаристичку спољну политику.

У складу са горе наведеним аргументима, може се рећи да су касно-османска дипломатија и дипломатија ране Турске Републике имале сличности у погледу балансирања између великих сила. Као што Ајдин (Aydin) тврди, Османлије су

²⁰⁹ Ali Karaosmanoğlu, “The Evolution of the National Security Culture and the Military in Turkey”, *Journal of International Affairs*, Vol.54, No.1, Fall 2000, p. 206.

спроводиле успешну дипломатију користећи предност односа равнотеже снага који је одложио распадање Царства. Слично томе, Мустафа Кемал Ататурк имао је велике користи од подела међу европским силама у финализирању рата за независност на неколико фронтова.²¹⁰

3.1.2. Географска позиција

Географија у којој се налази једна држава представља један од пресудних фактора у формулисању њене спољне политике. Држање стратешки значајних места, лоцирање на трговинским рутама, специфични топографски услови су неки од важних географских одредница које би креатори политике требали узети у обзир током процеса утврђивања спољне политике. Заиста, географија се може сматрати мачем са две оштрице. С једне стране, она пружа велике могућности ако се те шансе остваре и искористе. На пример, острвска држава може уживати у огромним безбедносним предностима и преусмерити своју енергију у свој економски и научни развој. С друге стране, географија представља озбиљне изазове. На пример, за малу или средњу земљу која има пуно суседа може захтевати безбедносно засновану спољну политику. Наравно, избор о томе која перспектива ће преовлађавати у креирању спољне политике зависи од перцепције креатора политике. У случају Турске може се тврдити да је друга перспектива, тј. нагласак на изазовима које намеће њена географија, традиционално разумевање турске геополитике. Нарочито је војни естаблишмент био један од снажних промотера таквог разумевања турске геополитике кроз конституисање географских истина.²¹¹ Стога ће се географске стварности које се помињу у овом одељку анализирати и у том оквиру.

Пре свега, Турска се налази у срцу европских, азијских и афричких сливова. Њена блискост са тим регионима и њене историјске везе са земљама у наведеним регионима чине је потенцијалним играчем у политици тих региона. Међутим, топографски услови Анатолијског полуострва, који је планински на истоку, захтевали су да се Турска, као и Османско царство, окрећу ка Западу, а не ка Истоку када је у

²¹⁰ Mustafa Aydın, "Determinants of Turkish Foreign Policy: Historical Framework and Traditional Inputs", op. cit., pp.152-186.

²¹¹ За детаљну анализу види, Н. Pınar Bilgin, "Only Strong States Can Survive in Turkey's Geography: The Uses of 'Geopolitical Truths in Turkey'", *Political Geography*, Vol.46, No.7,2007, pp.740- 756.

питању трговина и културна размена.²¹² Када се узме у обзир ниво развоја Запада насупрот заосталости и нестабилности Истока, успостављање ближих веза са Западом изгледа разумно.

Друго, Турска има мореузе који су веома битни за европске, медитеранске и црноморске земље. Власништво над мореузима представља повољне прилике за Турску, али и много више проблема. Поседовање мореуза доноси политичке и војне предности и издиже Турску са положаја чисто локалне силе до оне која има пресудан међународни утицај.²¹³ Међутим, таква ситуација ствара завист на страни потенцијалних агресора на Турску. У исто време, мореузе је тешко одбрани од ваздушних и поморских напада, што захтева чврсту војну силу. Слично томе, то што је Турска окружена морем са три стране, посебно на егејској обали где се наставља проблем егејских острва, ствара још једно безбедносно питање за Турску. Може се тврдити да су напети односи са Грчком и Кипром и усвајање војног приступа од стране Турске манифестација несигурности Турске.

Следећа чињеница која додатно погоршава горе поменути проблем је број турских суседа. Баскин Оран у својој свеобухватној књизи о турској спољној политици пише да је “...квантитативним истраживањима доказано постојање јаке везе између броја и својстава суседа неке земље и безбедности исте те земље”.²¹⁴ Даље каже да “...ако се број граница повећава, вероватноћа напада, претње или приморавања на борбу на неколико фронтова истовремено у рату расте”.²¹⁵ Данас Турска има осам копнених суседа (Јерменија, Азербејџан, Бугарска, Грузија, Грчка, Иран, Ирак и Сирија), а ако укључимо земље које имају обалне зоне на морима око Турске (Република Кипар, Румунија, Руска Федерација и Украјина), овај број расте на дванаест.²¹⁶ У складу са аргументом Орана, може се тврдити да је Турска увек осећала потребу да остане опрезна према својим суседима.

Једна од важних геополитичких дилема Турске били су односи са Совјетским Савезом. Иако су односи између Турске и Совјетског Савеза били пријатељски до краја Другог светског рата, променљив став Совјета према Турској довео је до поновног појављивања страхова на турској страни. Необнављање Споразума о неутралности и

²¹² Mustafa Aydın, “Determinants of Turkish Foreign Policy: Historical Framework and Traditional Inputs”, op. cit., p.166.

²¹³ Ibidem, p. 166.

²¹⁴ Baskin Oran, “TDP’nin Kuramsal Çerçevesi”, in *Türk Dış Politikası*, Cilt 1, Baskin Oran, ed. İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, p.24.

²¹⁵ Ibidem, p.24.

²¹⁶ Ibidem, p.24.

ненападању из 1925. године од стране Совјетског Савеза, територијални захтеви према Источној Турској и концесија над контролом мореуза 1945. године, утицали су на Турску да тражи подршку Запада, кога су, на крају Другог светског рата представљале Сједињене Америчке Државе. Иако су односи између Турске и њеног суседа суперсиле почели да се побољшавају доласком Хрушчова на власт и током неколико криза између Турске и Сједињених Држава, на пример, након “Џонсоновог писма”,²¹⁷ у односима и даље доминира осећај несигурности на турској страни.

И на крају, нестабилности у земљи, посебно у региону Блиског Истока, допринеле су да у турској спољној политици доминира питање безбедности. Такође, непријатељства наслеђена из касних османских времена између Турака и Арапа одиграла су важну улогу у обликовању турске спољне политике уопште. Пре свега, Турци су осећали да су их Арапи издали, јер су се борили против Османског царства, као резултат националистичких таласа током Првог светског рата. Заузврат, Арапи се плаше турских неоимперијалних амбиција. Стога је између те две заједнице постојао осећај неповерења. Поред тога, догађаји током хладног рата, почев од Суецке кризе 1956. године, захтевали су да Турска буде свесна потенцијалних опасности које проистичу са Блиског истока. Могућност да се те кризе претворе у врући сукоб суперсила и њихово преливање на турске територије створиле су велику безбедносну забринутост због дешавања у окружењу Турске. Таква перцепција додала је уље на ватру секуритизованој спољној политици Турске.

Турска је такође покушала да максимизира своје интересе интензивним коришћењем свог географског положаја. Другим речима, Турска се ослањала на свој географски положај како би склопила договоре са западним земљама у своју корист. Та ситуација се јасно може препознати у односима са САД током хладног рата. Посебно је Мендересова (Adnan Menderes) влада педесетих година прибегавала таквим маневрима како би добила више кредита од САД. Главни аргумент Турске у том периоду био је да је Турска неопходна за западне интересе због своје географије. Може се тврдити да је ово најочигледнији случај када је Турска покушала да профитира од свог географског положаја.

²¹⁷ Писмо председника Џонсона премијеру Инону од 5. јуна 1964, доступно на: <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/emekli-buyukelci-eralp-johnson-mektubunu-cuneyt-arcayureke-donemin-disisleri-bakani-verdi-708491>, приступљено: 29/10/2020.

3.1.2. Завештање кемализма

Последња структурна одредница традиционалне турске спољне политике је идеолошки оквир који је дао оснивач Републике Мустафа Кемал Ататурк. Према Ајдину, три циља и принципа су утицала на турску спољну политику. Први је успостављање и очување националне државе са потпуном независношћу условљеном турским национализмом.²¹⁸ То је значило да ће се новооснована турска држава прво усредсредити на своју унутрашњу стабилизацију. Уместо да настави политике Османског царства попут панисламизма, пантуранизма, паносманизма, енергија државе била би посвећена домаћем развоју и одрживости новог режима. Најважнија ствар за челнике турске државе била је унутрашња реформа земље у целини. Одроз таквог схватања на спољнополитичком плану био је да Турска неће водити никакву империјалну политику ради обнове Османског царства.

Други принцип који је изложио Ататурк, и утицајан је у турској спољној политици, био је “...унапређење Турске на ниво савремене цивилизације помоћу кемалистичких принципа.”²¹⁹ Према том принципу, Турска би била развијена по западном моделу, који је ултимативна цивилизација. То је захтевало да Турска уведе разне законе, попут Швајцарског грађанског законика, и разне друге политике са Запада. Да би употпунила процес реформе, Турска је покушала да развије ближе везе са западним државама непосредно након рата за независност, иако се борила против њих током тог рата. Стога је тај принцип пружио још једно објашњење западњачког пута Турске.

Трећи принцип који је дао Ататурк је “...везивање за реална и мирна средства у спољнополитичким акцијама.”²²⁰ Први део објашњења, реална спољна политика, с једне стране је значило не следити неоствариве снове, већ помирити могућности Турске са њеним циљевима.²²¹

С друге стране, може се тврдити да тај принцип чини основу војног не-авантуризма Турске. На пример, Веизбанд тврди да су турски лидери одбацили авантуристичку политику која је претила да уведе Турску у рат.²²² Као што је раније

²¹⁸ Mustafa Aydın, “Determinants of Turkish Foreign Policy: Historical Framework and Traditional Inputs”, op. cit., p.171.

²¹⁹ Ibidem, p.171.

²²⁰ Ibidem, p. 171.

²²¹ Atilla Sandıklı, *Atatürk'ün Dış Politika Stratejisi ve Avrupa Birliği*, Beta Yayınları, İstanbul, 2008, p.90.

²²² Edward Weisband, *Turkish Foreign Policy, 1939-1945: Small State Diplomacy and Great Power Politics*, Princeton University Press, 2015, p.4.

поменуто, водећи републички кадар био је сведок патњи које су ратови донели земљи. Такође, турска војска је разорена током рата за независност. Поред тога, домаће реформе захтевале су стабилно политичко окружење како би реформе заживеле. Због тога, не само да је било пожељно да Турска избегава нове сукобе, већ је било неопходно и да се не укључује у нове војне авантуре.

У погледу принципа коришћења мирних средстава, може се рећи да је Турска своје проблеме покушала да реши правним средствима и применом пре свега дипломатског приступа. За разлику од приличног броја других савремених држава, Турска је показала велику спремност да своје главне проблеме реши правним средствима. Током међуратног периода било је могуће да Турска реши неке проблеме које је оставила Лозана (попут питања мореуза и Санцака Александрете) силом, без стрпљивог чекања прилике да их реши на миран начин, али Ататурк је одбио такве авантуре.²²³

3.2. Принципи традиционалне турске спољне политике

Претходни одељак имао је за циљ да прикаже опште окружење у којем је структурисана традиционална турска спољна политика. У овом одељку анализираће се карактеристике традиционалне турске спољне политике настале у тој широкој шеми одредница.

3.2.1. Одржавање статуса кво

Прво што се може закључити из општег оквира традиционалне турске спољне политике је да је Турска била за статус кво. Међутим, постоје контроверзе око значења статуса кво. Да би се разјаснило шта се подразумева под статусом кво у овом контексту, може се рећи да ова спољнополитичка политика оријентисана на статус кво значи да Турска није водила никакву иредентистичку политику, није имала за циљ да добије више територија и да је покушала да сачува постојеће стање ствари све док јој то одговара. Једно од начела турске спољне политике је да не води иредентистичку политику.²²⁴ Главна конотација израза “статус кво“ је очување постојећих услова.

²²³ Mustafa Aydın, “Determinants of Turkish Foreign Policy: Historical Framework and Traditional Inputs”, op. cit., p.178.

²²⁴ Habibe Özdal, Osman B. Dinçer and Mehmet Yegin, *Mülakatlarla Türk Dış Politikası*, Cilt 1, USAK Yayınları, Ankara, 2009, p. 102.

Међутим, било би исправно разумети да спољна политика заснована на статусу кво не представља пасивну политику. На пример, решавање проблема санџака Александрете, Хатаја и мореуза у складу са турским интересима може се сматрати активним спољнополитичким напорима за промену тада преовлађујућих услова, другим речима као статус кво догађаји. Изузев санџака Александрете, сада провинције Искендерун, која је присилно уступљена Турској 1939. године, турска спољна политика од оснивања републике 29. октобра 1923. године остала је верна неревизионистичким нормама кемалистичке идеологије.²²⁵

Баскин Оран додаје трећу димензију турској спољној политици заснованој на статусу кво као одржавање постојеће равнотеже.²²⁶ Та равнотежа има две димензије. Прво, Турска је покушала да одржи равнотежу између Запада и његових противника,²²⁷ на челу са Совјетским Савезом током хладног рата. Друго, Турска је покушала да постигне равнотежу међу западним чиниоцима²²⁸ — међу западноевропским силама до краја Другог светског рата, а од тог тренутка па надаље, између Сједињених Држава и Западне Европе. Он даље тврди да Турска није била у потпуности успешна ни у једној од иницијатива за равнотежу. И други научници су политику одржавања равнотеже сматрали једним од традиционалних принципа турске спољне политике. На пример, Идрис Бал рачуна “политику равнотеже“ као један од основних фактора турске спољне политике, а даље тврди да су турски креатори спољне политике наставили са османском праксом.²²⁹ Такође, османска пракса балансирања између великих сила наставила је да игра утицајну улогу у Турској и постала је традиционална норма турске спољне политике.²³⁰

Као што је речено, једно од завештања Османског царства - наслеђени војни официри, који су током последњих година Османског царства доживели дуготрајне ратове, а будући да су били владајућа елита Турске Републике — довело је до настанка неревизионистичке политике. Штавише, потреба за јачањем унутрашњег режима био је један од принципа кемализма, који је позивао на избегавање нових војних авантура. Истовремено, слабост новонастале Републике у војном погледу не би дозволила

²²⁵ Edward Weisband, *Turkish Foreign Policy, 1939-1945: Small State Diplomacy and Great Power Politics*, op. Cit., p. 8.

²²⁶ Baskin Oran, “TDP'nin Kuramsal Çerçevesi” op. cit., 2001, p.49.

²²⁷ Ibidem.

²²⁸ Ibidem.

²²⁹ İdris Bal, “Türk Dış Politikasının 87 Yıllık Analizi”, *Stratejik Boyut*, 22 February 2010, p.3.

²³⁰ Muharrem H. Özev, “Dünden Bugüne Türk Dış Politikası”, доступно на: <http://www.tasam.org/index.php?altid=2939> , приступљено: 30/10/2020.

Турској да следи територијално ревизионистичку политику. Одррицање од пан-покрета који су током последњих година Османског царства били промовисани како би Мустафа Кемал Ататурк и његови сарадници држали на окупу царске поданике, пружио је друго образложење за политику турске државе у складу са наставком статуса кво. Даље, географска стварност, тј. чињеница да Турска има обиље суседа, изискивала је још један разлог да спољна политика турске државе буде заснована на статусу кво.

3.2.2. Западњачка оријентација

Друга карактеристика турске спољне политике је западњачка оријентација. Многи научници имају тенденцију да тај принцип називају западњаштвом. Међутим, пошто постоји двосмисленост појма западњаштво, било би боље назвати га западњачком оријентацијом. Као што је поменуто у поглављу које објашњава општи оквир турске спољне политике, све три структурне одреднице укључују објашњења за западњачку оријентацију Турске. Што се тиче османског наслеђа, корени западњаштва могу се наћи у прошлом веку Царства. Увоз различитих институција и метода са Запада сматран је леком за спречавање распада Царства.²³¹

У погледу ефекта географије на западњачку оријентацију Турске, треба се подсетити објашњења које је дао Ајдин. Након што је споменуо планинску природу Источне Анатолије и постојање непропусних планинских ланаца на северној и јужној обали Анатолије, он пише: “Ово географско окружење приморало је све државе смештене на Анатолијском полуострву, укључујући Османско царство и Турску Републику, да када је у питању трговина и културна размена више гледају на Запад, а не на Исток”.²³²

И на крају, завештање кемализма имало је дубок утицај на западњачку оријентацију Турске. Кемалистички циљ “...унапређења Турске на ниво савремене цивилизације” натерао је Турску да тражи ближе односе са западним земљама. У светлу тих израза може се тврдити да постоје два приступа западњаштву/западњачкој оријентацији турске спољне политике у постојећој литератури.

Прва тврди да Турска узима Запад као модел за свој развој, јер је Запад био много развијенији од било ког другог дела света. Дакле, Турска је покушала да

²³¹ İdris Bal, “Türk Dış Politikasının 87 Yıllık Analizi”, op. cit., p.7.

²³² Mustafa Aydın, “Determinants of Turkish Foreign Policy: Historical Framework and Traditional Inputs”, op. cit., p.166.

успостави правосудни и секуларни европски модел у политичком и савременом смислу, а од свог успостављања, покушала је да изгради своје политичке, социјалне и економске структуре узимајући западне земље за узор.²³³

За други приступ, у извесном смислу уско повезан са првим, западњачка оријентација подразумева побољшање односа са западним земљама и западним светом у целини. У првим годинама Републике, да би модернизовала земљу и промовисала је на ниво савремене цивилизације, сарадња са Западом била је неопходна за Турску Републику. Дакле, може се тврдити да је, с обзиром да је нова Турска одабрала циљ да достигне ниво најразвијенијих нација и премаши тај ниво, сходно томе у спољнополитичком домену, побољшање односа са западним земљама прихваћено као фундаментално.²³⁴ Стога је Турска радила на успостављању добрих односа са западним земљама пратећи политику блиску западном свету. Међутим, с временом, Турска није била у стању да уравнотежи ову западњачку оријентацију и постала је веома зависна од Запада почев од краја Другог светског рата. Из тог разлога је овај прозападњачки став турске спољне политике с времена на време критикован и у земљи и у иностранству.

3.2.3. Мирно решавање спорова/посвећеност међународном праву

Може се рећи да је Турска следила мирољубиву спољну политику, што значи да турска спољна политика никада није била агресивна према другим актерима међународног система. Штавише, може се тврдити да се турска спољна политика води у границама међународног права. Турска се јако трудила да поштује правила међународног права и да не делује против његових општих принципа. Наравно, најјаснија илустрација пацифистичке природе турске спољне политике била је крилатица “мир у кући, мир у свету“, коју је представио Мустафа Кемал Ататурк. Он је, по први пут, поменуо тај принцип у националној декларацији/апелу од 20. маја 1931. године, рекавши да „Ми радимо за мир код куће, мир у свету.“²³⁵ Након тога, та фраза постала је један од непроменљивих диктата турске спољне политике. “Мир код куће, мир у свету” представља свеобухватно разумевање мира који укључује домаће, регионалне и међународне аспекте мира. Сходно томе, када се узму у обзир бројни

²³³ İlhan Uzgel, “Türk Dış Politikasının 75 Yılı: Batılılaşma Çabasından Batı Korkusuna”, *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, Vol.22, No.213, 1998, p. 40; Berna Türkdöğän, “Avrupa Birliği ve Türkiye İlişkileri”, in *Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası*, Berna Türkdöğän, (ed.), Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2000, p.491.

²³⁴ Adnan Sofuoğlu, “Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası I (1923-1930)”, доступно на, [:www.ait.hacettepe.edu.tr/egitim/ait203204/II7.pdf](http://www.ait.hacettepe.edu.tr/egitim/ait203204/II7.pdf), приступљено: 13/11/2020.

²³⁵ Sina Akşin, “Atatürk’ün Dış Siyaset Modeli”, *Türk Tarih Kurumu Yayınları*, Ankara, 1999, p. 275.

споразуми које је Турска потписала са суседима и мултилатерални договори успостављени на иницијативу Турске, може се сагледати колико се Турска трудила да одржи мир у свом суседству и колико је успела у том подухвату.²³⁶

Прво што треба препознати као мирољубиво спољнополитичко понашање турске државе је да је Турска дала предност дипломатији, пре него рату или употреби и претњама силом у решавању својих спорова. То се јасно може препознати из следеће изјаве Ататурка: “Рат мора бити неизбежан и виталан. Ако живот нације није угрожен, рат је убиство.”²³⁷ Турска је покушала да своје проблеме, територијалне и/или политичке/ економске, реши у међународном систему, сарадњом са међународним актерима и донекле дијалогом користећи мирољубиве методе.²³⁸

Истовремено, Турска је била опрезна у погледу поштовања међународног права током генерисања и вођења своје спољне политике. Разни научници сматрали су то једним од главних принципа турске спољне политике. Оран овај принцип назива “легитимизмом“ (meşruiyetçilik). Он тврди да је Турској као земљи средње величине потребно међународно право.²³⁹ Легитимизам је “...ослањање на спољнополитичке одлуке засноване на закону”. Он тврди да се Турска Република од свог оснивања трудила да се придржава овог принципа.²⁴⁰

Може се тврдити да постоје две димензије овог принципа. Прва је легалност турских спољнополитичких акција. Турска није одступила од међународног права у промени статуса кво у своју корист, посебно по питању мореуза, за разлику од чињенице да су многе савремене европске силе покушале силом да добију оно што су желеле.²⁴¹ Приоритет мира, као принципа који је водио турске креаторе спољне политике, био је неинтервенционистички у својој примени.²⁴²

²³⁶ İsmail Soysal, “İki Dünya Savaşı Arasında Avrupa’da Kuvvet Dengeleri ve Barışçı Türkiye”, in *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç*, İsmail Soysal, (ed.), Türk Tarih Kurumu Yayınevi, Ankara, 1999, p.295.

²³⁷ İsmail Soysal. “Atatürk’s Policy of Peace and Its Impact in the World”, in *Between East and West: Studies on Turkish Foreign Relations*, İsmail Soysal, (ed.) Isis Press, İstanbul, 2001, p. 135.

²³⁸ Özdal, Dinçer and Yegin, исто, p. 265.

²³⁹ Baskın Oran, “Türkiye Kabuk Değiştirirken AKP'nin Dış Politikası”, доступно на: <http://www.birikimdergisi.com/birikim/dergiyazi.aspx?did=1&dsid=167&dyid=2865&yazi=T%FCrkiye%20Kabuk%20De%F0i%F0tirirken%20AKPnin%20D%FD%FE%20Politikas%FD>, приступљено: 13/11/2020.

²⁴⁰ Muhiddin Keskin, “Türk Dış Politikasında Paradigma Değişimi mi?”, доступно на: <http://www.ekopolitik.org/public/news.aspx?id=4344&pid=4082>, приступљено: 13/11/2020.

²⁴¹ Habibe Özdal, Osman B. Dinçer and Mehmet Yegin, *Mülakatlarla Türk Dış Politikası*, op, cit., p. 28.

²⁴² Edward Weisband, *Turkish Foreign Policy, 1939-1945: Small State Diplomacy and Great Power Politics*, op, cit., p.4.

Друга димензија односи се на посвећеност међународним споразумима. Турска је земља посвећена међународним уговорима, која има традицију рада самеђународним организацијама и покушава да се понаша у складу са међународним друштвом.²⁴³

3.3. Разумевање спољне политике влада АКП-а

Ахмет Давутоглу (Ahmet Davutoğlu),²⁴⁴ генерално се сматра главним архитектом спољне политике АКП-а. Обзиром на његово академско образовање, може се тврдити да Давутоглу пружа теоријску основу за разумевање спољне политике АКП-а својим темељним радом „Стратегијска дубина: Међународни положај Турске“ (Stratejik Derinlik: Türkiye'nin Uluslararası Konumu) који је објављен 2001. године. Стога је боље сажети главне тачке које Давутоглу износи у својој књизи како би се пружио општи оквир који учествује у обликовању спољне политике АКП-а.

3.3.1. Доктрина стратегијске дубине

3.3.1.1. Порекло

Књига коју је написао Давутоглу састоји се од три главна дела. Први део представља концептуални и историјски оквир. У одељцима који чине прво поглавље, Давутоглу се углавном бави питањима концепције моћи и историјске дубине. Давутоглу започиње своју књигу новом концепцијом моћи. Према њему постоје две врсте параметара моћи: константни параметри (КП): историја, географија, становништво и култура; и потенцијални параметри (ПП): економске, техничке и војне способности. Такође, стратешки менталитет (СМ), стратешко планирање (СП) и политичка воља (ПВ) утичу на моћ земље у његовој концепцији. Комбинацијом ових елемената, Давутоглу тврди да се снага државе може приказати следећом формулом:

$$\text{“Снага} = (\text{КП} + \text{ПП}) * (\text{СМ} * \text{СП} * \text{ПВ}).\text{”}^{245}$$

Након тога, Давутоглу се осврће на претходне концепције моћи Турске и тврди да је турска снага израчунавана погрешно, углавном због недостатка стратегијске

²⁴³ Habibe Özdal, Osman B. Dinçer and Mehmet Yegin, *Mülakatlarla Türk Dış Politikası*, op. cit., p. 9.

²⁴⁴ Ахмет Давутоглу је турски академик, политичар и бивши дипломата који је био 26. премијер Турске и лидер Партије правде и развоја (АКП) од 2014. до 2016. Претходно је био министар спољних послова од 2009. до 2014. и шеф саветник премијера Реџепа Тајипа Ердогана од 2003. до 2009. године.

²⁴⁵ Ahmet Davutoğlu, *Stratejik Derinlik: Türkiye'nin Uluslararası Konumu*, Küre Yayınları, İstanbul, 2001, p. 17.

теорије. Разлоге недостатка он представља сагледавајући три димензије: институционалну и структурну позадину — углавном проблеме у процесу доношења спољне политике; историјску позадину — проблеми изазвани оштрим контрастима између спољне политике Османског царства и Турске Републике; и психолошку позадину — проблеме повезане са самоидентификацијом турске државе. Из Давутоглуове књиге се може закључити да су проблеми пронађени у овим областима ометали развој стратегијске теорије која би правилно проценила моћ Турске и помогла јој да се правилно позиционира на међународној сцени.

У светлу своје концепције моћи и недостатка стратегијске теорије у Турској, Давутоглу покушава да прикаже међународни положај Турске у историјском поретку, истичући концепт “историјске дубине” Турске. Према њему, историјска позадина је основна одредница положаја друштва у временској димензији.²⁴⁶ Стога, Давутоглу прати ово питање још од османског доба и покушава да процени процес међународног позиционирања тренутне турске државе од тог доба до раних 2000-их. Давутоглу у том историјском процесу посебну пажњу посвећује крају хладног рата. Он сматра да је доба после хладног рата донело огромно повећање динамичног оквира и чињеницу да се Турска нашла психолошки и стратешки неспремна против глобалног и регионалног повећања захтева за редефиницију њеног међународног положаја и прилагођавање њених културолошких, географских, економских, политичких и стратешких параметара према овој редефиницији.²⁴⁷ Затим, Давутоглу испитује спољне и унутрашње параметре међународног положаја у периоду после хладног рата. Може се рећи да су спољни параметри међународног положаја, који омогућавају “...велико поље деловања/кретања за земље које покушавају да се изједначе у категоризацији држава”,²⁴⁸ и домаћи параметри међународног положаја,²⁴⁹ што у основи значи оживљавање прошлости због преузимања централне улоге Турске у њеном суседству, одиграли важну улогу у приказивању историјске дубине Турске у смислу редефиниције њеног положаја.

²⁴⁶ Ahmet Davutoğlu, *Stratejik Derinlik: Türkiye'nin Uluslararası Konumu*, op. cit., p. 65.

²⁴⁷ Ibidem, p. 73-74.

²⁴⁸ Према Давутоглуу, постоје четири различите категорије у складу са њиховим стратешким и тактичким способностима маневрисања: супер државе, велике државе, регионалне силе и мале државе. Турска је класификована као регионална сила. За детаљне информације; Ahmet Davutoğlu, исто, pp. 74-75-76.

²⁴⁹ Из књиге се може закључити да су унутрашњи параметри међународног положаја сигнализирани поновним појављивањем политичких струја османизма, исламизма, западњаштва и турцизма у њиховим новим облицима као резултат немогућности да се стекне часни положај у хијерархија држава упркос напорима политичке елите и поновном појављивању централне улоге коју је Турска некада имала као резултат опуштања гекултурних односа са Блиским Истоком, Балканом и Кавказом. За детаљне информације, Ahmet Davutoğlu, *Stratejik Derinlik: Türkiye'nin Uluslararası Konumu*, op. cit., pp. 79-90.

У другом поглављу књиге Давутоглу представља географски оквир. Он испитује геополитичке теорије присутне у литератури, критикује неспособност турске државе да правилно искористи своју геополитичку ситуацију упркос широкој употреби геополитичке реторике, и даје нову геополитичку теорију за турску спољну политику. Према Давутоглу, турско разумевање геополитике је преуско и статично због недостатка динамичких реинтерпретација у различитим периодима, а доба после хладног рата једно је од ових периода које захтева поновно тумачење турске геополитике.²⁵⁰ Једно од значајних ставова које је изнео Давутоглу је да “...геополитички положај сам по себи није средство, већ се претвара у њега када постане ефикасан инструмент спољнополитичке стратегије постављене у складу са овом позицијом”.²⁵¹ У складу са овим схватањем, Давутоглу тврди да се геополитички положај (Турске) више неће сматрати средством стратегије одржавања постојећег стања вођеног импулсом заштите граница. Напротив, на такав геополитички положај треба гледати као на алат за постепено отварање према свету и претварање регионалног утицаја у глобални. Као резултат тог новог геополитичког приступа, Давутоглу сумаризује турску спољнополитичку стратегију за 21. век као “...реорганизација односа са центрима моћи на алтернативни начин и формирање залеђа са којим се дугорочне културолошке, економске и политичке везе ојачавају, консолидују.”²⁵²

Давутоглу дефинише три геополитичке зоне утицаја залеђа, као геополитичку основу турске спољнополитичке стратегије усмерене на јачање њене глобалне позиције. Ова залеђа су суседни слив, који се састоји од Балкана, Блиског Истока и Кавказа; поморски слив, који се састоји од црноморског и Источног Средоземља, Каспијског мора и Персијског залива; континентални слив, укључујућу Европу, Северну Африку, Јужну Азију, Средњу и Источну Азију. Да би се укратко споменуло Давутоглуово размишљање везано за ове области, може се рећи да он предлаже прогресиван приступ почев од суседних региона до глобалне сфере.

У трећем главном поглављу, Давутоглу се бави применом широког концептуалног и теоријског разумевања датог у претходним поглављима фокусирајући се на стратешке инструменте, тј. међународне и регионалне организације, и регионалне политике за Балкан, Блиски Исток, централну Азију и Европу. Ако се детаљно испита, може се препознати да ово поглавље даје специфичне политичке прописе за турску

²⁵⁰ Ahmet Davutoğlu, *Stratejik Derinlik: Türkiye'nin Uluslararası Konumu*, op. cit., pp.91-92.

²⁵¹ Ibidem, p. 117.

²⁵² Ibidem, p.118.

спољну политику у вези са тим организацијама и областима. Према Давутоглу, „Турска треба да ревидира своје спољнополитичке инструменте засноване на односима савеза које је развила у специфичним условима хладног рата, и инструменте који су постали истакнути у доба после хладног рата, на стратешки интегрисан начин који узима у обзир трансформације које су ови инструменти претрпели у динамичним међународним околностима“.²⁵³ Према томе, Давутоглу разрађује односе Турске са НАТО-ом, ОЕБС-ом, ОИК-ом, ЕКО-ом, ЦЕС-ом, Д-8 и Г-20, и оцењује тренутно стање односа заједно са пружањем неких смерница за Турску на путу повећања регионалног и глобалног утицаја.

Последња чињеница је такође релевантна за делове књиге који се детаљно баве турском спољном политиком у суседним регионима. Главни аргумент тих одељака је да би Турска требало да има велику стратегију чији је циљ стварање сфере утицаја како би постала истинска глобална сила, а која би требала да се осмисли у складу са специфичном осетљивошћу, проблемима и предностима дотичних региона и интеракције између њих.

3.3.1.2. Тумачења стратегијске дубине

Може се тврдити да је концепт “стратегијске дубине” који је сковао Давутоглу постао превише популаран како у националној и међународној академској заједници, тако и у политичким круговима. Због тога је важно размотрити начине на које се он перципира и тумачи како би се јасно презентовао спољнополитички приступ АКП-а. Иако је тај термин смислио и свеобухватно представио Давутоглу 2001. године, многи научници тврде да је Турска ушла у процес свесности о својој дубини непосредно након хладног рата. Тврди се да је, на пример, турска спољна политика током Озаловог (Özal) периода основа тренутне спољне политике АКП-а. На пример, под Озалом, Турска је улагала заједничке напоре да успостави ближе везе са Централном Азијом. Али напори да се прошире везе Турске на подручја у којима је имала јаке историјске и културне везе били су под снажним утицајем доктрине стратегијске дубине тек након што је АКП победила на изборима у новембру 2002. године.²⁵⁴

²⁵³ Ibidem, p. 222.

²⁵⁴ Angel Rabasa and F. Stephen Larrabee, “The Rise of Political Islam in Turkey”, RAND Corporation, 2008, p.75. Многи научници са којима је разговарао УСАК (Међународна организација за стратешка истраживања) такође подржавају сличне аргументе. На пример, Şaban Çaliş каже да: „Треба да признамо да спољнополитичко разумевање АКП, барем у неким доменама, показује паралелизам са спољном

Такође се у литератури могу наћи врло различита тумачења појма “стратегијска дубина”. Може се тврдити да се многи од тих коментара односе на централност “историјске и географске дубине “као два главна конститутивна елемента” стратегијске дубине”. На пример, Николас Данфорт (Nicholas Danforth) тврди да су историјска дубина и географска дубина “две компоненте истоимене стратегијске дубине”.²⁵⁵ Александар Муриinson тврди да је „...главна теза ове доктрине да се стратегијска дубина заснива на географској и историјској дубини”.²⁵⁶ Слично томе, “Основна идеја доктрине стратегијске дубине је да вредност нације у међународним односима зависи од њене геостратешке локације. Поред тога, концепт стратегијске дубине наглашава важност османске прошлости Турске и њене историјске и културне везе са Балканом, Блиским истоком и Централном Азијом”.²⁵⁷ На сличан начин, Онис (Öniş) и Јилмаз (Yılmaz) сматрају да Давутоглу тврди да је за формулисање дуготрајне стратешке перспективе потребно узети у обзир “историјску дубину”, која даје утемељену процену веза између прошлости, садашњости и будућност, као и “географску дубину”, продирући у замршену динамику односа између домаћих, регионалних и глобалних фактора.²⁵⁸

У погледу спољне политике коју ће донети прихватање перспективе “стратегијске дубине”, многи научници нагињу становишту да ће Турска диверсификовати своје спољнополитичке алтернативе и продубити своје односе са регионима који је окружују, посебно са суседним сливом у Давутоглуовој терминологији. У складу са тим (стратегијском дубином), Турска је земља која никада неће моћи да следи једнострану и једнодимензионалну спољну политику, и која треба да се увек постави у средиште док утврђује своје интересе, углавном у складу са својим географским положајем и историјским и културним наслеђем.²⁵⁹

Данфорт, такође, пише да је „Давутоглу сматрао да се Турска налази у средишту неколико „гео-културних сливова“ - Запад (укључујући Сједињене Државе), Блиски

политиком коју је Озал покушао да води“. Mustafa Türkeş тврди да “АКП репродукује и спроводи политике Озалног периода” и постоји континуитет између ова два периода. Сличне изјаве могу се наћи у интервјуима са другим академицима, као што су Tayyar Arı, Faruk Sönmezoglu, Ersel Aydınli, Kamer Kasım итд. За интервјуе: Habibe Özdal, Osman B. Dinçer and Mehmet Yegin, *Mülakatlarla Türk Dış Politikası*, op, cit.

²⁵⁵ Nicholas Danforth, “Ideology and Pragmatism in Turkish Foreign Policy: From Atatürk to the AKP”, *Turkish Policy Quarterly*, Vol.7, No.3, Fall 2008, p. 91.

²⁵⁶ Alexander Murinson, “The strategic depth doctrine of Turkish foreign policy”, *Middle Eastern Studies*, Vol.42, No.6, 2006, p. 947.

²⁵⁷ Angel Rabasa and Stephan Larrabee, “The Rise of Political Islam in Turkey”, op, cit., p. 75-76.

²⁵⁸ Ziya Öniş, Şuhnaz Yılmaz, “Between Europeanization and Euro-Asianism: Foreign Policy Activism in Turkey during the AKP Era”, *Turkish Studies*, Vol.10, N.1, 2009, p. 9.

²⁵⁹ Tark Oğuzlu, “Türk Dış Politikasında Davudoğlu Dönemi”, *Ortadoğu Analiz*, Vol.1, No.9, Eylül 2009, p. 44.

Исток, Балкан и Централна Азија — и да би Турска требало да тежи активној политици да би искористила могућности које постоје у свима њима.”²⁶⁰ У Давутоглуовој визији, спољна политика се више не доживљава као низ билатералних односа или спољнополитичких потеза, већ као низ међусобно ојачавајућих и повезаних процеса.²⁶¹ Даље, централни карактер Турске и чињеница да Турска има неколико регионалних идентитета, захтева од ње “...да истовремено прошири свој утицај на Европу, Блиски Исток, Балкан, Црно море, Кавказ, Централну Азију, Каспијско море и Медитеран.”²⁶² Дакле, Турска треба да развије истински вишесмерну спољну политику користећи своје геостратешке предности.

Сматра се да су пружене информације о концепту и доктрини “стратегијске дубине” биле довољне да прикажу општи оквир који је израдио Ахмет Давутоглу у смислу разумевања спољне политике АКП-а и влада које је он формирао. Стога би било корисно проценити утицај Давутоглуа у формулисању турске спољне политике у свести званичника АКП-а анализом докумената које су они припремили у вези са спољнополитичким питањима.

3.3.2. Партијски програми и изборни манифести

С обзиром да је АКП политичка странка која је основана у периоду након хладног рата, спољнополитичке околности представљене њеним партијским програмом, изборним манифестима и програмима њених влада, осликавају услове те ере у складу са општим оквиром који је израдио Давутоглу. Заиста, може се тврдити да спољнополитички делови свих тих докумената укључују оцену окружења након хладног рата коју је Давутоглу направио као основу за пројекцију турске спољне политике АКП-а. У интервјуу, Јашар Јакис (Yaşar Yakış), министар спољних послова прве владе АКП-а (58. турска влада), тврди да је написао спољнополитички одељак партијског програма, који је такође коришћен у њиховом изборном манифесту и наредном владином програму.²⁶³ Јакис такође тврди да тај документ који је он написао представља општи оквир турске спољне политике од тог времена па надаље.²⁶⁴ Стога се

²⁶⁰ Nicholas Danforth, “Ideology and Pragmatism in Turkish Foreign Policy: From Atatürk to the AKP”, op. cit., p. 90.

²⁶¹ Ziya Öniş, “The New Wave of Foreign Policy Activism in Turkey: Drifting away from Europeanization”, DIIS Report 2009, No.5, p. 9.

²⁶² Ibidem, p. 10.

²⁶³ Habibe Özdal, Osman B. Dinçer and Mehmet Yegin, *Mülakatlarla Türk Dış Politikası*, op. cit., p.314.

²⁶⁴ Ibidem, p.314.

неколико идентичних изјава може наћи у различитим документима који се односе на спољнополитичку визију АКП-а. На пример, партијски програм, изборни манифест из 2002. године, први и други владин програм АКП-а из 2002 и 2003. године, имају исте изјаве готово без икакве разлике.

Међутим, користићемо углавном партијски програм јер је то први званични документ који излаже принципе АКП-овог разумевања спољне политике. Може се тврдити да партијски програм доноси редефиницију турског геополитичког позиционирања у динамичним условима постхладноратовског периода који је у потпуној супротности са геополитичком маштом Турске под врло крутим, статичним условима ере хладног рата. Пре свега, у партијском програму се тврди да су “...динамичне околности изазване периодом хладног рата створиле погодно окружење за развој спољне политике са неколико алтернатива.”²⁶⁵ У светлу ове изјаве, партијски програм предлаже да Турска “...преуреди и успостави своје односе са центрима моћи алтернативно, флексибилно и са много оса.”²⁶⁶ У програму странке, спољна политика је формулисана тако да се заснива на више оса и узајамним интересима како би се успоставили флексибилни односи са центрима моћи.”²⁶⁷ Такође, у истом документу се тврди да “...у складу са промењивом регионалном и глобалном стварношћу, наша странка верује да Турска мора редефинисати своје спољнополитичке приоритете и створити равнотежу између ове стварности и својих националних интереса.”²⁶⁸ Отуда се из партијског програма може закључити да се, под новим околностима насталим завршетком хладног рата и глобализације, очекује да Турска диверсификује своје спољне односе и обогати своје спољнополитичке опције стварањем нових односа са регионима/државама са којима нема никаквих контаката, и ревитализацијом односа са недавно занемареним подручјима. Имајући на уму концепт “стратегичке дубине” који је анализиран у претходном одељку, може се тврдити да те изјаве у потпуности одговарају визији и сугестијама које је дао Давутоглу.

Друга важна тема која се помиње у програму странке је значај међународне и регионалне сарадње. То је први члан партијског програма који је поменут. Према том члану, “...геополитичка ситуација Турске има потенцијал да створи зону привлачења за

²⁶⁵ “АКР Парти Програм”, доступно на: <http://eng.akparti.org.tr/english/partyprogramme.html#6> , приступљено: 19.11.2020.

²⁶⁶ Исто.

²⁶⁷ Hasret Dikici Bilgin, “Foreign Policy Orientation of Turkey's Pro-Islamist Parties: A Comparative Study of the AKP and Refah”, *Turkish Studies*, vol.9, no.3, 2008, p. 412.

²⁶⁸ АКР Парти Програм.

много пројекте сарадње.”²⁶⁹ Међутим, наглашава се важност безбедности и стабилности за развој сарадње и тврди се да ће “Турска уложити више напора у обезбеђивање сигурности и стабилности у свом блиском окружењу, повећаће покушаје одржавања добрих односа са суседима на бази дијалога, па ће тако више допринети развоју регионалне сарадње.”²⁷⁰ Поред ове изјаве, из партијског програма може се извести да ће Турска бити активнија у одржавању безбедности и стабилности у свом региону, доприносећи напорима у управљању кризама и решавању сукоба. Билгин формулише ове две тачке као: “Приметан приступ у програму странке у погледу спољне политике је поновно истицање водеће улоге Турске у решавању сукоба и криза, као и регионалне иницијативе.”²⁷¹

После година искуства на власти, АКП је ревидирала и поново написала свој одељак о спољној политици у изборном манифесту 2007. године. Поред тога, програм 60. турске владе, треће владе под владавином АКП-а, може се сматрати резимеом тог изборног манифеста. Уопште гледано, може се тврдити да су у тим документима тачке које су поменуте у претходним документима, а које представљају спољну политику АКП-а, боље концептуализоване и састављене на кохерентнији начин. Овде треба напоменути да је Ахмет Давутоглу, тадашњи главни спољнополитички саветник премијера Ердогана (Erdoğan), повећао своју ефикасност у процесу формулисања тих докумената. Његов утицај може се сагледати из сличности језика који се користи у његовом раду “Стратегијска дубина” и овим документима. У изборном манифесту из 2007. године, Турска је дефинисана као “...вишесмерна и вишедимензионална земља у погледу спољнополитичке агенде и подручја одговорности.”²⁷² Касније је споменута потреба за “...вишедимензионалном спољном политиком заснованом на добро идентификованом и интегрисаном оквиру захваљујући историјској акумулацији, географској и културној дубини и стратешком положају земље.”²⁷³ Може се тврдити да те изјаве одговарају позивима на спољну политику са алтернативним опцијама у претходно поменутиим документима и да су у складу са примедбама Давутоглуа.

²⁶⁹ Исто.

²⁷⁰ Исто.

²⁷¹ Hasret Dikici Bilgin, “Foreign Policy Orientation of Turkey's Pro-Islamist Parties: A Comparative Study of the AKP and Refah”, op. cit., p.412.

²⁷² “АКР Изборни манифест 2007”, доступно на:

http://www.yayved.org.tr/resimler/ekler/718499c1c8cef67_ek.doc?tipi=&turu=&sube=, приступљено: 19.11.2020.

²⁷³ Исто.

Још једна чињеница која се помиње у тим документима је да ће АКП усвојити приступ усмерен на визију, али не и на кризу. Према томе, "...главни циљ спољне политике АКП-а је извући Турску из реактивног, одбрамбеног положаја и учинити је одлучујућим актером који управља развојем са регионалном и глобалном визијом".²⁷⁴ У наредним редовима, спољнополитичке методе за постизање тог циља објашњавају се на следећи начин: "Да бисмо постигли овај циљ, употреба наше одвраћајуће/присилне тврде моћи, и наше меке моћи са својим дипломатским, економским и културним квалитетима унутар добро координисане форме, је апсолутна неопходност. Због тога прихватамо проактиван и динамичан спољнополитички метод који је принципијелан, уравнотежен, изводи се у контакту са свим глобалним и регионалним актерима, заснован на рационалним основама и благовремено".²⁷⁵ У погледу односа са суседним државама, изборни манифест изјављује да принцип "нултог проблема са суседима "чини окосницу и да се коришћени метод дефинише као "стални контакт".²⁷⁶ И овај принцип је повезан са великим циљем да се постане „централна земља”. Што се тиче суседних региона, понавља се тачка у партијском програму и изборном манифесту из 2002. године да ће Турска тежити мирном решавању сукоба у тим регионима како би спречила преливање ових криза. Као одраз препорука које је Давутоглу дао у вези са међународним и регионалним организацијама, у изборном манифесту се помиње да ће "...АКП радити на повећању присуства, заступљености и ефикасности у међународним организацијама и форумима".²⁷⁷ Огроман утицај Давутоглуа у овом документу може се сагледати и из следећих изјава: "Глобални положај наше земље дефинишемо не улогом реакционарног и пасивног моста, већ на оси активне и ефикасне сопствене централне државе. Ова дефиниција није ограничена околностима и није тактичка, већ трајна и стратешка, неопходна због дубоке историјске акумулације и геополитичког положаја наше земље ".²⁷⁸

У манифесту из 2011. године, АКП је саставила дугачку листу придева приликом дефинисања своје спољнополитичке визије. Ту се убрајају позитиван, проактиван, хуманитарни, визионарски, холистички, вишесмерни и вишедимензионални, који се заснива на друштвеном легитимитету, на разумевању нове динамике света на реалан начин, на принципима правде, економског развоја, као и

²⁷⁴ Исто.

²⁷⁵ Исто.

²⁷⁶ Исто.

²⁷⁷ Исто.

²⁷⁸ Исто.

демократизација, која није реакционарна, која такође идеализује нормализацију, вин-вин у билатералним односима и нула проблема са суседима.²⁷⁹ АКП је такође подвукла улогу Турске као посредника у неколико међународних сукоба и њен учинак у погледу коришћења алата „меке моћи“ као што је хуманитарна помоћ.

Промене у организацији поднаслова везано за регион и земљу у одељцима о спољној политици у неколико узастопних изборних манифеста такође наговештавају специфичне регионалне оријентације турских политичких партија. На пример, у манифесту из 2007. године, поднаслови су били посвећени суседним земљама, Кипру, суседним регионима, турском свету, Блиском Истоку, Ираку, Европској унији, трансатлантским односима, САД-у и тако даље. У манифесту из 2011. године, односи са ЕУ су стављени на врх ове листе, а пратили су их Кипар, САД и Балкан, што се може протумачити као спремност АКП-а да рекалибрише спољнополитичку осовину назад на трансатлантске односе.

Изборни манифест АКП-а из 2015. године реторички је кренуо у другом правцу. АКП је хуманитарност ставила у први план и преузела одговорност да похита у помоћ сиромашним популацијама широм света.²⁸⁰ Од 2015. године, АКП се суздржавала од навођења земаља и региона у својим манифестима, и уместо тога покушала је да нагласи своја достигнућа користећи поднасловне као што су “Ефикасна, поштена и цењена спољна политика”, “Доприноси агенди глобалног развоја” или “Регионална и међународна сарадња”.

Сматра се да је овим представљен општи преглед АКП-овог разумевања спољне политике, уз испитивање докумената које су припремили кадрови АКП-а и са погледом на утицај Давутоглуовог концепта “стратегичке дубине”. Даље, може се препознати да су спољнополитички принципи влада АКП-а почели да се представљају на јаснији начин као резултат сазревања спољнополитичког разумевања АКП-а и искуства стеченог на власти у периоду између 2002 и 2019. године. Због тога је боље разјаснити принципе којима се управља спољна политика АКП-а како би се у потпуности схватио њен приступ спољнополитичким питањима пре него што се потраже трагови елемената меке моћи.

²⁷⁹ “АКР Изборни манифест 2011”, доступно на: <https://www.akparti.org.tr/media/318778/12-haziran-2011-genel-secimleri-secim-beyannamesi-1.pdf>, приступљено: 19.11.2020.

²⁸⁰ “АКР Изборни манифест 2015”, доступно на: <https://www.akparti.org.tr/media/318795/7-haziran-2015-edited.pdf>, приступљено: 19.11.2020.

4.1.3 Принципи спољне политике АКП-а

Први покушај да се дефинишу принципи спољне политике АКП-а поново је учинио Ахмет Давутоглу. Према његовим речима, постоје три методолошка и пет оперативних принципа који воде турску спољну политику.²⁸¹

Први методолошки принцип је спољнополитички приступ “оријентисан на визију/визионарство”, а не “оријентисан на кризу”, што значи да уместо да у случају кризе разматра ситуацију од случаја до случаја, Турска почиње да процењује случајеве према интегрисаним визијама које је развила. Према Давутоглуу, постоји турска визија о готово сваком питању, од Блиског Истока до Кавказа, и од климатских промена до политичке економије.²⁸² У првом говору који је одржао као министар спољних послова, Давутоглу је изјавио да је визија Турске трострука.²⁸³ Прва визија је о Турској. Према Давутоглуу, Турска ће бити једна од просперитетних земаља на свету у којој је равнотежа/баланс између безбедности и слободе добро успостављена. Друга визија односи се на суседне регионе и сливове, према којој ће Турска прећи са “нула проблема” на “максималну користи/сарадњу” са суседима, а притом Турска треба да има одговорност “државе која успоставља ред”²⁸⁴ у регионима који је окружују. На крају, глобална визија има за циљ да од Турске направи земљу која “...пажљиво слуша безброј регионалних и међународних питања”.²⁸⁵

Други методолошки принцип, који је предложио Давутоглу, је “...заснивање турске спољне политике на “доследном и систематском” оквиру широм света”.²⁸⁶ Може се рећи да тај принцип осигурава интегритет визија о различитим питањима у оквиру кохерентне шеме. Другим речима, визије ни у ком случају не би требало да буду у супротности једна са другом. Турска треба да развије нову политику интегрисања спољнополитичких питања у јединствени оквир за формулисање политике.²⁸⁷ Турска има више регионалних идентитета, и самим тим има способност да следи интегрисану

²⁸¹ Ahmet Davutoğlu, “Turkey’s Foreign Policy Vision: An Assessment of 2007”, *Insight Turkey*, vol.10, n.1 2008, pp. 77-96.

²⁸² доступно на: http://www.mfa.gov.tr/devlet-bakanive-basbakan-yardimcisi-sayin-ali-babacan-ile-disisleri-bakani-sayin-ahmet-davutoglu_nun-devirteslim-vesilesiyle.tr.mfa, приступљено: 20.11.2020

²⁸³ Исто.

²⁸⁴ Yevgeniya Gaber, “Turkey’s New Foreign-Policy Strategy: Local, Regional and Global Dimensions”, p.651. Преузето из: http://www.nbu.gov.ua/portal/natural/vonu/Sip/2009_13/pdf/t14v13s648-653.pdf

²⁸⁵ Ahmet Davutoğlu, “Turkey’s Zero-Problems Foreign Policy”, *Foreign Policy*, 20.05.2010, доступно на: <https://foreignpolicy.com/2010/05/20/turkeys-zero-problems-foreign-policy/>, приступљено: 20.11.2020.

²⁸⁶ Исто.

²⁸⁷ Bülent Aras, “Davutoğlu Era in Turkish Foreign Policy”, *SETA Policy Brief*, No:32, May 2009, p. 8.

спољну политику како би разна питања довела у исту слику, од блискоисточног мировног процеса до кавкаске стабилности, дајући приоритет непосредним питањима без занемаривања других спољнополитичких проблема.²⁸⁸

Трећи методолошки принцип је “...усвајање новог дискурса и дипломатског стила”.²⁸⁹ Према овом принципу, иако Турска задржава моћну војску због свог несигурног суседства, она не прети. Уместо тога, турске дипломате и политичари усвојили су нови језик у регионалној и међународној политици који даје предност цивилно-економској моћи Турске. Давутоглу такође овај инструмент назива “меком моћи.”²⁹⁰

Након што је положио методолошке принципе, Давутоглу објашњава оперативне принципе који воде турску спољну политику. Први оперативни принцип је „равнотежа између безбедности и демократије“. Овај принцип обезбеђује везу између домаћег и страног домена. Према овом принципу, ако у земљи не постоји равнотежа између безбедности и демократије, она можда неће имати прилику да успостави подручје утицаја у свом окружењу. Легитимитет било ког политичког режима долази из његове способности да пружи сигурност својим грађанима; ова сигурност не би требало да иде на штету слобода и људских права у земљи.²⁹¹

Други оперативни принцип, “нула проблема са суседима”, показао се најпопуларнијим у академском и новинарском пољу. Може се рећи да је тај принцип усмерен на нормализацију и продубљивање односа Турске са суседним земљама у политичком, економском и културном погледу. Тај нови спољнополитички приступ укључује развој политике суседства која захтева нула проблема и максималну сарадњу са суседима.²⁹²

Трећи оперативни принцип је “проактивна и превентивна мировна дипломатија”, која за циљ има предузимање мера пре него што се кризе појаве и

²⁸⁸ Bülent Aras, “Davutoğlu Era in Turkish Foreign Policy”, op, cit., p.8.

²⁸⁹ Ahmet Davutoğlu, “Turkey's Zero-Problems Foreign Policy”, op, cit.

²⁹⁰ Ahmet Davutoğlu, “Principles of Turkish Foreign Policy and Regional Political Structuring.”, *Turkey Policy Brief Series*, 2012, p.7.

²⁹¹ Ahmet Davutoğlu, “Turkey's Zero-Problems Foreign Policy”, op, cit.

²⁹² Özgür Ünlühisarcıklı, “EU, Turkey and Neighborhood Policies”, *Turkish Policy Quarterly*, vol.8,n.3, Fall 2009, p. 77. Такође о политици нултог проблема погледајте: Kemal Kirişçi, “Turkey’s Foreign Policy in Turbulent Times”, *Chaillot Paper*, No. 92, 2006, p.50; Bülent Aras, “Davutoğlu Era in Turkish Foreign Policy”, op, c.it., p. 6. На пример, Онис и Илмаз мисле да „нула проблема према суседима “представља, одступање од класичних фиксних позиција турске спољне политике”. За више информација погледајте Ziya Öniş and Yılmaz, “Between Europeanization and Euro-Asianism: Foreign Policy Activism in Turkey during the AKP Era”, op, cit., pp. 7-24.

ескалирају до критичног нивоа.²⁹³ Као природно продужење тог приступа орјентисаног визијом, Турска ће покушати да буде што је више могуће активна у одржавању регионалног и глобалног мира и стабилности, јер би кризе и сукоби око Турске имали негативне импликације и на њену унутрашњу политику. Због тога ће Турска предузимати све неопходне мере да спречи ескалацију криза на критични ниво и да их ефикасном интервенцијом мирним путем доведе до задовољавајућег решења за све укључене стране.

Принцип “...придржавања вишедимензионалне спољне политике” представља четврти оперативни принцип турске спољне политике. Може се тврдити да оно што Давутоглу подразумева под овим принципом јесте да Турска треба да има “компатибилне глобалне односе”,²⁹⁴ што значи да предстојећи односи не би требало да буду у супротности са постојећим, а иницијативе Турске у повећању алтернативних спољнополитичких опција не треба разумети као одступања.

“Ритмична дипломатија”, која тежи да Турској пружи активнију улогу у међународним односима, је пети оперативни принцип турске спољне политике у ери АКП-а.²⁹⁵ Он је у складу са активним укључивањем у сва глобална и међународна питања и у све међународне организације, што је компатибилно са глобалном визијом Турске. Другим речима, “Турска је покушала да делује у оквиру” ритмичке дипломатије”, залажући се за одрживи проактивизам на пољу дипломатије, покушавајући да постигне активнију улогу у међународним организацијама и отварајући се за нова подручја у којима су турски контакти у прошлости били ограничени.²⁹⁶

3.3.3. Спољна политика АКП-а из неореалистичке перспективе

Спољнополитички учинак Турске од 2002. године, када је владајућа АКП дошла на власт, може се делимично сматрати напорима Турске да се прилагоди спољном развоју који се одвија на међународном и регионалном нивоу. Упркос чињеници да се спољна политика углавном ослања на комбинацију унутрашњих и спољних фактора, ова теза подвлачи значај потоњих. Међутим, то не значи да постоји директна узрочност

²⁹³ Ahmet Davutoğlu, “Turkey's Zero-Problems Foreign Policy”, op. cit.

²⁹⁴ Ahmet Davutoğlu, “Principles of Turkish Foreign Policy”, *Journal of International Relations and Sustainable Development*, no.1, 2014, p.97.

²⁹⁵ Ahmet Davutoğlu, “Turkey's Zero-Problems Foreign Policy”, op. cit.

²⁹⁶ Ziya Öniş, Şuhnaz Yılmaz, “Between Europeanization and Euro-Asianism: Foreign Policy Activism in Turkey during the AKP Era”, op. cit., p. 12.

између независне променљиве системских фактора и зависне променљиве избора и деловања спољне политике Турске. Циљ је скромно показати како су одговори Турске на спољне догађаје на регионалном и системском нивоу у великој мери у складу са структуралним реалистичким очекивањима.

3.3.3.1. Период 2002 – 2008, “Прозападни реализам у турској спољној политици”

Током прве деценије владавине АКП странке, Турска је заузела прозападни, проевропски став у својој спољној политици из стратешких разлога, са већим ангажовањем у не-западним срединама, посебно на Блиском истоку. Турска не само да је била веома посвећена придруживању ЕУ, већ је и све више показивала жељу да подржи промоцију западних вредности у не-западне географије. Турска “европска” спољна политика на Блиском истоку доказ је колико је либерални међународни светски поредак привлачан у очима турских доносиоца одлука.²⁹⁷ Спремност Турске да учествује у Великој блискоисточној иницијативи коју воде САД, такође сугерише да је кључни спољнополитички интерес Анкаре била трансформација Блиског истока у складу са либералним демократским вредностима.

Остављајући по страни унутрашњи мотив политичара АКП-а да убрзају национални процес европеизације, перцепција Турске о међународном поретку била је да западни примат у међународним односима нема премца, упркос свим контра изазовима. С обзиром на униполарни светски поредак, турски владари претпостављали су да ће усвајање либерално-демократских вредности западне међународне заједнице пружити најприкладнија решења за структуралне, економске, социјалне и политичке проблеме Турске. Паралелно са све већим напорима за европеизацију и демократизацију, западне силе су на Турску гледале као на успешан узор земљама у ширем региону Блиског Истока.

Током овог временског периода, турске блискоисточне политике несумњиво су биле европске природе. Слично кинеској политици мирног успона и развоја у источној и југоисточној Азији, Турска је желела да помогне у трансформацији свог блиског окружења, осигуравајући да регионални развој не омета процес унутрашње трансформације Турске. Инструменти турске спољне политике, стил процеса доношења

²⁹⁷ Tarik Oguzlu, “Turkey and Europeanization of Foreign Policy?,” *Political Science Quarterly*, vol.125, no. 4, 2010-2011, pp. 657–683.

одлука и садржај спољнополитичких избора усвојених у регионалним питањима звучали су врло европски. Турска је спроводила реалну спољну политику уз помоћ либералних алата.²⁹⁸ Ангажман Турске на Блиском истоку инспирисан је стратешком мотивацијом да се регион трансформише у стабилно и сигурно окружење са европским вредностима и праксом, тако да се ни сама Турска не осећа угрожено. Рад на ублажавању вишегодишњих безбедносних проблема са суседима на југу, посебно Сиријом и Ираном, и помоћ у стварању процеса регионалне интеграције налик ЕУ, били су међу главним стубовима турске регионалне политике на Блиском истоку.²⁹⁹ Чињеница да недемократска и ауторитарна природа политичких режима турских блискоисточних суседа није спречила турске доносиоце одлука да развију срдачне и функционалне односе са њима, може се сматрати показатељем да је током ове ере Турска прихватила реалну спољну политику.

Као дугогодишњи члан западне међународне заједнице, циљ Турске није био да поквари постојећи либерални међународни поредак. Упркос чињеници да је Турска, попут многих других сила у успону, сматрала да је тренутни поредак неправедан и да фаворизује примат западних сила, турски владари нису у својој спољној политици радикално преиспитивали концепт либералног међународног поретка.³⁰⁰ Турска је била сасвим задовољна либерално-демократским вредностима поретка; међутим, желела је да не-западне силе имају више гласа и бољу заступљеност у постојећим међународним институцијама, тако да међународни поредак боље рефлектује тренутну расподелу материјалних могућности моћи. Упркос томе што су турски владари посветили велику пажњу побољшању односа са Русијом и приближавању Кини, тешко да се може рећи да је било пуно људи који су заговарали про-евроазијски став у међународној оријентацији Турске. Иако је одговор Турске на руску инвазију на Грузију у лето 2008. године био много блажи од одговора Сједињених Држава и многих чланица ЕУ, Турска се осећала нелагодно због руске употребе сурове силе у диктирању својих услова суседним земљама. Анкара није сматрала да је руски изазов постмодерном безбедносном поретку на европском континенту позитиван.³⁰¹

²⁹⁸ Tarik Oguzlu, "Turkey and Europeanization of Foreign Policy?," *op. cit.*, p.659.

²⁹⁹ Bülent Aras, Rabia Karakaya Polat, "From Conflict to Cooperation: Desecuritization of Turkey's Relations with Syria and Iran," *Security Dialogue*, vol.39, n.5, 2008, pp. 495–515.

³⁰⁰ Tarik Oğuzlu, "Turkish Foreign Policy in a Changing World Order," *All Azimuth*, 2018, pp. 1.

³⁰¹ Ziya Oniş i Şahnaz Yılmaz, "Turkey and Russia in a Shifting Global Order: Cooperation, conflict and asymmetric interdependence in a turbulent region," *Third World Quarterly*, Vol.37, No. 1, 2016, p. 83.

3.3.3.2. Период 2008 – 2015, “Либерални оптимизам у потрази за стратешком аутономијом”

Након друге изборне победе на парламентарним изборима лета 2007. године, и избора Абдулаха Гула (Abdullah Gul) за председника, упркос свим контра напорима, владари АКП странке осећали су се довољно самопоуздано да покрену процес трансформације идентитета у земљи, а и у односима са спољним актерима. То се поклопило са постепеним погоршањем односа Турске са западним актерима, и постојаним падом западног примата у глобалној политици након глобалне финансијске кризе 2008. године. Као резултат захлађења односа са ЕУ и растућих разлика са САД, Турска је започела континуирану потрагу за стратешком аутономијом.³⁰² Почетак приступних преговора са ЕУ 2005. године није одвео Турску на неповратан европски пут. Растуће европско противљење будућем турском чланству у ЕУ (на основу идејних и нормативних фактора) изгледа да је узвраћено све мањом одлучношћу Турске да испуни критеријуме за чланство. Економска криза у Европи учинила је чланство у ЕУ још мање атрактивним.³⁰³ Погоршање односа са САД, углавном у контексту разилажења око стратешких приоритета на Блиском истоку, додатно је нагризло западњачку димензију у турској спољној политици.³⁰⁴ У годинама између 2008 и 2015. године постојала су снажна нормативна и морална разматрања у турској спољнополитичкој пракси, посебно на Блиском истоку. Усред револуционарних промена које су се догађале на Блиском Истоку у контексту Арапског пролећа, Турска је почела да води трансформациону регионалну политику; чини се да су турски доносиоци одлука веровали да је њено време коначно стигло.³⁰⁵ Од почетка револуција у региону до средине 2015. године, приоритетни спољнополитички циљ Турске био је да успостави нови регионални поредак, при чему ће Турска играти водећу улогу у јачању представничке демократије и регионализма. Играње водеће улоге било је у складу са одлуком Турске да помогне у брисању отисака спољних актера у региону и замени их новим блоковима моћи који би ускладили њихове интересе са Турском којом влада странка АКП-а.

³⁰² Tarık Oguzlu, “Turkish Foreign Policy in a Changing World Order,” op. cit., p.6.

³⁰³ Tarık Oguzlu, “Turkey and the European Union: Europeanization without membership,” *Turkish Studies*, Vol.13, No. 2, 2012, p. 235.

³⁰⁴ Tarık Oguzlu, Mustafa Kibaroglu, “Turkey and the US in the 21st Century: Friends or Foes?,” *Korean Journal of Defense Analysis*, vol. 20, no. 4, 2008, p.359..

³⁰⁵ Ziya Onis, “Turkey and the Arab Spring: Between Ethics and Self-Interest,” *Insight Turkey*, Vol:14, no. 3 2012, p.13.

Током тог периода постало је јасно да је јаз између циљева и средстава Турске претешко премостити у кратком року. Упркос упозорењима да ће Турска вероватно патити од јаза између својих очекивања и могућности, посебно у Сирији, владари АКП странке су их игнорисали и наставили да верују да је Турска на правој страни историје. Претпостављало се да ће Турска на крају имати користи од свог моралног положаја у региону, без обзира на то који би развој догађаја могао привремено отуђити земљу. Уосталом, наводна усамљеност била би драгоценост.³⁰⁶

Потрага за стратешком аутономијом била је углавном информисана и потпомогнута политиком смањења САД под Обамом, као и све већим неуспехом Европске уније да изради убедљив приступ према Блиском Истоку усред својих структуралних проблема код куће. Чини се да је одлучност Обамина администрације да смањи америчко присуство на Блиском Истоку (поступним повлачењем америчких војника из Авганистана и Ирака) и да се држи даље од унутрашњег рата у Сирији, мотивисала Турску да игра значајнију улогу у региону.³⁰⁷ Након економске кризе 2008. године, САД и чланице ЕУ почеле су да усмеравају своју енергију и капитал на решавање економских и социјалних проблема код куће, истовремено смањујући спољни ангажман у изградњи нација и промоцији демократије у иностранству. Изгледа да су стратегије председника Обаме, “вођство из позадине” у ратним зонама на ширем Блиском истоку и усвајање политике “окретања ка Азији”, у раним годинама његовог другог мандата омогућиле регионалним земљама попут Турске да покажу све већи степен стратешке аутономије у њиховим спољним односима.

Обамина политика “стратешког стрпљења” и “смањивања” отворила је пут Кини, Русији и другим не-западним силама у успону да повећају своју асертивност и ангажованост у спољној политици. Обамина претпоставка да је, ако САД неке своје безбедносне одговорности пренесу на друге, већа вероватноћа да ће настати мир и стабилност, навела је многе државе да закључе да су САД ушле у период крајњег пропадања и да ће пост-амерички светски поредак ускоро бити изграђен. Није случајно што се потрага Турске за стратешком аутономијом поклопила са Обаминам признањем да је он први амерички председник у пост-америчком свету у настајању.³⁰⁸ Такође, треба приметити да се током тог временског периода ни Русија ни Кина нису

³⁰⁶ David Gardner, “Turkey’s Foreign Policy of ‘Precious Loneliness,’” *Financial Times*, November 16, 2015, доступно на: <https://www.ft.com/content/69662b36-7752-11e5-a95a-27d368e1ddf7>, приступљено: 29/11/2020.

³⁰⁷ Andreas Krieg, “Externalizing the Burden of War: The Obama Doctrine and US Foreign Policy in the Middle East,” *International Affairs*, vol. 92, no. 1, 2016, pp 97–113.

³⁰⁸ Tark Oguzlu, “Turkish Foreign Policy in a Changing World Order,” *op. cit.*, p.7.

супротстављале основним америчким интересима на Блиском Истоку и Источној Азији. Русија је стављена под економске санкције предвођене САД-ом након анексије Крима 2014.³⁰⁹ године и њене подршке руским сепаратистичким снагама на истоку Украјине. Кина је покушавала да оспори примат Запада у источној Азији, истовремено избегавајући глобалне одговорности што је више могуће. Америчка спремност да безбедносне одговорности пренесе на регионалне играче, у комбинацији са релативним одсуством не-западних глобалних актера на блискоисточној сцени, турским владарима је омогућила да се залажу за регионално вођство и агресивно спроводе улогу ствараоца поретка на југу.

3.3.3.3. Период 2015 – 2019, “Реализам у мултиполарном светском поретку у настајању”

Како је Турска била разочарана развојем догађаја на Блиском истоку од почетка 2015. године, а нарочито у Сирији, чини се да се осећај реализма вратио у турску спољну политику. Либерални оптимизам који је изгледа инспирисао све веће самопоуздање Турске током Обаиног председавања постепено је престао са три системска развоја ситуације. Прво, Трамп је током предизборне кампање и током прве године мандата оштро оптужио Обаину администрацију да је деконструисала америчко вођство на Блиском Истоку. По Трампу, Обамина тежња да “...води из позадине” и “...препуштање одговорности политикама регионалних актера” охрабрила је друге актере да диктирају ситуацију у региону. Трампова администрација желела је да игра асертивнију улогу на Блиском Истоку, посебно у контексту међународних напора да се победи ИСИС, да подржи Сиријске демократске снаге-СДФ у северној Сирији као стратешког савезника, и да помогне да се ограничи руски и ирански утицај у региону. Турска је била разочарана због оклевања Обаине администрације да пружи значајну подршку опозиционим групама против Асада у Сирији. Али политика Трампове администрације да настави војну помоћ курдским групама повезаним са ПКК на северу Сирије у име пораза Исламске државе и обуздавања руског и иранског утицаја у региону, погоршала је турску безбедносну забринутост.³¹⁰ Многи Турци сада

³⁰⁹ Tarik Oguzlu, “Turkish Foreign Policy in a Changing World Order,” op. cit., p.7.

³¹⁰ Ahmet K. Han and Behlül Özkan, “Turkey and United States in Syria: Allies, Frenemies, or Worse?,” *Turkey Series*, September 15, 2017, доступно на: <http://www.gmfus.org/publications/turkey-and-united-states-syria-allies-frenemies-or-worse>, приступљено: 29/11/2020.

виде САД као примарну безбедносну претњу Турској. Анти-американизам никада није био тако висок у Турској, дугогодишњој чланици НАТО-а још од 1952. године.³¹¹

Друго, чини се да је руско војно учешће у Сирији крајем 2015. године радикално променило безбедносну и политичку динамику на терену, пре свега помажући Асадовом режиму да поврати неке изгубљене територије и стекне међународни легитимитет.³¹²

Треће, напори Ирана да помогне јачању Асадовог режима добили су нови замањак након поновног заузимања територије коју је држао ИСИС, посебно Мосула у Ираку и Раке у Сирији. Суочен са одлуком Трампове администрације да укине нуклеарни споразум потписан са Ираном у лето 2015. године, и да даље изолира ирански режим, чини се да је Техеран одлучио да води асертивнију и смелију регионалну политику него раније како би спречио америчку агресивност.

Када се ови системски ефекти комбинују са све већом изложеношћу Турске тероризму повезаним са ПКК-ПДУ од 2015. године, чини се да су турски доносиоци одлука закључили да је Турској потребан нови менталитет спољне политике. Последњих година Турска се није показала као утицајни актер у обликовању догађаја у свом суседству. Неки су чак истакли несрећу Турске указујући да је политика “нула проблема са суседима” сада замењена нежељеним исходом — “нула суседа без проблема”.³¹³

Због погоршања безбедносног окружења у региону и његових негативних последица на унутрашњи мир и стабилност Турске, турски доносиоци одлука сада су се определили за нову спољнополитичку линију која све више показује примат конвенционалних безбедносних проблема. Након што је Бинали Јилдирим (Binali Yıldırım) заменио Ахмета Давутоглуа на месту турског премијера у пролеће 2016. године, чини се да је Турска заузела реални спољнополитички став; њена оперативна логика је да смањи број непријатеља Турске, истовремено повећавајући број својих пријатеља. Идеолошка ревност помагања у трансформацији региона тако да одражава домаће вредности Турске (под надзором влада АКП-а), постепено је уступила местом

³¹¹ Истраживање које је 2017. године спровео Универзитет Кадир Хас показало је да су САД највећа претња са процентом од 66,5. За више информација о анкети: <https://www.khas.edu.tr/tr/haberler/khas-turk-dis-politikasi-kamuoyu-algilari-arastirmasi-2017-yili-sonuclari-aciklandi>, приступљено: 29/11/2020.

³¹² Ahmet K. Han, Behlül Özkan, Turkey and United States in Syria: Allies, Frenemies, or Worse?,” op. cit.

³¹³ Tark Oğuzlu, Tark Oğuzlu, “Turkish Foreign Policy in a Changing World Order,” op. cit., p. 6.

ного реалнијој бризи за очување турског територијалног интегритета и друштвене кохезије усред поновног појављивања традиционалних безбедносних проблема на југу.

У комбинацији са злослутним покушајем државног удара из јула 2016. године, турски владари сада су у средиште своје унутрашње и спољне политике ставили безбедносне проблеме. Чини се да је пракса бављења традиционалним безбедносним проблемима кроз даљу политизацију сада замењена практиковањем ре-секуритизације на више фронтова. Оживљавање злогласног менталитета опсаде сада је изнедрило приступ “безбедност на првом месту” у спољним односима Турске. На питање да ли је нека земља пријатељ или непријатељ Турске сада се све чешће одговара на основу подршке те земље рату Турске против вишеструких извора претњи тероризмом (тј. снаге ПКК/ПДУ у Сирији, ФЕТО терористичка организација у земљи и иностранству, Исламска држава и левичарска терористичка организација ДХКП-Ц) или недостатку исте.

У светлу погоршања односа са Сједињеним Државама и смањених изгледа за придруживање Европској унији, турски доносиоци одлука у последње време улажу много више капитала и енергије у побољшање односа са Русијом и Кином. Расправе о томе да ли би Турска требало да се придружи Евроазијској економској унији коју води Русија или Шангајској организацији за сарадњу коју предводи Кина, интензивирале су се последњих година. Што се више Турска осећала искљученом из западне међународне заједнице, то се више приближавала не-западним силама у успону.³¹⁴

Побољшање односа са Русијом постало је важно у смислу погоршања односа Турске са западним силама након покушаја пуча у јулу 2016. године. Изгледа да је еродирајуће поверење западних сила Турску много приближило Русији. У Анкари се сада верује да западним силама није драго када виде да Турска постаје регионални тешкаш који континуирано критикује легитимитет западних политика на Блиском Истоку.

У том контексту турски владари све чешће изјављују да је свет већи од пет (прим. прев. турска политичка доктрина – свет је већи од пет земаља чланица Савета безбедности), и да напори Турске да развије срдачне и прагматичне односе са не-западним силама у успону треба да се наставе што је брже могуће. Учлањење у Азијску банку за инфраструктуру и инвестиције, показивање интереса за развој заједничких пројеката са Кином (у оквиру иницијативе „Појас и пут“), допринос иницијативама за

³¹⁴ Ibidem, p.6.

глобално и регионално управљање (попут МИКТА и МИНТ), куповина ракетног одбрамбеног система С-400 од Русије и успостављање војних база у далеким регионима (као што су Катар и Сомалија), све су то важни примери ових napora. Од посебног су значаја повећани napori Турске да се једностраним иницијативама носи са погоршањем безбедносног окружења у свом региону. Турска организација две војне операције у северној Сирији, “Штит Еуфрата” и “Маслинова гранчица”, сведоче не само о смањеном поверењу Турске у западне савезнике, већ и о њеној растућој предиспозицији да делује једнострано када је натерана.

3.3.4. “Мека сила” у турској спољној политици током раздобља АКП-а

У светлу објашњења о разумевању спољне политике АКП-а, овај одељак ће истражити стратегије меке моћи које користе владе АКП-а. Општи теоријски оквир који је коришћен у претходном поглављу користиће се и у овом одељку.

3.3.4.1. Мултилатерализам

Може се тврдити да је учешће у мултилатералним иницијативама, успостављање нових, и повећање ефикасности Турске у мултилатералним организацијама у којима је она већ члан, неопходан за глобалну визију коју су представиле владе АКП-а, а која жели да од Турске учини глобалну силу повећавањем њене ефикасности у међународној арени. Мултилатерални napori влада АКП-а могу се сабрати у два широка наслова: покретање нових мултилатералних организација и јачање турског положаја у постојећим.

Једна од таквих иницијатива је „Иницијатива земаља суседа Ирака“ која је по први пут институционализована почетком 2003. Године у Истанбулу на састанку министара спољних послова земаља које су суседи Ирака.³¹⁵ Иако је почетни циљ ове иницијативе био да спречи предстојећи рат у Ираку тако што ће убедити Ирак да се усагласи са релевантним захтевима УН-а,³¹⁶ он је претворен у форум на којем државе учеснице изјављују своју посвећеност територијалном интегритету Ирака, осмишљавају политике за поновно успостављање стабилности и поретка у Ираку и

³¹⁵ Први састанак министара спољних послова земаља суседних Ирака одржан је у Истанбулу 23. јануара 2003. Присуствовали су из Египта, Ирана, Јордана, Саудијске Арабије, Сирије и Турске. Кувајт је био укључен у процес другим састанком у Дамаску. Ирак је учествовао у процесу на петом скупу у Кувајту 2004. године.

³¹⁶“The Joint Declaration of Regional Initiative on Iraq”, *Turkish Daily News*, 25 January 2003.

комбинују њихове стратегије за помоћ ирачким властима у напорима на обнови почев од другог скупа у Дамаску 2-3. новембра 2003. године.

Друга мултилатерална иницијатива је “Савез цивилизација” који је развијен у тандему са шпанском владом. Заправо, шпански премијер Запатоеро (Zapatero) први је предложио иницијативу “између западног и арапског и муслиманског света” генералном секретару Уједињених нација у свом говору на 59. Генералној скупштини УН-а, 21. септембра 2004. године.³¹⁷ Кофи Аннан, тадашњи генерални секретар УН-а, подржао је идеју и предложио да се у процес укључи и муслиманска земља као супокровитељ, а сходно томе положај је понуђен Турској због свог двоструког идентитета као исламске земље у културном смислу а западне у политичком, и због њеног става према глобалном тероризму.³¹⁸ Може се тврдити да та иницијатива показује амбиције владе АКП-а у одбацивању сценарија сукоба цивилизација истичући *sui generis* модел турске државе који комбинује исламске и западне елементе.

Треће подручје у којем су владе АКП-а учествовале у мултилатералним напорима је Кавказ. У погледу сукоба око Нагорно-Карабаха између Азербејџана и Јерменије, Турска је покренула трилатерални процес дијалога између министара спољних послова Турске, Јерменије и Азербејџана. Међутим, главна мултилатерална иницијатива коју је влада АКП-а предложила у том региону је “Кавкаска платформа за стабилност и сарадњу”. Иако је процес формирања такве институције започео много пре мандата АКП-а,³¹⁹ пројекат се поново појавио након руско-грузијског сукоба 2008. године. Пројекат је најавио премијер Ердоган током посета Москви и Тбилисију. Тај мултилатерални механизам осмишљен је тако да укључује Русију, Јерменију, Азербејџан, Грузију и Турску и да се бави заједничким питањима безбедности и економске и енергетске сигурности; засниваће се на принципима Организације за европску безбедност и сарадњу или ОЕБС-а; решава заједничке проблеме у региону пре њиховог настанка како би се избегле даље кризе.³²⁰ Према Арасу (Aras), турску иницијативу поздравиле су и друге организације. Такође, у извештају ЕУ о напретку у преговорима о придруживању Турске тај пројекат се помиње у позитивном контексту.

³¹⁷ İdris Balci, Nebi Miş, “Turkey's Role in the Alliance of Civilizations: A New Perspective in Turkish Foreign Policy?”, *Turkish Studies*, vol.9, no.3, p. 392.

³¹⁸ Ibidem, p. 392.

³¹⁹ Ahto Lobjakas, “South Caucasus: Prospects For Regional Stability Pact Recede”, доступно на: <http://www.rferl.org/content/article/1068369.html>, приступљено: 29/11/2020; Natalie Tocci, “The Stability Pact Initiatives: Reactions and Perspectives”, доступно на: <http://www.cerisciencespo.com/archive/june01/tocci.pdf>, приступљено: 29/11/2020.

³²⁰ “Erdoğan on promotion tour for Caucasus idea”, *Turkish Daily News*, 15 August 2008.

И НАТО је подржао платформу као конструктиван корак за безбедност у ширем црноморском региону и осврнуо се на конструктивну политику Турске током кризе.³²¹ Ове напомене могу се сматрати доказом да турске мултилатералне иницијативе имају значајан ефекат у регионалној и глобалној политици.

Као резултат намера влада АКП-а да подигну регионални и међународни углед Турске, Турска је почела да ради на повећању свог утицаја у мултилатералним организацијама и институцијама чији је члан. Најважније постигнуће у том погледу је стицање несталног места у Савету безбедности УН-а. Турска је ту позицију заузимала три пута раније, укупно пет година у периоду 1951-1952, 1954-1955 и 1961. године. Међутим, чињеница да Турска готово педесет година није могла бити привремена чланица у Савету безбедности показује неспособност Турске да оствари утицај у светској политици. Да би окончала такву ситуацију, Турска се 21. јула 2003. године пријавила за пуноправно чланство за мандат Савета 2009-2010. године и активно радила на томе да добије место. Као резултат напора у том правцу, Турска је добила место несталне чланице Савета безбедности Уједињених нација на изборима одржаним 17. октобра 2008. године, добивши 151 глас од 192 у Генералној скупштини.³²² Турска сада “председава у три критичне комисије у вези са Авганистаном, Северном Корејом и борбом против тероризма.”³²³ Овде треба напоменути да је успостављање односа са земљама Африке, Јужне Америке и Пацифика омогућило Турској да добије место. Стога се може тврдити да су се турско отварање према претходно занемареним подручјима, а у складу са вишедимензионалним приступом влада АКП-а, исплатило.

О још једном важном развоју догађаја сведочи Организација исламске конференције. Избор Екмеледина Ихсаноглуа (Ekmeleddin İhsanoğlu), турског академика, за генералног секретара ОИК-а 16. јуна 2004. године, значајан је из три разлога. Пре свега, то је било први пут у 35 година историје организације да је генерални секретар организације био одређен демократским изборним процесом на иницијативу Турске. До тада је о генералном секретару одлучивано путем компромиса. Другим речима, Ихсаноглу је први генерални секретар ОИК-а који је изабран гласањем.³²⁴ Друго, то је био и први пут да је турски кандидат добио то место.³²⁵ Треће, ОИК је друга највећа међународна организација након Уједињених нација са својих 57

³²¹ Büllent Aras, “Davutoğlu Era in Turkish Foreign Policy”, op. cit., p. 13.

³²² Akif Kireççi, “Turkey in the United Nations Security Council”, *SETA Policy Brief*, vol.28, January 2009, p. 4.

³²³ Ahmet Davutoğlu, “Turkey's Zero-Problems Foreign Policy”, op. cit.

³²⁴ Hilal Köylü, “İKÖ'ye ilk Türk Genel Sekreter”, *Radikal*, 16 June 2004.

³²⁵ *Ibidem*.

чланова и највеће је муслиманско тело на свету.³²⁶ То значи да је Турска прихваћена да представља и води ову огромну организацију од стране муслиманске заједнице у свету.

Једно од важних збивања је избор Мевлут Чавушоглуа (Mevlüt Çavuşoğlu), представника Анталије у владајућој АКП, на место председника Парламентарне скупштине Савета Европе 25. јануара 2010. године. Чавушоглу је први турски председник за 61 годину постојања тог тела, и обављаће функцију наредне две године. Турски научници и новинари углавном коментаришу да избор Чавушоглуа потврђује европскост Турске. Ово пружа значајне доказе да је Турска део Европе.³²⁷ Такође је значајно у погледу приказивања ефикасности турске спољне политике у европској политици.

Још један пример повећања ефикасности Турске у мултилатералном окружењу могао се недавно видети на азијском континенту. Турска је председавала ЦИЦА-ом,³²⁸ Конференцијом о интеракцији и мерама за изградњу поверења у Азији, у периоду од 8. јуна 2010. до 2012. године. ЦИЦА је мултинационални форум за унапређење сарадње у промоцији мира, безбедности и стабилности у Азији која је основана на иницијативу председника Казахстана Нурсултана Назарбајева (Nursultan Nazarbayev) 1992. године. ЦИЦА има 22 државе чланице на Блиском Истоку и у Азији. Турско председавање ЦИЦА-ом је важно јер показује да Турска не игнорише, не занемарује, азијски континент и покушава да утиче на регионалну политику Азије.

Остали напори турске владе у погледу повећања ефикасности мултилатералних иницијатива могу се добро сажети у изјавама самог Давутоглуа: Турска је преузела председавање Процесом сарадње у југоисточној Европи, форумом за дијалог међу балканским државама и њиховим непосредним суседима за 2009. и 2010. годину. Турска је такође чланица Г-20, има статус посматрача у Афричкој унији, има механизам стратешког дијалога са Заливским саветом за сарадњу и активно учествује у Арапској лиги.³²⁹

Друга димензија везана за мултилатерализам је одржавање међународних и регионалних састанака на врху у Турској. Као пример, Турска је учествовала и била домаћин неколико међународних састанака са покушајем да стекне већи утицај у

³²⁶ Доступно на: https://www.oic-oci.org/page/?p_id=52&p_ref=26&lan=en, приступљено: 13/11/2020.

³²⁷ Döndü Sarıışık, "Turkish parliamentarian elected president of PACE", *Hürriyet Daily News*, 25 January 2010.

³²⁸ За више информација, види СИСА веб сајт доступно на: <http://www.s-cica.org/page.php?lang=1>, приступљено: 13/11/2020.

³²⁹ Ahmet Davutoğlu, "Turkey's Zero-Problems Foreign Policy", *op. cit.*

међународним организацијама.³³⁰ Примери у том погледу укључују самите ОЕЦД-а, ОИК-а и НАТО-а у јуну 2004. године. Такође, „Први самит о сарадњи Африке и Турске“ од 18. до 21. августа 2008. године и Министарску конференцију Уједињених Нација најмање развијених земаља која је одржана у Истанбулу од 9. до 11. јула 2007. године.³³¹ Истовремено, Турска је обновила своје мултилатералне напоре у централној Азији. У том смислу, десети Турски конгрес одржан је у Анталији од 18. до 20. септембра 2006. године. Слично томе, Самит земаља турског говорног подручја, Азербејџана, Казахстана, Киргистана, Турске, Туркменистана и Узбекистана, сазван је у новембру 2006. године. Споразумом потписаним на крају састанка утврђено је да ће бити успостављене следеће институције: Савет за сарадњу земаља турског говорног подручја, Стални секретаријат са седиштем у Истанбулу, Савет шефова држава турског говорног подручја, Савет министара спољних послова земаља турског говорног подручја, Савет виших званичника и Делегација мудраца.³³²

3.3.4.2. Миролубива спољна политика и промоција мира

У претходном одељку је поменуто да је “нула проблема са суседима” један од оперативних принципа турске спољне политике који је дефинисао Давутоглу. У овом одељку биће дате илустрације овог става.

Пре свега, Турска је почела да заузима помирљив став према својим суседима са којима има трајних проблема. Најважнија промена у том погледу догодила се у кипарском спору. Са владама АКП-а, Турска је напустила пасивну политику. Овај став се храбро манифестовао у турској подршци Анановом плану припремљеном под покровитељством УН-а, који позива на “двокомуналну, двозонску федерацију”.³³³ Међутим, одбијање плана од стране кипарских Грка резултирало је продужењем постојеће ситуације на острву.

Други развој догађаја забележен је у односима Турске и Јерменије. Због проблема између ове две земље око такозваног “јерменског геноцида” и окупације азербејџанске Нагорно-Карабашке аутономне области и седам суседних округа од стране Јерменије, ова два суседа дуго нису били у добрим односима. Међутим, принцип “нула проблема” подстакао је Турску да нормализује своје односе са

³³⁰ Meltem Müftüleri-Baş and Yaprak Gürsoy. “Is there an Europeanization of Turkish Foreign Policy? An Addendum to the Literature on EU Candidates”, *RECON Online Working Paper*, Vol.15, 2009, p. 10.

³³¹ Akif Kireççi, “Turkey in the United Nations Security Council”, *op. cit.*, pp. 4-6.

³³² “Turkic Speaking Countries Cooperation Council to be established”, *Hürriyet Daily News*, 2 October 2009.

³³³ Heycan Veziroğlu, “Can EU and Turkey Break the Deadlock in Cyprus?”, *TurkishLife News*, 26 May 2010.

Јерменијом. Као одраз овога, односи су почели да се побољшавају од 2008. године. Посета турског председника Абдуллаха Гула Јерменији 6. септембра 2008. године, на фудбалској утакмици између Турске и Јерменије за квалификационо коло за Светско првенство, означила је почетак зближавања земаља.³³⁴ Од тада су две земље предузеле неколико корака за унапређење својих односа.

Закључивање билатералних споразума са суседним земљама и успостављање састанака стратешког савета на високом нивоу са Ираком, Сиријом, Грчком и Русијом такође се могу сматрати индикацијама мирољубиве спољне политике Турске. Истовремено, укидање виза може се сматрати знаковима добронамерног приступа који је прихватила турска држава.

Турска је такође побољшала свој учинак у напорима за међународно посредовање током ере АКП-а. Према неким коментаторима и званичницима АКП-а, одговорност је на турској држави да допринесе регионалном миру и стабилности. На пример, Унлухисарцикли (Ünlühisarcıklı) тврди да “Историјске и културне везе Турске са земљама и народима на Балкану, Кавказу, Централној Азији и Блиском Истоку пружају Турској прилику и одговорност да игра улогу посредника у регионалним сукобима и доприноси миру и стабилност”.³³⁵ Стога је Турска активно била укључена у напоре за посредовање у израелско-палестинским, израелско-сиријским споровима и питању иранског нуклеарног програма између Ирана и западног света.

Напори Турске у посредовању нису ограничени само на горе наведена подручја. Турска је такође била врло активна у раду на постизању задовољавајућих решења за сукобе на Балкану и у југоисточној Азији. На пример, као што ћемо разматрати у следећем поглављу, Турска је посредовала између Србије и Босне и Херцеговине како би постигла трајни мир с обзиром на дуготрајни босански спор који је започео почетком 1990-их. Процес је покренуо турски министар спољних послова Ахмет Давутоглу, који је први пут окупио министре спољних послова обе земље у октобру 2009. године. Од тада су настављени министарски састанци и процес је претворен у Балкански самит. Први Трилатерални балкански самит сазван је у Истанбулу уз учешће председника и министара спољних послова Турске, Србије и Босне и Херцеговине 24. априла 2010. године. Ово се сматра историјским потезом с обзиром да су се овде први

³³⁴ Nona Mikhelidze, “The Turkish-Armenian Rapprochement at the Deadlock”, *Istituto Affari Internazionali*, vol.10, no.5 March 2010, p.3.

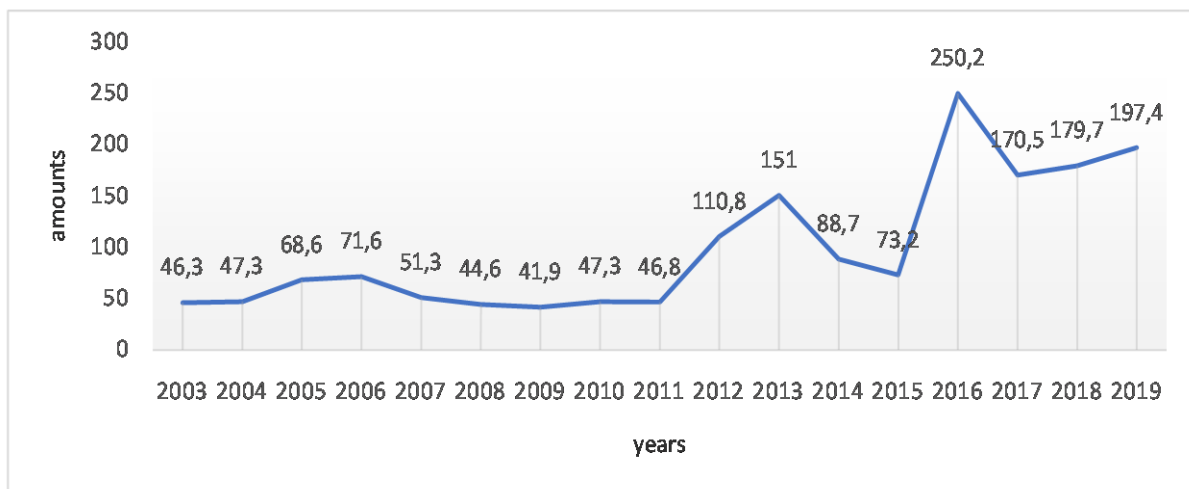
³³⁵ Ünlühisarcıklı, “EU, Turkey and Neighborhood Policies”, op, cit., p. 77.

пут срели председник Србије и његов босански колега као резултат иницијативе Турске.³³⁶

3.3.4.3. Економска и хуманитарна помоћ

У складу са побољшањем економских услова у земљи, турски економски и хуманитарни напори такође су нарасли у ери АКП-а. У изборном манифесту АКП-а из 2007. године наводи се да је као резултат повећаног нивоа турске стране помоћи и почетка евидентирања ове помоћи у складу са међународним стандардима, Турска добила титулу “земље донатора” од УН-а и ОЕЦД-а. Турска је јако напредовала у погледу развојне помоћи. Ова помоћ, остварена кроз брзо растући буџет, у великој мери је допринела улози Турске као донатора.³³⁷ Када се прегледају статистички подаци ТИКА, све већи износ турске помоћи може се лако сагледати.

Промена у финансијским давањима међународним институцијама по годинама (2003-2019; у милионима долара)

Извор:tika.gov.tr

Када се анализира табела, може се јасно приметити да се турска ОДА (званична развојна помоћ) десетоструко повећала између 2002 и 2019. године. Треба истаћи да тај период такође одговара временском периоду када је АКП била на власти у Турској.

³³⁶ Erhan Türbedar. “Trilateral Balkan Summit in İstanbul”, TEPAV, 3 May 2010.

³³⁷ Hakan Fidan, Rahman Nurdun, “Turkey's Role in the Global Development Assistance Community: The Case of TİKA (Turkish International Cooperation and Development Agency)”, *Journal of Southern Europe and the Balkans*, 2008, p.99.

ТИКА је основана 1992. године и поверена јој је одговорност за спровођење политике развојне сарадње Турске. Такође је одговорна за координацију развојне сарадње Турске са националним актерима, као и са међународним организацијама и билатералним донаторима. ТИКА је такође акредитована за прикупљање и извештавање о ОДА статистици Турске.³³⁸

ТИКА-ина мисија је дефинисана да допринесе искорењивању сиромаштва и одрживом развоју у партнерским земљама. Турска дели сопствену стручност и искуство, кројећи их тако да одговарају специфичним потребама и развојним приоритетима партнерских земаља. Овде треба напоменути да ТИКА сада има 61 канцеларију за везу у 59 земаља, и постоје планови да се овај број повећа.³³⁹ У следећем поглављу биће детаљно испитане активности ТИКА-е на Балкану, а посебно у Србији.

3.3.4.4. Економски развој

Генерално се тврди да је Турска постала најразвијенија земља у свом региону као резултат убрзаних економских реформи под влашћу АКП-а, а економија је ојачала током прве деценије ере АКП-а. Спољнополитички активизам деведесетих година прошлог века спутавали су хронична нестабилност турске економије и периодичне финансијске кризе. Под АКП-ом, с обзиром на снажну посвећеност странке монетарној и фискалној дисциплини, инфлација је смањена на једноцифрени ниво и остварен је значајан раст.³⁴⁰

Економски развој Турске под владама АКП-а такође је привукао пажњу страних мислилаца. Матеин Кхалид (Matein Khalid), који Турску дефинише као “анатолијског тигра” и “...економску силу у успону у исламском свету”, даје један од свеобухватних коментара о успеху економске политике АКП-а. Економске реформе подстакле су спектакуларни повратак Турске у милост на међународној сцени. Ердоганова влада је по први пут у модерној историји спустила инфлацију на једноцифрени број, пројектовала је историјске валутне реформе у којима је лира изгубила пет нула у односу на долар, обавезала Анкару да спроведе реформу о субвенцијама и конкуренцији коју је наложила ЕУ и, пре свега, привукла 80 милијарди долара у СДИ,

³³⁸ Доступно на: http://www.mfa.gov.tr/turkey_s-development-cooperation.en.mfa , приступљено:21/11/2020.

³³⁹ Доступно на: <https://www.tika.gov.tr/tr/koordinatorklukler> , приступљено: 21/11/2020.

³⁴⁰ Ziya Öniş and Şuhnaz Yılmaz, “Between Europeanization and Euro-Asianism: Foreign Policy Activism in Turkey during the AKP Era”, op. cit., p. 19.

више страних инвестиција него што су успели сви његови претходници од успостављања Турске Републике.³⁴¹

Ипак, постоје мишљења да би Турска требало да буде опрезна у погледу потенцијалних проблема с којима би се могла суочити у погледу свог економског развоја. На пример, Кејман (Keуman) указује на дефицит турске економије која је од себе створила одрживу економију у смислу свог успеха у људском развоју.³⁴² Може се тврдити да турска економија и даље пати од разних структуралних економских проблема. На пример, расподела дохотка није постигнута на поштен начин. Разлика у приходима између богатих и сиромашних и даље се повећава. Штавише, БНД (брuto национални доходак) по становнику мањи је него што се очекивало од земље попут Турске за коју се тврди да је 17. највећа економија на свету. Упркос недавним побољшањима у укупним економским перформансама и растућој снази турског приватног капитала, елементи рањивости и даље остају.³⁴³

3.3.4.5. Политичка зрелост

У погледу зрелости политичког живота у Турској, сам долазак АКП-а на власт сматран је јасном илустрацијом, с обзиром да се АКП-а сматрала наследником/настављачем исламистичке традиције у турској унутрашњој политици након што је Странка врлине (Fazilet Partisi на турском) забрањена у политичком животу 2001. године. Таква мисао изгледа разумна јер су АКП основали бивши посланици Странке врлине. Међутим, реформистичко крило Странке врлине је основало АКП, док је традиционалистичко крило унутар Странке врлине осмислило другу политичку странку под називом Странка благостања (Saadet Partisi на турском). Долазак АКП-а на власт у Турској предност је из два разлога. Први је да "...показује еволуцију исламистичког покрета у Турској", а други разлог је "...потенцијал за помирење демократије и ислама".³⁴⁴ Долазак Партије правде и развоја (Adalet ve Kalkınma Partisi, АКР) на власт у новембру 2002. године на крају се чинио као повољан догађај, показујући да се исламски покрети могу ублажити путем демократије.³⁴⁵ Такође су арапски и муслимански мислиоци и политичари почели приказивати Турску

³⁴¹Matein Khalid, "Transformation of Turkey", 19.05.2010, доступно на: <https://www.khaleejtimes.com/editorials-columns/transformation-of-turkey>, приступљено: 21/11/2020.

³⁴² Fuat Keyman, "Turkish Foreign Policy in the Era of Global Turmoil", op, cit., p.4.

³⁴³ Ziya Öniş, Şuhnaz Yılmaz, "Between Europeanization and Euro-Asianism: Foreign Policy Activism in Turkey during the AKP Era", op, cit., pp. 19-20.

³⁴⁴ Meliha Altunışık, "The Possibilities and Limits of Turkey's Soft Power in the Middle East", op, cit., p. 44.

³⁴⁵ Ibidem, p.44.

као модел који треба имитирати, посебно у погледу три питања: њене умерене верзије ислама, реформе, и демократије. Значај турског модела, према овом размишљању, произилази из чињенице да је Арапима и муслиманима показао да ислам, модернизација и демократија нису нужно некомпатибилни концепти.³⁴⁶

Криза захтева (криза предлога закона/иницијативе), у којој Турска није дозволила Сједињеним Државама да поставе своје трупе на турско тло да би отвориле северни фронт према Ираку у марту 2003. године, такође се сматра одразом политичке зрелости и резултирала је у промени перцепције Турске посебно на Блиском Истоку. Одлука турског парламента може се сматрати показатељем доброг парламентарног система. Значајна је у смислу рушења основне слике о Турској у блискоисточним државама као “слушкињи” запада, која потиче из година хладног рата. Одлука турског парламента од 1. марта 2003. године да не дозволи САД размештање борбених трупа на турској територији за предстојећи рат у Ираку, противречила је традиционалној слици ове државе као инструмента америчке политике на Блиском истоку.³⁴⁷ Коначно, одбијање турског парламента да дозволи САД да поставе своје трупе на турско тло да би отвориле други фронт против Ирака повећало је кредибилитет Турске у арапском свету. Ова одлука довела је у питање имиџ Турске као марионете САД у региону и донела јој поштовање као независном актеру који брине о својим интересима.³⁴⁸

Укључење цивилног друштва у процесу доношења одлука у унутрашњим и спољнополитичким питањима такође се може представити као још један пример повећања политичке зрелости у Турској. Један од најзначајнијих догађаја у том погледу био је промена статуса и састава Савета за националну безбедност, за који се веровало да одређује спољнополитичке акције Турске. У складу са захтевима Европске уније кроз њене критеријуме за чланство из Копенхагена, цивилно-војни односи у Турској су реорганизовани почев од промена у Савету за националну безбедност (СНБ). Процес реформе у савету започео је много пре мандата АКП-а. На пример, број цивилних чланова повећан је уставним амандманима из 2001. године. Штавише, Секретаријат Савета за националну безбедност трансформисан је у саветодавно тело које више није у могућности да спроводи истраге националне безбедности на сопствену иницијативу. Секретаријат Савета за националну безбедност је лишен извршних овлашћења, попут “...тражења извештаја од владиних агенција о томе како су се суочили са претњама за

³⁴⁶ Ibidem, p.44.

³⁴⁷ Dietrich Jung, “Turkey and the Arab World: Historical Narratives and New Political Realities”, *Mediterranean Politics*, Vol: 10, N:1, 2005, p.13.

³⁴⁸ Meliha Altunışık, “The Possibilities and Limits of Turkey’s Soft Power in the Middle East”, op, cit., p. 49.

које је СНБ препоручио посебне мере”.³⁴⁹ Поред ових промена, равнотежа између цивилних и војних чланова савета се даље развија у корист цивила у 2003. години. Седми пакет за демократизацију, који је усвојен у августу 2003. године, имао је за циљ даљу демилитаризацију савета. Најзначајнија измена пакета била је усмерена на уклањање правних препрека које су спречавале именовање цивила у утицајну канцеларију генералног секретара СНБ-а. Тако је у августу 2004. године, први пут у историји СНБ-а, постало могуће да влада именује дипломату од каријере, амбасадора Јигит Алпогана (Yiğit Alprogan), за генералног секретара Савета.³⁵⁰

Још један пример који показује примат цивила над војском у процесима доношења одлука је онај када је ЕУ почела да се припрема за преузимање операције на Косову од УН-а 2007. године. Укључивање државе кипарских Грка у операцију под вођством ЕУ која би користила средства НАТО-а створио је тензије између ЕУ и НАТО-а, с једне стране, и Турске, с друге стране. По питању доприноса Кипра операцији, чини се да постоји конвергенција мишљења између војске и владе, које су се жестоко успротивиле укључивању Кипра у мисију. Међутим, дошло је до неслагања око турског доприноса мисији ЕУ унутар земље. Војска је веровала да, уколико спор не буде решен, Турска не би требало да учествује у мисији ЕУ. Међутим, влада се успротивила ставу војске. Цивилни кабинет био је забринут због могућности да Турска буде искључена из међународног тела које ће неко време имати одлучујућу реч у администрацији Косова. Као резултат тога, влада је одлучила да учествује у косовској мисији ЕУ.³⁵¹ Ови догађаји могу се сматрати као знаци повиновања Турске критеријумима одговорности неопходним у глобалном систему управљања. Именовање цивила на критична места у вези са безбедношћу и спољном политиком Турске и чињеница да изабрани цивили преузимају вођство над именованим бирократама могу се сматрати повећањем политичке зрелости земље.

³⁴⁹ Senem Aydın, Ali Çarkoğlu, “EU Conditionality and Democratic Rule of Law in Turkey”, доступно на: https://fsi-live.s3.us-west-1.amazonaws.com/s3fs-public/EU_Conditionality%2C_Rule_of_Law_in_Turkey.pdf, приступљено: 21/11/2020.

³⁵⁰ Gencer Özcan, “Facing its Waterloo in diplomacy: Turkey’s military in the foreign policy-making process”, *New Perspectives on Turkey*, vol.40, 2009, p. 88-89.

³⁵¹ Meltem Müftüler-Baç, Yaprak Gürsoy. “Is there an Europeanization of Turkish Foreign Policy? An Addendum to the Literature on EU Candidates”, *Turkish Studies*, vol.11, no.15, 2009, p. 9.

3.3.4.6. Турски модел

Термин “турски модел” односи се на Републику Турску као “...пример модерне, умерене муслиманске државе која функционише”.³⁵² Сматра се да Турска комбинује секуларну државу и устав, са владом коју води политичка странка или политичке странке са “...коренима у политичком исламу”.

Термин је настао у вези са арапским пролећем и арапским државама (Тунис, Египат и Либија) које су започеле изградњу нових политичких и економских система 2011. године.

Турског “религиозног” сунитског муслиманског премијера Ердогана примило је “мноштво обожаваатеља” током посете Египту у септембру 2011. године,³⁵³ а Турска је на испитивањима јавног мњења добила високе повољне оцене у многим арапским земљама. Похвале су упућене од бившег вршиоца дужности египатског председника Мохамеда Хусеина Тантавије (Mohamed Hussein Tantawia), који је новинарима рекао након састанка са турским председником Абдуллахом Гулом, “Турско искуство је искуство најближе египатском народу. Турска је модел за надахнуће”.³⁵⁴

Синан Улген (Sinan Ülgen) је идентификовао “пет главних карактеристика” турског модела: прилагођавање секуларизма, демократије и политичког ислама; стабилизациона улога војске; успешна економска либерализација и трговинска интеграција; чланство у западним мултилатералним организацијама попут НАТО-а, Савета Европе и Европског суда за људска права; и поверење становништва у институције земље.³⁵⁵ Ове карактеристике чине Турску моделом за политички напредак, стабилност и развој у економији и друштву за арапско становништво.

3.3.4.7. Популарност турске културе

Један од аргумената изнетих везано за раст меке моћи током периода АКП-а односи се на популарност турских културних производа у суседним регионима. Турски

³⁵² Peter Kenyon, “The Turkish Model: Can It Be Replicated?”, *NPR*, 6 January 2012, доступно на: <https://www.npr.org/2012/01/06/144751851/the-turkish-model-can-it-be-replicated>, приступљено: 21/11/2020.

³⁵³ Ibidem.

³⁵⁴ Sinan Ülgen, “From Inspiration To Aspiration Turkey in the New Middle East”, *Carnegie Papers*, December 2011, pp.4-12; доступно на: https://carnegieendowment.org/files/turkey_mid_east.pdf, приступљено: 21/11/2020.

³⁵⁵ Sinan Ülgen, Marwan Muasher, Thomas de Waal, Thomas Carothers, “Can the Turkish Model Gain Traction in the New Middle East?”, *Carnegie Papers*, 19 December 2011.

културни производи део су турске меке моћи.³⁵⁶ Турски културни производи одговарају потребама региона. Турски филмови посебно имају изузетан потенцијал, а ТВ серије су, на пример, биле веома тражене у целом региону. Захваљујући турским културним производима, многи људи у региону виде турски начин живота као узор.³⁵⁷

На пример, популарност ТВ серије “Гумуш” (Gümüş) која се емитује на панарапском сателитском сервису МБЦ као “Светлост” (Noor) може се јасно разумети када је објављено да је то најгледанији програм у историји Арапске сателитске телевизије. “Према МБЦ-у, последњу епизоду видело је 85 милиона гледалаца, укључујући више од 51 милион одраслих жена. То је отприлике половина укупне женске популације у региону”.³⁵⁸ Оно што је важно је да у серији саудијске жене виде муслиманско друштво у којем младићи и девојке, ако се свиђају једно другом, могу изаћи на састанак, седети на клупи близу мора и загрлити се док гледају галебове. То су незамисливи поступци у Саудијској Краљевини, али њихово присуство на екрану чини их замисливим сновима. Отуда је културни утицај серије био у “...промоцији идеје индивидуалне слободе и независности међу саудијским женама”.³⁵⁹

Успех турске филмске и музичке индустрије такође се може представити као илустрација растуће меке моћи Турске. Филмови неколико турских режисера као што су Фатих Акин (Fatih Akin), Нури Билге Цеилан (Nuri Bilge Ceylan), и Семих Капланоглу (Semih Kaplanoglu), награђивани су на разним филмским фестивалима у Европи и САД. Поред тога, турски певачи су све више награђивани на разним такмичењима широм Европе. Успех Сертаб Еренер (Sertab Erener), која је победила на Песми Евровизије 2003. године са песмом “Како год могу“, прати бенд Атина (Athena), Кенан Догулу (Kenan Doğulu) и Хадисе (Hadise), који су на истом такмичењу освојили четврто место 2004, 2007 и 2009. године. Слично томе, Емре Аидин (Emre Aydın) је победио на МТВ Европским музичким наградама 2008. године у категорији “Европска омиљена тачка“. Годину дана касније, турски бенд Манга (Manga) добио је награду за најбољу европску тачку на МТВ Европске музичке награде за 2009. годину. Такође су

³⁵⁶ Kaitlin MacKenzie, “Turkish Soft Power Changes Middle East”, Интервју са Седатом Лацинером (Sedat Laçiner), *The Journal of Turkish Weekly*, 12 November 2009.

³⁵⁷ Sedat Laçiner, “Turkey's New Middle Eastern Approach” *USAK Yearbok of Politics and International Relations*, no.3, 2003, p.432.

³⁵⁸ Martha Bayles, The Guided and the Misguided, What soap operas at home and abroad teach us, *Claremont Review of Books*, vol.11, no.3, 2011, доступно на: <https://claremontreviewofbooks.com/the-guided-and-the-misguided/>, приступљено: 22/11/2020.

³⁵⁹ Mustafa Akyol, “Turkey’s Soft Power In The Arab World”, *Hurriyet Daily News*, 30 April 2010.

представљали Турску на Песми Евровизије 2010. године песмом “Могли би бити исти“ и заузели друго место.

Још један развој догађаја чији је циљ подизање популарности Турске у њеној околини је покретање првог турско-арапског канала 4. априла 2010. године. Главни циљ арапског ТРТ-а је да Арапе “директно” упозна са Турском. Али најважнија ствар коју овде треба напоменути је процес претварања те популарности у стварни утицај у региону. На пример, многи арапски гледаоци гледају турске ТВ серије. То показује да је мека моћ Турске сада врло висока, па је сада на Турској како ће искористи своју меку снагу за стварање стабилности и мира у региону.

Из огромне анализе турске спољне политике коју су спровеле владе АКП-а може се закључити да се карактер меке моћи турске државе повећао и ојачао. Изгледа тачно закључити да је у поређењу са анализом традиционалне турске спољне политике, која покрива скоро 80 година, мека моћ Турске током трајања АКП-а у последњих 18 година знатно повећана и да је видљивост меке моћи у турској спољној политици од 2002. године порасла. Такође се може тврдити да је тај пораст у складу са спољнополитичким погледима АКП-а и принципима који произилазе из тог широког оквира.

4. РАЗВОЈ БИЛАТЕРАЛНИХ ОДНОСА ТУРСКЕ И СРБИЈЕ ОД 2009. ДО 2019. ГОДИНЕ

4.1. Политички односи Турске и Србије

4.1.1. Преглед балканске политике Турске у доба после хладног рата

Крај биполарног система створио је нову конфигурацију међународне политике након 1990. године, која је на различите начине обликовала интеракције међу државама у годинама које су уследиле. Један од облика ових интеракција било је ривалство и покушаји сарадње који су након хладног рата у великој мери били мотивисани на регионалном нивоу, па је стога била потребна анализа ове тенденције у новом мултиполарном међународном систему. Постхладноратовски систем заснивао се на регионима у којима су примећене националистичке борбе и ривалства.³⁶⁰

Покривајући, између осталог, политичка, економска и војна питања, овај посебан тренд у постхладноратовској међународној политици постојао је заправо и пре његовог недавног много артикулисанијег препорода. Када говоримо о безбедности, модерна историја регионализма имала је три фазе које датирају из шеснаестог века: период 1500-1945, период 1945-1989 и период након хладног рата.³⁶¹ У релативно дугом периоду између 1500. и 1945. године европски државни систем полако је постајао глобалан. Европске велике силе виделе су цео свет као своју регију за ширење. Кључна карактеристика периода 1945-1990 био је хладни рат и деколонизација. Током овог периода, на светској политичкој сцени појавиле су се многе нове државе као нови актери, и све су тежиле преузимању своје индивидуалне улоге у међународној политици. Последњи период који се одвијао од 1990. године елиминисао је доминацију суперсила над регионима у свету и изнедрио низ различитих небезбедносних питања у

³⁶⁰ Louis J. Cantori, "Regional Solutions to Regional Security Problems: The Middle East and East Somalia," *Middle East Policy*, vol.3, n.3, October 1994, pp. 20-30.

³⁶¹ Barry Buzan, Ole Weaver, *Regions and Powers The Structure of International Security*, Cambridge University Press, 2009, p.14.

међународној политици.³⁶² Последњи период обележен мултиполарношћу показао је да постоје веће могућност да државе у одређеном региону успоставе односе на регионалном нивоу.³⁶³ Са нестанком доминације суперсила, државе су се све више укључивале у регионалну политику, економска и војна питања, што је заузврат довело до расправа о разумевању региона не само у погледу регионалне безбедности, већ и регионалних интеграција у низу области као што је економија, енергија, друштво, итд.³⁶⁴

У циљу осигурања такве интеграције, државе су све више реаговале на импулс регионалне политике након окончања хладног рата. Извештаји о процесу интеграције често тврде да је процес неповратан, барем краткорочно и средњорочно.³⁶⁵ Некада искључиво европски феномени, регионална политика и интеграција сада су се прошириле на друга места и показале свој утицај у постхладноратовском периоду.

Усред овог новог тренда након 1990. године, Турска се усредредила на свој суседни регион - Балкан. Као део своје хитне спољнополитичке агенде након краја биполарног система, политике према овом региону поставиле су пред Турску и директне изазове и могућности за интеграцију. Анкара се нашла у позицији да редефинише своју политику према овим подсистемима са обновљеним интересом и активним креирањем спољне политике, са мешовитим резултатима. Иако је Турска била ангажована на проналажењу начина за изградњу блискијих односа и сарадње са државама у региону, истовремено се суочила и са кооперативном и конфликтном динамиком усмереном против ње у региону. Овај препород регионалне политике поклапа се са активним креирањем спољне политике почетком 1990-их.

Након периода хладног рата током којег је Турска углавном сматрала да је овај регион од секундарног значаја, турска политика сада показује поновно интересовање за Балкан.³⁶⁶ Озалове службене посете Бугарској, Македонији, Албанији и Хрватској 1993. године посматрају се као “историјски корак ка отвореном изражавању пријатељства са муслиманима, док истовремено ограничавају тежње Југославије и Грчке”. Такође се

³⁶²Ibidem, p.14.

³⁶³Barry Buzan, *People, States and Fear: An Agenda for International Security Studies in the Post-Cold War Era*, Lynne Rienner Publishers, 1991, p.208. За друге аргументе о поновном појављивању регионалне политике, see Stephen C. Calleya (ed.), *Regionalism in the Post-Cold War World*, Ashgate, 2000.

³⁶⁴За релевантан и свеобухватан аргумент, види, Iver B. Neumann, “Regions in International Relations Theory: The Case for a Region-Building Approach”, *Norwegian Institute of International Affairs*, Research Report No.162, 1992.

³⁶⁵ Louise Fawcett, “Regionalism from an Historical Perspective,” in Mary Farrell, Björn Hettne, and Luk van Langenhove (eds.) *Global Politics of Regionalism: Theory and Practice*, Pluto Press, 2005, p.29.

³⁶⁶F. Stephen Larrabee, Ian O. Lesser, “Turkish Foreign Policy in an Age of Uncertainty”, *Santa Monica: RAND*, 2003, pp.6-7.

тврди да наводни османско-исламистичког приступ региону поборници овог приступа сматрају политиком уравнотежења против „православно-хришћанског/словенског” блока на Балкану.³⁶⁷ Пројекат који се материјализовао у оквиру активне спољне политике према региону била је Црноморска економска сарадња (БСЕЦ) коју је покренуо Озал 1992. године.³⁶⁸ Реципроцитет држава позваних да се придруже БСЕЦ-у требало је да буде повезан са признањем бивших Совјетских република да је Турска њихова капија ка Западу.

Посматран као подскуп унутар већег европског безбедносног комплекса, Балкан је регион са много значајних подела у историји, од којих неке укључују границу грчке културне сфере, границу између Источног и Западног Римског царства, границу између православног и католичког хришћанства и границу између турског и европског света.³⁶⁹ Позивање на османско наслеђе у региону уобичајено је, и то наслеђе је имало утицаја на формирање каснијих констелација у региону. Након проглашења Републике, Турска је учинила напоре да побољша односе са Западом. Током међуратног периода била је неутрална. Током целог хладног рата наступала је као чврст савезник Запада. Међутим, што се тиче односа са Балканом, Турска је била пасивнија јер је Балкан био на супротној идеолошкој страни заједно са државама овог региона. Као таква, Турска је изолатор држава између два региона. Ова “изолаторска позиција била је ... покушај да се избегне увлачење у сукобе на свим странама.”³⁷⁰

Ипак, након хладног рата, један од важних региона у које је Турска била укључена је Балкан. Како се бивша Југославија почела распадати у јуну 1991. године, проблеми који су Турску учинили незамењивим актером на Балкану производ су великог броја фактора: (1) Турска је била балканска земља у географском, историјском и културном смислу; (2) регион је био стратешка трговачка веза између Турске и Запада заједно са другим регионалним државама и (3) у Турској је постојало значајно

³⁶⁷Muhittin Ataman, “Leadership Change: özal Leadership and Restructuring Turkish Foreign Policy”, *Alternatives*, No. 1, 2002, p.140.

³⁶⁸ Ране деведесете године обележио је релативно нови концепт спољне политике Турске. Израз “активна спољна политика” био је концепт који је увео бивши председник Тургут Озал у вези с објашњењем политике која се водила током Првог заливског рата (1990.-1991.). Озалова администрација потписала је више међународних споразума него било која друга администрација до тада у историји турске политике. Muhittin Ataman, “Leadership Change,” *op. cit.*, p.132

³⁶⁹Barry Buzan and Ole Weaver, *Regions and Powers The Structure of International Security*, *op.cit.*, pp.379-380.

³⁷⁰ *Ibidem*, pp.392-393.

емигрантско становништво са Балкана, а такође и турског на Балкану, стога је стабилан и миран Балкан³⁷¹ представљао витално подручје за Турску.³⁷²

Међутим, постоји још тога ако се посматра шира слика. Друге компоненте које су обликовале политику Турске према региону биле су пре свега распад Совјетског Савеза који је учинио да Сједињене Државе постану све доминантнији актер у светској политици, што је укључивало интервенције у кризама и сукобима, укључујући и Балкан након 1991. године. Други разлог, уско везан са првим, је да су се блиски односи између Турске и Сједињених Држава одразили и на Балкан, будући да су обе земље имале заједничко опредељење у региону. Трећи, и једнако важан разлог, је грчка политика у погледу Балкана. Проблеми који муче односе између Турске и Грчке постали су готово стални, а грчка политика усресређена на подршку грчко-српског савеза из 1990-их појавила се као још једна димензија инхерентног низа билатералних проблема са којима се Турска суочила.³⁷³

С обзиром на такву позадину, турска политика је сада у складу са изазовима своје бивше улоге у хладном рату као изолатора у односу на регион. Током сукоба 1990-их, Турска је деловала прилично складно са Сједињеним Државама и била је опрезна и кооперативна. Ово је био довољан разлог да се предвиди да Турска неће више имати улогу изолатора већ регионалног актера у свом источном суседству које се појавило као још једно место напетости и сукоба за решавање.³⁷⁴

Посматрано из шире перспективе, примећено је да су преференције турске политике биле у складу са онима Сједињених Држава у погледу Балкана и током и након двоструких криза у Босни и Херцеговини (1992-1995) и на Косову и Метохији (1999). И Турска и Сједињене Државе подржавале су територијални интегритет бивше Југославије у почетним фазама сукоба. Међутим, убрзо је постало немогуће одржати овај став успркос неповратном процесу распада и све већим сукобима. Након тога, и приоритети политике Турске и Сједињених Држава указивали су на троструки циљ: окончање рата у Босни и Херцеговини ради очувања њене независности; спречавање

³⁷¹Duygu Bazoğlu Sezer, "Turkish Security in the Shifting Balkans: Reorientation to a Regional Focus," in Kosta Tsipis (ed), *Common Security Regimes in the Balkans*, Columbia University Press, New York, 1996, p.99

³⁷²Baskın Oran, "Türkiye'nin Balkan Ve Kafkas Politikası", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, vol. 50, no.01, 1995, p.274.

³⁷³For детаљније информације о факторима види, Osman Metin Öztürk, "Türk Dış Politikasında Balkanlar," in Ömer E. Lütem and Birgül Demirtaş-Coşkun (eds.), *Balkan Diplomasisi*, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, Ankara, 2001, pp.22-27. Види такође, Baskın Oran, "Türkiye'nin Balkan Ve Kafkas Politikası", op. cit., pp.271-274; and Çevik Bir, "Turkey's Role in the New World Order: New Challenges," *Strategic Forum*, No. 135, February 1998.

³⁷⁴Barry Buzan and Ole Weaver, *Regions and Powers The Structure of International Security*, op. cit., pp.394-395.

ефеката преливања рата на Косово и Метохију, Албанију, Македонију, Санџак и Аутономну Покрајину Војводину (АП Војводина); и скретање пажње међународне заједнице на кризу. Један од примера овог савеза био је компромис између Бошњака и Хрвата да успоставе Хрватско-муслиманску федерацију 1994. године, што се остварило захваљујући напорима Турске које су подржале Сједињене Државе. Политике Турске и Сједињених Држава после 1995. године такође су се приближиле око балканских питања. Од тада, послератна структура Босне и Херцеговине прати процес који су одобриле и Турска и Сједињене Државе. Турска придаје ништа мање важности од Сједињених Држава чињеници да би Срби у Босни и Херцеговини требали да оставе по страни реторику и поступке који прете одрживости Дејтонског мировног споразума. Такође, политике обе земље конвергирају у погледу могућности да је будућност земље у Европској унији. Тренутно, Сједињене Државе подржавају завршетак реформи које су познате и као пакет „пет плус два“, пре него што се Канцеларија високог представника трансформише у Специјалног представника Европске уније. Турска такође подржава наставак постојања Канцеларије високог представника и упорно поштовање Дејтонског мировног споразума.

С друге стране, када су 1998. године избиле несугласице око Косова и Метохије, Турска се суочила са двоструким задатком који је био прилично застрашујући. Не само да је морала да одбаци аргументе у својој унутрашњој политици који наводе сличност између ситуација на Косову и југоистоку Турске, већ је морала да тражи начине да буде део напора за превазилажење кризе на међународној сцени. Учествовала је у процесу доношења одлука, и својим војним снагама допринела интервенцији НАТО-а 1999. године. Током овог периода није била сама. Управо је независност Босне и независности Косова у његовим садашњим границама, са довољним нивоом управљања, здравом економијом и инвестиционим окружењем, било питање од великог значаја и за Турску и за Сједињене Државе. Како овоме прилагодити фактор Србије била је, наравно, још једна заједничка брига Турске и Сједињених Држава. Све у свему, општи циљ посматрања осталих регионалних држава као делова евроатлантских структура је заједничка дугорочна политика Турске и Сједињених Држава.

За разлику од раних 1990-их када Европска унија није представљала утицајног актера на Балкану, чини се да је данас консолидовала своје позиције одрживог спољног актера. У недостатку напора Европске уније, Сједињене Државе су се умешале у рат у Босни. У кризи на Косову и Метохији до 1999. године, политика Европске уније се није

показала ефикасном. Међутим, рат на Косову је био тај који је навео Европску унију да заузме релативно јасан и проактиван став према Балкану након 1999. године. Она је касније развила цивилне и војне оперативне капацитете који су успостављени 2003. године када је преузела полицијске операције у Босни од Уједињених нација. Након овога, исте године ће уследити и преузимање мисије од НАТО-а у Македонији. Европска унија предузела је и даље кораке за стабилизацију региона тако што је послала снаге које ће заменити Стабилизацијске снаге (СФОР) у НАТО-у.³⁷⁵

Прави значајан потез Европске уније дошао је заједно са Процесом стабилизације и придруживања (САП) који предвиђа будуће чланство регионалних држава. Посебно се бавећи питањима трговине и помоћи, овај процес прихваћен је на самиту Европске уније и Балкана у Солуну у јуну 2003. године. У међувремену, с обзиром да је данас ризик од сукоба великих размера елиминисан, потреба да се фокус више помери на питања организованог криминала постала је очигледна. У складу са таквим схватањем, балканска политика Европске уније усмерена је на текућу борбу против организованог криминала. Дошло је време за додатне консолидујуће потезе Европске уније с обзиром на искуство из протеклих петнаест година. С обзиром на то да су Сједињене Државе више усмерене на своје приоритете на Блиском истоку и у централној Азији, не би било реално очекивати да буду водећи актер у региону, иако ће вероватно наставити да буду утицајан актер.³⁷⁶ То значи да ће Европска унија морати да учинити више на Балкану.

Како се Турска уклапа у ову слику сарадње Европске уније и Балкана? Турска је у више наврата изразила своју спремност да регион буде интегрисан у већу структуру Европске уније. Анкара признаје да сигуран Балкан може бити извор стабилности за регион. Пре свега, стабилан Балкан омогућио би Турској олакшане трговинске везе, наравно, под условом да визни режими Европске уније буду уређени тако да не раде против турских привредника и инвеститора. Друго, Турска може деловати као утицајан актер у побољшању веза између Балкана и Европске уније као држава која има заједничку историју са регионом. Треће, повећано учешће Турске у цивилној рехабилитацији региона имало би позитиван ефекат на њену укупну позицију у очима регионалних држава.

³⁷⁵Fraser Cameron, "The European Union's Role in the Balkans," in Brad K. Blitz (ed.), *War and Change in the Balkans: Nationalism, Conflict and Cooperation*, Cambridge University Press, 2006, pp.100-102.

³⁷⁶Ibidem, pp.107-108.

Безбедносни аспект Балкана неизбежно изазива ангажовање НАТО-а у региону. Док је Европска унија више била укључена у послератне напоре за рехабилитацију у региону, НАТО је био директно суочен са изазовним задатком обнове мира током и након рата, ангажујући се у врућем сукобу. Без обзира ли је НАТО морао да интервенише да осигура будућу премоћ Сједињених Држава у регионалним односима - а посебно да би осигурао проширење у региону³⁷⁷ - или је интервенисао јер је требало зауставити сукобе по сваку цену, коначна анализа указује на следеће претпоставке: Босна, а касније и Косово и Метохија били су два тест случаја за НАТО да докаже своју одрживост суочен са безбедносним изазовима у овом под-комплексу веће Европе. Уобичајено се тврди да је интервенција у Босни била недовољна и дошла је прекасно, док је интервенција на Косову била претерана и дошла је прерано. У сваком случају, ове две интервенције омогућиле су тренутну безбедносну слику. Улога Турске у обе епизоде није била маргинална. Од почетка до краја сукоба у Босни и на Косову и Метохији, Турска је деловала у заједничком складном управљању у оквиру НАТО-а, након чега су уследили њени цивилни напори као део политике Алијансе. Сходно томе, Турска је, између осталог, обучавала балканско војно особље, нудила им курсеве језика, учествовала са њима у заједничким вежбама и доприносила програму обуке и опремања. С обзиром на чињеницу да има другу највећу војску у саставу НАТО-а, на њу се гледало као на будућу утицајну чланицу НАТО-а у погледу интеграције регионалних држава у структуру НАТО-а.³⁷⁸

Коначно, до краја хладног рата, Турска није могла да избегне последице насталих регионалистичких струја у њеној близини. Почетком 1990-их, турски одговор на Балкан био је уоквирен релативно новим стилем активног креирања спољне политике. Регионални нагласак на Балкану био је акцензован новим линијама политике које су показале турско-америчку сарадњу, турску подршку тежњи регионалних држава да постану део евроатлантских структура, историјским везама и данашњом све популарнијом политичком темом енергије, које овим никако нису исцрпљене или наведене по важности. Довољно је рећи да су оне биле веома важне у замени бивше турске функције државе изолатора улогом регионалног актера. Иако је овај процес

³⁷⁷ Видети Sean Gervasi, "Why is NATO in Yugoslavia?" in Ramsey Clark (ed.), *NATO in The Balkans: Voices of Opposition*, International Action Center, New York, 1998, pp.22-23, за критички приказ учешћа НАТО-а у бившој Југославији. Остатак уређиваног дела такође се квалификује као збирка критичких ставова о умешаности НАТО-а у балканске ратове након распада Југославије.

³⁷⁸ Glen E. Howard, "NATO and the Caucasus: The Caspian Axis," in Stephen J. Blank (ed.), *NATO After Enlargement: New Challenges, New Missions, New Forces*, Strategic Studies Institute, U.S. Army War College, 1998, p.170.

омогућио Турској да побољша своју позицију у односу на овај регион, једна ствар коју не треба занемарити је да је са собом носила и ризик антагонизације Русије. На срећу, на Балкану, који је раније припадао совјетском простору, овај ризик није постао стварно стање утолико да представља нову претњу по безбедност Турске.

4.2.2. Трилатерална сарадња Турске, Србије и Босне и Херцеговине

Турска спољна политика се значајно променила у последњих неколико деценија као што смо видели у претходним поглављима. Промене светског поретка 1990-их и унутрашња политичка динамика Турске допринели су много проактивнијој и динамичнијој спољној политици. Такав развој догађаја ишао је руку под руку са све већим бројем становника у Турској, њеном геополитичком и геостратешком позицијом, ресурсима, економским растом и развојем, њеним политичким континуитетом и стабилношћу, и њеном војном моћи. “Турска стратешка визија 2023” пројектовала је земљу као регионалну силу са глобалним карактером и ефикасним спољним односима.³⁷⁹ С тим у вези, од 1990-их, турско ангажовање на Балкану је у порасту. Прекретница за значајније ангажовање Турске на Балкану, а посебно у Србији и Босни и Херцеговини, дошла је након потписивања Истанбулске декларације 2010. године.³⁸⁰ Председник Турске Абдулах Гул, председник Србије Борис Тадић и председник Председништва БиХ Харис Силајџић, у пратњи својих министара спољних послова, састали су се 24. априла 2010. године у Инстанбулу на првом трилатералном састанку о односима на председничком нивоу. Овај историјски састанак, који је резултирао усвајањем Истанбулске декларације, отворио је врата за много динамичније трипартитне односе између Турске, Србије и Босне и Херцеговине.³⁸¹

4.2.2.1. Политичка достигнућа трилатералне сарадње

Од почетка трилатералне сарадње у октобру 2009. године, иницијатива је имала три институционална мултилатерална формата: трилатерални консултативни механизам (трилатерални састанци министара спољних послова), трилатерални самити

³⁷⁹Невенка Јефтић-Шарчевић, „Западни Балкан у Пројекту Турске Стратешке Визије”, *Међународна Политика*, Вол. 62, бр. 4, 2010, стр. 691-714.

³⁸⁰ “Relations with the Balkan Region,” Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Turkey, доступно на: <http://www.mfa.gov.tr/relations-with-the-balkan-region.en.mfa>, приступљено: 21/10/2020.

³⁸¹ Žarko Petrović, Dušan Reljić, “Turkish Interests and Involvement in the Western Balkans: A ScoreCard,” *Insight Turkey*, Vol. 13, No. 3, 2011, pp. 160-165.

(трилатералне конференције на председничком нивоу) и трилатерални скупови министара привреде и трговине. Први формат представља форум за договарање трилатералних самита, док други представља централно тело трилатералне сарадње. Трећи институционални облик сарадње, који чине министри задужени за привреду и трговину, еволуирао је у трилатерални трговински комитет.

Први трилатерални самит одржан је 24. априла 2010. године у Истанбулу, а домаћин је био турски председник Абдулах Гул. На самиту су учествовали и председник српске државе Борис Тадић и председавајући Председништва Босне и Херцеговине Харис Силајџић. Чињеница да босанска страна није била заступљена у пуном капацитету, а да су недостајали српски и хрватски чланови Председништва БиХ, изазвала је извесну критику, што је довело до присуства комплетног Председништва босанске државе на наредним трилатералним самитима. Лидери Турске, Србије и Босне и Херцеговине морали су се супротставити дугогодишњем историјском анимозитету и неповерењу.³⁸² Стога су почеци односа наглашавали питања мира, помирења, просперитета, стабилности и територијалног интегритета. Главни исход првог састанка био је процес регионалног помирења и српско признање територијалног интегритета и суверенитета Босне и Херцеговине. Председник Србије Тадић је јасно рекао: “Србија неће предузимати никакве кораке који би дестабилизовали Босну и Херцеговину, нити ће оспорити њене границе и њен интегритет, што би угрозило стабилност у региону.”³⁸³ “Дакле, састанак је био “прекретница” и “нови почетак” у дипломатским односима Србије и Босне и Херцеговине.”³⁸⁴

Сходно томе, председник Силајџић је са осталим члановима Председништва Босне и Херцеговине посетио Београд, а председник Србије Борис Тадић учествовао је на 15. годишњици комеморације у Сребреници. Том приликом је Народна скупштина Србије донела одлуку и упутила извињење за “злочине” почињене у Сребреници.³⁸⁵ Тако је први трилатерални састанак, као један од најважнијих дипломатских догађаја на Балкану, позиционирао Турску као кључну посредничку силу која је имала за примарни

³⁸² Muhidin Mulalić, “Prospects for Trilateral Relations between Turkey, Serbia, and Bosnia and Herzegovina”, *Insight Turkey*, Vol:21, No: 2, 2019, p.130.

³⁸³ “Turkey: A Factor of Regional Stability,” *Helsinki Bulletin*, No. 64, May 2010, доступно на: <http://helsinki.org.rs/doc/HB-No64.pdf>, приступљено: 14/10/2020.

³⁸⁴ Muhidin Mulalić, “Prospects for Trilateral Relations between Turkey, Serbia, and Bosnia and Herzegovina”, *op. cit.*, p.131.

³⁸⁵ “The National Assembly of the Republic of Serbia (RS Official Gazette, No. 14/09 – revised text),” National Assembly of the Republic of Serbia, (March 1, 2010), доступно на: <http://www.parlament.gov.rs/upload/archive/files/eng/pdf/2010/deklaracija%20o%20srebrenici%20ENG.pdf>, приступљено: 14/10/2020; Asli Fatma Kelkitli, “Turkey and the Western Balkans During the AKP Period,” *Avrasya Etüdleri*, Vol. 44, No. 2, 2013, pp. 95-96.

циљ спајање Србије и БиХ и јачање сарадње међу конститутивним народима (Бошњацима, Србима и Хрватима у БиХ). И председник Турске био је у посети Београду, првој после 23 године. Такође, тројица лидера су усвојила декларацију којом се постављају смернице за развој трилатералне сарадње и наглашава потреба за даљом институционализацијом овог мултилатералног форума. Стога је декларацијом предвиђено да се трилатерални самити одржавају редовно, тј. на сваких осам месеци у наредном периоду, као и да се трилатерална сарадња прошири и на секторе привреде, заштите животне средине, културе, енергетике и саобраћаја. Коначно, овај састанак такође је ојачао позицију Турске као кључне силе која је користила проактивну дипломатију да промовише интеграцију Западног Балкана у ЕУ и НАТО, уз подршку и уважавање земаља ЕУ и Брисела.³⁸⁶ Заправо, први трилатерални састанак био је дипломатски подстицај за предстојећи самит ЕУ-Западни Балкан у Сарајеву 2. јуна 2010. године.

Други трилатерални састанак на председничком нивоу организован је 26. априла 2011. године у Карађорђевој у Србији; присуствовали су му тадашњи председник Турске Абдулах Гул, председник Србије Борис Тадић и председници трочланог Председништва БиХ Небојша Радмановић, Жељко Комишић и Бакир Изетбеговић. Главни закључци састанка односили су се на међусобну подршку у процесу европских интеграција, те опредељеност за унапређење односа Србије и БиХ. С тим у вези, председник Србије Борис Тадић поновио је своје наводе са првог трилатералног састанка о територијалном интегритету и суверенитету Босне: “Србија никада неће подржати референдум у Босни који би довео до поделе Босне и питање њеног територијалног интегритета и целовитости.”³⁸⁷ Слично томе, турски председник Абдулах Гул поновио је: “Турска улаже највеће напоре да ојача ту сарадњу и види све балканске земље под једним кишобраном ЕУ и НАТО -а.” Све у свему, други трилатерални састанак био је фокусиран на мир, помирење, одбацивање крваве конфликтне културе и менталитета 1990-их, централну улогу Западног Балкана, заједничку будућност региона у ЕУ и интеграцију у НАТО.³⁸⁸ У том контексту,

³⁸⁶ Petrović and Reljić, “Turkish Interests and Involvement in the Western Balkans: A ScoreCard”, op. cit., pp. 163.

³⁸⁷ “Tadić: Srbija nikad neće podržati referendum o podjeli BiH”, 26.04.2011, доступно на: <https://www.vijesti.me/svijet/balkan/363755/tadic-srbija-nikad-neze-podrzati-referendum-o-podjeli-bih>, приступљено: 31/10/2020.

³⁸⁸ Marija Mitrović, “Turkish Foreign Policy towards the Balkans: The Influence of Traditional Determinants on Davutoğlu’s Conception of Turkey-Balkan Relations,” *GETMA Working Paper*, No. 10, 2014, pp. 39-57; Hajrudin Somun, “Turkish Foreign Policy in the Balkans and Neo Ottomanism: A Personal Account”, op. cit., p.36. Dimitar Bechev, “Turkey in Balkans: Taking a Broader View,” op. cit., p. 141.

председник Србије Тадић изјавио је да неће подржати референдум који би угрозио територијални интегритет БиХ, док се бошњачки члан Председништва БиХ унапред оградио од евентуалне подршке аутономији Рашке области (Санцака) на југозападу Србије. Лидери су још једном истакли потребу да се у трилатералну сарадњу укључе питања економије, културе, спорта, образовања, међурелигијског дијалога и науке.

У Анкари је 14-15. маја 2013. године председник Гул угостио председника Србије Томислава Николића и председнике трочланог Председништва БиХ Небојшу Радмановића, Жељка Комишића и Бакира Изетбеговића. Осим (поновне) афирмације територијалног интегритета и суверенитета Босне, овај састанак је такође артикулисао босанско-српске односе посебно, и регионалну сарадњу уопште. “Председници су усвојили и Декларацију самита у Анкари у којој су истакли просперитет Западног Балкана и заједничку будућност региона засновану на европским вредностима, демократији, владавини права и културном плурализму.”³⁸⁹ Они су такође изјавили да трилатералне односе као механизам треба користити као институционални оквир за регионалну сарадњу. Овај састанак је значајно артикулисао и подстицаће даље економске, културне, образовне, научне, енергетске, инфраструктурне, саобраћајне, спортске и туристичке сарадње. Усвајањем “Декларације о економској и трговинској сарадњи” у министарствима економије и трговине, артикулисани су економски и трговински односи Турске-Србије-БиХ уз ранији фокус на помирење, мир, дијалог и територијални интегритет и суверенитет балканских држава. “Заправо, главни мото самита је био ‘Заједно градимо будућност.’”³⁹⁰

Иако је Декларацијом из Анкаре следећи трилатерални састанак заказан за 2014. годину у Сарајеву, он је одложен за 2018. годину јер су различита политичка питања допринела смањењу броја трилатералних састанака на председничком нивоу у наредним годинама. Посебно се председник Србије Томислав Николић оштро супроставио примедби тадашњег турског премијера Реџепа Тајипа Ердогана (говор турског премијера Реџепа Тајипа Ердогана на турско-српском пословном форуму у Београду 10. октобра 2017. године): “Косово је Турска, а Турска је Косово.” Међутим,

³⁸⁹ “Ankara Summit Declaration,” Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Turkey, May 15, 2013, доступно на: http://www.mfa.gov.tr/ankara-summit-declaration-adopted-at-the-conclusion-of-turkey--bosnia-herzegovina--serbia-trilateral-summit-15-may-2013_-ankara.en.mfa; приступљено: 31/10/2020. Erhan Türbedar, “Turkey’s New Activism in the Western Balkans,” *o. cit.* pp. 139-158.

³⁹⁰ Birgül Demirtaş, “Reconsidering Turkey’s Balkans Ties: Opportunities and Limitations,” in Ercan Gözen Pınar (ed.), *Turkish Foreign Policy: International Relations, Legality and Global Reach*, Palgrave Macmillan, 2017, pp. 136-143.

трилатерални састанци на нивоу министарстава економије и трговине и министарстава спољних послова редовно су се одржавали од 2014-2018. године.

Турски председник Ердоган угостио је 29. јануара 2018. године у Истанбулу председника Србије Александра Вучића и члана Председништва БиХ Бакира Изетбеговића. Обновљени трилатерални састанци на председничком нивоу одржани су после пет година, са дневним редом сличним онима на поменута три састанка. Тројица председника поново су нагласила територијални интегритет и суверенитет БиХ. Међутим, председник Србије Вучић је снажно артикулисао позицију Републике Српске према Дејтонском мировном споразуму, рекавши: „Све што тражимо од Бошњака је да се Срби у Босни осећају сигурно и – као што не доводимо у питање територијални интегритет Босне – тражимо да се према Републици Српској исто односе”.³⁹¹ Поред фокуса на односима Срба и Бошњака, тројица председника договорили су и инфраструктурне и саобраћајне пројекте, попут повезивања Сарајева и Београда путем интерконективног аутопута, који ће финансијски подржати Турска. Овај састанак је организован у време врхунца билатералних односа Турске и Србије; њихов трговински промет је 2017. године премашио милијарду евра.

У периоду од 2017. до 2018. године одржан је низ билатералних сусрета председника Турске, Србије и БиХ. У више наврата, председник Србије Александар Вучић и председник Председништва БиХ Бакир Изетбеговић посетили су Турску. Турски председник Ердоган посетио је 10. октобра 2017. године Београд, а 20. маја 2018. године боравио је у посети Босни и Херцеговини.³⁹² Ови састанци показују да су ове земље ефикасно користиле и трилатералне и билатералне односе.

4.1.2.2 Главни изазови трилатералне сарадње

Трипартитни односи Турске, Србије и БиХ започели су због политичке и дипломатске иницијативе, посебно након усвајања Истанбулске декларације. Скоро сви трилатерални састанци на председничком нивоу и нивоу министарстава спољних послова артикулисали су мир, помирење, просперитет, стабилност, територијални интегритет и регионалну сарадњу. Прва фаза трилатералних односа била је посебно

³⁹¹ “Erdogan Vows to Help Build Serbia-Bosnia Highway,” Balkan Insight, January 29, 2018, доступно на:<https://balkaninsight.com/2018/01/29/turkey-s-erdogan-promises-to-help-build-serbia-bosniahighway-01-29-2018/>, приступљено:13/09/2020.

³⁹² “Tight Security Surrounds Turkey’s Erdogan in Serbia,” Balkan Insight, October 10, 2017, доступно на:<https://balkaninsight.com/2017/10/10/high-security-measures-follows-erdogan-s-visit-to-serbia-10-09-2017/>, приступљено: 13/09/2020.

успешна због неколико фактора: усвајања трилатералног консултативног механизма, успостављања дипломатских односа Србије и БиХ, отварања амбасада у Сарајеву, Београду и Анкари, првој размени посета на државном нивоу између Сарајева, Београда и Анкаре, усвајање Резолуције о Сребреници у Скупштини Србије и учешће председника Србије Бориса Тадића и Александра Вучића у обележавању злочина у Сребреници. Овај период је заиста био прекретница у дипломатским односима Србије, БиХ и Турске. Али ако се посматра првих девет година трилатералне сарадње, могуће је идентификовати неке велике политичке кризе, као и низ дипломатских инцидената који су негативно утицали на овај мултилатерални формат. Било је и неколико неповољних тенденција у економским односима између три земље, што је повећало неповерење и снизило ниво турских инвестиција у БиХ и Србију.

4.1.2.2.1. Политичке кризе у трилатералној сарадњи

Прва криза овог мултилатералног процеса настала је због политичког раздора између новоизабраног председника Србије Томислава Николића, с једне стране, и бошњачког члана Председништва БиХ Бакира Изетбеговића и турског премијера Ердогана, с друге стране.³⁹³ Наиме, Николићево саопштење од 1. јуна 2012. године да се у Сребреници “тежак злочин“ пореметило је босанско-српске односе. Замерке босанске стране на ову изјаву биле су неочекиване у Србији, имајући у виду да ни претходна српска администрација користила термин “злочина“ када је говорила о догађајима у Сребреници. С друге стране, позитиван став Николића према сарадњи са Анкаром био је угрожен Ердогановом изјавом да је покојни бошњачки лидер Алија Изетбеговић Турској поверио БиХ. Ова изјава изазвала је много много критика међу српским и хрватским политичарима у БиХ, али и представницима Србије.³⁹⁴ Због ових догађаја, раније договорени трилатерални самит је одложен. Бошњачки члан Председништва БиХ није прихватио чињеницу да је Николић пре посете Сарајеву посетио Бањалуку. Истовремено, у кабинету председника Србије је објашњено да је трилатерални самит отказан због Николићеве преаузаности.

Друга криза у трилатералној сарадњи започела је Ердогановом изјавом од 23. октобра 2013. године у Призрену да је “Турска Косово, а Косово Турска“, која је

³⁹³ Đorđe Pavlović, “ The Future of the Trilateral Cooperation among Bosnia and Herzegovina, Turkey, and Serbia”, *SAM Report*, No.1, 2015, pp.27

³⁹⁴ Vesna Perić Zimonjić, “Balkans Bristles Under Turkey’s Gaze”, 12.07.2012, доступно на: <http://www.ipsnews.net/2012/07/balkans-bristle-under-turkeys-gaze/> , приступљено: 13/09/2020.

изазвала многе негативне реакције у Србији. Због тога је 26. октобра 2013. председник Србије Николић одлучио да замрзне своје учешће у трилатералној сарадњи све док се Турска не извини за ову “агресију без оружја.”³⁹⁵ Истовремено, Влада Србије повукла је из скупштинске процедуре три међународна споразума са Турском и одлучила да одбије турске донације за реконструкцију аеродрома Лађевци. Даље компликације међу три земље дошле су са неколико догађаја који су уследили, што је изазвало потпуну блокаду трилатералних самита.

У јулу 2014. године, Министарство одбране Турске и БиХ планирале су поморску војну вежбу у Неуму, јединој босанској морској луци. У том контексту договорена је посета два турска војна брода, али је након приговора хрватских и српских представника у централној администрацији, Влада БиХ одлучила да не дозволи улазак турских бродова, што је подигло тензије у политичким односима БиХ. Један од разлога за ове замерке била је чињеница да је један од бродова добио име по чувеном турском великом везиру Мехмед Паши Соколовићу, који је пореклом Србин. “Ово је негативно примљено међу српским и хрватским политичарима у БиХ, јер је то био симболичан наговештај неоосманизма.”³⁹⁶

Релативно лоши односи између Николића и Изетбеговића додатно су се погоршали у јуну 2015. године, када је бошњачки члан Председништва БиХ повукао позив упућен српском председнику да службено посети Сарајево. Изетбеговић је ову одлуку образложио указујући на српску оптужницу за ратне злочине против једног од команданата бошњачке војске Насера Орића, која је довела до његовог хапшења у Швајцарској. “Међунационалне тензије додатно су подигнуте због британског инсистирања да би Савет безбедности УН требало да донесе резолуцију о Сребреници, која је окончана руским ветом у јулу 2015. Наиме, Београд је затражио од Москве да стави вето на британски предлог, што је довело до значајних примедби на бошњачкој страни.”³⁹⁷

Следећи инцидент догодио се на Спомен обележју Поточари 11. јула 2015. године и представљао је наставак претходних негативних дешавања. По доласку премијера Србије Александра Вучића, група екстремиста искористила је лошу безбедоносну организацију догађаја и физички напала делегацију Србије. Истовремено, дипломатски протокол догађаја направио је велики пропуст јер српском премијеру није

³⁹⁵ Alida Vračić, “Turkey’s Role in the Western Balkans”, *SWP Research Paper*, Decembar 2016, p.10.

³⁹⁶ Đorđe Pavlović, “ The Future of the Trilateral Cooperation among Bosnia and Herzegovina, Turkey, and Serbia”, *op.cit.*, pp.28.

³⁹⁷ *Ibidem*, p.28.

дат исти третман као његовом турском колеги Ахмету Давутоглу. Важно је напоменути да су односи Сарајева и Београда обновљени захваљујући посети Председништва БиХ Београду тог месеца.

Последњи поремећај у политичкој димензији трилатералне сарадње укључивао је текст на званичном сајту амбасаде Турске у Београду у којем се елаборира њен територијални распон. Наиме, српске званичне примедбе изнете су јер је у тексту одвојено наведено да је амбасада задужена за Санцак и Војводину, иако су они саставни део Републике Србије.³⁹⁸ После званичне жалбе Министарства спољних послова Србије, турски амбасадор у Београду је тврдио да је реч само о техничкој грешци, а спорни текст је уклоњен са сајта.³⁹⁹

На крају, три земље имају велика неслагања у ставовима по питању Косова, који су 2013. године изазвали значајан поремећај трипатритних односа Србије, Турске и Косова. Трилатерални односи су могли да се искористе за интеграцију Турске и БиХ као земаља посредника у спору између Косова и Србије.

“Штавише, трилатерални односи нису успели да утврде јасан став о присуству Русије на Западном Балкану јер су три земље развиле различите преференцијалне односе са Русијом због притисака САД и ЕУ. Србија и Турска имају много више проруску спољну политику, док је БиХ прилично неутрална. Иако су трилатерални односи снажно подржавали ЕУ и НАТО интеграције, Србија је у последњих неколико година променила курс и усвојила резолуцију о неутралности.”⁴⁰⁰ Заправо, захваљујући турској подршци као чланице НАТО-а, НАТО је 22. априла 2010. у Талину одобрио Акциони план за чланство (МАП) Босни и Херцеговини.⁴⁰¹ Међутим, новоразвијени положај Србије у великој мери је утицао на земље Западног Балкана оријентисане ка чланству у НАТО, укључујући БиХ, Северну Македонију и Црну Гору, а српски политичари у БиХ који су пратили српску политику почели су да доводе у питање НАТО аспирације БиХ.

³⁹⁸Đorđe, Pavlović, “ The Future of the Trilateral Cooperation among Bosnia and Herzegovina, Turkey, and Serbia”, *op. cit.*, p.29.

³⁹⁹ Исто.

⁴⁰⁰ Muhidin Mulalić, “Prospects for Trilateral Relations between Turkey, Serbia, and Bosnia and Herzegovina”, *op. cit.*, p.138.

⁴⁰¹ Ashl Fatma Kelkitli, “Turkey and the Western Balkans During the AKP Period,” *op. cit.*, p.98.

4.1.2.2.2. Политичка изолација Републике Српске од трилатералне сарадње

Већинска власт у Републици Српској и неке опозиционе српске странке (до 2012. године) осудиле су спремност Владе Србије да се приближи Турској због уверења да ће трилатерална сарадња лоше утицати на односе Србије и Републике Српске. У том контексту, први трилатерални самит изазвао је највеће критике српског члана Председништва БиХ Радмановића, који је тврдио да Силајџић није имао јасан мандат да потпише Истанбулску декларацију. Штавише, Радмановић је најавио да ће гласати против декларације ако она дође на дневни ред Председништва.⁴⁰² С друге стране, председник Републике Српске Милорад Додик се уздржао од оштријих коментара о учешћу Србије у трилатералној сарадњи, иако је истакао да је један од циљева овог мултилатералног форума изолација Бањалуке.⁴⁰³

Аверзија представника Републике Српске према турским активностима у БиХ заснивала се првенствено на континуираној подршци Анкаре бошњачким политичким субјектима и процесима централизације у БиХ. “Те тенденције су имале за циљ ревизију садашњег босанског устава успостављањем унитарног државног уређења БиХ, уз распад Републике Српске као ентитета са својим надлежностима.”⁴⁰⁴ Иако турски представници настоје да покажу да нема препрека у сарадњи Турске и Републике Српске, бројне чињенице указују на то да Анкара претежно ради у интересу БиХ. Осим трговинске статистике, најважније турске инвестиције остварене су у бошњачко-хрватском ентитету, а турска Зират банка има само једну филијалу у Републици Српској (Бањалука), док се осталих 31 налази у Федерацији БиХ.⁴⁰⁵

Истовремено, фокус активности ТИКА-е у БиХ био је у оквиру бошњачко-хрватског ентитета, осим у ретким примерима као што је реконструкција Вишеградског моста,⁴⁰⁶ рестаурација Ферхат-пашине џамије у Бањалуци и пољопривредни пројекат у

⁴⁰² “Helsinki bulletin”, No 64, Хелсиншки одбор за људска права у Србији, Београд, мај 2010, стр. 3.

⁴⁰³ Đorđe, Pavlović, “The Future of the Trilateral Cooperation among Bosnia and Herzegovina, Turkey, and Serbia”, op. cit., p.29.

⁴⁰⁴ Ibidem, стр.30.

⁴⁰⁵ Доступно на: <https://www.ziraatbank.com.tr/en/our-bank/about-us/ziraat-finans-group/subsidiaries-abroad-foreing-branches-and-representative-offices#accordion2>, приступљено: 11/10/2020.

⁴⁰⁶ Доступно на:

https://www.tika.gov.tr/tr/haber/bir_koca_sinan_eseri_sokollu_mehmet_pasa_koprusu_drina_koprusu_tika_taraf_indan_restore_ediliyor-3571, приступљено: 11/10/2020.

⁴⁰⁷ “Bir Koca Sinan Eseri, Sokollu Mehmet Paşa Köprüsü (Drina Köprüsü) TİKA Tarafından Restore Ediliyor”, Доступно на:

https://www.tika.gov.tr/tr/haber/bir_koca_sinan_eseri_sokollu_mehmet_pasa_koprusu_drina_koprusu_tika_taraf_indan_restore_ediliyor-3571, приступљено: 11/10/2020.

Сребреници.⁴⁰⁷ Последњи пример изазива забринутост у погледу искрености намера Анкаре да сарађује са српским ентитетом у БиХ, имајући у виду да је једини прави економски пројекат ТИКА-е у Републици Српској подржао само повратак бошњачких породица у општину Сребреница.

Стога је број контаката између турских представника и представника Републике Српске ограничен и праћен политичким немирима. Приликом једне посете турског министра спољних послова Давутогла Бањалуци у јануару 2011. године, српски члан Председништва БиХ Радмановић отказао је састанак са њим јер је турска страна захтевала да се застава Републике Српске уклони из сале за састанке.⁴⁰⁸ Наводна изјава турског премијера Ердогана у јулу 2014. године изазвала је огромне замерке у Републици Српској, јер је рекао да ће сто милиона Турака заштити Бошњаке у БиХ ако буду нападнути. Како би се демонстрирала сагласност политичких ставова по овом питању, договорен је хитан састанак премијера Србије Вучића и председника Републике Србије Додика. Последњи у низу политичких инцидената између Анкаре и Бањалуке било је одбијање Турске у априлу 2015. године да председник Републике Српске Додик лети изнад Турске на путу на јерменску церемонију комеморације. Додик је на аеродрому у Бургасу чекао дозволу, а након четири сата одлучио је одлети назад за Бањалуку. Убрзо након што је његов авион слетео у Републику Српску, Турска му је званично дала потребну дозволу.⁴⁰⁹

У намери да искажу опредељење за партнерство са Републиком Српском, званичници из Србије су одлучили да наставе процес паралелне сарадње са српским ентитетом у БиХ. “Нови формат те сарадње била је заједничка седница двеју влада. Организовано је седам оваквих сесија, чиме је отворен пут за сарадњу у секторима пољопривреде, инфраструктуре, енергетике, водопривреде, јавне управе, туризма и

⁴⁰⁷ “Bir Koca Sinan Eseri, Sokollu Mehmet Paşa Köprüsü (Drina Köprüsü) TİKA Tarafından Restore Ediliyor”, Доступно на: https://www.tika.gov.tr/tr/haber/bir_koca_sinan_eseri_sokollu_mehmet_pasa_koprusu_drina_koprusu_tika_tarafindan_restore_ediliyor-3571, приступљено: 11/10/2020.

⁴⁰⁸ “Bosnia Presidency Chair Cancels Meeting with Turkish FM”, Доступно на: <https://balkaninsight.com/2011/01/30/bosnia-presidency-chair-cancels-meeting-with-turkish-fm/>, приступљено: 11/10/2020.

⁴⁰⁹ “Dodik doesn’t step back: Turkey must recognize Genocide of 1.5 million Armenians”, 23.04.2015, Доступно на: <https://armenpress.am/eng/news/802924/dodiky-chi-ynkrum-turqian-petq-e-tchanachi-15-milion-hayeri.html>, приступљено: 11/10/2020.

културе. Том прилико потписани су бројни споразуми који су се углавном фокусирали на развој региона дуж Дрине.”⁴¹⁰

4.2. Економски односи Турске и Србије

Успостављање трилатералне сарадње значајно је унапредило трговинску размену између две државе. Како би се приказала сложена пословна сарадња Турске и Србије, у следећем делу биће коришћени званични подаци који описују њихове трговинске односе, велике инвестиције и кратку историју економске димензије трилатералне сарадње.

4.2.1. Економска достигнућа трилатералне сарадње

Трилатерални односи дали су значајан подстрек потписивању билатералних трговинских споразума између Турске и Србије. Србија и Турска су 2009. године потписале Споразум о слободној трговини који је значајно допринео трговинској размени. Турска и Србија су 30. јануара 2018. године ратификовале нови Споразум о слободној трговини о бесцаринском увозу меса, уља и пекарских производа из Србије у Турску.⁴¹¹ Због потписивања трговинских споразума турско-српски дипломатски, трговински и културни односи су се брзо развијали.

4.2.1.1. Успостављање економске димензије трилатералне сарадње

Број међународних споразума између три земље значајно је проширен у области економије током првих десет година трилатералне сарадње. Први документ са економским импликацијама био је Споразум о сарадњи и туризму, који су БиХ и Србија закључиле 13. априла 2010. године. Посета турског премијера Реџепа Тајипа Ердогана Београду уследила је 12. јула 2010. године, када је укинут визни режим између Србије и Турске.⁴¹² Истом приликом, представници две земље потписали су пет

⁴¹⁰ Đorđe, Pavlović, “The Future of the Trilateral Cooperation among Bosnia and Herzegovina, Turkey, and Serbia”, op, cit.,p.31.

⁴¹¹ “New Trade Agreement Signed Between Serbia and Turkey,” Republic of Turkey Ministry of Trade, January 30, 2018, доступно на: <http://mtt.gov.rs/en/releases-and-announcements/new-free-tradeagreement-signed-between-serbia-and-turkey/>, приступљено: 11/10/2020.

⁴¹² Доступно на: <https://www.mfa.gov.tr/relations-between-turkey-and-serbia.en.mfa> , приступљено: 11/10/2020.

споразума из области инфраструктуре.⁴¹³ Турска и БиХ су 27. јула 2012. године у Анкари закључиле Споразум о пољопривреди и руралном развоју. У сектору одбрамбене индустрије, исте државе су 7. маја 2013. потписале уговор о сарадњи. Последњи међународни економски споразум у току трилатералне сарадње закључен је између Турске и БиХ 20. маја 2015. године, а односи се на друмски и путнички промет.⁴¹⁴

Иако су министарства привреде и трговине Турске, Србије и БиХ била укључена у трилатералне односе од 2009. године, њихово много систематичније укључивање почело је 2013. године. Министри економије и трговине Нихат Зејбекчи, Зафер Чаглајан, Расим Љајић и Мирко Шаровић су били веома активни у неговању економских и трговинских односа између Турске, Србије и БиХ. Захваљујући њиховој активној спољној политици, 15. маја 2013. године у Анкари је организован Трилатерални балкански самит и Пословни форум Турска-БиХ-Србија. Ова институционална активност довела је до усвајања “Декларације о економској и трговинској сарадњи између Босне и Херцеговине, Републике Турске и Србије.” Министри су се сагласили о оснивању Заједничке комисије за економску сарадњу Турске, Србије и БиХ (Трилатерални трговински комитет) како би заједнички наступили на трећим тржиштима.⁴¹⁵ Циљ Комитета је да обезбеди форум за “размену информација и искустава о питањима мултилатералних трговинских споразума, регионалне сарадње и трговинске политике, промоције страних инвестиција и могућности сарадње између три земље у различитим секторима у погледу економских приоритета, могућности истраживања и подстицање економске сарадње на трећим тржиштима.”⁴¹⁶

Министарства привреде и трговине интензивирала су односе од 2015. до 2017. године. Трилатерални трговински комитет Србије, БиХ и Турске одржан је у Анкари 17-18. августа 2015. године, а у Београду 19. октобра 2015. године. “Састанци су допринели усвајању Средњорочног програма сарадње и Акционог плана. Затим је 20. октобра 2015. године у Сарајеву организован Трилатерални форум босанско-херцеговачких, турских и српских предузетника. Овај трилатерални форум се

⁴¹³ Исто.

⁴¹⁴ Доступно на: <https://www.mfa.gov.rs/en/foreign-policy/bilateral-cooperation/bosnia-and-herzegovina>, приступљено: 11/10/2020

⁴¹⁵ “Потписана Декларација о економској и трговинској сарадњи Србије, Турске и БиХ” 04.05.2013, доступно на: <https://arhiva.mt.gov.rs/en/releases-and-announcements/declaration-on-economic-trade-cooperation-of-serbia-bih-and-turkey-signed/>, приступљено: 11/10/2020

⁴¹⁶ Исто.

фокусирао на турске директне инвестиције, које су тада износиле 80 милијарди долара.⁴¹⁷ Министри економије и трговине су сматрали да би у наредним годинама требало да се повећају директне турске инвестиције на Западном Балкану, укључујући Србију и БиХ. Министри су, заједно са 82 привредника из Турске, Србије и БиХ, истакли значајне могућности у сектору енергетике, саобраћаја и комуникација са фокусом на предложени аутопут Београд-Сарајево. Један од важнијих резултата овог састанка било је отварање заједничке трговинско-туристичке пословнице Србије и БиХ у Истанбулу. Осим тога, Србија и БиХ могу да користе турске пословнице у 160 земаља широм света.⁴¹⁸

У Истанбулу 26-27. октобра 2016. године одржан је Трилатерални трговински комитет Турска-Србија-БиХ и Трилатерални пословни форум.⁴¹⁹ Домаћин Трилатералног пословног форума био је Одбор за економске односе са иностранством (ДЕИК). Форум је окупио више од стотину компанија из области пољопривреде, хране, сточарства, енергетике, транспорта, логистике и аутомобилске индустрије. Неке од компанија су биле Делта Аграр, Викторија Група, Викторија уљара, Крушик, Агропак, Босфор Хотели Србија, Транспорт Ман Маркет, Бимал дд Брчко, ГУМА-КО доо Бугојно, Промо доо Доњи Вакуф, Пољорад доо Травник, ГАМЕХА доо Сарајево, Менпром доо Тузла, Дукач доо Тешањ, Хејоти доо Сарајево, СОХО Винтек ПВЦ доо Сарајево, Сарајево Интернационал доо Сарајево, Радић доо Градишка, Елкер Приједор и Натрон Хајат. Министар Зејбекчи је дао јасну изјаву: “Што више заједничких инвестиција, производње и трговине будемо остварили, значајнији ће бити састанци председника наших земаља.”⁴²⁰ Ова констатација имплицира да су трилатерални односи текли наниже од председничких позиција и министарстава спољних послова ка министарствима економије и трговине, чиме су се много бише актуелизовали у смислу реализације и проширења спољнотрговинског споразума. Министри су тврдили да би трилатерални односи требали узети у обзир директна страна улагања у комуникације и транспорт, туризам, енергетику, пољопривреду и сточарство.⁴²¹ “На крају, министри економије и трговине искористили су ову прилику

⁴¹⁷ Muhidin Mulalić, “Prospects for Trilateral Relations between Turkey, Serbia, and Bosnia and Herzegovina”, *op. cit.*, p.136.

⁴¹⁸ “Türkiye-Bosna Hersek-Sırbistan Üçlü İş Forumu Sonuç Raporu” 04.11.2015, доступно на: <https://www.deik.org.tr/uploads/turkiye-bosna-hersek-sirbistan-is-forumu.pdf>, приступљено: 12/10/2020.

⁴¹⁹ “Türkiye-Bosna Hersek-Sırbistan Üçlü İş Forumu Sonuç Raporu” 26.10.2016, доступно на: <https://baib.gov.tr/files/downloads/PageFiles/89a7be40-d686-4888-93b68ce28c4523d5/Files/sonu%C3%A7%20raporu.pdf>, приступљено: 12/10/2020.

⁴²⁰ Исто.

⁴²¹ Исто.

да прославе званично отварање Српско-босанске канцеларије за слободну трговину у Турској.”⁴²²

Од 2017. године до данас, Трилатерални комитет за трговину између Србије, БиХ и Турске био је у позадини билатералних односа и повремених билатералних посета министара економије и трговине. Тако је 10. октобра 2017. године у Београду организован Пословни форум Србија-Турска на коме су учествовали председник Турске Реџеп Тајип Ердоган, председник Србије Александар Вучић и министри трговине Турске и Србије Нихат Зајбекчи и Расим Љајић. Овај форум је такође окупио више од 200 компанија из Србије и Турске.⁴²³ Последњи Пословни форум одржан је 7. октобра 2019. године у Београду. Турски председник Ердоган је на овом форуму истакао да је краткорочни циљ да робна размена две земље достигне две милијарде долара, а дугорочно да се та цифра повећа на пет милијарди. Такође је истакао да је Србија кључна земља за мир и стабилност у региону.⁴²⁴

4.2.1.2. Изазови за економску димензију трилатералне сарадње

Економска димензија трилатералне сарадње имала је мање проблема него њене политичке активности. Три су главна негативна економска фактора која утичу на овај мултилатерални формат: ограничења режима слободне трговине између три земље, многе нереализоване турске инвестиције и негативни примери приватизације.⁴²⁵

Ограничења споразума о слободној трговини односе се углавном на пољопривредни сектор, а првенствено на месо и месне прерађевине. Турска Влада је дозволила бесцарински увоз одређених количина говеђег меса, као вид хуманитарне подршке БиХ након поплава у мају 2014. године. Ова мера не само да је унапредила развој босанско-херцеговачке пољопривреде, већ је донела приходе и сарајевском и бањалучком аеродрому, а такође и турским авио компанијама. Инспириран успесима босанско-херцеговачке привреде, потпредседник Владе Србије Љајић најавио је да ће тражити такав уступак и за Србију.⁴²⁶ Сличну изјаву дао је турски министар економије

⁴²² Ibidem, p.136.

⁴²³ “Serbia, Turkey Sign Agreements to Boost Trade,” Balkan Insight, October 10, 2017, доступно на: <https://balkaninsight.com/2017/10/10/serbia-turkey-sign-agreements-to-boost-trade-10-11-2017/>, приступљено: 12/10/2020.

⁴²⁴ “Serbia-Turkey Business Forum”, 07.10.2019, доступно на: <https://cordmagazine.com/events/faces-and-places/serbia-turkey-business-forum/>, приступљено: 12/10/2020.

⁴²⁵ за детаљне информације: Ђорђе, Pavlović, “The Future of the Trilateral Cooperation among Bosnia and Herzegovina, Turkey, and Serbia”, op, cit.,pp.31-32.

⁴²⁶ Ibidem, p.33.

Зејбекчи након састанка Трилатералног трговинског комитета августа 2015. године, када је рекао да садашњи турско-српски споразум о слободној трговини обухвата само индустријске производе, а да постоји потреба да се даље развија како би се обухватили сектори услуга, јавне управе, пољопривреде, хране и туризма. Након ових приговора, Споразум о слободној трговини из 2010. године је ревидиран и ступио је на снагу у јуну 2019. године.⁴²⁷

Друго, одређени број инвестиционих најаве уопште није реализован или бар не у планираном року, што је изазвало незадовољство у пословним круговима. Пример једне од најопсежнијих нереализованих инвестиција тицао се преко хиљаду фарми коза у Србији и БиХ, које је требало да изгради турски конзорцијум почев од 2012.⁴²⁸ Такође, 2013. године једна турска енергетска и грађевинска компанија направила је планове за неколико пројеката вредних милионе долара за изградњу хидро и термоелектрана у Србији, а ниједна до сада није реализована.⁴²⁹

Коначно, неуспеле приватизације нису биле уобичајене међу турским инвестицијама у Србији, али је чак и мали број њих изазвао извесно неповерење на свим странама. Негативни пример био је покушај турског Џоли текстила (Jolly tekstil) да инвестира у зрењанински Ударник, али је након почетних проблема инвеститор одустао од ангажмана у том српском предузећу.⁴³⁰

4.2.2. Статистика трговине између Турске и Србије

Дана 26. октобра 2009. године потписан је Споразум о слободној трговини индустријских производа између Србије и Турске којим је обим трговине између две земље повећан за неколико пута иако је светска економска криза на њега негативно утицала.

Према том споразуму успостављен је свеобухватан трговински режим који је укључивао основне пореске системе, индустријске производе, пољопривредне и рибље производе, услуге и инвестиције, техничке баријере у трговини, међусобно структурно прилагођавање, заштитне мере, систем плаћања, права интелектуалне и индустријске

⁴²⁷ доступно на: <https://www.trade.gov.tr/free-trade-agreements/serbia>, приступљено: 12/10/2020.

⁴²⁸ Ђорђе, Павловић, "The Future of the Trilateral Cooperation among Bosnia and Herzegovina, Turkey, and Serbia", op. cit., p.32.

⁴²⁹ "Turkey's Teknotes to build 320 MW TPP in Serbia's Despotovac – municipality", 22.04.2013, доступно на: <https://seenews.com/news/turkeys-teknotes-to-build-320-mw-tpp-in-serbias-despotovac-municipality-348335> приступљено: 12/10/2020.

⁴³⁰ Ђорђе, Павловић, "The Future of the Trilateral Cooperation among Bosnia and Herzegovina, Turkey, and Serbia", op. cit., p.32.

својине и оснивање заједничког трговинског одбора. У складу са условима споразума одлучено је да се царине на индустријске производе постепено сведу на нулу. Подстрек за овакав однос била је и посета председника Абдулаха Гула Србији у октобру 2009. године. Током посете потписан је и Споразум о економској сарадњи. Према том споразуму уговорене су одредбе које укључују повећање техничке сарадње у билатералним економским односима, подршку пословном свету и обезбеђивање могућности за запошљавање и улагања, усклађивање законске регулативе у оквиру услова слободног тржишта, размену информација и стручњака, као и заједничке пословне могућности. Поред тога, основан је Заједнички економски комитет како би се осигурао наставак и развој споразума.⁴³¹ Поводом посете председника Гула одржан је и састанак Турско-српског пословног савета. На овом састанку председник Гул је упутио позив пословном свету у вези са изградњом или развојем саобраћајних пројеката, организованих индустријских зона и аеродрома, као и економским односима.⁴³² Међутим, са ефектом глобалне кризе из 2008. године, забележено је извесно смањење бројки.

Дана 23. септембра 2010. године потписани је ЗЕК (Заједнички економски комитет) протокол између Турске и Србије и споразум о сарадњи између министарстава рада две земље. Комитет укључује формирање заједничке радне групе за питања везана за радни век у складу са одредбама споразума.⁴³³ Први састанак ЗЕК одржан је 22-24. септембра 2010. године након потписивања протокола, а након тога и састанак Пословног савета.

У марту 2011. године одржан је састанак Пословног савета поводом посете српског председника владе М. Цветковића Турској. Састанку је присуствовало око 120 пословних људи. Поред тога, у наредним месецима и годинама одржани су разни сајмови.⁴³⁴

⁴³¹ За детаљније информације видети “Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti İle Sırbistan Cumhuriyeti Hükümeti Arasında Ekonomik İşbirliği Anlaşması”, доступно на: <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2010/02/20100213-1.htm> приступљено: 12/10/2020.

⁴³² “Cumhurbaşkanı Abdullah Gül, Belgrad’da”, Milliyet, 26.09 .2009, доступно на: <http://www.milliyet.com.tr/sayin-gul--sayin-gul-/dunya/haberdetay/26.10.2009/1154798/default.htm> , приступљено: 12/10/2020.

⁴³³ видети “Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti İle Sırbistan Cumhuriyeti Hükümeti Arasında Ekonomik İşbirliği Anlaşması”, доступно на: <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2010/02/20100213-1.htm> , приступљено: 12/10/2020.

⁴³⁴ “Sırbistan Ülke Notları”, DEİK, 2011, pp.9-12, доступно на: <https://docplayer.biz.tr/8749033-Sırbistan-ülke-notlari-agustos-2011.html> , приступљено: 12/10/2020.

Меморандум о разумевању у области пољопривреде⁴³⁵ потписан је између Турске и Србије 28. септембра 2011. године. На основу овог споразума формиран је Извршни одбор за пољопривреду за наставак и развој сарадње две земље у области пољопривреде. У том контексту, први састанак је одржан у Београду 8. фебруара 2012. године.⁴³⁶

Поводом 100. годишњице Балканских ратова, 2012. године, уз учешће 12 балканских земаља, установљено је учешће на Међународном балканском економском самиту. Самит се одржава периодично у Бурси, а последњи самит је одржан 27. априла 2018. године.

Из табеле испод се види да је трговинска размена такође порасла након ступања на снагу потписаних споразума о привреди и пољопривреди. Поред тога, након узајамног укидања виза 2010. године, виде се позитивни ефекти како на комерцијалне односе, тако и на туризам.

У октобру 2017. године у Београду је одржан Турско-српски пословни форум поводом историјске посете председника Ердогана Србији. Форуму је присуствовао председник Србије Вучић, министри две земље и близу 700 учесника. На форуму су представници ДЕИК, Привредне коморе Србије и компанија инвеститора разговарали о обиму трговинске размене, инвестицијама, међусобним подстицајима и олакшицама између две земље. Једна од тема о којој се разговарало на форуму било је и ажурирање Споразума о слободној трговини између две земље. У оквиру трипартитних механизма, такође је оцењено успостављање трипартитне структуре слободне трговине између Турске-Србије-Босне-Херцеговине. Председник Ердоган је навео да две земље на тачки стратешког партнерства имају важну улогу у стабилности Балкана, док је председник Србије Вучић навео да две земље могу да заједнички улажу у треће земље. Као резултат тога, 30. јануара 2018. године у Анкари, потписани су додатни протоколи споразума од стране Зејбекчија, министра економије Турске, и Љајића, потпредседника владе Србије и министра трговине, туризма и телекомуникација.⁴³⁷

⁴³⁵ За детаљније информације видети “Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti İle Sırbistan Cumhuriyeti Hükümeti Arasında Tarımsal İşbirliği Konulu Mutabakat Zaptı”, доступно на: <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2013/05/20130503-2.htm>, приступљено: 12/10/2020.

⁴³⁶ “Tarımda Türkiye-Sırbistan İşbirliği”, 08.02.2012, Web Tarım TV, доступно на: <https://www.tarimtv.gov.tr/tr/video-detay/tarında-trkiyesrbistan-bir-876>, приступљено: 12/10/2020.

⁴³⁷ За детаљније информације видети “Sırbistan Türkiye İş Forumu Sonuç Raporu” DEİK, 10.10.2017, доступно на: <https://www.deik.org.tr/uploads/web-rapor-sirbistan-turkiye-is-forumu-10-ekim-2017.pdf>, приступљено: 12/10/2020.

Промене у трговинским односима између две земље у периоду 2009-2019 су приказане у табели испод.

Табела 2: Србија и Турска: извоз, увоз и обим трговине у америчким доларима

Година	Извоз	Увоз	Обим трговине
2009	45,122.3	290,802.1	335,924.40
2010	87,986.3	322,802.2	410,788.5
2011	183,178.5	405,142.3	588,320.8
2012	186,361.1	439,142.8	625,503.9
2013	219,009.6	530,871.5	749,881.1
2014	230,852.5	579,618.8	810,471.3
2015	248,914.7	566,869.8	815,784.5
2016	269,467.5	657,505.1	926,972.6
2017	310,112.8	821,065.2	1,131,178
2018	298,277.0	984,086.6	1,282,363.6
2019	363,352.5	1,148,898.9	1,512,251.4

Извор: Завод за статистику Републике Србије⁴³⁸

Горња табела јасно указује на значајно повећање трговинског извоза и увоза у периоду од 2009. године до 2019. године. На пример, у 2009. години укупан обим трговине између Србије и Турске био је 335.924,4 милиона долара, док је 2019. године био 1.512.251,4 милијарде долара тј. три пута се повећао у размаку од десет година. Српски извоз у Турску је у истом периоду повећан приближно седам пута (са 45,1 на 363,3 милиона долара), док је у исто време турски извоз у Србију порастао са 290,8 на 1,148 милијарди долара.

И поред тога што је српски извоз бележио већи раст, трговински дефицит Србије са Турском је у континуитету растао од 2011. године (рацио покривеност извоза Србије са Турском износио је 45,2% у 2011. години, а пао је на 30% у 2019. години). Највећи раст српско-турске трговине забележен је након закључивања поменутог Споразума о слободној трговини (само у 2011. години обим трговине између две земље повећан је за

⁴³⁸ "Country of Destination Rank/Origin, by Value of Exports/Imports," Statistical Office of the Republic of Serbia, доступно на: <http://data.stat.gov.rs/Home/Result/170401?languageCode=en-US> , приступљено: 12/10/2020.

42,5%), али је раст почео да успорава због чињенице да је споразум изоставио бројне производе из режима слободне трговине. Пад раста трговине на 4,7% у 2012. години и 9,3% у 2014. години могао би се објаснити ефектима светске економске кризе, као и ограничењима садашњег српско-турског Споразума о слободној трговини.

Разлог убрзања постигнутих промена, а посебно последњих година, је Споразум о проширењу обима споразума о слободној трговини као резултат значаја који две земље дају трговинским односима, и потписивања додатних протокола. Процењује се да ће међусобни услови трговине достићи бољи ниво у наредним годинама ступањем на снагу додатних протокола потписаних 30. јануара 2018. године.

4.2.3. Унапређење турских инвестиција у Србији

Трилатерални односи су такође играли значајну улогу у турским страним директним инвестицијама (СДИ) у Србији која је постепено постала пожељна инвестициона дестинација за турске компаније. Србија настоји да привуче инвеститоре логистичким могућностима, радном снагом, конкурентним оперативним трошковима, слободним зонама и пореском и царинском политиком, посебно наглашавајући своју географску локацију.⁴³⁹

С обзиром да је турска економија далеко највећа од оних који су укључени у трилатералну сарадњу, Београд и Сарајево су очекивали веће присуство турских компанија у Србији и БиХ. Иако је однос турских инвестиција на Западном Балкану у односу на друге регионе веома низак (око 0,9% или 1,3 милијарде долара у 2013. години), Србија и БиХ успеле су да привуку значајан део те суме.

Србија има тржиште које може достићи преко милијарду људи, заједно са ЕУ, САД, Русијом, Турском, Казахстаном, Белорусијом, ЦЕФТА и земљама југоисточне Европе, захваљујући комерцијалним споразумима које је потписала. Ова карактеристика привлачи пажњу других земаља за улагања у Србију. Србија улаже у Турску, посебно у области индустрије, грађевинарства, текстила, банкарства и хране. Док је број турских компанија које послују у Србији последњих година премашио 400, број српских компанија које послују у Турској премашио је 100.⁴⁴⁰

⁴³⁹ За детаљније информације видети, доступно на: <http://www.ras.gov.rs/uploads/2018/08/why-invest-small.pdf>, приступљено: 12/10/2020.

⁴⁴⁰ "Sırbistan'da 400'ü aşkın Türk firması faaliyet gösteriyor", Anadolu Ajansı, 06.09.2018, доступно на: <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/sirbistanda-400u-askin-turk-firmasi-fa>

Јасно позитиван пример је текстилно предузеће Јеанци Србија, које има три фабрике у Лесковцу и једну у Крупњу. Компанија је 2014/2015. године проширила своје производне капацитете у Србији и сада запошљава нешто више од 1.000 радника у Србији.⁴⁴¹ Турски произвођач кућних апарата и потрошачке електронике Беко отворио је у јуну 2015. године своје Балканско чвориште у Београду, које је задужено за тржишта Србије, БиХ, Црне Горе и Македоније.⁴⁴² Једна од последњих приватизација у Србији је куповина текстилног предузећа Штофара у Параћину од стране турске компаније Фисет Интернационал у јулу 2015. године.

С друге стране, турска Халкбанк је у Србији присутна од марта 2015. године, када је постала већински акционар Чачанске банке, што илуструје пораст турских инвестиција у српску привреду у 2015. години.⁴⁴³

Један од позитивних економских ефеката трилатералне сарадње је пораст ваздушног саобраћаја између три земље. Када је реч о летовима између Турске и Србије, 6. априла 2014. године, после 25 година, поново је уведена карго линија Истанбул-Београд. Иако се ваздушним путем између Србије и Турске превози више путника него робе, Туркиш Карго намерава да на београдском аеродрому Никола Тесла успостави транспортни центар, као и да унапреди сопствену мрежу путних саобраћајница до аеродрома.⁴⁴⁴ Турске компаније Корендон Ерлајнс, Бора Џет Ерлајнс и Туркиш Ерлајнс добиле су половину укупног броја дозвола за чартер летове за Србију у 2015. години⁴⁴⁵, док је Ер Србија исте године добила одобрење за обављање чартер летова за Турску⁴⁴⁶, што показује потенцијал за будући развој. Туркиш Пегаз Ерлајнс је изразио намеру да организује летове са нишког аеродрома, што би могло да доведе до даљег развоја пословног окружења у јужним регионима Србије где су турске компаније већ успоставиле своје присуство.

[alijet-gosteriyor/1247929](https://www.alijet-gosteriyor/1247929) приступљено: 12/10/2020.

⁴⁴¹ Доступно на: <http://www.jeanci.com/>, приступљено: 12/10/2020.

⁴⁴² "Turski "Beko" otvorio kancelariju u Beogradu" 25.01.2015, Преузето из <https://www.rts.rs/page/stories/sr/story/13/Ekonomija/1959159/>, приступљено: 12/10/2020.

⁴⁴³"Halkbank, Cacanska Banka'nin yüzde 76,76'ini devraldi", доступно на: https://www.halkbank.com.tr/images/misc/yatirimciliskileri/basin_iliskileri/2015/cacanska_basin_bulteni200315.pdf, приступљено: 12/10/2020.

⁴⁴⁴ Burak Omeroglu, regionalni direktor kompanije "Turkish Cargo" za istočnu Evropu i Rusiju - U Beogradu ćemo napraviti robno-transportni centar, 06.10.2015, доступно на: <https://www.ekapija.com/people/1256263/burak-omeroglu-regionalni-direktor-kompanije-turkish-cargo-za-istocnu-evropu-i-rusiju>, приступљено: 12/10/2020.

⁴⁴⁵ "Odobreni charter letovi za dva turska avio prevoznika", 05.06.2015, доступно на: <https://www.novosti.rs/vesti/turizam.90.html:551611-Odobreni-carter-letovi-za-dva-turska-avio-prevoznika>

⁴⁴⁶ "Turska odobrila charter letove Er Srbiji", 11.05.2015, доступно на: <https://www.novosti.rs/vesti/turizam.90.html:547568-Turska-odobrila-carter-letove-Er-Srbiji>, приступљено: 12/10/2020.

4.2.4. Пројекат гасовода “Турски ток”: Пример “вин-вин” приступа

Пројекат гасовода “Турски ток” је важан енергетски пројекат за свеземље Балкана, а посебно за Турску, Србију и Русију. Пројекат је у основи резултат промене руске политике у снабдевању Европске уније гасом. Због жестоких спорова око Украјине, пројектом је планирано да се Украјина заобиђе новим гасоводом који ће омогућити транзит руског гаса у источну Европу преко Турске, Бугарске, Србије и Мађарске.⁴⁴⁷ У оквиру концепта “Турски ток”, Русија планира да гас транспортује преко Црног мора и Турске и да га продаје на турско-грчкој граници. То значи да Русија неће морати да се бави транспортом свог гаса унутар граница Европске уније.

Ова промена у руској политици продаје и/или транспорта гаса може бити важан индикатор за будућу анализу гасне политике у региону. Са друге стране, изводљивост овог пројекта значи и суочавања са много прекретница економског, техничког, и политичког карактера, итд.

Током посете Турској у децембру 2014. године, руски председник Владимир Путин најавио је изградњу “Турског тока” који ће заменити пројекат „Јужни ток”. Нови пројекат има за циљ да Турској обезбеди 31,5 милијарди кубних метара природног гаса годишње преко две линије, свака са капацитетом за транспорт 15,75 милијарди кубних метара годишње. Док је претходни пројекат имао за циљ испоруку гаса у Европу, прва линија “Турског тока” била је намењена турском тржишту, где би компензовала “Западну линију” и токове из Украјине, Румуније и Бугарске. Друга линија је планирана за транспорт гаса у Јужну и Југоисточну Европу, као што је било предвиђено пројектом “Јужни ток”. Други витални део пројекта “Турски ток”, са више од половине траса у истом коридору као и претходни пројекат, је коришћење Турске уместо Бугарске као луке за Европу. Отказивањем “Јужног тока” због тога што Бугарска није испунила своје обавезе а Европска унија се опирала пројекту кроз своје ТПА прописе, Путин је послао поруку Европи: “Ми продајемо гас у Турској; остало је на вама”.

⁴⁴⁷ “Гасовод је дугачак 930 километара, са капацитетом од 31,5 милијарди кубних метара годишње. Први крак иде кроз Турску, док други иде према Бугарској, Србији и Мађарској. Сваки крак има капацитет од 15,75 милијарди кубних метара. У Србију би улазио у близини града Зајечарана истоку земље и излазио на северу, на граничном прелазу Хоргош са Мађарском, а затим настављао ка Аустрији и Словачкој.”, доступно на: <https://n1info.ba/english/news/a403119-beginning-of-gas-distribution-through-turkish-stream-to-serbia-uncertain/>, приступљено: 13/05/2023.

Након потписивања споразума између Турске и Русије 2016. године, крајем исте године потписан је и уговор са извођачким фирмама за изградњу прве линије пројекта на мору. Уговор о другој линији је потписан 2017. године и исте године је почела њена изградња. Годину дана касније, у новембру 2018. године, завршена је фаза пројекта постављања цевовода испод мора. Пројекат “Турски ток”, који пролази испод Црног мора дужином од 930 километара, инаугурисан је 8. јануара 2020. године на свечаности у Истанбулу којој су присуствовали Руски председник Владимир Путин, председник Турске Реџеп Тајип Ердоган и председник Србије Александар Вучић, и тиме је отпочео проток гаса кроз Турску. Путин је у свом говору на свечаном отварању рекао да је пројекат „Турски ток” показатељ „интеракције и сарадње за добробит наших народа и народа целе Европе, целог света”. Председник Србије Александар Вучић такође је истакао да је пројекат гасовода „Турски ток” кључан за економски напредак његове земље. Говорећи на свечаном отварању пројекта у Истанбулу, Вучић је рекао: „Гасовод Турски ток има велики значај за будућност Србије, за привлачења инвестиција и за даљи економски и индустријски напредак земље”.⁴⁴⁸ Он је такође рекао да ће гасовод омогућити Србији да купује гас по нижим ценама него раније. „Изградња гасовода од 403 километра кроз Србију доводи гас до Владичиног Хана, Љубовије, Бајине Баште и других места, што ће затим повећати и индустријски раст у нашој земљи”.⁴⁴⁹

Део пројекта који пролази кроз Србију отворен је 1. јануара 2021. Председник Вучић је на свечаном отварању у Госпођинцима на северу Србије поздравио гасовод “Турски ток” као “кључ за будући развој Србије” који ће омогућити „енергетску стабилност земље и безбедност”.⁴⁵⁰ Такође, Душан Бајатовић, генерални директор српске компаније “Србијагас”, рекао је у интервјуу да би без новог гасовода Србија нормално морала да плаћа 240 долара за 1000 кубних метара гаса, у поређењу са 155 америчких долара колико гас кошта гас на српско-бугарској граници. Бајатовић је додао и да Србија планира да у наредним годинама изврши велику гасификацију која ће донети значајне уштеде и смањење загађења.⁴⁵¹

⁴⁴⁸“TurkStream gas pipeline crucial for Serbia: President”, 08.01.2020, доступно на: <https://www.aa.com.tr/en/economy/turkstream-gas-pipeline-crucial-for-serbia-president/1696802>, приступљено: 13/05/2023.

⁴⁴⁹ Исто.

⁴⁵⁰“Serbia opens Russian-Turkish gas project portion”, 01.01.2021, доступно на: <https://www.euractiv.com/section/energy/news/serbia-opens-russian-turkish-gas-project-portion/>, приступљено: 13/05/2023.

⁴⁵¹“Beograd “pokriven” do polovine 2022 Bajatović: Dobili Smo Zadatak Od Vрha државе да се спроведе гасификација у целој земљи”, 03.01.2021, доступно на: <https://www.novosti.rs/ekonomija/vesti/951090/beograd-gasifikacija-u-celoj-zemlji>

“Турски ток” је добар пример сарадње мотивисане “вин-вин” приступом који је омогућио трима земљама да остваре значајне бенефите на основу обостраног интереса. Русија је стекла кључне предности укључивањем Турске у пројекат променом руте и назива. Русија је заобишла Украјину и успоставила алтернативну руту обезбедивши безбедну енергетску линију за транспорт гаса у Европу. Нови пројекат је такође пружио значајну тарифну предност Русији због преноса природног гаса директно у Европу преко Турске, која није чланица Европске уније, а не преко Бугарске која је једна од чланица. Са своје стране, Турска је постала кључна земља у транспорту руског гаса у Европу и веома важан извор снабдевања за Европу. Ово последње је помогло Турској да игра транзитну улогу у транспорту гаса у региону Шах Дениз, најкритичнијој области снабдевања енергијом за Европу. Србија је, пак, добила јефтиније снабдевање гасом и важну транзитну улогу у транспорту гаса у Европу.

4.3. Културни односи Турске и Србије

4.3.1. Активности јавних институција

4.3.1.1. ТИКА

За постизање својих циљева Турској су биле потребне јаке институције јавне дипломатије. Један од првих корака у том правцу било је стварање Турске агенције за сарадњу и координацију (ТИКА) 1992.⁴⁵² године од стране Министарства иностраних послова. Од свог оснивања, ТИКА ће служити као званична турска агенција за развојну помоћ. Као и многе друге земље, Турска ће користити ТИКА као део своје политике јавне дипломатије. Свакако, једна од најбољих инвестиција јавне дипломатије је пружање развојне помоћи земљама у развоју и сиромашним земљама. ТИКА је званично почела са радом доношењем закона бр. 21124 који је објављен 27. јануара 1992. године у Службеном листу.⁴⁵³ Турске републике у централној Азији биле су главни фокус током 1990-их. На званичном сајту ТИКА се наводи да је један од примарних разлога за оснивање агенције била потреба која се створила у Централној Азији распадом Совјетског Савеза.

[pokriven-polovine-2022-bajatovic-dobili-smo-zadatak-vrha-drzave-sprovede-gasifikacija-celoj-zemlji](#), приступљено: 13/05/2023.

⁴⁵² ТИКА званична веб страница, ТИКА, доступно на: <https://www.tika.gov.tr>, приступљено: 12/10/2020.

⁴⁵³ Ayhan Nuri Yılmaz and Gökmen Kılıçoğlu, “Balkanlar’da YTB ve TİKA’nın Türk Kamu Diplomasisi Kurumları Olarak Faaliyetleri ve Türkiye’nin Bölgedeki Yumuşak Gücüne Etkileri”, *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmaları Dergisi*, Vol. 2, No. 2, 2017, p.123.

У том контексту, прва ТИКА програмска канцеларија је основана у Киргистану у јануару 1993. године.⁴⁵⁴ “Првобитни циљ покретања ТИКА био је да се пружи помоћ развоју турских земаља у Централној Азији. Области у централној Азији у којима је ТИКА била активна су биле економски, друштвени, културни и образовни развој. До 2002. године, ТИКА је проширила своју мрежу на 12 канцеларија широм света. До краја 1999. године, ТИКА је реализовала око 270 пројеката у иностранству.”⁴⁵⁵ Крајем 1990-их и почетком 2000-их, ТИКА ће проћи кроз неке организационе промене. Након оснивања била је повезана са Министарством спољних послова. У мају 1999. године, ТИКА ће бити пребачена у надлежност премијера. Ова промена је била на снази само две године. У мају 2001. године постаје „правно лице надлежног министарства“.⁴⁵⁶

Након 2003. године, број канцеларија и износ испоручене помоћи експоненцијално су порасли. Са преласком на председнички систем 2018. године, ТИКА ће бити премештена под надлежност Министарства културе и туризма које је директно у надлежности Канцеларије председника, што представља још један показатељ растуће централизације под АКП.⁴⁵⁷

“Након 2002. године, оперативни капацитет ТИКА на Балкану је значајно проширен.”⁴⁵⁸ Осим Уреда за координацију у БиХ, до 1999. године све стране канцеларије ТИКА биле су у региону Централне Азије и Кавказа. Док је током 1990-их ТИКА имала само једну координациону канцеларију у региону, 2018. године овај број је био осам канцеларија у свим земљама у региону осим Грчке и Словеније.⁴⁵⁹ Чињеница да је само у БиХ осим централноазијских република била спољна канцеларија показује колико ова земља заузима важно место за Турску. Током 2000-их, ТИКА је отворила канцеларије за координацију и у другим балканским земљама. Експанзија у поменутом периоду није била ограничена само на Балкан, већ су се слични трендови дешавали и у другим регионима. Док је до 2002. године било активно само 12 координационих канцеларија широм света, 2018. године постојала је 61 канцеларија за координацију у 60 различитих земаља. У истом периоду повећан је и

⁴⁵⁴ 2018 TİKA Faaliyet Raporu, Ankara, p.18.

⁴⁵⁵ Jahja Muhasilović, “Turkey’s Soft Power and Public Diplomacy in Bosnia-Herzegovina and Sandžak (2002–2017)”, Докторска дисертација, јуна 2020, р. 62.

⁴⁵⁶ До 2018. ТИКА није била у надлежности једног министарства, већ су се министарства која су била задужена за рад ТИКА ротирала.

⁴⁵⁷ 2018 TİKA Faaliyet Raporu, Ankara, p.26.

⁴⁵⁸ Jahja Muhasilović, “Turkey’s Soft Power and Public Diplomacy in Bosnia-Herzegovina and Sandžak (2002–2017)”, op. cit., p.91.

⁴⁵⁹ Nakan Fidan and Rahman Nurdun, “Turkey’s Role in the Global Development Assistance Community: The Case of TİKA, *Journal of Southern Europe and the Balkans*, Vol:10, No:1, 2008 pp. 93-111.

број пројеката. На пример, у периоду од 1992. године до 2002. године, ТИКА је спровела 2346 пројеката, тј. око 235 пројеката годишње. Под владом АКП, ТИКА је енормно повећала износ своје стране помоћи. Динамика коју је пратила АКП нашла је свој одраз у броју пројеката спроведених након 2002. У прве три године владе АКП, ТИКА је спровела 2800 пројеката или 700 пројеката годишње.⁴⁶⁰ “Ово је три пута више пројеката реализованих годишње у односу на претходни период. У целој деценији од 1992. године до 2002. године реализовано је нешто више од 2 хиљаде пројеката, док је у периоду од 2003. године до 2017. године реализовано преко 20 хиљада пројеката у више од 160 земаља широм света.”⁴⁶¹

ТИКА, која због своје мисије и визије има важну позицију у Турској, међу водећим је институцијама у пракси јавне дипломатије према Србији. Имајући у виду извештаје о активностима објављеним на званичном сајту ТИКА од 2005. године, вреди напоменути да су након 2007. године у Србији спроведене неке важне активности и пројекти у областима као што су образовање, здравство, култура, пољопривреда и рестаурација. Неки од радова које је ТИКА извела у Србији од 2007. године дати су у табели испод.

Табела 3: Активности ТИКА у Србији у периоду 2007-2019

2007 Курс страног језика и компјутера за младе из Прешева.
2008 Изградња основне школе и спортске хале Доситеј Обрадовић у Новом Пазару.
2009 Ремонт Српско/Бошњачког научног института Тутин и пружање материјалне подршке. Обезбеђивање техничке опреме за турски разред Универзитета у Београду Обављање активности пошумљавања у Новом Пазару
2010 Почетак радова на рестаурацији Шејх-Мустафиног турбета у Београду. Реновирање и опремање новоизграђене зграде Државног универзитета у Новом Пазару.
2011 Медицински материјал за болницу Драгиша Мишовић и Државну болницу у Аранђеловцу.

⁴⁶⁰ Tuncay Kardaş, Ramazan Erdağ, “Bir Dış Politika Aracı Olarak TİKA”, *Akademik İncelemeler Dergisi*, Vol.7, No.1, 2012, p.171.

⁴⁶¹ Jahja Muhasilović, “Turkey’s Soft Power and Public Diplomacy in Bosnia-Herzegovina and Sandžak (2002–2017)”, *op.cit.*, p.91.

<p>Изградња собе за хидромасажу и обезбеђивање неопходне опреме као што је апарат за физикалну терапију у Дому инвалида Сремчица.</p>
<p>2012 Изградња школа у селима Старчевиће, Добриња и Набоје.</p> <p>Пружање подршке Дирекцији за штампање османских записа Руске архивске управе у Новом Пазару.</p> <p>Обезбеђивање 7 трактора за општину Прибој и 100 машина за мужу за регион Пештера.</p> <p>Реновирање нове средње техничке школе у Новој Вароши и аудиторijума Економског факултета Универзитета у Нишу.</p>
<p>2013 Опрема за Удружење за заштиту људских права и слобода Санцак.</p> <p>Пружање материјалне подршке Бошњачком националном већу.</p> <p>Давање 40.000 садница малине за 20 фарми за подршку општини Ариље.</p> <p>Обезбеђивање лапараскопске опреме болници у Пријеполу и покретни микроскоп болници у Суботици.</p> <p>Обезбеђивање пластеника за општине Куршумлија, Прибој, Пријеполје, Рашка и Пољопривредни савез Нови Пазар.</p>
<p>2014 Уградња система грејања, унутрашње и спољашње уређење школе у Богатићу.</p> <p>Изградња моста Нови Пазар-Рашка.</p> <p>Обезбеђивање хладњаче капацитета 20 тона за општину Кучево.</p> <p>Обезбеђење 40 машина за мужу општини Брус.</p>
<p>2015 Обезбеђивање уређаја за факоемулзификацију Клиници за офталмологију Болнице Звездара.</p> <p>Изградња новог моста у селу Брачин, општина Ражањ.</p> <p>Обезбеђивање пластеника општинама Нова Варош, Тутин, Бујановац и Љубовија.</p>
<p>2016 Пружање подршке пчелињацима и обука за 60 пчелара из општина Нови Пазар и Тутин.</p> <p>Изградња Парка пријатељства Врбас за децу са инвалидитетом.</p> <p>Пружање подршке при реновирању крова и опремање ОШ Краљ Петар први.</p>
<p>2017 Реновирање гинеколошко-акушерског одељења у државној болници Нови Пазар.</p>
<p>2018 Модернизација зграде Врховног суда Србије.</p>

Рестаурација Сокол Мехмет-пашине чесме.

Радна обука за 16 припадника српских снага безбедности у оквиру Међународног пројекта сарадње у полицијској обуци.

2019 Рестаурација Сјеничке Султан Валиде џамије. Обнова Рамске тврђаве.

Извор: Годишњи извештаји ТИКА 2007-2019

Када се посматрају активности ТИКА у Србији, може се рећи да је од 2011. године дошло до пораста, активности су добиле замаха посебно 2012. године и 2013. године, а наставиле су се и у наредним годинама. Тако, ТИКА наставља да буде једна од водећих институција које покушавају да створе позитиван имиџ и преобликују перцепцију Турске у Србији.

4.3.1.2. Институт Јунус Емре

Турска влада је покренула прву институцију културне дипломатије у земљи Фондацију Јунус Емре 2009. године према закону број 5653 од 5 маја 2007. године као “јавну фондацију”. Циљ оснивања фондације био је да промовише Турску, турски језик, историју, културу и уметност земље, учини такве сродне информације и документе доступним за коришћење у свету, пружа услуге у иностранству људима који желе да се образују из области турског језика, културе и уметности, да се унапреди пријатељство између Турске и других земаља и повећа културна размена.⁴⁶² Прва ствар коју је фондација урадила је покретање института који би испунио циљеве фондације. Институт је добио име по фондацији - Институт Јунус Емре (ИЈЕ). То ће бити прва турска институција културне дипломатије. Име и фондације и института преузето је од познатог турског суфијског мистика Јунуса Емреа (1238-1320). За разлику од већине турских писаца у средњем веку који су првенствено писали на персијском језику који је у то време био језик поезије, образоване елите, као и лингва франка администрације у Анадолији, Јунус Емре је био један од првих који је писао песме на локалним турским дијалектима. У административном смислу, “Институт Јунус Емре је придружен Управном одбору Фондације Јунус Емре, који је орган за доношење одлука. Управни одбор чине министар спољних послова, министар финансија, министар националног образовања, министар културе и туризма, министар задужен за Председништво за

⁴⁶² “Yunus Emre Institute” званична веб страница, доступно на: <https://www.yee.org.tr>, приступљено: 11/10/2020.

Турке у иностранству и сродне заједнице (ИТБ) и турска агенцију за сарадњу и координацију (ТИКА) и председник Уније комора и робних берзи Турске.”⁴⁶³

Према последњим подацима из годишњег извештаја за 2019. годину, Институт Јунус Емре има 58 културних центара у 48 земаља света.⁴⁶⁴ Ако се укључи стотину одељења за туркологију у педесет земаља са којима Институт сарађује, онда Институт Јунус Емре има 154 контакт центара у 70 земаља.⁴⁶⁵ “Иако су бројке импресивне, оне су прилично мале у поређењу са бројем канцеларија Француског института или Гете института у иностранству. Ипак, с друге стране, деценијски биланс раста Института Јунус Емре је релативно импресиван јер је основан пре само десет година, што чини повећање броја прекоморских центара за више од пет нових центара годишње. Институт планира да оснује више од сто културних центара у иностранству.”⁴⁶⁶

Прва канцеларија ИЈЕ у иностранству отворена је у Сарајеву 2009. године.⁴⁶⁷ Са новим културним центром у Сарајеву, Институт је званично започео своје прве операције у иностранству. Пре него што је Институт Јунус Емре отворио канцеларију у БиХ, Амбасада Турске је већ имала културни центар у Сарајеву, који је 2009. године трансформисан у ИЈЕ. Временом ће се отворити још две босанскохерцеговачке канцеларије у Мостару и Фојници. Уз Косово и Метохије, Босна и Херцеговина је једна од ретких земаља која има три центра Јунус Емре. На Балкану је било 15 активних центара у девет земаља.⁴⁶⁸ Једине три земље у региону у којима Институт Јунус Емре нема активан центар су Бугарска, Грчка и Словенија.

По регионалној расподели свих културних центара, Балкан предњачи са 27 одсто, а следи остатак Европе са 25 одсто свих прекоморских центара.⁴⁶⁹ Комбиновани удео ова два показује да се више од половине свих прекоморских канцеларија налази на европском континенту. Број и удео оперативних центара на Балкану показује значај који регион има за културну дипломатију Турске. Али тренд преласка у друге регионе евидентан је и у оквиру стратегије Института Јунус Емре. У најновијем годишњем извештају Института наводи се да ће у визији достизања стотину прекоокеанских центара до 2023. године фокус бити првенствено на отварању нових центара у Северној

⁴⁶³ Yunus Emre Enstitüsü Faaliyet Raporu, 2017, Ankara, p.9.

⁴⁶⁴ Yunus Emre Enstitüsü Faaliyet Raporu, 2019, p.14.

⁴⁶⁵ Ibidem.

⁴⁶⁶ Jahja Muhasilović, “Turkey’s Soft Power and Public Diplomacy in Bosnia-Herzegovina and Sandžak (2002–2017)”, op.cit., p.111.

⁴⁶⁷ “Yunus Emre Enstitüleri açılmaya başlandı”, 23.10.2009, доступно на: <https://www.hurriyet.com.tr/yunus-emre-enstituleri-acilmaya-baslandi-12757551>, приступљено: 11/10/2020.

⁴⁶⁸ Yunus Emre Enstitüsü Faaliyet Raporu, 2017, p.14.

⁴⁶⁹ Ibidem, p.14.

Америци, Јужној Америци, Африци и Централној Азији.⁴⁷⁰ Примат који Балкан ужива у међународним операцијама Јунуса Емреа могао би се ускоро приближити крају.

Активности Института Јунус Емре могу се поделити у четири главне групе:⁴⁷¹

1. Настава турског језика
2. Уметничко-културне активности
3. Научно-академске активности
4. Културна дипломатија

Иако је подучавање турског језика основно занимање Института, центри Јунус Емре имају веома широк обим уметничких и културних активности у иностранству. “Међу уметничким и културним активностима које Јунус Емре центри пружају су уметничке изложбе, конференције и трибине на различите теме, фестивали за децу, поетске вечери, приказивање турских филмова страном публици, преводи турских књига на стране језике и страних књига на турски, и низ других културних пројеката. Институт Јунус Емре активно подржава очување османско-турског културног наслеђа широм бивших османских земаља. За разлику од ТИКА која је фокусирана на очување грађевина, Институт Јунус Емре је посебно активан у очувању писане заоставштине и архива.”⁴⁷²

Чињеница да је Културни центар Јунус Емре основан у Београду 2015. године не значи да је ИЈЕ до тада био у пасивном положају у земљи. Може се рећи да је ИЈЕ током процеса реализовао различите пројекте у Србији. Један од њих је “Пројекат реконструкције културног наслеђа на Балкану”.⁴⁷³ Пројекат, који заједнички спроводи са Централном банком, креиран је да подржи откривање, поправку, одржавање рукописа из османског периода у 7 балканских земаља, укључујући Србију, и очување постојећих радова у складу са савременим условима. Пројекат се односи на радове као што су поправка и одржавање рукописа уништених током рата, њихова каталогизација, преношење на дигиталне медије и обука стручњака за развој радова.⁴⁷⁴ Још један од пројеката које ИЈЕ спроводи у Србији је Турколошки пројекат, који игра важну и пионирску улогу у учењу турског језика, квалификавању знања турског језика, културе и књижевности и бољој промоцији Турске на међународним платформама кроз турску

⁴⁷⁰ Ibidem, p.9.

⁴⁷¹ Yunus Emre Enstitüsü Faaliyet Raporu, 2020, p.19.

⁴⁷² Jahja Muhasilović, “Turkey’s Soft Power and Public Diplomacy in Bosnia-Herzegovina and Sandžak (2002–2017)”, op.cit., p.114.

⁴⁷³ “Balkanlar’da Kültürel Miras Yeniden İnşa Ediliyor”, 18.02.2014, доступно на: <https://www.yee.org.tr/tr/haber/balkanlarda-kulturel-miras-yeniden-insa-ediliyor>, приступљено: 11/10/2020.

⁴⁷⁴ исто.

културу.⁴⁷⁵ У оквиру ИЈЕ пројекта, потписан је „Протокол о сарадњи на Турколошким пројектима“ са око 80 универзитета у 50 земаља. Међу универзитетима са којима је потписана сарадња у оквиру Турколошког пројекта су и Универзитет у Новом Саду и Универзитет у Београду. Посматрајући неке од активности које је ИЈЕ спроводио у Србији у последњих пет година, доле наведени изазивају посебну пажњу.⁴⁷⁶

Табела 4: Активности ИЈЕ у Србији

<p>2016 Изложба фотографија Босфора од средине 19. века до 20. века под називом “Од Константинопоља до Истанбула” у Београду</p> <p>Организовање симпозијума “Држава и друштво на Балкану пре и после Османског царства” у Београду</p>
<p>2017 Организовање серије конференција “Модерна Турска, Балкан и Европа”.</p> <p>Организовање Дана ашуре “Традиционални укуси”.</p> <p>Организовање изложбе слика “Истанбул са мог прозора“ Жељке Мићановић Миљковић.</p> <p>Организовање концерата класичне музике “Турај Басол” и “Борусан Квартет”.</p> <p>Обављање активности везаних за 15. јул.</p>
<p>2018 Организовање курса традиционалног турског стреличарства, представљајући турске укусе.</p> <p>Организовање музичког рецитала под називом “Османска музика наше древне цивилизације.”</p> <p>Педале се окрећу за демократију - бицикличка трка 15. јула</p> <p>Организовање Турколошких састанака – Турски разговори</p>
<p>2019 Организовање Ебру курсева. Организовање такмичења у сликању.</p>

Извор: Yunus Emre Enstitüsü Faaliyet Raporları, 2015-2019.

4.3.1.3. Друге институције

Управа за верска питања (Дијанет) је још једна институција јавне дипломатије која је постала активнија у иностранству. Своје прве кораке у прекоморским

⁴⁷⁵ “Türkoloji Projesi Kapsamında Yurt Dışında İşbirliği Protokolü İmzaladığımız Üniversitelere Yönelik Desteklerimiz”, 20.02.2015, доступно на: <http://www.yee.org.tr/turkiye/tr/turkoloji-desteklerimiz>, приступљено: 11/10/2020.

⁴⁷⁶ Yunus Emre Enstitüsü Faaliyet Raporları, 2015-2019.

активностима направила је током 1970-их, као део одговора на верске потребе турске дијаспоре која живи као гастарбајтери у западној Европи. Али, касније са новим приликама које су створене крајем хладног рата, Председништво ће искористити шансу да прошири своје активности на Централну Азију и Балкан. Турска ће кроз Дијанет водити врсту јавне дипломатије познате као верска дипломатија.

Након 1990-их, Дијанет је израстао у вероватно најјачу регионалну муслиманску институцију. Подржан од регионалне силе као што је Турска, и добро финансираним буџетом, Председништво је постало респектабилна сила јавне дипломатије. Под владом АКП, Дијанетов буџет се вишеструко повећао.⁴⁷⁷ Заједничко историјско наслеђе и културне сличности олакшале су Дијанету као турској институцији да буде активна у региону. “Заједничка ханефијско-матуридијска школа коју балкански муслимани деле са турским народом чини “турски ислам” прихватљивијим у поређењу са другим тумачењима.”⁴⁷⁸ Разлика у тумачењу ислама била је највећа препрека да вехабијска и шиитска учења превладају у региону.⁴⁷⁹

Случај поделе између две исламске заједнице које делују у Србији једно је од најзначајнијих спорних питања међу Бошњацима у Санџаку (Рашка), са рефлексијама на верску, политичку и правну сферу друштвено-политичке свакодневице Санџака.⁴⁸⁰ Карактеристике сукоба превазилазе континуирано постављање питања „законитости“ и „леgitимности“, односно његовог утицаја на квалитет верских услуга муслиманским

⁴⁷⁷ Svante Cornell, “The Rise of Diyanet: the Politicization of Turkey’s Directorate of Religious Affairs”, *The Turkey Analyst*, 09.10.2015, доступно на: <https://www.turkeyanalyst.org/publications/turkey-analyst-articles/item/463-the-rise-of-diyanet-the-politicization-of-turkey%E2%80%99s-directorate-of-religious-affairs.html>, приступљено: 11/10/2020.

⁴⁷⁸ Jahja Muhasilović, “Turkey’s Soft Power and Public Diplomacy in Bosnia-Herzegovina and Sandžak (2002–2017)”, *op.cit.*, p.169.

⁴⁷⁹ Kerem Öktem, “New Islamic actors after the Wahhabi intermezzo: Turkey’s return to the Muslim Balkans” European Studies Centre, University of Oxford, 2010, p.2-57.

⁴⁸⁰ Значајна тачка сукоба на друштвено-политичкој мапи Санџака је подела која је настала у исламској заједници 2007. године. Закон о црквама и верским заједницама из 2006. године прописује да на територији може постојати само једна исламска заједница Србије па су до тада неуједињени муфтијати у Србији морали бити уједињени у јединствену исламску заједницу. Почетком 2007. године група незадовољних имама Муфтијства санџачког напустила је организацију и кренула у самостално формирање јединствене исламске заједнице. Као резултат тога, данас у Србији постоје две исламске заједнице. Прва је Исламска заједница у Србији (ИЗУС), коју су основали имама преостали у бившем санџачком муфтијству и одани муфтији Муамеру Зукорлићу. Други, који је основала група незадовољних имама, назван је Исламска заједница Србије (ИЗС) и налази се у Београду. Прва заједница, коју предводе председник Мешихата и муфтија, функционални је дио Ријасета Исламске заједнице Босне и Херцеговине (РИЗБиХ). ИЗУС има свој Ријасет и позива на континуитет Исламске заједнице Србије, основане 1868. године, касније спојене у Исламску заједницу Југославије. за детаљне информације погледајте: Stefan Jović, “Erdogan as an admired sultan or an instrument in political competition? Locals’ perceptions of the Turkish presence in Serbian Sandžak”, *Prague Security Studies Institute*, January 2021.

становницима Санцака. Сукоб има недвосмислену политичку конотацију и прворазредно је политичко питање за неке локалне актере, посебно за Зукорлића и његов СПП. Политичка димензија сукоба се види и кроз ангажовање посредника из Турске, који су у више наврата нудили помоћ завађеним странама у циљу постизања компромиса. Турско посредовање у помирењу две исламске заједнице у Србији не само да представља значајну компоненту турског присуства у Санцаку, већ мења начин на који то присуство неке локалне политичке и верске власти доживљавају.

Анкара је годинама са nelaгодношћу гледала на политичке и верске поделе у Санцаку. Криза око исламских заједница представљала је болну тачку и за Београд и за Сарајево, али и за Анкару. Након позива Тадићеве владе, Турска је одлучила да помогне у проналажењу решења. “Разлог прихватања посредничке улоге у кризи није тешко погодити. То је био део опште претпоставке коју је АКП следила у региону где се Турска налазила након што се позиционирала као признати фактор. У том смислу, Анкара је била заинтересована за дешавања у Санцаку који заузима централни положај на полуострву.”⁴⁸¹ Регион представља једну од “стратешких дубина” за Турску.⁴⁸² Ахмет Давутоглу у својој књизи “Стратегијска дубина” истиче значај Санцака са аспекта безбедности на Балкану и стратешког присуства Турске у региону.⁴⁸³ За њега је помагање националне афирмације Бошњака и Албанаца било у најбољем интересу саме Турске. С друге стране, и Београд има велики значај за Турску. Одлуком да помогне уједињење исламских заједница, АКП је прихватила задатак где је морала да избалансира емоције са принципима реалполитике.

Након почетне еуфорије током 2000-их међу муслиманима, Анкара се убрзо нашла под њиховим критикама. Турску су често окривљавали да не чини довољно у помагању својим верницима. Економски параметри попут обима трговине или броја инвестиција били су недовољни. Поготово када се трговина и инвестиције у Србији упореде са онима у БиХ или Санцаку.⁴⁸⁴ Турска је често била оптуживана да улаже у емоције са муслиманима на Балкану док послује са Србијом.⁴⁸⁵ Са становишта геополитичког интереса, Турској је вероватно била интересантнија Србија са већим

⁴⁸¹ Jahja Muhasilović, “Turkey’s Soft Power and Public Diplomacy in Bosnia-Herzegovina and Sandžak (2002–2017)”, op.cit., p.243.

⁴⁸² Ahmet Davutoğlu, *Stratejik Derinlik: Türkiye’nin Uluslararası Konumu*, op.cit. p.305.

⁴⁸³ *Ibidem*, p.306.

⁴⁸⁴ “Majka Turska kao majka Rusija” 11.10.2017, DW, доступно на: <https://www.dw.com/sr/majka-turska-kaomajka-rusija/a-35890521>, приступљено: 12/10/2020.

⁴⁸⁵ Alida Vračić, “A Political Romance: The Relationship Between Bosnia and Turkey” *Turkish Policy Quarterly*, Spring 2014.

бројем становника и као микрорегионална сила. Али у процесу нормализације билатералних веза са Београдом, турска страна је увек узимала у обзир понашање Србије према Бошњацима. Санџак је био високо на дневном реду готово свих билатералних сусрета Србије и Турске. Поготово када се имају у виду бројне посете турског руководства региону.

“Прва од иницијатива за помирење две Исламске заједнице, позната као "Турска иницијатива", датира из 2011. године. Била је то дипломатска иницијатива Ахмета Давутоглуа, у то време турског министра спољних послова. Касније иницијативе је преузео Дијанет, турска државна институција која се бави религијским питањима како у земљи тако и на међународном нивоу. Прва иницијатива је била неуспешна и дефинитивно је напуштена 2012. године.”⁴⁸⁶ Током Дијанетових наредних иницијатива, став Зукорлићеве Исламске заједнице у Србији (ИЗуС) према покушајима помирења Турске додатно је заоштрен, јер су оптужили Дијанет да покушава да преузме контролу над њиховом заједницом и осудили те иницијативе као мешање у унутрашње послове њихове заједнице.⁴⁸⁷ Најоштрије изјаве ИЗуС против Турске дате су 2019. године, током посете представника Дијанета устоличењу Сенада Халитовића члана Исламске Заједнице Србије (ИЗС) за санџачког муфтију. Сам Зукорлић, бивши муфтија Мешихата Исламске заједнице за Санџак и Србију (ИЗуС), позвао је Ердогана и Дијанет да зауставе оне који у њихово име разбијају исламску заједницу, док је ИЗуС претила прекидом односа са Дијанетом.⁴⁸⁸ Супротно томе, вођа супростављене ИЗС, Сеад Насуфовић, који је близак Турској, наводи да је Дијанет непристрасно приступио и да припадници Зукорлићевих политичких ривалских странака (СДП и СДА) наглашавају позитивну страну турских иницијатива. Као резултат тога, активност медијације Дијанета, нажалост, нису успеле да приближе две исламске заједнице у Санџаку. “Зукорлић и његов ИЗуС, изабрали су независност по цену недостатка материјалне помоћи Дијанета и по цену политичког интереса СДП да доминира политичком сценом Санџака, нешто што је свакако више оствариво у случају добрих односа са Турском.”⁴⁸⁹

⁴⁸⁶ Stefan Jojić, “Erdogan as an admired sultanor an instrument in political competition? Locals' perceptions of the Turkish presence in Serbian Sandžak”, op, cit., p.11.

⁴⁸⁷ Ibidem, p.11.

⁴⁸⁸ Ibidem, p.11.

⁴⁸⁹ Ibidem, p.12.

Председништво Турака у иностранству и сродничких заједница познато на турском као Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı⁴⁹⁰ (ИТБ) покренуто је 2010. године као још једна институција јавне дипломатије. Турска је рано схватила важност образовања са аспекта меке моћи. Као што многи аутори који пишу о мекој моћи и јавној дипломатији препознају, образовање страних студената је једно од најбољих дугорочних инвестиција јавне дипломатије.⁴⁹¹ У том светлу, током 1990-их турска влада је започела амбициозан програм размене страних студената који би обезбедио стипендије за хиљаде студената из Централне Азије, Балкана и Кавказа. 1992. године, претходни програми међународних студената у Турској биће систематизовани у нови амбициозни пројекат познат као “Велики студентски пројекат” (Büyük Öğrenci Projesi) (БОП). Овај међународни студентски програм одговарао је Озаловој политици отварања према централноазијским турским државама које су стекле независност од Совјетског Савеза. Представљао је образовни аспект проактивне спољне политике. У оквиру пројекта, многи студенти из централне Азије и других “сродничких заједница” имали су прилику да своје високо образовање заврше у Турској. У програм су били укључени и кандидати са Балкана. Државни програм стипендирања међународних студената који води Министарство националног образовања (Milli Eğitim Bakanlığı) трајао је до 2012. године када ће програм стипендирања међународних студената бити пребачен у новоформиран пројекат ИТБ под називом “Турске стипендије” (Türkiye Bursları).⁴⁹²

Такође, пројектом “Санџак долази у Турску” који спроводи ИТБ, средњошколци и студенти из региона Санџака, где је бошњачко становништво густо насељено, долазе на 15 дана у Турску да добију основно образовање из историје и турског језика. За студенте су организована и културна путовања у Бурсу и Истанбул.⁴⁹³ У оквиру “Пројекта семинара за оријентацију у средњим школама” одржаног у региону Прешева на југу Србије, средњошколцима су организоване оријентацијске обуке и драмске активности које ће им помоћи да се припреме за високо образовање и планирање каријере. Коначно, уз пројекат “Учимо турски” који спроводи ИТБ,

⁴⁹⁰ На енглеском: Presidency for Turks Abroad and Related Communities.

⁴⁹¹ Jahja Muhasilović, “Turkey’s Soft Power and Public Diplomacy in Bosnia-Herzegovina and Sandžak (2002–2017)”, *op.cit.*, p.64.

⁴⁹² Selim Öztürk, “Büyük Öğrenci Projesinden Türkiye Bursları Projesine Geçiş Süreci ve Türkiye’nin Öğrenci Politikasındaki Değişim” Uzmanlık Tezi, T.C. Başbakanlık- Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı, Ankara, 2014.

⁴⁹³ “Türkiye her alanda Sırbistan’a desteğini sürdürüyor”, 12.07.2017, доступно на: <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/turkiye-her-alanda-sirbistana-destegini-surduruyor/859496>, приступљено: 12/10/2020.

омладина основних и средњих школа у Бујановцу, где је албанско становништво у Србији густо насељено, има 9 месеци наставе турске и османске историје.⁴⁹⁴

4.3.2. Активности не-државних организација

4.3.2.1. НВО

У претходном тексту смо навели најважније турске званичне институције које спроводе активности јавне дипломатије према Србији. Значајно је да, осим званичних институција, одређене активности у овом правцу спроводе и невладине организације. Примери ових организација су Одбор за економске односе са иностранством Турске (ДЕИК), Унија комора и робних берзи Турске (ТОББ), Удружење за међународни развој и сарадњу (УКИД), Фондација за економска истраживања (ИАВ) и Црвени полумесец.

Након оснивања 1985. године, ДЕИК је добио следеће задатке: да организује и управља спољно-економским односима турског приватног сектора, посебно у погледу спољне трговине, међународних инвестиција, услуга, уговарања и логистике; да анализира могућности улагања у земљи и иностранству; да помогне у јачању извоза земље и да координира сличне активности развоја пословања. 2014. године, ДЕИК је реструктуриран и законом бр. 6552 од 11. септембра 2014. године добио је задатак „вођења спољно-економских односа турског приватног сектора“ да би постао организација “пословне дипломатије“ која се састоји од пословних савета, институција оснивача и појединачних чланова који представљају турску пословну заједницу и њене водеће предузетнике, доприносећи функционисању институције на “добровољној основи”.⁴⁹⁵ ДЕИК покушава да открије могућности сарадње две земље кроз састанке Турско-српског пословног савета које одржава. Ови састанци имају за циљ развијање међусобних економских односа а самим тим и стварање позитивна слике Турске у Србији.

ТОББ, друга невладина организација, ради на организовању програма обуке за стручњаке из Србије о раду и функционисању комора у Турској, помаже у изградњи организоване индустријске зоне која ће се градити у региону Санџака и размени

⁴⁹⁴ Исто.

⁴⁹⁵ DEİK званична веб страница доступно на: <https://www.deik.org.tr/deik-about-us> , приступљено: 12/10/2020.

искуства за модернизацију српског банкарског система.⁴⁹⁶ Активности које ТООБ спроводи повећају веру и поверење у Турску широм Србије и омогућавају изводљивост активности јавне дипломатије.

УКИД који је основан са циљем да допринесе заштити и ширењу развојне свести и заједничких културних вредности кроз сарадњу остварио је први контакт 12-13. септембра 2013. године.⁴⁹⁷ (Сулејман Угљанин, државни министар задужен за неразвијене регионе, састао се са Мусом Сердаром Челебијем, шефом УКИД, и Хусну Килицом, шефом Фондације солидарности.) Након тога УКИД је почео да преузима активну улогу у Србији. У оквиру поменутог контакта одлучено је да турске организације реализују три различита пројекта. У оквиру првог пројекта, планирано је да се сиромашни пацијенти који чекају на операцију катаракте међу пацијентима који не могу да добију здравствену заштиту у неразвијеним регионима буду бесплатно оперисани у оквиру Балканског пројекта катаракте. Други пројекат има за циљ спровођење ефикасних активности на решавању проблема ромске мањине у Србији. Трећи пројекат предвиђа усмеравање индивидуалних пољопривредника на узгој трешње, посебно у сиромашним крајевима.⁴⁹⁸

УКИД има за циљ да организује међународне и националне семинаре, отворене сесије, конференције и конференције за штампу са учешћем научника и стручњака како би се истражиле могућности примене ових промена и саопштиле јавности кроз различите публикације објављивањем у књигама/брошурама.

ИАВ, који је основан 1962. године, има за циљ да кроз научне и техничке студије прати промене у економским, друштвеним и финансијским питањима и организује међународне и националне семинаре, отворене сесије, конференције и конференције за штампу уз учешће научника и стручњака у циљу истраживања могућности примене ових промена и да их објави јавности кроз различите публикације објављивањем у облику књига/брошура.⁴⁹⁹ У складу са овим циљем, у Београду је 25. фебруара 2015. године одржан симпозијум “Развијање економских односа Турске и

⁴⁹⁶ “Sırbistan Güveni ve Alt Yapıyı Sağlarsa Türk İşadamları Yatırıma Hazır”, 14.02.2013, доступно на: <http://www.tobb.org.tr/Sayfalar/Detay.php?rid=1399&lst=Haberler>, 26.02.2015 приступљено: 12/10/2020. ; “Türk Bankacılık Sektörü Sırbistan’la Tecrübe Paylaşımına Açık”, 05.02.2013, доступно на: <http://www.tobb.org.tr/Sayfalar/Detay.php?rid=1387&lst=Haberler>, приступљено: 12/10/2020.

⁴⁹⁷ UKİD званична веб страница доступно на: <https://ukid.org.tr/hakkimizda/>, приступљено: 12/10/2020.

⁴⁹⁸ “UKİD’e Sırbistan’da Büyük İlgi”, 14.09.2013, доступно на: http://www.ukid.org.tr/haber/genel_3/ukide-sirbistanda-buyuk-ilgi/305.html, приступљено: 12/10/2020.

⁴⁹⁹ İAV званична веб страница, доступно на: <http://www.iav.org.tr/hakkimizda.aspx>, приступљено: 12/10/2020.

Србије”. Циљ симпозијума је да пружи детаљне информације о инвестиционом окружењу, правним критеријумима, пракси подстицаја и приоритетним секторима две земље турским инвеститорима који желе да послују у Србији и српским привредницима који желе да послују у Турској.⁵⁰⁰ На симпозијуму коме су присуствовали многи политичари, научници и привредници изнете су потенцијалне могућности и препреке за обе земље и ставови и размишљања о развоју међународних трговинских односа. Учешће представника појединих сегмената симпозијума из обе земље такође је пружило прилику за развој политичких, друштвених и културних односа и убрзало процес приближавања земаља.

Организације попут ДЕИК, ТОББ, УКИД и ИАВ индиректно утичу на применљивост јавне дипломатије вршећи активности у контексту развоја економских односа у Србији. С друге стране, значајно је да постоје организације које се баве хуманитарном помоћи Србији. Црвени полумесец је једна од водећих организација која ради у овом оквиру у Србији. Црвени полумесец, који је у Србију послао 864 породична кухињска сета и 1500 ћебади након поплаве на Балкану у мају 2014. године, такође сваке године дели курбанско месо у региону Санцака због Курбан-бајрама. Иако то није директно везано за јавну дипломатију, познато је да ове активности повећавају осећај сарадње и солидарности и доприносе имиџу Турске у Србији.

4.3.2.2. Турске серије

Још једно важно питање о коме ће се разговарати у оквиру културних активности према Србији су турске ТВ серије које се емитују у Србији. Неке од ТВ серија које су емитоване на српским телевизијским каналима у последњих десет година су: Куртлар Вадиси, Аски Мемну, Бинбир Геце, Аси, Јапрак Докуму, Мухтесем Лизил и Бени Афет. Стручни турколог и аутор, Амина Шиљак Јесенковић, рекла је да на Балкану постоје неке предрасуде о Турцима. „Они који мрзе Турке у Србији и Хрватској одустали су од својих предрасуда након гледања ових ТВ серија. ТВ серије су заправо показале да ми нисмо странци једни другима”.⁵⁰¹ Поред тога, наводећи да се Турци доживљавају као муслимани, али да нису опасни у складу са сликом датом у ТВ

⁵⁰⁰ “Türkiye-Sırbistan Ekonomik İlişkilerin Geliştirilmesi Sempozyumu”, 25 Şubat, Belgrad, доступно на: <http://www.iib.org.tr/files/downloads/PageFiles/%7B52631b54-72e8-46f9-9e05-a35290a97aee%7D/Files/SempozyumProgrami.pdf>, приступљено: 12/10/2020.

⁵⁰¹ “Yabancı Gözüyle Türk Dizileri”, 21.02.2012, доступно на: <https://www.sabah.com.tr/yasam/yabanci-gozuyle-turk-dizileri-2130617>, приступљено: 13/10/2020.

серијама, Јесенковић је отварање седам продавница турских баклава у Србији 2010. године приписала ефекту турских ТВ серија у земљи.⁵⁰²

С друге стране, може се рећи да турске ТВ серије, које могу да комуницирају са грађанима Србије преко екрана, имају моћ да друштвено и културно обликују односе две земље. Јер и повећање броја пријављених у турске образовне центре отворене у Београду за учење турског језика и чињеница да је турска култура заузела значајно место у земљи, од одевања до кухиње, резултат је утицаја емитованих серијала на људе у земљи.

Познате личности, које су важне у погледу применљивости активности јавне дипломатије, спадају у алате који омогућавају грађанима Србије да саосећају са Турском. На пример, светски познати турски пијаниста Фазил Саи изашао је на сцену у првом у низу концерата организованих уз подршку ЕУ, главни глумци серије Аси, Мурат Јилдрим и Халит Ергенц, који је играо улогу Сулејмана Величанственог у серији Величанствени век гостовали су на српском каналу где је серија и емитована. Такође Бурак Озчивит, који је постао феномен са ликом Малкочоглуа, на позив проф. Др. Мирјане Теодосијевић, професорке Универзитета у Београду, у Србији ствара топлину према Турској.⁵⁰³

4.3.2.3. Друге активности

Неопходно је поменути и активности невладиних организација које делују у области културе, уметности и спорта према Србији. Наступи плесне групе Ватра Анадолије и утакмице које се одржавају у оквиру спортских такмичења су примери таквих активности.

Са циљем да свету представи мозаик хиљаде година историје и културе Анадолије, уз пратњу плесних фигура из многих крајева, Ватра Анадолије наступа и у Србији. На пример, перформанс “Троја” одржан у Новом Саду у марту 2011. године који је пратило око 4000 људи, наишло је на велико интересовање Срба.⁵⁰⁴

Утакмице које се одржавају у оквиру спортских такмичења такође су важне по својој моћи да утичу на нације и одређују светску агенду. На пример, захваљујући

⁵⁰² исто.

⁵⁰³ “Burak Özçivit Ders Konusu Oldu” 15.10.2013, доступно на: <https://www.sabah.com.tr/aktuel/2013/10/15/burak-ozcivit-ders-konusu-oldu>, приступљено: 13/10/2020.

⁵⁰⁴ “Troja Belgrad”da Seyirciyle Buluştu”, 07.03.2011, доступно на: <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/troya-belgradda-izleyiciyle-bulustu-227820>, приступљено: 13/10/2020.

“Светском првенству у кошарци 2010” које је одржано у Анкари, Истанбулу, Измиру и Кајсерију, значајно је да су Срби имали прилику да ближе упознају Турке и Турску.

Као што је познато брендови који припадају једној нацији такође се убрајају у елементе који се користе у преношењу порука јавне дипломатије и индиректно доприносе угледу земље. Навешћемо неке од турских компанија са националним брендovima које послују у Србији:⁵⁰⁵ Адора Лимитед Сиркети (Adora Limited Şirketi), Мертер Тектил (Merter Textil), Елиф Лимитед Сиркети (Elif Limited Şirketi), АЦ Систем (AC Sistem), Адел Лимитид Сиркети (Adell Limited Şirketi), Инкогнито Текстил (Inkognito Tekstil), Југоросгаз (Yugorosgaz), Пирамит Карпет (Piramit Carpet), Ново Метал Лимитид Сиркети (Novo Metal Limited Şirketi), Унсал Лимитид Компани (Ünsal Limited Company), Сун Експорт-Импорт Лимитед Компани (Sun Export-Import Limited Company), Озер Мотор- Електротехна Џоинт Вентуре (Özer Motor- Elektrotehna Joint Venture), Колин Инсат (Kolin İnşaat), и Епик Инсат (Epik İnşaat). Брендови у власништву поменутих малих и средњих турских компанија које се баве продајом текстила, грађевинског материјала и тепиха представљају Турску у Србији, доприносећи позитивној промени перцепције престижа земље. Како се из свих ових података може разумети, невладине организације које се више фокусирају на развој економских односа са Србијом, где су политички односи тек почели да се побољшавају, индиректно утичу на јавну дипломатију, иако нису доминантне као званичне институције. Организације које омогућавају остваривање економских односа у оквиру организованих симпозијума, сајмова и пројеката повећавају културну размену и доприносе формирању позитивног имиџа.

⁵⁰⁵ “Yurtdışı Yatırım Ülke Profili”, TC Belgrad Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, доступно на: <https://ticaret.gov.tr/data/5b8a43355c7495406a227715/Yurt%20D%C4%B1%C5%9F%C4%B1%20Yat%C4%B1r%C4%B1m%20%C3%9Clke%20Profili-S%C4%B1rbistan-2020.pdf>, приступљено: 13/10/2020.

5. СТУДИЈА СЛУЧАЈА: ДЕТЕРМИНАНТА ОДНОСА ТУРСКЕ И СРБИЈЕ ИЗМЕЂУ 2009-2019

Централно методолошко питање ове студије односиће се на узрочност или утврђивање узрока одређеног ефекта. У методологији постоје два начина решавања питања узрочности, један је квантитативни метод где доминира приступ „последике узрока” а други је квалитативни метод где преовладава приступ “узроци последица”. Први мери просечни ефекат узрочне, независне варијабле, док је други повезан са квалитативним истраживањем где се испитују узроци одређеног ефекта унутар појединачног случаја.⁵⁰⁶ Ова студија ће прихватити квалитативни приступ “узроци последица”. У том погледу, покушаће да успостави јасну везу између узрочног фактора или, како се назива, независне варијабле и исхода, или зависне варијабле.⁵⁰⁷

У овом емпиријском поглављу биће тестиран узрочни механизам неореализма и меке моћи на коме се заснива ово истраживање и на тај начин се могу утврдити детерминанте турско-српских односа. Ова логика је посебно релевантна у петом поглављу које анализира српско-турске односе између 2009. и 2019. године, а пре свега њихово приближавање. У овом поглављу су идентификовани и анализирани системски притисци који су утицали и обликовали конвергенцију Турске и Србије и њихову спољну политику између 2009. и 2019. године. Системски притисци су идентификовани кроз истраживање које је подразумевало анализу секундарних изворних материјала и интервјуе на терену са изворима у Србији. и Турској. Налази истраживања уклапају се у неореалистичку парадигму на којој се заснива ова студија, а која сматра намеђународни системски притисцимају примат као покретачка снага понашања једне државе. Истраживање је идентификовало четири системска притиска који су обликовали односе Турске и Србије. Ти системски притисци су: регионални вакуум моћи на Балкану изазван застојем у проширењу ЕУ након кризе у еврозони и недостатком интересовања од стране САД, захлађење односа Турске и Запада, српско балансирање између Запада и Русије и нерешен косовски спор.

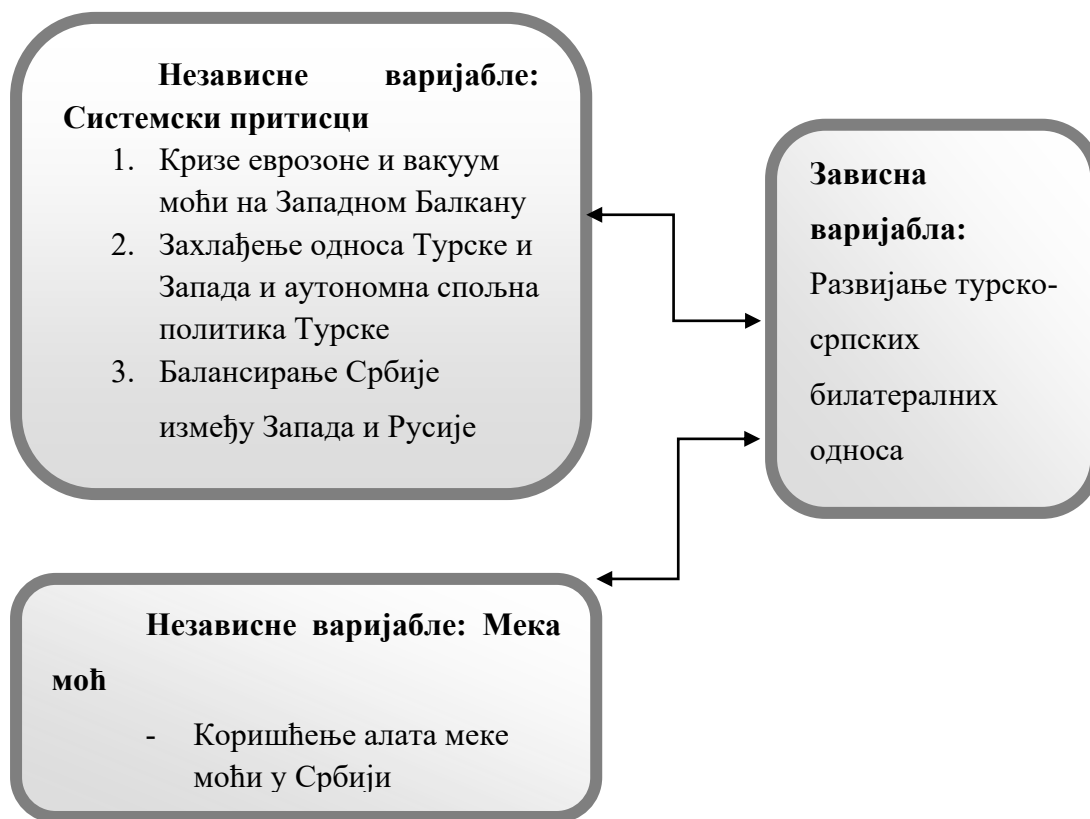
Осим ових системских варијабли, наша последња независна варијабла биће “мека моћ.” У овој студији се тврди да потенцијал меке моћи Турске у региону такође

⁵⁰⁶ Gary Goertz, James Mahoney, *A Tale of Two Cultures: Qualitative and Quantitative Methods in Social Science*, Princeton University Press, 2012, pp.41-42.

⁵⁰⁷ John Gering, *Social Science Methodology: A Unified Framework*, 2nd edition, Cambridge, 2012, p.199.

позитивно утиче на билатералне односе. Као што је анализирано у претходном поглављу, ТИКА, ИЕЕи ИТБ као државни актери, затим турске сапунице, туризам, невладине организације као недржавни актери, постали су главни катализатори турске меке моћи у Србији. Међутим, поставља се питање да ли је Турска успешна у коришћењу меке моћи у Србији и на Балкану? Одговор на ово питање је такође истражен уз помоћ секундарних извора и стручних интервјуа.

Слика 1. Узрочни механизам

5.1. Међународни системски притисци

Постоји однос између структура међународног система/поретка и начина на који државе дефинишу своје спољнополитичке интересе и затим поступају у складу са тим. Као што смо поменули у претходним поглављима, спољнополитички учинак Турске од 2002. године, када је владајућа Партија правде и развоја (АКП) дошла на власт, може се делимично тумачити као напор Турске да се прилагоди спољним дешавањима на међународном и регионалном нивоу. У овом поглављу ће се испитати три системске варијабле које одређују односе Турске и Србије.

5.1.1. Кризе еврозоне и вакуум моћи на Западном Балкану

Од раних година двадесет првог века, тежиште међународне политике постепено се померало са трансатлантског региона на пацифички/индо-пацифички регион.⁵⁰⁸ Пошто се примат западних актера у међународној политици нашао под снажним изазовима растућих способности моћи незападних сила, пре свега Кине, оне су такође оспоравале идејне и нормативне основе либералног међународног поретка предвођеног Сједињеним Државама. Свет сада пролази кроз процес трансформације; „’Пакс-Американа’ постепено уступа место постамеричком светском поретку у коме група незападних земаља постаје утицајнија него икада у обликовању тока међународног развоја”.⁵⁰⁹ Чини се да се ова трансформација убрзала након финансијске кризе 2008. године, која је првенствено погодила Сједињене Државе и многе чланице ЕУ. Од раних 1990-их па до 2008. године, Сједињене Државе су у партнерству са својим европским савезницима у оквиру НАТО-а и Европске уније диктирали међународну политику. Овај период је био врхунац “либералног међународног поретка”. Не само да се постепено проширио на бивше комунистичке земље у централној и источној Европи, већ су му и огромне материјалне моћи Сједињених Држава омогућиле да следи стратегије доминације широм света. “Окупација Ирака 2003. године и војно учешће Сједињених Држава у Авганистану након напада 11. септембра (9/11) оваплотили су претерано самопоуздање америчких доносиоца одлука

⁵⁰⁸ Tarık Oğuzlu, “Turkish Foreign Policy in a Changing World Order,” op. cit., p.3.

⁵⁰⁹ John G. Ikenberry, “The Plot against American Foreign Policy: Can the Liberal Order Survive?,” *Foreign Affairs*, Vol.96, No.3, 2017, pp. 2–9, доступно на: <https://www.foreignaffairs.com/articles/united-states/2017-04-17/plot-against-american-foreign-policy>, приступљено: 09/11/2020.

у промовисању либералног демократског поретка”.⁵¹⁰ Многи кругови на Западу су се утешили Фукујамином тезом да је историја дошла до краја распадом Совјетског Савеза и све већом привлачношћу либерално-капиталистичке демократије као једине и најважније опције.

Иако су напади 11. септембра на њену сопствену територију урушили имиџ Сједињених Држава као свемоћног глобалног хегемона, а критике америчког приступа глобалном рату против тероризма су се интензивирале након америчке окупације Ирака, тек након финансијске кризе касних 2000-их осећај опадања почео је да се шири на западне елите у Сједињеним Државама и чланице ЕУ. Не само да је осећај оптимизма еродирао, већ је и баук незападних сила које оспоравају примат западних сила почео да прогања многе западњаке. Како су руско оживљавање и кинески препород пустили корене, све су гласније почели да се чују позиви да се растуће незападне силе уклопе у институционалну структуру либералног међународног поретка.

Као резултат ових промена у међународном поретку, не само да постоји више актера у међународним односима, већ су и питања постала толико сложена да њихово разматрање све више захтева глобалну перспективу. Овај светски поредак наводи државе са различитим могућностима моћи да усвоје вишедимензионалне и вишесмерне стратегије спољне политике. Усклађивање одређене групе земаља са другима на дугорочни структурални начин више није опција. Иако расправе о паду Запада и даље трају, ова промена светског поретка је изазвала и друге незападне силе да делују асертивније.

Ове промене у светском поретку утицале су на регион Балкана, а вакуум моћи почео је 2008. године када је почела глобална финансијска криза која се прелила на ЕУ изазвавши кризу еврозоне. Први и најважнији системски процес који стоји иза развијања српско-турских односа и активне спољне политике Турске на Балкану је регионални вакуум моћи који је настао на Балкану 2008. године. Наиме, након глобалне финансијске кризе 2008. године која се прелила на ЕУ у облику кризе еврозоне, способност ЕУ да настави проширење на Балкан је поремећена. Чињеница да једина светска суперсила, САД, није сматрала Балкан приоритетом, такође је помогла да се створи регионални вакуум моћи. Овај вакуум моћи наставио је да се продубљује са другим појавама које су скренуле пажњу ЕУ, попут мигрантске кризе и Брегзита. За

⁵¹⁰ Constance Duncombe, Tim Dunne, “After Liberal World Order,” *International Affairs*, Vol.94, No.1, 2018, pp. 25–42.

реалисте који примењују „слике” Кенета Волца – или нивое анализе како је овај концепт преименовао Џ. Давид Сингер⁵¹¹ – међународни систем делује као пермисивни узрок спољнополитичког понашања, док се фактори на нивоу јединице третирају као ефикасан узрок. У том смислу, незападне силе као што су Русија, Кина, УАЕ и Турска су искористиле прилику тако што су примениле асертивнију политику. За локалне нације попут Србије које су се заглавиле на западној периферији, ове силе су им пружиле прилику да се ангажују у заштити (hedging) кроз диверсификацију партнерстава и коришћењем Запада у балансирању и окретању западних и незападних актера једних против других.⁵¹² Коначна судбина вакуума моћи, који је деловао као пермисивно окружење и за турску политику у региону и за српско балансирање, биће одређена применом америчке моћи.

Након финансијске кризе, ЕУ је полако губила интересовање за регион Балкана. Криза у еврозони парализовала је способност ЕУ да се прошири на Балкан и уклонила регион са листе стратешких приоритета. Ова криза је Балкан учинила „периферијом периферије” унутар кризом оптерећене Европе и довела до тога да ЕУ усвоји „сачекај и види приступ” према проширењу.⁵¹³ Вреди истаћи да вакуум моћи није постао свеобухватан са глобалном финансијском кризом, већ је финансијска криза означила почетак овог процеса. Подједнако је важно рећи да вакуум моћи не подразумева потпуно европско одсуство из региона. На крају крајева, Црна Гора и Србија почеле су приступне преговоре 2012. односно 2014. године,⁵¹⁴ а Хрватска је приступила ЕУ 2013. године. Међутим, након хрватског чланства, осећај замора од проширења постао је јачи, доводећи у питање могућност да се и други у скорије време придруже

⁵¹¹ David J. Singer, “The Level-of-Analysis Problem in International Relations”, *World Politics*, Vol. 14, No.1, October 1961, pp.77-92.

⁵¹² Vuk Vuksanovic, “Systemic Pressures, Party Politics and Foreign Policy: Serbia Between Russia and the West, 2008-2020”, *The London School of Economics and Political Science*, Докторска дисертација, 2021.

⁵¹³ Dimitar Bechev, “The periphery of the periphery: The Western Balkans and the Euro crisis”, *European Council on Foreign Relations*, 2012, pp.1-2.

⁵¹⁴ “Enlargement: new enlargement methodology will be applied to Montenegro and Serbia”, Council of the EU, 11 May 2021, доступно на: <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2021/05/11/enlargement-newenlargement-methodology-will-be-applied-to-montenegro-and-serbia/> приступљено: 13/11/2020.

Хрватској.⁵¹⁵ У тим околностима, проширење ЕУ више личи на бирократски процес него на истинску промену политике.⁵¹⁶

Као резултат тога, ЕУ није ван региона, али је њена главна полуга, изгледи за проширење, ослабљена. Ово најбоље сумира научник Иван Крастев који је изјавио: “ЕУ има моћ привлачења, али су њене трансформативне моћи ограниченије”.⁵¹⁷ ЕУ није напустила регион, а изгледи за чланство су атрактивна перспектива дугорочно. Међутим, пошто је ова перспектива далека, утицај ЕУ је смањен, а самим тим и подстицај за земљу попут Србије да своју спољну политику заснива искључиво на тежњама за приступање ЕУ. Ово ствара простор за незападне силе и ствара подстицај за Србију да се бави краткорочном и средњорочном заштитом (hedging) својих интереса ангажовањем незападних сила.

Што се тиче Турске, као резултат захлађења односа са ЕУ и растућих разлика са САД, Турска је започела континуирану потрагу за стратешком аутономијом. Почетак приступних преговора са Европском унијом 2005. године није поставио Турску на неповратан европски пут. Чини се да је растуће европско противљење будућем чланству Турске у ЕУ (на основу идејних и нормативних фактора) узвраћено опадајућом одлучношћу Турске да испуни критеријуме за чланство. Економска криза у Европи учинила је чланство у ЕУ још мање привлачним.⁵¹⁸ Погоршање односа са САД, углавном у контексту различитих стратешких приоритета на Блиском истоку, додатно је нарушило западну димензију турске спољне политике.⁵¹⁹

Како турске власти све више признају да Турска нема много шанси у погледу евентуалног чланства у ЕУ, и како се њен раздор са НАТО-ом око набавке одбрамбеног ракетног система С-400 наставља, оне су више мотивисане да теже интензивнијим средствима државног управљања која настоје да изазову политике ЕУ и НАТО у

⁵¹⁵ Gjergji Vurmo, “The EU and the Western Balkans – Serving the purpose of enlargement”, *BiEPAG Blog*, 20 September 2021, доступно на: <https://biepag.eu/uncategorized/the-eu-and-the-western-balkans-serving-the-purpose-of-enlargement/>, приступљено: 13/11/2020.

⁵¹⁶ Francisco de Borja Lasheras and Vessela Tcherneva, “Is the EU losing the Western Balkans? What local experts think”, *European Council on Foreign Relations*, 05.08.2015, доступно на: https://www.ecfr.eu/article/is_the_eu_losing_the_western_balkans_what_local_experts_think3093,

⁵¹⁷ Franz-Stefan Gady, ‘Serbia’s Foreign Policy: Stuck Between a Rock and a Hard Place?’, *The National Interest*, 14 October 2014, доступно на: <https://nationalinterest.org/feature/serbia%E2%80%99s-foreign-policy-stuckbetween-rock-hard-place-11454>, приступљено: 13/11/2020.

⁵¹⁸ Tarik Oguzlu, “Turkey and the European Union: Europeanization without membership,” *Turkish Studies*, Vol.13, N.2, 2012, pp. 229–243.

⁵¹⁹ Tarik Oguzlu and Mustafa Kibaroglu, “Turkey and the US in the 21st Century: Friends or Foes?,” *op. cit.*, p.356.

региону. Како Демирташ⁵²⁰ указује, „регионални активизам Турске на Балкану треба схватити у оквиру вакуума моћи који постоји на Балкану, углавном зато што САД и ЕУ нису посвећивале велику пажњу решавању регионалних проблема јер су у последње време имале различите приоритете”. Индикативно за све снажније покушаје Турске по принципу независност изнутра, Турска ставља велики нагласак на регионално власништво и настоји да стекне водећу улогу у регионалним дипломатским иницијативама које су изван иницијатива ЕУ и НАТО-а.⁵²¹ Како се ове иницијативе предузимају усред растућег вакуума моћи у региону због замора ЕУ од проширења и изазова у кључним концептима ЕУ од стране националистичког популизма у Европи, оне све више ризикују да земљу доведу у политичку конкуренцију са ЕУ.⁵²²

Успоравање процеса приступања могло је да удаљи Турску од Европе, а тиме и од Балканских земаља, од којих су многе већ чланице ЕУ, а друге чекају на чланство. Међутим, десило се супротно. „За Турску би било погубно да се удаљи од Балкана, јер је Балкан тај који јој даје жељени европски идентитет, иначе би се од важне евроазијске силе свела на периферну азијску државу”.⁵²³ Осим тога, Турска је већ балканска земља, а не само важан актер на Балкану.⁵²⁴

Са стране западно-балканских држава, успоравање евро-интеграција и економски опортунизам, свакако су играли кључну улогу. У периоду формирања тзв. трилатерале Сарајево-Београд-Анкара, снажан подстицај сарадњи дала је регионална медијска “фама” о турском “економском чуду” и муњевитом расту турске економије. Турска обећања регионалног просперитета виђена су, не као алтернатива, већ као допуна све слабијој финансијској подршци ЕУ.⁵²⁵

Ајзенхамер и други српски политиколози сматрају да Турска дефинитивно није алтернатива ЕУ. На пример, Јанковић каже: „Турска засигурно не представља алтернативу Србији за односе са Западом. Алтернативу представља сарадња са Русијом и Кином. Турска је важан партнер Републике Србије, на првом месту привредни, а онда

⁵²⁰ Birgül Demirtaş, “Turkish foreign policy towards the Balkans: A Europeanised foreign policy in a de-europeanised national context?” *op. cit.*, p. 133.

⁵²¹ Интервју аутора са Оја Дурсун Окзанца (Oya Dursun-Özkanca), гостујућим професором на Ведерхед центур за међународне односе, Универзитет Харвард и професором Факултета за међународне студије (почасни декан), Елизабеттаун Колец, децембар, 2021.

⁵²² Исто.

⁵²³ Ајзенхамер и Трапара, Ајзенхамер, Владимир и Трапара Владимир, “Турска политика према Србији и Западном Балкану у контексту актуелних међународних и регионалних трендова”, *op. cit.*, p.4.

⁵²⁴ Интервју аутора са Дилек Кутук, новинаром TRT World, децембар 2021.

⁵²⁵ Интервју аутора са Владимиром Ајзенхамером доцент на предмету Међународни односи на Факултету безбедности, децембар 2021.

и политички у смислу развоја мирних односа на полуострву”.⁵²⁶ Трапара истиче да “Интеграција са Турском за Србију свако није алтернатива чланству у ЕУ, али јачање односа са њом јесте део мултивекторске политике Србије.”⁵²⁷ С друге стране, Вуксановић каже да је Турска дефинитивно постала мање важнији вектор за Србију него што је била у прошлости. Он је, међутим, навео да Турска нема исту тежину као велике глобалне силе попут “ЕУ, САД, Русије и Кине” које српски политичари и народ одређују као четири стуба српске спољне политике, те да односи Турске и САД и Турске и Русије индиректно утичу на билатералне односе Турске и Србије.⁵²⁸

Међутим, када погледамо процес приступања региона Западног Балкана Европској унији, видимо да “ове земље још увек нису чланице ЕУ и да неће постати чланице у блиској будућности”.⁵²⁹ За Турску и Србију процес је још тежи, а посебно у поређењу са земљама које су до сада успешно приступиле Унији. У том погледу може се рећи да Турска и Србија деле судбинско јединство. Ово јединство судбине зближава две земље. Такође, “с обзиром на централни положај Србије као најважније земље на Западном Балкану, природно је да Турска појача своје односе са Србијом како би стекла регионални утицај”.⁵³⁰

С друге стране, главни разлог зашто Западни Балкан жели да се придружи ЕУ јесте стварање нове ситуације у овом региону у којој се поново јављају оружани сукоби из прошлости. Али ЕУ није успешна у постизању овог циља јер њено досадашње деловање није допринело отклањању правих узрока сукоба. “Напротив, у савезништву са Сједињеним Државама она инсистира на неправедним политичким решењима претходних сукоба (наметнутих углавном на штету средишње државе, Србије и српског народа у целини) и одређеним такође неправедним изменама чак и таквог *statusa quo* (опет углавном на штету Срба). На тај начин она сеје клице нових сукоба, уместо да отклони узроке старих. Управо се ту отвара простор за Турску, која претходних година и јесте ојачала свој регионални утицај на Западном Балкану, тако што је пустила у посредовање између одређених локалних актера тамо где је Европска унија доживела

⁵²⁶Интервју аутора са Слободаном Јанковићем, вишим научним сарадником и начелником Центра за земље окружења и медитеранске земље на Институту за међународну политику и привреду, фебруар 2022.

⁵²⁷Интервју аутора са Владимиром Трапаром, вишим научним саветником на Институту за међународну политику и привреду, Београд, октобар 2021.

⁵²⁸Интервју аутора са Вуком Вуксановићем, вишим истраживачем у Београдском центру за безбедносну политику (BSCP) и сарадником LSE IDEAS.

⁵²⁹Интервју аутора са Владимиром Трапаром, вишим научним саветником на Институту за међународну политику и привреду, Београд, октобар 2021.

⁵³⁰ Исто.

неуспех”.⁵³¹ Ово је прилика да Турска боље разуме Балкан од великих европских земаља и да преузме активнију улогу у решавању његових проблема. Истовремено, то је била добра алтернатива за земље Западног Балкана и пре свега за Србију да развијају добре односе са Турском уместо да се држе ЕУ која их не жели такве какве јесу.

5.1.2. Захлађење односа Турске и Запада и аутономна спољна политика Турске

Стратешко геополитичко позиционирање Турске као моста између Европе, Блиског истока, Балкана, Медитерана, Црног мора и Јужног Кавказа, и њена верска, културна и историјска повезаност са земљама у њеном непосредном суседству, чине је незаменљивим актером у европској и трансатлантској безбедности. Почетком 1950-их, Турска је толико желела да се придружи Северноатлантском савезу (НАТО) да се борила у Корејском рату и претрпела велике жртве. Након тога, Турска је традиционално добро уграђена у западне безбедносне инфраструктуре. Она је кључна и стратешка чланица НАТО-а од 1952. године и чланица Организације за европску безбедност и сарадњу (ОЕБС) од 1973. године. И поред неколико периода нелагодности, Турска је више од пола века сматрана прилично поузданим западним савезником. Чак и непосредно након хладног рата, Турска је наставила са својим савезничким обавезама. Турска је била међу првим земљама које су осудиле терористичке нападе на Сједињене Државе 11. септембра и распоредиле трупе у Авганистан.

Међутим, као што смо поменули у претходним поглављима, када погледамо турску спољну политику после 2010. године, видимо значајну промену. Овај датум се поклапа и са датумом када су билатерални односи Турске и Србије почели да се развијају. Да бисмо боље анализирали овај развој морамо разумети како глобална и регионална дешавања утичу на турску спољну политику у овом периоду.

У другој деценији владавине АКП-а, концепција Турске о сопственој националној улози се значајно променила. У Турској, “логика међузависности” и улога “посредник-интегратор” постепено су замењени асертивном потрагом за “аутономијом” праћеном војним интервенционизмом и дипломатијом принуде. Турска је напустила своју улогу неутралног арбитра на Блиском истоку након арапских превирања тако што се војно укључила у сиријски грађански рат. Њени односи са

⁵³¹ Владимир Ајзенхамер, Владимир Трапара, “Турска политика према Србији и Западном Балкану у контексту актуелних међународних и регионалних трендова”, *op. cit.*, p.5.

Израелом ушли су у дуготрајни политички застој, а билатерални односи са Египтом су у ћорсокаку. Иронично, Турска није имала амбасадоре у Египту, Израелу или Сирији — три кључне регионалне државе са којима је гајила јаке везе раних 2000-их у склопу покушаја да се позиционира као „бенигна регионална сила”.

У исто време, Анкара се сукобила са својим западним савезницима у неколико области, међу којима је истраживање енергетике у источном Медитерану, што је подразумевало будући сукоб са ЕУ и Грчком.

У међувремену, институционални односи са Сједињеним Државама и другим НАТО савезницима погоршали су се због регионалних безбедносних питања у мери која није раније виђена у историји трансатлантске алијансе. Овај рад истражује ове драматичне промене. У овој тези тврдим да је промена парадигме у турској спољној политици повезана са трансформацијама које се дешавају на глобалном и регионалном нивоу. Један од најважнијих резултата ове промене парадигме је повећање видљивости Турске на Балкану и развој билатералних односа са Србијом (због развоја њених односа са Русијом, о чему ћемо детаљније говорити у наставку).

“На глобалном нивоу, материјалне транзиције моћи које укључују повлачење Запада и појаву нових центара моћи имале су дубок утицај на перцепцију влада на глобалном југу о могућностима које су инхерентне предностима проактивног приступа”.⁵³²

Финансијска криза из 2008. године била је преломна тачка; у годинама које су уследиле, пошто је постало јасно да се моћ удаљава од Запада, овај тренд је додатно убрзан са два развоја догађаја који су померили тектонске плоче међународне политике. Прво, избор Доналда Трампа за америчког председника крајем 2016. године је отворио пут до моћи без преседана у пост-западном свету, пошто су се Сједињене Државе повукле из своје посвећености либералном међународном поретку.⁵³³ Друго, америчком “изласку из хегемоније” супротставио се самопоуздани успон Кине под Си Ђинпингом.⁵³⁴ Кина је постала ауторитарнија код куће и више асертивнија у иностранству, заузимајући централно место у глобалним пословима као контра-

⁵³² Ziya Öniş and Mustafa Kutlay, “Turkish foreign policy in a post-western order: strategic autonomy or new forms of dependence?”, *International Affairs*, Vol. 97, No.4, 2021, p.1086. Такође, око промене у либералном међународном поретку види: G. John Ikenberry, ‘The end of liberal international order?’, *International Affairs*, Vol.94, N.1, 2018, pp.7-23.; Joseph S. Nye, “The rise and fall of American hegemony from Wilson to Trump”, *International Affairs*, Vol. 95, N.1, 2019, pp.63-80.

⁵³³ Joseph S. Nye, “The rise and fall of American hegemony from Wilson to Trump”, *op.cit.*, p.77.

⁵³⁴ Ziya Öniş and Mustafa Kutlay, “Turkish foreign policy in a post-western order: strategic autonomy or new forms of dependence?”, *op. cit.*, p.1086.

хегемонистички актер који тражи свој статус.⁵³⁵ У својој новој глобалној улози, Кина обликује подстицајне структуре за друге државе нудећи материјалне бенефиције и алтернативна партнерства. Савези изграђени са истомишљеничким лидерима незападних сила, као што је руски лидер Владимир Путин, ојачали су репозиционирање Кине као доказане глобалне силе, а не само као економије у успону. Промене у турској спољној политици могу се разумети само ако се разумеју ове промене у међународном поретку.

Регионални ниво је подједнако релевантан. Геополитичка нестабилност је посебно била изражена на Блиском истоку и у северној Африци током протекле деценије. Арапски немири почели су обећавајуће 2011. године али су се драматично преокренули са сиријским грађанским ратом. Хуманитарна криза у тој земљи однела је око 500.000 живота и приморала половину становништва да напусти своје домове.⁵³⁶ Проблеми који се појављују у вези са пропадањем државе створили су вакуум моћи, што је довело до безбедносних изазова, не само за суседне државе, већ и за Европу у ширем смислу кроз масовни егзодус људи праћен растућом претњом тероризма и оружаног сукоба не само у Сирији већ и у Ираку, Либији и Јемену. Паралелно са хегемонистичким транзицијама, Блиски исток је постао центар ривалства великих сила због празнине настале слабљењем посвећености САД и ЕУ, а бригу око доласка избеглица заменила је брига око руског војног присуства, док је Кина деловала иза кулиса.⁵³⁷

Истовремено, европска периферија, посебно централна и источна Европа, постала је подручје нестабилности и напетости, пошто је Русија поткопала западни монопол на употребу силе у региону, док су трансформативни капацитети и привлачност ЕУ опали.⁵³⁸ Русија и Кина су биле све одлучније у оспоравању доминације ЕУ, а Сједињене Државе су се повукле у други план. Ове ривалске хијерархије у преклапајућим регионима у непосредном суседству Турске су кључне за разумевање новог спољнополитичког разумевања Анкаре.

⁵³⁵ Deborah Welch Larson, Alexei Shevchenko, "Status seekers: Chinese and Russian responses to US primacy", *International Security*, Vol.34, No.4, pp.63-95.

⁵³⁶ "Assad's hollow victory: Syria will poison the region for years to come", *The Economist*, 05.09.2019.

⁵³⁷ О улози Русије на Блиском Истоку види: Dmitri Trenin, *What is Russia up to in the Middle East?*, Polity Press, 2018.

⁵³⁸ Ziya Öniş, Mustafa Kutlay, "Global shifts and the limits of the EU's transformative power in the European periphery: comparative perspectives from Hungary and Turkey", *Government and Opposition*, Vol. 54, N.2, 2019, 226-253.

Када погледамо Балкан видимо да су најјугославијске силе САД, ЕУ (западне силе) и Русија, Кина (незападне силе). Када је Србија у питању важно је нагласити да су три од ових сила најактивније у региону: две западне силе, а то су САД и ЕУ, и Русија. Кина има неупитан статус велике силе, а њен ангажман на Балкану је повећан под окриљем иницијативе “Појас и пут“. Међутим, Кина је нови актер на Балкану. “Што је још важније, системске снаге које покрећу кинески ангажман у Србији разликују се од оних које се примењују на српску интеракцију са Русијом и Западом, на спор око Косова, вакуум моћи и ривалство Запада и Русије”.⁵³⁹ Због тога је важно разумети еволуцију односа Турске са Русијом.

“Партнерство између Турске и Русије недавно је имало квалитативно другачији заокрет и сада представља главни грађевински блок политике турске владе која тражи аутономију”.⁵⁴⁰ Ова веза има дуге историјске корене. Током неколико векова, сусрети су били претежно конфликтни. Током хладног рата Совјетски Савез се појавио као велика безбедносна претња пошто је Турска била чланица НАТО-а, а сарадња између две земље, углавном у енергетици и грађевинарству, била је ограничена. Ипак, до средине 1980-их, “Турска је била у стању да развије боље односе и са Совјетским Савезом и са западним силама истовремено, по први пут од 1930-их”, а вредност билатералне трговине је порасла са 476 милиона долара на 1,8 милијарди долара између 1987. и 1990. године.⁵⁴¹ Деведесете су означиле још једну тачку напретка због комплементарности двеју економија: Русија је била богата енергетским ресурсима, док је Турска имала компаративну предност у роби широке потрошње и грађевинским пројектима. Партнерство је институционализовано пројектом Црноморске економске сарадње (БСЕЦ) 1992. године, турском иницијативом која укључује једанаест земаља у региону.

Партнерство је наставило да се побољшава као део “логике међузависности” турске спољне политике током ере АКП-а. Степен економске међузависности се значајно повећао у инвестицијама, енергетици, трговини, туризму и међуљудској интеракцији.⁵⁴²

⁵³⁹ Vuk Vuksanovic, “Systemic Pressures, Party Politics and Foreign Policy: Serbia Between Russia and the West, 2008-2020” op, cit., p.43.

⁵⁴⁰ Ziya Öniş, Mustafa Kutlay, “Turkish foreign policy in a post-western order: strategic autonomy or new forms of dependence?”, op, cit., p.1094.

⁵⁴¹ William Hale, *Turkish foreign policy since 1774*, Routledge, 2013, p.121.

⁵⁴² Види: Ziya Öniş, Şuhnaz Yılmaz, “Turkey and Russia in a shifting global order: cooperation, conflict and asymmetric interdependence in a turbulent region”, *Third World Quarterly*, Vol.37, No.1, 2016, pp.71-95.

Односи Турске у Русије добили су квалитативно другачији обрт након 2011. године. Односи више нису били ограничени на логику економске међузависности, већ су укључивали питања политичког идентитета и колективне безбедности. На пример, прелазак на председнички систем 2018. године приближио је Турску и Русију у политичком погледу. Иако је Турска била незадовољна одређеним руским потезима, укључујући интервенцију Москве у Грузији (2008) и анексију Крима (2014), њихова судбина је имала ограничен утицај на билатералну сарадњу. Међутим, Русија је престала да буде ривал и постала је безбедносни партнер, посебно након што се укључила у сиријски грађански рат.⁵⁴³ Неуспели турски пуч у јулу 2016. године много је приближио две земље, посебно имајући у виду растуће разочарање турског руководства због неуспеха Запада да призна забринутост Турске за безбедност. Турска је 2017. године потрошила 2,5 милијарди долара на руске ракете земља-ваздух С-400, упркос озбиљним примедбама чланица НАТО-а, а две земље су све више сарађивале у сиријском сукобу.⁵⁴⁴ Такође, продубљивање економске и енергетске међузависности укључивало је неке велике пројекте, између осталог, изградњу прве турске нуклеарне електране у Акују и пројекат гасовода Турски ток.⁵⁴⁵

Већина анкетара прихвата да је одраз приближавања Турске и Русије на турско-српске односе био веома позитиван у овом процесу. На пример, „Ердоганова посета Србији 2017. године уследила је након побољшања односа између Анкаре и Москве. За српску елиту то је био знак да ако Путин може да функционише са Ердоганом, онда могу и они. То је омогућило да се сарадња са Турском лакше прода домаћој публици. Ако се односи између Турске и Русије погоршају, то би потенцијално представљало фактор компликација. “Исувише велики сукоб интереса између Турске и Русије, чвршће би везао Турску уз Запад, те би њена улога наликовала оној коју је играла за време хладног рата”. Такође, према Ајзенхамеру “Тренутно, Турска је од стране већине Срба перципирана као ‘непослушна’ чланица НАТО-а (блиска Русији),

⁵⁴³Seckin Kostem, “Russian–Turkish cooperation in Syria: geopolitical alignment with limits”, *Cambridge Review of International Affairs*, 2020, <http://yoksis.bilkent.edu.tr/pdf/files/14435.pdf>.

⁵⁴⁴ Tuvan Gumrukcu, Ece Toksabay, “Turkey, Russia sign deal on supply of S-400 missiles”, *Reuters*, 29.11.2018, доступно на: <https://www.reuters.com/article/us-russia-turkey-missiles-idUSKBN1EN0T5>, приступљено: 09/11/2020.

⁵⁴⁵ Emre Erşen and Mitat Çelikpala, ‘Turkey and the changing energy geopolitics of Eurasia’, *Energy Policy*, vol.128, 2019, pp. 584–592.

што је, услед преовлађујућег анти-НАТО сентимента, пропраћено чак и са одређено дозом симпатија”.⁵⁴⁶

Да сумирамо, успоравање процеса чланства Турске у ЕУ, погоршање односа са Западом (посебно са САД) због сукоба на Блиском истоку, омогућили су јој да преузме активнију улогу у Србији у периоду после 2010. године (развој билатералних односа који је разматран у четвртном поглављу је доказао овај аргумент). Побољшање односа са Русијом у истом периоду позитивно је утицало и на развој односа са Србијом.

5.1.3. Српска политика балансирања између Запада и Русије

Након што је 2000. Године збачен режим српског моћника Слободана Милошевића, нашироко се предвиђало да ће се Србија заједно са осталим земљама источне Европе придружити институцијама трансатлантске заједнице, као што су ЕУ и НАТО. Горан Свилановић, први министар спољних послова Савезне Републике Југославије (СРЈ) након одласка са власти Слободана Милошевића, у свом говору у Савезној скупштини 2001. године, отворено је изјавио: “Основна спољнополитичка оријентација СРЈ усмерена је ка европским и евроатлантским интеграционим процесима”.⁵⁴⁷

За разлику од првобитне амбиције да се у потпуности води прозападна спољна политика, почев од 2008. године, српска спољна политика је почела да се креће кроз различите фазе, сажете у различитим политичким терминима-слоганима које користе њене политичке елите. Евроатлантске интеграције су замењене европским интеграцијама како би се избегло спомињање НАТО-а. “Српска елита је почела да користи и нове фразе попут: ‘и Европа и Косова и Метохије’ (против независности Косова и Метохије уз вођење политике европских интеграција), Србија која је исток западу, и запад истоку и четири стуба српске спољне политике (Русија, ЕУ, САД и Кина). Ова политика траје до данас”.⁵⁴⁸

У свом уводном обраћању у Скупштини Србије 2020. године, премијерка Србије Ана Брнабић истакла је спољнополитичке циљеве Србије: “Главни спољнополитички циљ Србије је приступање ЕУ као најбољем оквиру за свеукупне реформе,

⁵⁴⁶ Интервју аутора са Владимиром Ајзенхамером доцент на предмету Међународни односи на Факултету безбедности.

⁵⁴⁷ Наташа Драгојловић, Станислав Сретеновић, Драган Ђукановић, Драган Живојиновић (ур.), Спољна политика Србије: стратегија и документи, Београд, 2010, стр.287.

⁵⁴⁸ Vuk Vuksanovic, “Systemic Pressures, Party Politics and Foreign Policy: Serbia Between Russia and the West, 2008-2020” op, cit., p.2

модернизацију и развој Србије... На међународном плану, Србија ће наставити да води политику поштовања, пријатељства и партнерства са НР Кином, да одржава традиционално пријатељске односе и стратешку сарадњу са Руском Федерацијом, као и да вредно ради на унапређењу и изградњи бољих односа са Сједињеним Државама“.⁵⁴⁹ Српски стратешки документи засновани су на истом сету прокламованих циљева, показујући колико је дубоко укорјењена ова политика балансирања између Русије и Запада. У Стратегији националне безбедности Србије из 2019. године наглашена је жеља Србије да се придружи ЕУ, уз истовремено наглашавање чврстих веза са САД и Русијом које су од суштинског значаја за национални интерес Србије.⁵⁵⁰ Претходна Стратегија националне безбедности из 2009. године заснована је на истим постулатима, показујући да политика истовременог остваривања блиских веза са Западом и Русијом опстаје без обзира на проток времена или промену власти у Београду.⁵⁵¹ Дакле, Србија је земља која је кандидат за чланство у ЕУ, за коју се очекује да се придружи ЕУ, а која жели да настави партнерство са Русијом без обзира да ли су ЕУ и Русија на истој страни.

Ова дилема се не своди само на изјаве и формулације владиних званичника у политичким документима. У пракси, српска политика делује још контрадикторније. Србија је крајем 2014. године, на основу чланства у Партнерству за мир (ПЗМ), усвојила Индивидуални акциони план за партнерство (ИПАП), што преставља највиши ниво партнерства који земља која не жели да постане чланица може да има са НАТО-ом.⁵⁵² Србију је 2015. године посетио генерални секретар НАТО-а Јенс Столтенберг.⁵⁵³ Међутим, исте године, Србија је учествовала у трилатералној војној вежби “Словенско братство” заједно са руском и белоруском војском, усред тензија Запада и Русије око сукоба у Украјини.⁵⁵⁴ Усклађивање између европских аспирација и партнерства са

⁵⁴⁹ “Keynote address of Prime Minister Designate Ana Brnabic”, The Government of Republic of Serbia, 28 Октобар 2020, доступно на: <https://www.srbija.gov.rs/tekst/en/130345/keynote-address-phi>, приступљено: 09/11/2020.

⁵⁵⁰ ‘National Security Strategy of the Republic of Serbia’, Ministry of Defence Republic of Serbia, 27 децембар 2019, р.7, доступно на: <http://www.mod.gov.rs/eng/4350/strategije-4350>, приступљено: 19/12/2020.

⁵⁵¹ “National Security Strategy of the Republic of Serbia”, The Military Intelligence Agency, October 2009, р.21, <http://www.voa.mod.gov.rs/documents/national-security-strategy-of-the-republic-of-serbia.pdf>, приступљено: 21/12/2022.

⁵⁵² ‘Serbia adopts new IPAP with NATO’, European Western Balkans, 8 November 2019, доступно на: <https://europeanwesternbalkans.com/2019/11/08/serbia-adopts-new-ipap-with-nato/>, accessed 25-06-2020

⁵⁵³ Sasa Dragojlo, “NATO Visit Highlights Serbia’s Strategic Balancing Act”, Balkan Insight, 18 November 2015, доступно на: <https://balkaninsight.com/2015/11/18/nato-visit-highlights-serbia-s-strategic-balancing-act-11-17-2015/>, приступљено: 21/12/2022.

⁵⁵⁴ “Slavic Brotherhood 2019 military exercise begins in Serbia”, TASS, 15 June 2019, доступно на: <https://tass.com/defense/1063934>, приступљено: 21/12/2022.

Русијом подједнако оптерећује понашање Србије. Снажан пример за то је упорно одбијање Србије да се придружи санкцијама ЕУ против Русије због њене умешаности у украјински сукоб. Како је тадашњи министар спољних послова Србије Ивица Дачић изјавио за руску штампу 2018. године: “Да, ми смо данас на европском путу, али европски пут неће бити препрека за добре односе са Русијом, тако да Србија неће уводити санкције Русији”.⁵⁵⁵ Тако је Србија 10. децембра 2020. године, за разлику од чланица ЕУ, гласала против резолуције Генералне скупштине УН којом се Русија позива да прекине заузимање Крима.⁵⁵⁶

Србија није нужно јединствен случај имајући у виду да ово свакако није први пут да мања држава покушава да балансира између две или више великих сила. Међутим, Србија је и даље загонетан случај. Историјски гледано, западне силе су је често доживљавале као руског савезника или заступника, што је доводило до спорова, па чак и сукоба. Стога је ризична и потенцијално опасна политика да Србија буде блиска Русији у мери у којој би то подстакло перцепцију на Западу да су Срби “мали Руси”, руски савезници и заступници на Балкану.⁵⁵⁷ Српска спољна политика се такође издваја од других земаља у региону. Већина других балканских нација углавном заузима прозападни курс. Ова тврдња се може тестирати на основу степена усклађености Србије са спољном политиком ЕУ, укључујући придруживање декларацијама и мерама ЕУ.

Постоје три главне системске динамике којима се Србија води у покушају да одржи баланс: регионални вакуум моћи на Балкану, спор око Косова и тензије између Русије и Запада, које су постале посебно акутне након украјинске кризе 2014. године. Српски одговор на ове догађаје се манифестује као балансирање. Може се рећи да је балансирање начин да се Србија заштити кроз диверсификацију партнерства и компензацију недостатка потпуно функционалног односа са силама ЕУ и САД. Крајњи циљ Србије је да обезбеди аутономију и повећа своју преговарачку моћ са Западом, те да у складу са тим осигура повољније решење косовског спора као

⁵⁵⁵ “Serbia has no plans to introduce anti-Russian sanctions, says foreign minister”, TASS, 26.09.2018, доступно на: <https://tass.com/world/1032717>, приступљено: 21/12/2022.

⁵⁵⁶ “RFE: Serbia votes against UN resolution on Crimea”, N1, 8.12.2020, доступно на: <https://rs.n1info.com/english/news/a681312-rfe-serbia-votes-against-un-resolution-on-crimea/>, приступљено: 21/12/2023.

⁵⁵⁷ Vuk Vuksanovic, “Serbs Are Not “Little Russians”, The American Interest, 26.07.2018, доступно на: <https://www.the-american-interest.com/2018/07/26/serbs-are-not-little-russians/>, приступљено: 21/12/2022.

доминантног спољнополитичког изазова Србије и место Србије у „евроатлантској“ архитектури.

Први системски процес који стоји иза српског балансирања је регионални вакуум моћи који је настао на Балкану 2008. године. Наиме, након глобалне финансијске кризе 2008. године која се прелила на ЕУ у виду кризе еврозоне, способност ЕУ да настави проширење на Балкан је поремећена. Чињеница да САД, као једина светска суперсила, није сматрала Балкан приоритетом је такође помогла да се створи регионални вакуум моћи. Овај вакуум моћи наставио је да се продубљује са другим појавама које су усмериле пажњу ЕУ на друге догађаје попут мигрантске кризе и Брегзита. У таквим околностима, Русија је искористила прилику тако што је наступила кроз агресивнију политику. Локалним нацијама попут Србије, које су се остале на периферији Запада, спољне силе као што је Русија пружиле супротику да се ангажују у покушају сопствене заштите кроз диверсификацију партнерстава и користећи као сопствену предност балансирање и окретање Запада и Русије једних против других. Коначна судбина вакуума моћи, који је деловао као пермисивно окружење и за руску политику у региону и за српско балансирање, биће одређена показивањем америчке моћи.

Други системски процес је независност Косова и међународни спор који је уследио. Овај спор се посматра у системском контексту јер је независност Косова настала захваљујући подршци Запада. Као последица, српском спољном политиком почео је да доминира спор око Косова. “Србија је због тога морала да се ослони на руску подршку, што је довело Београд у стање системске зависности од Москве. Доминантност косовског спора има системски ефекат јер га Србија не може решити сама и без спољних, великих сила”.⁵⁵⁸

Трећи системски процес је ривалство између Русије и Запада које је постало посебно акутно након украјинске кризе 2014. године. Тако се Србија након украјинске кризе нашла у позицији у којој је морала да почне отвореније да балансира.⁵⁵⁹ У тим околностима, Србија покушава да одржи равнотежу како би минимизирала опасности и профитирала окрећући Русију и Запад једне против других, истовремено изграђујући бољу преговарачку позицију са Западом.

⁵⁵⁸ Vuk Vuksanovic, “Systemic Pressures, Party Politics and Foreign Policy: Serbia Between Russia and the West, 2008-2020” op. cit., p.41.

⁵⁵⁹ Ibidem, p.42.

Када погледамо регион, видимо да су се Србија и Турска зближиле због сличне политике у односима са Русијом. Важно је напоменути да су Србија и Турска две земље у региону које упорно не учествују у санкцијама Русији због руско-украјинског рата. Обе земље покушавају да одрже политику балансирања која се с времена на време може сматрати ризичном. С једне стране, оне покушавају да одрже своје односе са Западом, а са друге стране покушавају да одрже своје односе са Русијом. Држећи се овакве политике, може се закључити да одржавају међусобне односе и односе са великим силама водећи рачуна о сопственим интересима. Међутим, треба узети у обзир ризике и цену такве политике и за Турску и за Србију.

5.1.4. Могући регионални спорови: проблем Косова и Метохије и ситуација са Републиком Српском

Иако су ратови на Балканском полуострву окончани крајем 1990-их, још увек не можемо да говоримо о трајном миру. Већина испитаника сматра да је најхитнији проблем у региону „етнички национализам” који је реална чињеница у многим земљама региона. Спор око Косова и Метохије је један од ових проблема, зато што питање Косова и Метохије представља апсолутни параметар српске спољне политике.⁵⁶⁰ Оно, такође, има потенцијал који може директно утицати на односе Турске и Србије.

Од завршетка рата на Косову 1999. године, Резолуцијом 1244 Савета безбедности УН, Косово и Метохија је стављена под управу УН уз признавање југословенског суверенитета над територијом. „Коначна судбина Косова превасходно лежи у рукама великих сила. Независност Косова је настала захваљујући политици великих сила, односно војном интервенцијом и касније дипломатским признањем од стране кључних западних сила. Истовремено, решавање косовског спора не може се постићи без ангажовања великих сила, које у овом случају укључују Запад и Русију. Ова поставка имплицира да најкритичније питање Србије зависи од шире системске динамике констелације великих сила. Како је Косово и Метохије кренуло ка независности, Запад и Русија су заузели различите ставове по овом питању. САД и већина западних престоница били су уверени да ће независно Косово и Метохије бити адекватно и коначно затварање косовског питања. С друге стране, Русија је видела прилику да прошири свој утицај у Србији, а самим тим и на Балкану, подржавајући

⁵⁶⁰ Ibidem, p.6.

српску страну око Косова и промовишући своју визију европских и међународних послова”.⁵⁶¹ Стога је спор око Косова важан системски процес који је обликовао балансирање Србије између Запада и Русије.⁵⁶² Два српска политиколога, Драган Ђукановић и Драган Живојиновић, развили су концепт под називом „комплекс 1990-их” да објасне ову српску тежњу да покуша да успостави партнерство и са Русијом и са Западом. Тај “комплекс” је стални страх да ће Србија остати сама и без савезника – као деведесетих година. “Комплекс” је покренут независношћу Косова и успоравањем процеса европских интеграција након финансијске кризе 2008. године.⁵⁶³

Спор око Косова постао је важно питање регионалне безбедности за Турску 1990-их година. У почетку је турска држава држала дистанцу од кризе због своје забринутости око сецесионистичких параметара сукоба на Косову и његових импликација на курдски сецесионизам у Турској, као и због тога што се турска мањина на Косову није удружила са Албанцима због страха од њихове доминације над њима током борбе против Срба.⁵⁶⁴ Али касније је турско становништво било забринуто због дешавања на Косову и Метохији, те је због историјских, културних, верских и других веза са Балканом подржавало антисрпски и про-НАТО став своје владе.⁵⁶⁵ Иако је изражавала оклевање око копнене офанзиве, Турска је као чланица НАТО-а снажно подржавала и била укључена у кампању бомбардовања Југославије испоручивши осамнаест борбених авиона.⁵⁶⁶

У послератном периоду, Турска је помагала Косову и Метохији у погледу стабилности и безбедности кроз мисије ОЕБС-а, УНМИК-а и КФОР-а које су 1999. године распоредиле преко 1.000 војника.⁵⁶⁷ Турска тренутно има 540 војника који служе на Косову и Метохији као мировњаци у Косовским снагама под вођством НАТО савеза.⁵⁶⁸ Када је Косово и Метохија 18. фебруара 2008. године прогласило независност од Србије, Турска је постала једна од првих земаља која је признала сецесионистички

⁵⁶¹ Исто.

⁵⁶² Исто.

⁵⁶³ Драган Ђукановић, Драган Живојиновић, “Стратешка партнерства Републике Србије”, Годишњак, Вол 5, Н: 6, 2011, стр.299-312.

⁵⁶⁴ Christopher Deliso, *The Coming Balkan Caliphate: The Threat of Radical Islam to Europe and the West*, Greenwood Publishing Group, 2007, p.38.

⁵⁶⁵ Roland Dannreuther, "Perceptions in the Middle East", In Buckley, Mary; Cummings, Sally (eds.). *Kosovo: Perceptions of War and Its Aftermath*, A&C Black Press, 2001, pp. 206–208.

⁵⁶⁶ Bülent Sarper Ağır, Murat Necip Arman, "Turkish foreign policy towards the Western Balkans in the Post War Era: Political and Security Dimensions", In Demir, Serif (ed.). *Turkey's Foreign Policy and Security Perspectives in the 21st Century*, Brown Walker Press, 2016, pp. 149-150.

⁵⁶⁷ Ibidem, pp.149-150.

⁵⁶⁸ “Kosovo Force (KFOR) Kosovo Force (KFOR)” доступно на: https://www.nato.int/kfor/structur/nations/placemap/kfor_placemat.pdf, приступљено: 23/12/2022.

режим на Косову и Метохији.⁵⁶⁹ Турска је своју координациону канцеларију у Приштини претворила у амбасаду након одлуке владе да отвори мисију на Косову и Метохији. Одлука је донета у складу са принципом реципроцитета који је уобичајен у дипломатским односима, када је такозвана Република Косово објавила да планира да отвори једно од својих првих иностраних представништава у Анкари.⁵⁷⁰

“За критичаре турског активизма на Западном Балкану, једна од најочитијих контрадикција у политици Анкаре је подршка сецесији косовских Албанаца. Анкара је заиста била непоколебљиви промотер Приштине (и ентузијастичан учесник у НАТО бомбардовању Србије 1999. године) упркос томе што је мучи сличан сецесионистички проблем са курдском мањином. Многе друге муслиманске државе са проблемима сецесије одлучиле су да дају приоритет принципу над народном солидарношћу и одбиле су да признају државност Косова”.⁵⁷¹ Оваква ситуација поставља и основу за тврдње да Турска води неоосманистичку спољну политику. Велика већина испитаника из Србије сматра да је питање Косова највећа претња која би могла да наруши односе Србије и Турске.⁵⁷² Штавише, према неким испитаницима, “ако Турска жели да побољша своје односе са Србијом, требало би да престане да признаје сепаратистичку државу Косово”.⁵⁷³

Заиста, као што смо поменули у претходном поглављу где се испитује развој билатералних односа, питање “Косова и Метохије” понекад изазива кризе у односима Турске и Србије. На пример, изјава председника Турске Ердогана од 23. октобра 2013. године у Призрену да је “Турска Косово, а Косово Турска” изазвала је многе негативне реакције у Србији. Као резултат тога, председник Србије Николић је 26. октобра 2013. године одлучио да замрзне своје учешће у трилатералној сарадњи док се Турска не извини за ову “агресију без оружја”.⁵⁷⁴ “Влада Србије је истовремено повукла из скупштинске процедуре три међународна споразума са Турском и одлучила да одбије турске донације за реконструкцију аеродрома Лађевци. Даље компликације између три земље дошле су након неколико догађаја који су уследили, што је изазвало потпуну

⁵⁶⁹ доступно на: <http://pristine.be.mfa.gov.tr/Mission/ShowInfoNote/341735>, приступљено: 23/12/2022.

⁵⁷⁰ Исто.

⁵⁷¹ Žarko Petrović, Dušan Reljić, “Turkish Interests and Involvement in the Western Balkans: A Score-Card”, *Insight Turkey*, Vol.13, No3, 2011, p.169.

⁵⁷² На пример, интервју аутора са Слободаном Јанковићем, вишим научним сарадником и начелником Центра за земље окружења и медитеранске земље на Институту за међународну политику и привреду, фебруар 2022; Србољуб Пеовић, Институт за европске студије, Београд, фебруар 2022.

⁵⁷³ Интервју аутора са Слободаном Јанковићем, вишим научним сарадником и начелником Центра за земље окружења и медитеранске земље на Институту за међународну политику и привреду, фебруар 2022.

⁵⁷⁴ Alida Vračić, “Turkey’s Role in the Western Balkans”, op, cit., p.10.

блокаду трилатералних самита”.⁵⁷⁵ “Ипак, Србија се „сложила да се не слаже” са Турском око Косова, рачунајући да је за испуњење свог главног приоритета — улазак у ЕУ што је пре могуће — погодно да сарађује са Турском и тако умири неке од најгласнијих противника Србије међу балканским муслиманима”.⁵⁷⁶

Иако не толико као проблем Косова и Метохије, друго питање које би потенцијално могло да изазове проблеме између Србије и Турске је ситуација у Републици Српској.⁵⁷⁷ Босна и Херцеговина је међу најближим савезницима које Турска има на Балкану.⁵⁷⁸ Босна је дубоко фрагментирана земља која има неколико нивоа политичке структуре. Ентитети су формално успостављени Дејтонским мировним споразумом 1995. године, углавном на основу територија које су у то време држале две зараћене стране. Федерација Босне и Херцеговине покрива 51 посто укупне површине Босне и Херцеговине, док Република Српска покрива 49 посто.

Према речима члана Председништва БиХ Бакира Изетбеговића, Турска је од највеће важности за Босну: “Турску сматрамо великим братом који је снажан и мудар”.⁵⁷⁹ Насупрот томе, према речима Милорада Додика, председника Републике Српске, “Турска прави много проблема у БиХ. Она апсолутно нема право да се меша у регионална питања”.⁵⁸⁰ Иако турски званичници могу представити напоре за трансформацију оваквог имиџа као своју главну агенду у БиХ, ситуација на терену показује да је пред њима дуг пут. На пример, културни центар Јунус Емре отворио је три канцеларије у БиХ, од којих се ниједна не налази у Републици Српској. Такође, од 25 експозитура турске Зираат банке у БиХ, само једна се налази у Републици Српској (у главном граду Бања Луци). “Коначно, у Републику Српску није уложено ниједно велико производно улагање. До данас се већина активности које је организовала Турска одвијала у Федерацији БиХ и генерално су оне више добродошле у овом босанском

⁵⁷⁵ Đorđe Pavlović, “The Future of the Trilateral Cooperation among Bosnia and Herzegovina, Turkey, and Serbia”, *op. cit.*, p.28.

⁵⁷⁶ Žarko Petrović i Dušan Reljić, “Turkish Interests and Involvement in the Western Balkans: A Score-Card”, *op. cit.*, p.169.

⁵⁷⁷ Интервју аутора са Ирфаном Каја Улгером, професором на Факултету за међународне односе Коцаели Универзитета, Турска, фебруар 2022.

⁵⁷⁸ Jahja Muhasilović, “Bosnian-Turkish Relations” in *The Balkans and Turkey in Transition* (ed: Misa Durkovic), Institute za Evropske studije & Hans-Siedel-Stiftung, Belgrade, 2022, pp.130-149.

⁵⁷⁹ Бакир Изетбеговић, бошњачки члан трочланог Председништва БиХ, у интервјуу за агенцију Анадолу након победе на председничким изборима 2010., 5. октобар 2010.

⁵⁸⁰ “Predsednici: Srbija i RS nikad bliže,” *Vesti Online*, 31 October 2013, доступно на: <http://www.vesti-online.com/Vesti/Srbija/356386/Predsednici-Srbija-i-RS-nikad-bliže>, приступљено: 23/12/2022.

⁵⁸⁰ Исто.

ентитету”.⁵⁸¹ Такође, аверзија представника РС према турским активностима у БиХ заснивала се првенствено на континуираној подршци Анкаре бошњачким политичким субјектима и процесима централизације у БиХ. Те тенденције су имале за циљ ревизију садашњег босанског устава успостављањем унитарног државног уређења БиХ, уз распад РС као ентитета са својим надлежностима.⁵⁸² Стога је број контаката између турских представника и представника РС био ограничен и праћен политичким немирима као што је објашњено у претходном поглављу. Дакле, јасно је да ће Турска подржати муслимане у случају било каквог проблема између РС и муслиманског ентитета у БиХ.⁵⁸³ У том случају, Турска би могла да окрене Србију против њих зато што “Србија има значајан утицај на босанске Србе који чине велики део Босне и Херцеговине”.⁵⁸⁴ Стога “Турска треба да покуша да боље разуме односе Срба са другим народима у региону, укључујући и муслимане, и да схвати да ако је ико склон компромису и мирном решавању свих отворених питања, онда су то Срби. Подстицање других против Срба може бити само контрапродуктивно за турски утицај у Србији”.⁵⁸⁵

5.2. Коришћење алата меке моћи у Србији

Са колапсом Османског царства, новонастала Турска република успоставила је пасивну и безбедносно оријентисану спољну политику којом се оградилa од свих захтева на империјалну имовину на Балкану и Блиском истоку. До краја хладног рата Турска је наставила своју опрезну и изоловану спољну политику у свом непосредном суседству – Балкану, Кавказу, Блиском истоку. Међутим, падом социјализма, путеви ка турским републикама централне Азије и Балкану отворили су се за Турску и Озалову владу.⁵⁸⁶ Турска под вођством Озала почела је да прати активну јавну дипломатију у централној Азији и на Балкану. Озалова визија Турске и активна спољна политика

⁵⁸¹ Alida Vracic, “A Political Romance: The Relationship Between Bosnia And Turkey” *Turkish Policy Quarterly*, Vol. 3, No:1, 2014, p.187-188.

⁵⁸² “Ahmet Davutoglu: Republika Srpska koči provedbu reformi u BiH” , доступно на: <https://www.jutarnji.hr/vijesti/hrvatska/ahmet-davutoglu-republika-srpska-koci-provedbu-reformi-u-bih-2878265> , приступљено: 23/12/2022.

⁵⁸³ На пример, наводна изјава турског премијера Ердогана у јулу 2014. године изазвала је велике замерке у РС, јер је рекао да ће сто милиона Турака заштитити Бошњаке у БиХ ако буду нападнути. доступно на: <https://www.vesti.rs/Milorad-Dodik/Vucic-i-Dodik-Neka-se-Turska-ne-igra-sibicom.html> , приступљено: 23/12/2022.

⁵⁸⁴ İnan Rüma, “Turkish Foreign Policy towards the Balkans: New Activism, Neo-Ottomanism or/so What?”, *Turkish Policy Quarterly*, Vol. 9, N:4, 2010, pp.133-140.

⁵⁸⁵ Интервју аутора са Владимиром Трапаром, вишим научним сарадником са Института за међународну политику и привреду, Београд, октобар 2021.

⁵⁸⁶ Kerem Öktem, *Turkey since 1989: Angry Nation*, Fernwood Publication, 2011.

стварањем нових институција јавне дипломатије и образовних мрежа утрла је пут ка основи турске меке моћи која би била важно спољнополитичко оруђе током ере АКП-а 2000-их.⁵⁸⁷ Напори да се турске везе прошире на области у којима Турска има јаке историјске и културне везе добиле су већи замах под АКП-ом на коју је снажно утицала доктрина „стратегичке дубине” коју је развио Ахмет Давутоглу.⁵⁸⁸

Турска све више покушава да искористи наслеђе Османског царства које је владало регионом више од 500 година за јачање своје меке моћи.⁵⁸⁹ По речима српског историчара, “Интерес Турске за регион произилази из историјских и културних веза”.⁵⁹⁰ Такође се процењује да једна петина турског становништва има балканско порекло.⁵⁹¹ Поред тога, више од милион Турака живи у балканским земљама, што представља мост између ових земаља и Турске.⁵⁹² Дакле, Балкан је међу регионима који заузимају једно од најважнијих места у турској спољној политици, како у садашњости тако и у прошлости.

Са променљивим околностима током 2000-их и доласком АКП-а на власт, променио се и спољнополитички приступ Турске. У тој деценији Анкара је ставила већи нагласак на меку моћ. Већа тежина је дата јавној дипломатији. Институције јавне дипломатије као што су ТИКА, Институт Јунус Емре, ИТБ, Дијанет и др., брзо су постале препознатљиве институције широм Балкана. С друге стране, турске ТВ серије, филмови и канали постали су популарни широм региона.⁵⁹³ Такође, економски раст и културна привлачност Турске доприносе њеној активној спољној политици у региону.⁵⁹⁴ Кроз повећане личне контакте и позитиван имиџ који преносе сапунице, укупни имиџ Турске је ојачан “чак и међу традиционално сумњичавом или отворено

⁵⁸⁷ Ibidem.

⁵⁸⁸ Angel Rabasa, Stephan Larrabee, “Rise of political Islam in Turkey”, *RAND Corporation*, 2008.

⁵⁸⁹ Регион Балкана је био под османском влашћу око пет векова, што је оставило дубок печат на културу, политичке институције и друштвени живот региона (Тодорова 1996). По речима једног водећег покојног турског историчара, „османско наслеђе се лако могло уочити не само у језицима, већ и у стилу одевања, народној музици, кулинарском укусу, као и у традицији и начинима људског понашања на Балкану”. Halil İnalçık, “The Turks and the Balkans.” *Turkish Review of Balkan Studies*, Vol. 651, No.1 1993, p. 23.

⁵⁹⁰ Интервју аутора са Србољубом Пеовићем са Института за европске студије, Београд, фебруар 2022.

⁵⁹¹ Zehra Eroğlu, “Turkish Foreign Policy towards the Balkans in the Post Cold War Era.” *Unpublished Master’s Thesis*, Middle Eastern Technical University, 2005.

⁵⁹² Erhan Türbedar, “Turkey’s New Activism in the Western Balkans: Ambitions and Obstacles.” *Insight Turkey*, Vol. 13, No.3, 2011. Pp. 139–158.

⁵⁹³ Интервју аутора са Дилек Кутук, новинаром TRT World, децембар 2021.

⁵⁹⁴ Dimitar Bechev, “Turkey in the Balkans: Taking a Broader View.” pp: 131–146, Marija, Mitrović Bošković, Dušan Reljić, Alida Vracić, “Elsewhere in the Neighborhood: Reaching out to the Western Balkans.” In B. Senem Çevik and Philip Seib (Eds.), *Turkey’s Public Diplomacy*, Palgrave Macmillan, 2015, pp. 99–120.

непријатељском немуслиманском публиком у региону”.⁵⁹⁵ Све већи број људи са Балкана посећује Турску, учи турски и тежи турском начину живота. Многи саговорници из Србије и Турске истичу сличности у „традицији, култури, начину живота и кухињи” и поздрављају културни утицај Турске у региону.

2000-те су биле деценија када је Турска генерално била прихваћена као важна “културна сила” у региону. Анкара је била посебно добро прихваћена међу муслиманским становништвом у региону. С друге стране, турска дипломатија је, иако у ограниченој мери, доказала да може да ради и са немуслиманима. Због позитивног имиџа који је створила успешна јавна дипломатија, Анкара је прихваћена као релевантна дипломатска сила у региону. Из тог разлога су земље попут БиХ, Србије и Хрватске дозволиле Турској да преузме улогу посредника у регионалним споровима.

Као што је анализирано у претходном поглављу, ТИКА, ИЕЕ, ИТБ као државни актери, и турске сапунице, туризам, невладине организације као недржавни актери, постали су главни катализатори турске меке моћи у Србији. Међутим, “Да ли је Турска успешна у коришћењу меке моћи у Србији и на Балкану уопште?”

Иако се у већини стручних интервјуа прихвата да се потенцијал меке моћи Турске повећао током периода АКП-а и да су посебно институције јавне дипломатије активно радиле у овом периоду, изнете су и две важне критике.

Прво, “Унутрашњи проблеми, попут неуспелог покушаја државног удара 2016. године и оживљавање сукоба са ПКК, као и проблеми око сиријских сукоба, тензије у односима са Западом и прелазак на председнички систем значајно су променили став спољне политике Анкаре и нарушили имиџ Турске”.⁵⁹⁶ Балкан је такође међу регионима у којима се осетила промена спољнополитичког наратива. Док се током 2000-их турска дипломатија кретала унутар оквира ЕУ и НАТО-а, од средине 2010-их Анкара је почела да улаже више енергије у вођење независне спољне политике. Ова промена је нужно утицала на стратегију турских институција јавне дипломатије. “Главни проблем је релативно честа промена приоритета у турској дипломатији. Турска географија каже да мора да заштити Балкан, Блиски исток и Централну Азију. Међутим, за разлику од ‘традиционалних’ европских сила, чини се да Турска нема зону примарног интереса (упоредите то са Француском, која се фокусира на своје бивше колоније, или Русијом, која се фокусира на регион бившег Совјетског Савеза). Честе

⁵⁹⁵ Eşref Kenan Raşidagić, “A Critical Analysis of Turkish Foreign Policy towards the Western Balkans.” In Muhidin Mulalić, Hasan Korkut, and Elif Nuroğlu (Eds.), *Turkish-Balkans Relations: The Future Prospects of Cultural, Political and Economic Transformations and Relations*, Tasam Yayınları, Istanbul, 2013, p.184.

⁵⁹⁶ Интервју аутора са Хамди Фират Бујук новинар и политички аналитичар Балкан инсигхта, март 2022.

промене приоритета доводе до тога да велики део претходног посла пропадне”.⁵⁹⁷ Дакле, можемо тврдити да је Турска амбивалентна мека сила у контексту Балкана.

Друго, Турска је критикована јер користи своју меку моћ само у регионима са муслиманском већином. “Са својим претежно муслиманским становништвом, Турска има значајан потенцијал меке моћи, посебно међу муслиманским становништвом у региону. Чини се да је турска спољна политика углавном усмерена на муслиманско становништво на Западном Балкану, јер Турска редовно настоји да се представи као главни представник муслиманских интереса у региону”.⁵⁹⁸ На пример, Турска Канцеларија за верска питања (Дијанет) “нуди верско образовање, теолошко вођење, директну финансијску помоћ, па чак и посредује у споровима између регионалних влада и локалних муслиманских заједница”, као што је случај у Србији.⁵⁹⁹ Међутим, муслимани (албанска и босанска дијаспора) критикују Турску зато што изводи само радове као што су градња купатила и рестаурација џамија, уместо да улаже значајна економска средства у регионе са већинским муслиманским становништвом.⁶⁰⁰

Упркос свим критикама, може се рећи да су се током периода АКП-а, турски алати меке моћи, посебно активности јавне дипломатије које се спроводе преко јавних институција, повећале и успешно су спроведене на Балкану и у Србији. Међутим, у случају односа Србије и Турске може се рећи да економска димензија односа више долази до изражаја него културна димензија. Чињеница да је обим трговине између две земље од 2018. године премашио милијарду долара (ово повећање је највеће на Западном Балкану) показатељ је да Турска не води спољну политику засновану на култури, идеологији и етничкој припадности. Дакле, може се рећи да и Турска и Србија воде политику равнотеже између Запада и Истока, узимајући у обзир глобалне и регионалне трендове и обе земље покушавају да максимизирају своје користи у оквиру политике “вин-вин”.

⁵⁹⁷ Интервју аутора са Србољубом Пеовићем из Института за европске студије, Београд, фебруар 2022.

⁵⁹⁸ Oya Dursun Özkanca, *Turkey West Relations -The Politics of Intra-alliance Opposition*, Cambridge University Press, 2019, p.42.

⁵⁹⁹ Hamdi Fırat Büyük, “Turkey’s ‘Soft Power’ Risks Backfiring in Balkan.” *Balkan Insight*, 26.01.2016.

⁶⁰⁰ Интервју аутора са Ердемом Ереном истраживач асистент на Универзитету Румели у Истанбулу, март 2022.

6. ЗАКЉУЧАК

“Основа и циљ балканске сарадње је заједнички рад на економском, културном и цивилизацијском плану заснованом на поштовању политичке независности. Ако то постигнемо, цео цивилизовани свет ће то похвалити.”⁶⁰¹

Mustafa Kemal Atatürk

Ово поглавље представља закључак у којем ће се резимирати и поново размотрити аргументи у вези са загонетком и истраживачким питањем. У закључку ће се поново размотрити методологија истраживања и зашто су неореализам и мека моћ изабрани као аналитички оквир. Главни аргументи и налази биће укратко изнесени. Потом ће бити представљен и допринос који ова теза даје неореализму и литератури о мекој моћи, о Балкану и општим међународним односима. Коначно, биће обезбеђени и путеви за будућа истраживања јер друге теоријске традиције могу имати користи од проучавања случајева као што су Србија и Турска.

6.1. Ревидирана методологија истраживања и аналитички оквир

Као и код сваког научног истраживања, почетна тачка је била дефинисање загонетке и осмишљавање истраживачког питања које из ње произилази. Истраживање је почело индуктивним приступом одабира случаја и дефинисања временског периода те студије случаја. Случај турско-српских односа представљао је загонетку сам по себи. Узлазна линија у односима две земље, чији су национални митови били потпуно супротни једни другима и које су имале различите спољнополитичке оријентације условљене међународним системом до 2000-их, представља загонетку коју је требало емпиријски истражити. Истраживачко питање је било како је спољнополитички активизам Турске на Западном Балкану утицао на билатералне односе са Србијом последњих година и који фактори доприносе или ометају делотворност турског

⁶⁰¹ “Balkan birliğinin temeli ve amacı, karşılıklı siyasal bağımsız varlığa saygı ile dikkat ederek iktisadî alanda, kültür ve uygarlık yolunda işbirliği yapmak olunca, böyle bir eserin bütün uygar insanlık tarafından övgüyle karşılanacağına şüphe edilemez.” Hakimiyet-i Milliye, 26.08.1931, доступно на: <https://www.atam.gov.tr/ataturkun-soylev-ve-demecleri/balkan-konferansi-uyeleriyle-konusma>, приступљено: 27/12/2022.

активизма у Србији. Одабран је период од 2009. до 2019. године, јер је 2009. године склопљен Споразум о слободној трговини између Србије и Турске. Наредних 10 година представља довољно дуг период за анализу турско-српских односа и утврђивање узрочности и његових емпиријских фаза.

Након одабира случаја, истраживање је приступило емпиријској анализи, чија је сврха била да установи узроке (независне варијабле) и исход (зависне варијабле). Истраживање је урађено анализом примарне и секундарне лектуре, а затим и кроз емпиријска теренска истраживања у Србији и Турској. Током теренског рада обављени су полуструктурирани интервјуи са 23 учесника у Србији и Турској. Истраживањем су утврђени системски притисци који су утицали на српско-турско зближавање у назначеном периоду. Истраживање је такође утврдило меку моћ Турске као другу одредницу (независну варијаблу) билатералних односа. Стога је било могуће формализовати теоријски оквир и користити неореализам и меку моћ јер аналитички оквир пружа најбољи узрочни механизам за логичко и систематично организовање емпиријских података прикупљених у истраживању. Односно, био је потребан аналитички оквир који узима у обзир и системске факторе и меку моћ.

Неореализам тврди да постоји однос између структура међународног система/поретка и начина на који државе дефинишу своје спољнополитичке интересе и затим делују у складу са тим.⁶⁰² „Спољнополитички учинак Турске од 2002. године, када је владајућа АКП дошла на власт, може се делимично тумачити као напори Турске да се прилагоди спољним дешавањима на међународном и регионалном нивоу”.⁶⁰³ Упркос чињеници да је спољна политика углавном заснована на комбинацији унутрашњих и спољних фактора, ово истраживање испитује ефекте ових последњих. Овде је циљ да се објасни и демонстрира балканска политика Турске као резултат спољних фактора у смислу узрочности и да се подвуче значај спољног окружења као „скупа ограничења и могућности”. У овом истраживању системски притисци који делују као независне варијабле су: регионални вакуум моћи на Балкану узрокован застојем у проширењу ЕУ након кризе еврозоне и недостатком пажње САД, захлађење турско-америчких (генерално западних) односа, развој турско-руских односа, регионална питања као што су неслагања око признања сепесионистичког режима на Косову и Метохији од стране Турске и могући проблеми око територијалне ситуације Републике Српске у будућности. Ови системски фактори су обликовали турску спољну

⁶⁰² Kenneth N. Waltz, *Theory of International Politics*, op. cit., p.64.

⁶⁰³ Tark Oğuzlu, “Turkish Foreign Policy in a Changing World Order,” op. cit., p.1.

политику на Балкану уопште и српско-турске односе током одабраног периода од 2009. до 2019. године.

Анализом примарних и секундарних извора и интервјуима са људским изворима, доказано је да су на турско-српске односе директно утицале системске одреднице. У другом делу, поделили смо владе АКП-а на 3 различита периода са неореалистичке тачке гледишта. Ти периоди су од 2002. до 2008., од 2008. до 2015., и од 2015. до 2019. године. Остајући у временском оквиру нашег истраживања, видимо да је између 2009. и 2015. године ЕУ заиста изгубила свој утицај, и са кризом еврозоне настао је вакуум моћи на Западном Балкану. Може се рећи да су српско-турски односи почели да се развијају управо у том процесу, односно да је први системски фактор директно позитивно утицао на билатералне односе. Међутим, популистички дискурси тадашњег премијера Ердогана и министра спољних послова Давутоглуа о Косову и Метохији 2013. године и изолација Републике Српске од трилатералних састанака негативно су утицали на билатералне односе. На исти начин, када погледамо билатералне односе после 2015. године, видимо да је поново дошло до побољшања. У овом периоду, погоршање односа Турске са Западом (због проблема који потичу са Блиског истока) и побољшање односа са незападним силама, посебно са Русијом, позитивно су утицали на српско-турске односе. Сви ови развоји потврђују да системске/независне варијабле одређене у овој студији пружају узрочну везу.

С друге стране, Волцов теоријски концепт структуралног реализма није у потпуности компатибилан за бављење турским активизмом у Србији зато што стил спољне политике АКП-а такође карактерише већи нагласак на коришћење алата меке моћи и јавне дипломатије. Може се рећи да су турски алати меке моћи/институције (ТИКА, Дијанет, ИЕЕ, ИТБ и невладини меки алати) и њихове активности порасле током периода АКП-а у региону и Србији. Међутим, контроверзно је да ли је мека моћ Турске ефикасна или не. На пример, у случају Мешихата Исламске заједнице у Србији са седиштем у Новом Пазару, регионалне амбиције, стратегије и све већа видљивост Дијанета стварају нелагоду. Немогућност успешног вођења процеса помирења међу исламским заједницама у Србији створила је групу регионалних имама који у Дијанету виде претњу за само постојање њихових националних исламских заједница. Дијанет је оптужен да следи свој интерес не узимајући у обзир регионални однос снага и успостављени институционални поредак. Многе исламске институције, али и неке владе, оптужују Дијанет да покушава да створи монопол међу муслиманима у региону.

С друге стране, ту су имами, као у случају великог муфтије црногорског Рифата Фејзића, који негују добре односе са Дијанетом и турском владом.⁶⁰⁴

Такође, турска јавна дипломатија је критикована због недостатка велике стратегије и слабе координације међу институцијама јавне дипломатије. „Разлог зашто институцијама јавне дипломатије недостаје дуготрајна и доследна стратегија вероватно лежи у чињеници да су њихове стратегије често жртве дневне политике”.⁶⁰⁵ Такође је превише мешања власти у њихов рад. Мешање је омогућила централистичка организација турске државе. Ове појаве представљају озбиљне препреке балканској политици Турске. Та питања донекле наносе штету општој слици турске јавне дипломатије у иностранству. То ствара несигурност у погледу институција турске јавне дипломатије и губитак кредибилитета у страном јавности. Као резултат тога, а на основу налаза овог истраживања, могуће је рећи да је “квантитет” алата меке моћи повећан и на Балкану и у Србији током периода АКП-а, али то није допринело стварању очекиваних ефеката у смислу “квалитета”.

6.2. Главни налази и аргументи

Балкан има веома важан положај за Турску због својих историјских и културних веза. Близина овом региону у историјском и географском смислу омогућила је Турској да задржи своју осетљивост према Балкану на високом нивоу. Турска, која има централну локацију између Европе и Азије, такође ће обезбедити резултате својих политичких, економских и војних односа са Србијом, која се налази на тачки коју можемо назвати срцем Балкана тј. капијом ка Европи, кроз Балкан, Европу и Азију. У историјском процесу, Балкан је био географија на којој не изостају тензије, сукоби, кризе и ратови. Осим тога, истраживања на терену и даље наводе да би се неки проблеми могли поново појавити на Балкану. Дакле, можемо констатовати да државе и друштва на простору Балкана имају обавезу да одрже његову стабилност и безбедност.

Што се тиче посматраног периода, АКП је имала за циљ регионалну и глобалну политичку промену развијајући нове потезе у спољној политици. Србији је тако дат посебан значај док је настајала Балканска стратегија. У циљу спречавања могућих криза и сукоба, те успостављања добрих односа у погледу безбедности и стабилности,

⁶⁰⁴ За детаљне информације о мекој моћи Турске у региону Санџака видети: Muhasilovic Jahja, “Turkey’s Soft Power and Public Diplomacy in Bosnia-Herzegovina and Sandžak (2002–2017)”, Докторска дисертација, јуна 2020.

⁶⁰⁵ Ibidem, p.443.

адресирани су постојећи проблеми и тражена решења. Србија је такође прошла кроз трансформацију после 2000-их, поставила нове циљеве у спољној политици, посебно чланство у ЕУ, и ушла у процес нормализације са регионалним и међународним организацијама. У том контексту, Србија је почела да успоставља блиске везе са Турском која је желела да развија политичке и економске односе на Балкану. У циљу поновног успостављања и развоја билатералних економских односа између Турске и Србије, након 2000-их дошло је до процеса нормализације. Успостављање добрих економских односа зависи и од тога колико су заједнички ваши политички односи. Истовремено, у циљу обезбеђивања стабилности и безбедности на Балкану, Турска је истакла неопходност да буде у међусобној зависности са Србијом. Док су две земље развијале своје односе кроз међусобне посете, потписале су и међународне споразуме о многим питањима. У том контексту, ток политичких и економских односа показао је своје одразе током времена.

2009. године, две земље су поставиле циљ стратешког партнерства. Овај нови циљ је такође директно допринео многим политичким и економским резултатима. Истовремено, овај циљ је захтевао утврђивање заједничког става према дешавањима на Балкану. У том контексту успостављени су трилатерални консултативни механизми између Турске, Србије и Босне и Херцеговине, а нормализација и развој односа између Србије и Босне и Херцеговине обезбеђени су посредничким активностима Турске. ЕУ, која је у истом периоду предлагала сличне стратегије, и САД, које су заговорници ових стратегија, нису могле да остваре овакву нормализацију између Србије и Босне и Херцеговине. Док су механизам успостављен између Турске, Србије и Босне и Херцеговине првенствено спроводили министри спољних послова, он се постепено претварао у структуру која је укључивала шефове држава, трилатералне самите и трилатерална министарства економије и трговине, па чак и друга министарства. Уз допринос трилатералним самитима, Србија је направила важан корак издавањем саопштења у којем осуђује догађаје у Босни и извињава се породицама оних који су изгубили животе у Сребреници. Прихватањем амбасадора којег је именovala БиХ у Београду, дипломатски односи су поново функционисали. Процес нормализације између Србије и Босне и Херцеговине, који можемо назвати првим исходом трилатералних механизма, добио је подршку у ЕУ, САД, али и на Балкану. У наредним годинама, трилатерални механизми су такође утицали на развој и диверсификацију економских односа. С једне стране, док се пословни савети и

састанци Турске и Србије настављају, као резултат трилатералног механизма организовани су трилатерални пословни савети. Штавише, у Истанбулу је отворена заједничка трговинска канцеларија Србије и Босне и Херцеговине.

Иако су Турска и Србија имале многе користи од развоја билатералних односа, поједини догађаји доводили су и до тензија у односима две земље. Иако је од 2009. године било много покушаја да се иницирају односи путем трилатералних форума са Сарајевом и билатералним самитима (председници Тадић и Гул), висок ниво неповерења је и даље присутан. „У Београду и Бањалуци наступ Турске посматран је из перспективе неоосманске пројекције моћи, Ердоганових врло недипломатских наступа у Приштини и Сарајеву, недипломатског и неуспешног мешања Дијанета у односе са Исламском заједницом у Србији, итд. Од бројних најављених инвестиција, попут уласка Туркиш Ервејз у ЈАТ, мало је постигнуто. Све то је довело до тога да је администрација Николић-Вучић након 2012. године смањила ниво тих односа прекидајући трилатералне састанке и игноришући напоре Турске да интензивира билатералне контакте”.⁶⁰⁶ “На неки начин, ова потиснута напетост која трепери у позадини појачава посвећеност обе земље јер добри односи омогућавају много већи маневарски потенцијал за обе земље у региону”.⁶⁰⁷

С друге стране, важно је признати да је Турска логистички у неповољнијем положају у поређењу са ЕУ. Иако је турски утицај у Србији очигледно у порасту у последњих неколико година, јасно је да Турска и ЕУ нису у истој лиги. Трговинска размена или стране инвестиције одређеног броја појединачних земаља чланица ЕУ надилазе обим турске укључености. И на политичком нивоу, ЕУ је веома важна Србији. Кредибилитет ЕУ је можда недавно био доведен у питање, а привлачност ЕУ могла би бити у претежно економском смислу, али ови умерени утицаји неће поткопати посвећеност Србије чланству.

Србија има веома јаке односе и са Руском Федерацијом. Исправно би било закључити да “што су бољи односи Турске са Русијом, то ће бити бољи односи Турске са Србијом.” Русија и Кина су последњих година озбиљно улагале у сектор енергетике и привреде у Србији. Није могуће да се Турска сама такмичи са економском снагом ове две земље и равноправно са овим земљама повећава свој утицај и моћ у Србији. Што се

⁶⁰⁶ Miša Đurković, “Has Turkey really returned to the Balkans” in *The Balkans and Turkey in Transition*, Miša Đurković (ed.), Institute of European Studies, 2022, p.12.

⁶⁰⁷Sabina Pačarić, “Political Implications of the Closer Cooperation Between Serbia and Turkey” *Southeast Europe in Focus*, No.5,2020, p. 95.

тиче Србије, највећи проблем у спољној политици нису односи које је развила са Турском, већ какву позицију ће “Запад” заузети против Србије због њених односа са Русијом и Кином.

Кашњење са процесом чланства Западног Балкана у ЕУ и све веће активности Русије и Кине у региону, посебно у Србији, подстичу и приморавају Турску да ојача своје односе са Србијом и регионом. Међутим, Турска не посматра ове земље као конкуренте у спољној политици и нема такву тенденцију или приступ као ЕУ, САД, Русија и Кина. Изнад свега, Турска даје приоритет развоју билатералне и регионалне сарадње. Иако је Турска последњих година имала проблема са Западом, она себе и даље види као чланицу западне алијансе и подржава процесе чланства Балкана и Србије у НАТО и ЕУ.

Односи које је Турска развила са Србијом често су критиковани и од стране турске јавности, а посебно албанске и босанске дијаспоре на Балкану. Међутим, ове критике се не одражавају негативно на билатералне односе као што су они између Турске-Албаније и Турске-Босне и Херцеговине.

Последњих година обим трговине између Турске и Србије премашио је милијарду долара. Србија је од 2019. године највећи трговински партнер Турске на Балкану. Циљ од 5 милијарди долара поставио је лично председник Реџеп Тајип Ердоган. Поред тога, постоје чврсти односи председника Србије Александра Вучића и Ердогана. Снажна позиција Вучића и његове странке у Србији обећава стабилност у будућности односа две земље. Међутим, области у којима се Турска сматра јаком могу се анализирати и као њене слабости. Пре свега, иако Турска има јаке односе са Србијом у кратком и средњем року, још увек не постоји стратегија спољне политике која би то пренела на дуги рок. У том правцу треба развити праве спољнотрговинске стратегије, економске моделе улагања, културне политике, програме размене, итд. према Србији. Такође, добре односе на нивоу председника треба проширити до дна. Евентуалне промене председника могу пореметити билатералне односе. Дакле, односе и комуникацију између две заједнице, политичких странака, универзитета, невладиних организација, чланова медија, итд. треба ојачати. Осим тога, јаки односи Турске са председником Вучићем, који тренутно представља доминантну политичку групацију у Србији, дају предност у краткорочном и средњем року. Међутим, нејасно је како ће се променити ток билатералних односа након евентуалне промене власти у Србији или

Турској. У том случају, етничке и верске кризе до којих би могло доћи у региону такође би могле пореметити односе између две земље.

Међутим, и поред свих проблема и могућих претњи између две земље, веровало се да би наставак билатералних односа био од користи за обе земље, те су се односи убрзано развијали, а посебно после 2016. године. Иако су се брзо виделе политичке и економске последице негативности такође је постигнут и опоравак и бољи односи. То је воља коју су Турска и Србија заједнички уложиле. Као резултат тога, тврди се да и Турска и Србија воде прагматичну спољну политику засновану на интересима (узимајући у обзир системске услове), а не идеолошку спољну политику у региону. Такође, блиске везе Србије и Турске повећавају маневарски капацитет сваке од њих појединачно. То можемо посматрати и кроз промену односа снага у светском поретку. “Уравнотежавање напора обе земље међу великим силама доводи ове две земље у ближе консултације и сарадњу, што им омогућава да унапреде своје преговарачке позиције”.⁶⁰⁸

6.3. Допринос научној области

Ова теза даје допринос домену неореализма, меке моћи, балканских студија и међународних односа уопште. Србија и Турска су савршени примери за системске факторе на којима се заснива неореализам зато што обе земље покушавају да следе политику равнотеже узимајући у обзир политику великих сила. И управо из тог разлога, две земље покушавају да максимизирају своје предности приближавањем једна другој. Неореализам пружа алтернативну перспективу српско-турским односима чије је тумачење идеолошки и политички пристрасно како у иностранним, тако и у националним академским областима. У том смислу, ово истраживање ће имати свој значај против доминантних схватања нове турске спољне политике само као неоимперијалних амбиција Анкаре или реисламизације турске државе и друштва. Употреба неореализма и његова способност да интегрише независне варијабле у реалистичку, системску логику ће обезбедити веома разрађен начин за анализу турске спољне политике на Балкану и њеног одраза на билатералне односе Турске и Србије у назначеном периоду.

⁶⁰⁸ Sabina Pacariz, *Political Implications of the Closer Cooperation Between Serbia and Turkey*”, op. cit., p.96.

Са друге стране, у тези је покушана концептуализација научне литературе о турској спољној политици, идентификација главних покретачких трендова и испитивање корпуса знања о релевантним турским спољнополитичким институцијама. Такође, у тези је анализирана спољна политика Анкаре у Србији и идентификоване су њене главне поставке. Описујући турске институције економске и јавне дипломатије и подстицаје Анкаре да ојача своје присуство, исцртане су главне карактеристике економских односа и важност овог региона у економском смислу за Турску. И поред снажног политичког наглашавања важности економских односа, турске инвестиције и међусобна трговина су и даље на ниском нивоу.

У балканским студијама, највећи допринос тезе биће емпиријски. Истраживање ће идентификовати кључне промене у системском окружењу Балкана (глобалне и регионалне) које су обликовале место Турске и Србије у свету и региону од 2009. године. Емпиријски, ове промене су кључне прекретнице у новијој дипломатској историји Турске и Србије, укључујући глобалну финансијску кризу, незаинтересованост ЕУ за Балкан, погоршање односа Турске и САД због проблема на Блиском истоку и почетак аутономније спољне политике Турске, балансирање Србије између Запада и западних земаља, проглашење независности Косова 2008. године, контроверзна ситуација у Републици Српској, итд. На основу ових налаза, могуће је идентификовати доминантни тренд турско-српских односа у овом тренутку историје. Овај тренд је да су билатерални односи и Турске и Србије у успону као никада раније, упркос многим потенцијалним питањима неслагања између две земље.

6.4. Могући путеви будућих истраживања

Употреба неореализма и меке моћи пружила је веома разрађен начин за анализу турске спољне политике на Балкану и односа Турске и Србије током назначеног периода. Међутим, то не значи да су овом студијом исцрпљени сви путеви за будућа истраживања на ову тему. Напротив, тема истраживања може да пружи веома снажан подстицај за будућа истраживања, нудећи различите опције и за емпиријска и за теоријска истраживања.

На пример, будућа истраживања на ову тему могу узети у обзир локално деловање које није испитано у овом истраживању. Ово истраживање узело је у обзир глобалне и регионалне системске одреднице користећи неореализам као теоријски оквир. Неки други истраживачи би могли наћи интересовање за друге аспекте турске

спољне политике. У анализи овог понашања, они могу анализирати интервентне варијабле на нивоу јединице јер и Србија и Турска имају сложену и турбулентну друштвено-политичку структуру која је спречила пуну појаву зрелог грађанског друштва и либералне демократије са владавином права и функционалним независним институцијама. Јака турска империјална прошлост, кемалистичка традиција коју је донела млада република која је касније основана и Исламистичка партија, која је владала земљом последњих 20 година, показују колико је сложена унутрашња политичка и друштвена структура земље. Што се тиче Србије, ситуација није ништа мање сложена. Историјска еволуција српске политике је изазовна за истраживаче због наслеђа југословенских ратова из 1990-их и непотпуне политичке и економске транзиције у Србији. Стога, теорије које узимају у обзир домаће детерминанте попут неокласичног реализма могу стећи нова сазнања и осмислити нове идеје о томе како домаћа политичка окружења обликују спољну политику.

Неореализам такође представља материјалистичку традицију због повезаности са реализмом. Дакле, занемарује идејне приступе који наглашавају идеје, перцепције и идентитете. У свом фокусу на идентитете, конструктивисти такође могу бити међу онима који би могли имати користи од проучавања турске спољне политике и политике Анкаре према великим силама. Ово пружа могућност конструктивистима да истраже улогу идеја/идентитета и још више ојачају своју школу мишљења. Еволуција идеја и утицај културе на спољну политику турске елите је још један пут који би требало да занима друштвене конструктивисте. Улога стратешке културе је такође још један пут потенцијалних истраживања који би могао бити интересантан за конструктивисте. Ако опортунистичке партије и парохијски интереси доминирају турском политиком, која врста стратешке културе се формира у том окружењу?

Будући истраживачи могу да размотре и утицај лидерске улоге у спољној политици јер је још један резултат овог истраживања показао да однос лидера може бити важан и у развоју билатералних односа Србије и Турске. Стога будућа истраживања на ову тему могу узети у обзир улогу лидерских мрежа у спољној политици анализом дискурса лидера.

Сходно томе, истраживачи који се баве Турском, Србијом, Балканом и европском геополитиком, а који овим питањима приступају са становишта емпиријске политике, могу имати користи од ове студије. Међутим, они такође могу градити на њој за будућност. Они који су заинтересовани за спољну политику ЕУ, САД и Русије

такође могу да извуку знања из ове студије и покушају да развију даље увиде о разматрањима. Они који су одлучили да истраже друге аспекте турске и српске спољне политике могу да извуку увид из ове студије о обрасцима и факторима који стоје иза спољне политике Анкаре и Београда. При томе, будућа истраживања морају узети у обзир да, иако немају моћ глобалних сила са којима се ангажују, земље попут Турске и Србије нису само пијуни политике великих сила. Уместо тога, такве земље покушавају да маневришу у датим системским околностима.

ЛИТЕРАТУРА

Монографије, зборници радова и научни чланци:

Ağır, Bülent Sarper , Arman, Murat Necip, "Turkish foreign policy towards the Western Balkans in the Post War Era: Political and Security Dimensions", In Demir, Serif (ed.). *Turkey's Foreign Policy and Security Perspectives in the 21st Century*, Brown Walker Press, 2016.

Anastasakis, Othon, "Turkey's assertive presence in Southeast Europe: Between identity politics and elite pragmatism" in *Another Empire? A decade of Turkey's foreign policy under the Justice and Development Party* (ed: Kerem Oktem, Ayse Kadioglu and Mehmet Karli), Istanbul Bilgi University Press 2012.

Akşin, Sina, "Atatürk'ün Dış Siyaset Modeli", Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1999

Aras, Bülent, "Davutoğlu Era in Turkish Foreign Policy", SETA Policy Brief No:32, May 2009.

Aras Bülent i Karakaya Polat, Rabia, "From Conflict to Cooperation: Desecuritization of Turkey's Relations with Syria and Iran," *Security Dialogue*, Vol:39, N:5, 2008, pp. 495–515.

Aјзенхамер, Владимир и Трапара Владимир, "Турска политика према Србији и Западном Балкану у контексту актуелних међународних и регионалних трендова", Србија У Југоисточној Европи, Ед: Драган Ђукановић, Владимир Трапара, Институт за међуна, 2013.

Aјзенхамер, Владимир, "Како 'читати' савремене америчко-турске односе: Аналитички осврт на академску и стручну литературу", Међународни проблеми, Институт за међунаордну политику и привреду, Београд, Вол. LXVIII, Но. 1/2016., стр. 24-54.

Aјzenhamer, Vladimir, „Long Turkish march - Turkey's accession to the European Union benefits and barriers“, in: *The Membership of Bulgaria in the EU: Six years later*, Издаелски комплекс - УНСС, Универзитет за национално и световно стопанство, Sofia, 2014 , pp. 215-226.

Akyol, Mustafa, "Turkey's Soft Power In The Arab World", Hurriyet Daily News, 30 April 2010.

Altunışık, Meliha B., "The Possibilities and Limits of Turkey's Soft Power in the Middle East", *Insight Turkey* Vol. 10, No. 2, 2008.

Altunışık, Meliha B., "Ne İslam Dünyası ne de Türk Dünyası Bir Lider Arayışı içindedir", Habibe Özdal, – İsmail Bahadır Dinçer, – Mehmet Yegin, (eds.) *Mülakatlarla Türk Dış politikası Vol. 2*. Ankara, 2010, pp. 1-24.

Aydın, Mustafa, "Determinants of Turkish Foreign Policy: Historical Framework and Traditional Inputs", *Middle Eastern Studies*, 35/4, 1999, pp. 152-186.

Aydın, Senem and Çarkoğlu, Ali, “EU Conditionality and Democratic Rule of Law in Turkey”, https://fsi-live.s3.us-west-1.amazonaws.com/s3fs-public/EU_Conditionality%2C_Rule_of_Law_in_Turkey.pdf.

Aydıntaşbaş, Asli, Kirişçi Kemal, ‘The United States and Turkey Friends, Enemies, or Only Interests’ *Turkey project policy paper Brookings Institute*, No. 12. 2017.

Ataman, Muhittin “Leadership Change: özal Leadership and Restructuring Turkish Foreign Policy.” *Alternatives*, No. 1, 2002.

Бабић, Марко, „Изазови геополитичких концепција на Балкану: случај Србије”, *Међународна политика*, бр.1169, 2018, пп. 43-50.

Baç, Meltem Müftüler, Gürsoy, Yaprak, “Is there an Europeanization of Turkish Foreign Policy? An Addendum to the Literature on EU Candidates”, *Turkish Studies*, Vol:11, No.15, 2009, pp.405-427.

Bal, İdris, “Türk Dış Politikasının 87 Yıllık Analizi”, *Stratejik Boyut*, 22 February 2010.

Balcı, İdris, Miş, Nebi “Turkey's Role in the Alliance of Civilizations: A New Perspective in Turkish Foreign Policy?”, *Turkish Studies*, 200, p. 387-406.

Bartlett, William and Prica, Ivana, “The Variable Impact of the Global Economic Crisis on South East Europe”, *Economic Annals*, V:56, N:191, pp:7-34.

Bayles, Martha, “The Guided and the Misguided, What soap operas at home and abroad teach us”, *Claremont Review of Books*, Vol:11, N:3, 2011; <https://claremontreviewofbooks.com/the-guided-and-the-misguided/>

Baylis, John, Steve, Smith, *The Globalization of World Politics: An Introduction to International Relations*, (Eds.), 2nd Ed., Oxford: Oxford University Press, 2008.

Bechev, Dimitar, “Turkey in the Balkans: Taking a Broader View”, *Turkish Insight*, Vol.14, No.3, 2012, pp.131-146.

Bechev, Dimitar, “A Very Long Engagement: Turkey in the Balkans”, in Öktem, Kerem – Kadioğlu, Ayşe – Karlı, Mehmet (eds.) Istanbul Bilgi University Press, Istanbul, 2012, pp.208-228.

Bechev, Dimitar, “The periphery of the periphery: The Western Balkans and the Euro crisis”, *European Council on Foreign Relations*, 2012.

Berenskoetter, Felix, “Thinking About Power”, in *Power in World Politics*, Felix Berenskoetter and Michael J. Williams, (eds.), Routledge, 2007.

Bilgin, Pınar, and Eliş, Berivan, “Hard Power, Soft Power: Toward a More Realistic Power Analysis”, *Insight Turkey*, Vol.10 No.2, 2008, pp:5-20.

Bilgin, H. Pınar, “Only Strong States Can Survive in Turkey's Geography”, The Uses of "Geopolitical Truths in Turkey”, *Political Geography*, Vol:46 N:7, 2007, pp.740- 756.

Bilgin, Hasret Dikici, “Foreign Policy Orientation of Turkey's Pro-Islamist Parties: A Comparative Study of the AKP and Refah”, *Turkish Studies*, Vol:9, N:3, 2008, pp. 407-421.

Bir, Çevik, “Turkey’s Role in the New World Order: New Challenges,” *Strategic Forum*, No. 135, February 1998.

Bošković, Marija Mitrović, Reljić, Dušan and Vracić Alida, “Elsewhere in the Neighborhood: Reaching out to the Western Balkans.” In B. Senem Çevik and Philip Seib (Eds.), *Turkey's Public Diplomacy*, Palgrave Macmillan, 2015, pp. 99–120.

Brooks, Stephen G., “Dueling Realisms” *International Organization*, 1997, Vol:51, N:3, pp.445-477.

Bugajski, Januz: “Turkey’s Impact in the Western Balkans”, *Atlantic Council*, February, 2012.

Bugajski, Janusz, and Heather A. Conley, *A New Transatlantic Approach for the Western Balkans: Time for a Change in Serbia, Kosova, and Bosnia-Herzegovina*, Center for Strategic and International Studies, November, 2011.

Buzan, Barry, *People, States and Fear: An Agenda for International Security Studies in the Post-Cold War Era*, Lynne Rienner Publishers, 1991

Buzan, Barry, Weaver, Ole, *Regions and Powers The Structure of International Security*, Cambridge University Press, 2009.

Büyük, Hamdi Fırat, “Turkey’s ‘Soft Power’ Risks Backfiring in Balkan.” *BalkanInsight*, 26.01.2016.

Cameron, Fraser, “The European Union’s Role in the Balkans,” in Brad K. Blitz (ed.), *War and Change in the Balkans: Nationalism, Conflict and Cooperation*, Cambridge University Press, 2006.

Cantori, Louis J., “Regional Solutions to Regional Security Problems: The Middle East and East Somalia,” *Middle East Policy*, Vol:3, No:3, October 1994, pp. 20-30.

Carr, Edward Hallett, *Twenty Years’ Crisis*, London, 1939.

Cohen Ariel, “Washington Concerned as Turkey Leaving the West”, *Turkish Policy Quarterly* Vol. 9, No. 3: 2010, pp. 25-35.

Cull, Nicholas J., *How We Got Here” in Towards a New Public Diplomacy: Redirecting U.S. Foreign Policy* ed. Phillip Seib, Palgrave Macmillan, 2009.

Dahl, Robert, “The Concept of Power”, *Behavioral Science*, 1957, 3:2, pp:201-215.

Danforth, Nicholas, “Ideology and Pragmatism in Turkish Foreign Policy: From Atatürk to the AKP”, *Turkish Policy Quarterly*, Vol:7, N:3, Fall 2008, pp:83-95.

Davutoğlu, Ahmet, *Stratejik Derinlik: Türkiye'nin Uluslararası Konumu*, İstanbul, Küreayınları, 2001.

Davutoglu, Ahmet, *Alternative Paradigms*, London:University Press of America, 1994.

Davutoğlu, Ahmet, “Principles of Turkish Foreign Policy and Regional Political Structuring.”, *Turkey Policy Brief Series*, 2012.

Davutoğlu, Ahmet “Turkey’s Foreign Policy Vision: An Assessment of 2007”, *Insight Turkey*, Vol:10, N:1 2008, pp. 77-96.

Davutoğlu, Ahmet, “Turkey's Zero-Problems Foreign Policy”, *Foreign Policy*, 20.05.2010, доступно на: <https://foreignpolicy.com/2010/05/20/turkeys-zero-problems-foreign-policy/>, приступљено: 20/11/2020.

Dannreuther, Roland, "Perceptions in the Middle East", In Buckley, Mary; Cummings, Sally (eds., *Kosovo: Perceptions of War and Its Aftermath*, A&C Black Press, 2001.

Deliso, Christopher, *The Coming Balkan Caliphate: The Threat of Radical Islam to Europe and the West*, Greenwood Publishing Group, 2007.

Demirtaş, Birgül "Balkanlar'da Güvenlik Meseleleri", in Şaban Çalış and Birgül Demirtaş (eds.), *Balkanlar'da Siyaset*, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir, 2012.

Demirtaş, Birgül "Turkey and the Balkans: Overcoming Prejudices, Building Bridges and Constructing a Common Future", *Perceptions*, 18/2, 2013.

Demirtaş, Birgül, "Turkish foreign policy towards the Balkans: A Europeanised foreign policy in a de-europeanised national context?" *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, Vol. 17, No. 2, 2015, pp.123-140.

Demirtaş, Birgül, "Reconsidering Turkey's Balkans Ties: Opportunities and Limitations," in Ercan Gözen Pınar (ed.), *Turkish Foreign Policy: International Relations, Legality and Global Reach*, Palgrave Macmillan, 2017.

Diez, Thomas, and Ian, Manners, "Reflecting on normative power Europe", in *Power in World Politics*, Felix Berenskoetter and Michael J. Williams,(eds), Routledge, 2007.

Duran, Burhanettin, "Türk Dış Politikası Ortadoğululaşılıyor Mu?", Kemal İnat, Muhittin Ataman, and Burhanettin Duran (der.), *Ortadoğu Yılığ 2008*, İstanbul, Küre Yayınları, 2009, pp. 385-402.

Đorđe, Pavlović, "The Future of the Trilateral Cooperation among Bosnia and Herzegovina, Turkey, and Serbia", *SAM Report*, No:1, 2015, pp.19-38.

Ђукановић, Драган и Живојиновић, Драган „Стратешка партнерства Републике Србије”, Годишњак, Вол 5, Н: 6, 2011, стр.299-312.

Ђукановић, Драган, „Спољнополитичке оријентације држава Западног Балкана: упоредна анализа“, Годишњак Факултета политичких наука, бр.ИВ, 2010, пп. 295–313.

Duncombe, Constance, Tim Dunne, "After Liberal World Order," *International Affairs*, Vol:94, No: 1, 2018, pp. 25–42.

Ђурковић, Миша, "Has Turkey really returned to the Balkans" in *The Balkans and Turkey in Transition*, Миша Ђурковић (ed.), Institute of European Studies, 2022.

Ђурковић, Миша, Александар Раковић,(Ед.), *турска регионална сила?*, Институт за европске студије, Београд, 2013.

Ђурковић, Миша, "Односи Турске и Сједињених Америчких Држава", у Александар Раковић, Миша Ђурковић, *Турска регионална сила?*, Институт за Европске студије, 2013, пп. 120-137.

Ekinci, Didem "A Chronicle Evolving Turkish-Serbian Relations A Century After the Balkan Wars", *Uluslararası Suçlar ve Tarih*, No. 14, 2013.

Erdağ, Ramazan, "TurkStream as Russia's Last Step in Diversification: A Win-Win Approach", *Insight Turkey*, Vol.23, No.1, 2021.

Eroğlu, Zehra, "Turkish Foreign Policy towards the Balkans in the Post Cold War Era." *Unpublished Master's Thesis*, Middle Eastern Technical University, 2005.

Ying, Fan, “Soft Power: Power of Attraction or Confusion?”, *Place Branding and Public Diplomacy*, Vol: 4, No. 2, 2008, pp. 147-158.

Ekinci, Mehmet, Uğur, “A Golden Age of Relations: Turkey and the Western Balkans During the AK Party Period” *Insight Turkey*, Vol. 16, No. 1, 2014, pp.103-125.

Eralp, Atilla, Torun, Zerrin, “Europe as Seen from Turkey: From a Strategic Goal to an Instrumental Partnership?”, *Perspectives* Vol. 20, No.2, 2012, pp.83-102.

Erhan, Çağrı, “Türkiye, Ortadoğu’da ABD ne istedise yapmıştır” Habibe Özdal, – Isman Bahadır Dinçer,– Mehmet Yegin, (eds.) Mülakatlarla Türk Dış politikası Vol. 1. Ankara, 2009.

Evera, Stephen Van, “Offense, Defense, and the Causes of War”, *International Security*, 1998, 22/4, pp. 5-43.

Falk, Richard, “Can the U.S. Government Accept an Independent Turkish Foreign Policy in the Middle East?”, *Insight Turkey*, Vol. 16, No, 1, 2014, p.7-18.

Fawcett, Louise, “Regionalism from an Historical Perspective,” in Mary Farrell, Björn Hettne, and Luk van Langenhove (eds.) *Global Politics of Regionalism: Theory and Practice*, Pluto Press, 2005

Ferguson, Niall, “Think Again: Power”, *Foreign Policy*, November 3, 2009; <https://foreignpolicy.com/2009/11/03/think-again-power/>

Fidan, Hakan and Nurdun, Rahman, “Turkey's Role in the Global Development Assistance Community: The Case of”, *Journal of Southern Europe and the Balkans*, 2008, pp:93-111.

Gaber, Y. V., “Turkey’s New Foreign-Policy Strategy: Local, Regional and Global Dimensions”, *Презенто* из; http://www.nbu.gov.ua/portal/natural/vonu/Sip/2009_13/pdf/t14v13s648-653.pdf

Gaddis, J. L., *We Now Know: Rethinking Cold War History*, New York: Clarendon Press; 1997.

Gangloff, Sylvie, “The impact of the Ottoman legacy on Turkish policy in the Balkans (1991–1999)”, *CERI working paper*, November, 2005.

Gangloff, Sylvie, “The Weight of Islam in the Turkish Foreign Policy in the Balkans”, *Turkish Review of Balkan Studies*, 2001, 91-102.

Gardner, David “Turkey’s Foreign Policy of ‘Precious Loneliness’,” *Financial Times*, November 16, 2015, <https://www.ft.com/content/69662b36-7752-11e5-a95a-27d368e1ddf7>.

Gering, John, *Social Science Methodology: A Unified Framework*, 2nd edition, Cambridge, 2012.

Gervasi, Sean, “Why is NATO in Yugoslavia?” in Ramsey Clark (ed.), *NATO in The Balkans: Voices of Opposition*, International Action Center, New York, 1998.

Gilboa, Eytan, “Searching for a Theory of Public Diplomacy.” *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science* 616, no. 1, March 2008, pp:55-77.

Gilpin, Robert, *The Political Economy of International Relations*, Princeton University Press, 2016.

Glaser, Charles L., "Realists as Optimists: Cooperation as Self-Help", *International Security*, 1994/1995, 19/3, pp. 50-90.

Gary, Goertz and James, Mahoney, *A Tale of Two Cultures: Qualitative and Quantitative Methods in Social Science*, Princeton University Press, 2012.

Grieco, Joseph M., "Anarchy and the Limits of Cooperation: A Realist Critique of the Newest Liberal Institutionalism", *International Organization*, Vol:42, N:3, 1988, p.485.

Grigoriadis, Ioannis N., "Turkey's foreign policy activism: vision continuity and reality checks", *Southeast European and Black Sea Studies*, Vol. 14, No. 2, 2014, pp.159-173.

Hale William, *Turkish Foreign Policy 1774-2000*, Taylor & Francis, 2002.

Han Ahmet K., Özkan, Behlül "Turkey and United States in Syria: Allies, Frenemies, or Worse?," *Turkey Series*, September 15, 2017, <http://www.gmfus.org/publications/turkey-and-united-states-syria-allies-frenemies-or-worse>.

Harris, George S., "The Bureaucratic Reform: Atatürk and the Turkish Foreign Office", *Journal of American Institute for the Study of Middle Eastern Civilization*, Vol:1, N:3-4, 1980-1981, pp:39-51.

Herz, John H., "Idealist Internationalism and the Security Dilemma", *World Politics*, 1950, Vol:2, N:2, pp.157-180.

Hocking, Brian, "Rethinking the 'New' Public Diplomacy", In: Melissen J. (eds) *The New Public Diplomacy. Studies in Diplomacy and International Relations*, Palgrave Macmillan, London, 2005.

Howard, Glen E., "NATO and the Caucasus: The Caspian Axis," in Stephen J. Blank (ed.), *NATO After Enlargement: New Challenges, New Missions, New Forces*, Strategic Studies Institute, U.S. Army War College, 1998.

Hürsoy, Siret, "Changing Dimensions of Turkey's Foreign Policy", *International Studies*, Vol. 48, No:2, 201, pp.139-164.

Ikenberry, John G., "The Plot against American Foreign Policy: Can the Liberal Order Survive?," *Foreign Affairs*, Vol:96, N:3, 2017, pp. 2-9, <https://www.foreignaffairs.com/articles/united-states/2017-04-17/plot-against-american-foreign-policy>.

Ikenberry, G. John, "The end of liberal international order?," *International Affairs*, Vol 94, No:1, 2018, pp.7-23.

İnalçık, Halil, "The Turks and the Balkans." *Turkish Review of Balkan Studies*, Vol: 651, No: 1 1993.

İnan, Rüma, "Turkish Foreign Policy Towards the Balkans: New Activism, Neo-Ottomanism or/so What?," *Turkish Policy Quarterly*, Vol. 9. No. 4, 2010, pp.133- 140.

Janković, Slobodan, *Vectors of Turkish Foreign Policy: What Remains Of The Strategy For 2023? MP 1*, 2016, pp. 7-23.

Jervis, Robert, "Cooperation under the Security Dilemma", *World Politics*, Vol:30, N:2, 1978, pp. 167-214.

Јевтић, Мирољуб „Неоосманизам против панисламизма” *Политеиа*, бр. 1. децембар 2011, стр. 31-47.

Jojić, Stefan “Erdogan as an admired sultanor an instrument in political competition? Locals' perceptions of the Turkish presence in Serbian Sandžak”, *Prague Security Studies Institute*, January 2021.

Jung, Dietrich, “Turkey and the Arab World: Historical Narratives and New Political Realities”, *Mediterranean Politics*, Vol: 10, N:1 ,2005, pp.1-17.

Kalin, İbrahim, "Soft Power and Public Diplomacy in Turkey". *PERCEPTIONS: Journal of International Affairs*, 16 / 3, Ekim 2011, pp: 5-23.

Kalın, İbrahim, “US–Turkish relations under Obama: promise, challenge and opportunity in the 21st century”, *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, Vol. 12, No. 1, 2010, pp.93-108.

Karaosmanoğlu, Ali, ‘Officers: Westernization and Democracy’, in Metin Heper, Ayşe Öncü, and Heinz Kramer (eds.), *Turkey and the West: Changing political and cultural identities*, London: I.B.Tauris, 1993, pp.19-34.

Karaosmanoğlu, Ali, “The Evolution of the National Security Culture and the Military in Turkey”, *Journal of International Affairs*, Vol:54, N:1, Fall 2000, pp.199-216.

Kardaş, Tuncay and Ramazan Erdağ, “Bir Dış Politika Aracı Olarak TİKA”, *Akademik İncelemeler Dergisi*, Vol:7, No:1, 2012, pp.167-194.

Kennan, George F., *American Diplomacy, 1900-1950*, Chicago, 1951.

Keskin, Muhiddin, “Türk Dış Politikasında Paradigma Değişimi mi?”, retrieved from <http://www.ekopolitik.org/public/news.aspx?id=4344&pid=4082>

Keyman, E. Fuat, “Turkish Foreign Policy in the Era of Global Turmoil”, *SETA Policy Brief*, Vol.39, December 2009.

Fuat E., Keyman, “Turkish foreign policy in the post-Arab Spring era: from proactive to buffer state” *Third World Quarterly* Vol. 37, No. 12, 2016, 2274-2287.

Keohane, Robert O., *Neorealism and Its Critics*, New York: Columbia University Press, 1986.

Kelkitli, Aslı Fatma, “Turkey and the Western Balkans During the AKP Period,” *Avrasya Etüdleri*, Vol: 44, No. 2, 2013, pp. 89-110.

Kenyon, Peter, “The Turkish Model: Can It Be Replicated?”, *NPR*, 6 January 2012; <https://www.npr.org/2012/01/06/144751851/the-turkish-model-can-it-be-replicated>.

Keskin, Muhiddin “Türk Dış Politikasında Paradigma Değişimi mi?”, retrieved from <http://www.ekopolitik.org/public/news.aspx?id=4344&pid=4082>

Khalid, Matein, “Transformation of Turkey”, 19.05.2010, <https://www.khaleejtimes.com/editorials-columns/transformation-of-turkey>.

Kıvanç, Ümit “Pan-İslâmcının Macera Kılavuzu Davutoğlu Ne Diyor, Bir Şey Diyor mu?”, *Birikim*, İstanbul, 2015.

Kirişçi, Kemal, “Turkey’s Foreign Policy in Turbulent Times”, *Chaillot Paper*, No. 92, 2006.

Kirshner, Jonathan, “The Tragedy of offensive Realism: Classical realism and the Rise of China”, *European Journal of International Relations*, Vol:18, N:1, 2010, pp.53-75.

- Kissinger, Henry A., *The White House Years*, London, 1979.
- Krieg, Andreas, "Externalizing the Burden of War: The Obama Doctrine and US Foreign Policy in the Middle East," *International Affairs*, Vol. 92, No. 1, 2016, pp 97–113.
- Kutlay, Mustafa, "Europe's Increasing Importance For Turkey – Analysis", *Eurasia Review*, 6 February 2016.
- Laçiner, Sedat, "Turkey's New Middle Eastern Approach" *USAK Yearbok of Politics and International Relations*, N.3, 2003, pp.431-441.
- Larrabee, Stephen F., "Turkey's New Geopolitics", *Survival: Global Politics and Strategy* Vol. 52, No. 2, 2010, pp.157-180.
- Larrabee, Stephen F., "Troubled Partnership U.S.-Turkish Relations in an Era of Global Geopolitical Change", *RAND Corporation*, 2010.
- Larrabee, Stephen F. "Turkey as a U.S. Security Partner", *RAND Corporation*, 2008.
- Larson, Deborah Welch and Shevchenko, Alexei, "Status seekers: Chinese and Russian responses to US primacy", *International Security*, Vol 34, N:4, pp.63-95.
- Layne, Cristopher, "The Unbearable Lightness of Power" in Inderjeet Parmar and Michael Cox (eds.), *Soft Power and US Foreign Policy: Theoretical, historical, and contemporary perspectives*, Routledge, 2010.
- Lee, Geun, "A theory of soft power and Korea's soft power strategy", *The Korean Journal of Defense Analysis*, Vol:21,N:2, 2009, pp. 205-218.
- Lynn-Jones, Sean M. i Steven E. Miller, Preface, In Michael E. Brown, Sean M. Lynn-Jones, and Steven E. Miller, (Eds.), *The Perils of Anarchy: Contemporary Realism and International Security*, MIT Press, 1995.
- Linklater, Andrew, "The English School", in Scott Burchill (et.al.) (eds), *Theories of International Relations*, Palgrave Macmillan, New York 2005, pp. 84- 136.
- Lock, Edward, "Soft Power and Strategy: Developing a 'Strategic' Concept of Power" in Inderjeet Parmar and Michael Cox (eds.), *Soft Power and US Foreign Policy: Theoretical, historical, and contemporary perspectives*, Routledge, 2010.
- Lukes, Steven, "Power and the battle for hearts and minds: On the bluntness of soft power", in *Power in World Politics*, Felix Berenskoetter and Michael J. Williams, (eds.), Routledge, 2007.
- Lukes, Steven, *Power: A Radical View*, MacMillan Press, 1974.
- MacKenzie, Kaitlin, "Turkish Soft Power Changes Middle East", Интервју са Седатом Лацінером (Sedat Laçiner), *The Journal of Turkish Weekly*, 12 November 2009.
- Mahoney, James, "Process Tracing and Historical Explanation", *Security Studies*, Vol:24, N:2, 2015, pp.200-218.
- Mandacı, Nazif, "Türkiye, Batı'nın Trenine Binmiş Ancak Sürekli Olarak Doğu'ya Doğu Gidiyor Gibidir.", Habibe Özdal– Osman Bahadır Dinçer– Mehmet Yegin, (eds.) *Mülakatlarla Türk Dış politikası*, Vol. 2, Ankara, 2010.
- Manners, Ian, "Normative Power Europe: A Contradiction in Terms?", *Journal of Common Market Studies*, 2002, Vol:40, N:2, pp. 235-258.

Mazower, Mark, *Bizans'ın Çöküşünden Günümüze Balkanlar*, İstanbul:Alfa Yayıncılık, 2014.

McClory, Jonathan, "The Soft Power 30: A Global Ranking of Soft Power", *Report*, London: Portland Communications, 2017; https://softpower30.com/wp-content/uploads/2018/07/The_Soft_Power_30_Report_2017-1.pdf

Mearsheimer, John J. *Why Leaders Lie: The Truth about Lying in International Politics* New York: Oxford University Press, 2011.

Mearsheimer, John J. "Back to the Future: Instability in Europe after the Cold War", *International Security*, 1990, No.15, pp.5-56.

Mearsheimer, John J., "Realist Reply", *International Security*, 1995, Vol:20, N:1.

Mearsheimer, John J., "Reckless States and Realism", *International Relations*, 2009, Vol:23, No:2, pp. 246-250.

Mearsheimer, John J., *The Tragedy of Great Power Politics*, Norton and Company, New York, 2001.

Milner, Helen, *The Assumption of Anarchy in International Relations Theory: A Critique*, in David A. Baldwin, (Eds.), *Neorealism and Neoliberalism: The Contemporary Debate*, Columbia University Press, New York, 2003.

Mingst, Karen A., *Essentials of international relations*. New York, 2003.

Mitrovic, Marija "Turkish Foreign Policy towards the Balkans: The Influence of Traditional Determinants on Davutoğlu's Conception of Turkey-Balkan Relations," *GETMA Working Paper*, No. 10, 2014, pp. 39-57.

Mohapatra, Aswini K. "Democratization in the Arab World: Relevance of the Turkish Model", *International Studies*, Vol:45, N:4,2008, pp.25-50.

Morgenthau, Hans J., *Politics among Nations: The Struggle for Power and Peace*, 5th Ed., New York, 1973.

Malone, Glifford D., "Managing Public Diplomacy", *Washington Quarterly*, Vol:8, N:3, 1985, pp. 199-213.

Mosher, James S., "Relative Gains Concerns when the Number of States in the International System Increases", *Journal of Conflict Resolution*, 2003, Vol:47, N:5, p. 642-668.

Muhasilović, Jahja "Turkey's Soft Power and Public Diplomacy in Bosnia-Herzegovina and Sandžak (2002–2017)", *Докторска дисертација*, јуна 2020, p. 62.

Muhasilović, Jahja "Bosnian-Turkish Relations" in *The Balkans and Turkey in Transition* Misa Durković (ed), Institute za Evropske studije & Hans-Siedel-Stiftung, Belgrade, 2022, pp.130-149.

Mulalić, Muhidin "Prospects for Trilateral Relations between Turkey, Serbia, and Bosnia and Herzegovina", *Insight Turkey*, Vol:21, N: 2, 2019, pp.129-148.

Murinson, Alexander, "The strategic depth doctrine of Turkish foreign policy", *Middle Eastern Studies*, Vol:42, N:6, 2006, pp:945-964.

Müftüler-Baç, Meltem and Gürsoy, Yaprak, "Is there an Europeanization of Turkish Foreign Policy? An Addendum to the Literature on EU Candidates", *RECON Online Working Paper*, Vol.15, 2009, p. 10.

Nahioğlu Şükrü, Atatürk, *An Intellectual Biography*, Princeton University Press, New Jersey, 2011.

Невенка Јефтић-Шарчевић, "Западни Балкан у Пројекту Турске Стратешке Визије", *Међународна Политика*, Вол. 62, бр. 4, 2010, стр. 691-714

Nye, Joseph, *Bound to Lead: The Changing Nature of American Power*, Basic Books, New York, 1990.

Nye, Joseph, "Soft Power", *Foreign Policy*, 1990, No. 8, pp.153-171.

Nye, Joseph, *Soft Power: The Means to Success in World Politics*, Public Affairs, 2004.

Nye, Joseph "Public Diplomacy and Soft Power", *The Annals of the American Academy of Political and Social Sciences*, Vol. 616, 2008, 94-109.

Joseph S. Nye, "Responding to My Criticism and Concluding Thoughts" in *Soft Power and US Foreign Policy: Theoretical, Historical, and Contemporary Perspectives*, (eds.) Inderjeet Parmar and Michael Cox, Routledge, 2010.

Nye, Joseph S., "The rise and fall of American hegemony from Wilson to Trump", *International Affairs*, Vol 95, N:1, 2019, pp.63-80.

Ogoura, Kazuo "The Limits of Soft Power", *Japan Echo*, Vol. 33, No. 5, p.60-65.

Oguzlu, Tarik, "Turkish Foreign Policy in a Changing World Order," *All Azimuth*, Vol. 0, No. 0, 2018, pp. 1-13.

Oguzlu, Tarik, "Middle Easternization of Turkey's Foreign Policy: Does Turkey Dissociate from the West?", *Turkish Studies*, Cilt 9, No 1, 2008, pp. 3-20.

Oğuzlu, Tarık, "Türk Dış Politikasında Davudoğlu Dönemi", *Ortadoğu Analiz*, Vol: 1, N:9, Eylül 2009, pp:43-50.

Oğuzlu, Tarik, "Soft Power in Turkish Foreign Policy" *Australian Journal of International Affairs*, Vol. 61, No. 1, 2007, pp.81-97.

Oguzlu, Tarik, "Turkey and Europeanization of Foreign Policy?," *Political Science Quarterly*, Vol:125, No. 4, 2010-2011, pp. 657-683.

Oguzlu, Tarik, "Turkey and the European Union: Europeanization without membership," *Turkish Studies*, Vol: 13, No: 2, 2012, pp. 229-243.

Oguzlu, Tarik i Kibaroglu, Mustafa, "Turkey and the US in the 21st Century: Friends or Foes?," *Korean Journal of Defense Analysis* 20, no. 4, 2008, pp. 357-372.

Oran, Baskın, "TDP'nin Kuramsal Çerçevesi", in *Türk Dış Politikası*, Cilt 1, Baskın Oran, ed. İletişim Yayınları, İstanbul, 2001.

Oran, Baskın, "A Proactive Policy with Many Hunches on the Back" in Kerem Öktem, – Ayşe Kadioğlu,– Mehmet Karlı, (eds.) *Another Empire?* Istanbul Bilgi University Press, İstanbul, 2012.

Oran, Baskın, "Türkiye Kabuk Değiştirirken AKP'nin Dış Politikası", retrieved from <http://www.birikimdergisi.com/birikim/dergiyazi.aspx?did=1&dsid=167&dyid=2865&yazi=T>

Oran, Baskın, “Türkiye’nin Balkan ve Kafkas Politikası,” *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Vol:50, N:1-2, January-June 1995, 271-278.

Orbie, Jan, “Civilian Power Europe: Review of the Original and Current Debates”, Cooperation and Conflict, *Journal of the Nordic International Studies Association*, Vol:41, N:1, 2006, p. 123-128.

Öktem, Kerem *Turkey since 1989: Angry Nation*, Fernwood Publication, 2011.

Öktem, Kerem, “Between emigration, de-Islamization and the nation state: Muslim communities in the Balkans today”, *Southeast European and Black Sea Studies*, Vol. 11, No. 2, 2011, pp.155-171.

Öktem, Kerem, “New Islamic actors after the Wahhabi intermezzo: Turkey's return to the Muslim Balkans” European Studies Centre, University of Oxford, 2010.

Öniş, Ziya, “Multiple Faces of the 'New' Turkish Foreign Policy: Underlying Dynamics and a Critique”, *Insight Turkey*, Vol. 13, No. 1, 2011.

Öniş, Ziya and Yılmaz, Şuhnaz, “Between Europeanization and Euro-Asianism: Foreign Policy Activism in Turkey during the AKP Era”, *Turkish Studies*, 10/1, 2009, pp:7-24.

Öniş Ziya and Yılmaz, Şuhnaz, “Turkey and Russia in a Shifting Global Order: Cooperation, conflict and asymmetric interdependence in a turbulent region,” *Third World Quarterly*, Vol.37, No. 1, 2016, pp.71-95.

Öniş, Ziya, “The New Wave of Foreign Policy Activism in Turkey: Drifting away from Europeanization”, DIIS Report 2009/05.

Öniş, Ziya “Turkey and the Arab Spring: Between Ethics and Self-Interest,” *Insight Turkey* 14, no. 3 2012, p.45-63.

Öniş, Ziya and Kutlay, Mustafa, “Turkish foreign policy in a post-western order: strategic autonomy or new forms of dependence?”, *International Affairs*, Vol 97, N:4, 2021, pp.1085-1104.

Öniş, Ziya and Kutlay, Mustafa “Global shifts and the limits of the EU’s transformative power in the European periphery: comparative perspectives from Hungary and Turkey”, *Government and Opposition*, Vol: 54, No:2, 2019, 226-253.

Özbudun, Ergun “Democratization Reforms in Turkey: 1993-2004”, *Turkish Studies*, Vol. 8, No. 2, 2007, pp. 179-196.

Özdal, Habibe, Isman Bahadır Dinçer,– Mehmet Yegin, (eds.) *Mülakatlarla Türk Dış politikası*, Vol. 1-2, Ankara, USAK, 2009-2010.

Özev, Muharrem H., “Dünden Bugüne Türk Dış Politikası”, retrieved from <http://www.tasam.org/index.php?altid=2939>.

Özkan, Behlül “Turkey, Davutoglu and the Idea of Pan-Islamism”, *Survival: Global Politics and Strategy*, Vol. 56, No. 4, 2014, pp.119-140.

Özcan, Gencer, “Facing its Waterloo in diplomacy: Turkey’s military in the foreign policy-making process”, *New Perspectives on Turkey*, Vol.40, 2009, pp. 85-104.

Özkanca, Oya D., “Turkey and the European Union: Strategic Partners or Competitors in the Western Balkans?”, *Journal of Regional Security*, Vol.11, No.1, 2016, pp. 33–54.

Özkanca, Oya D., *Turkey West Relations -The Politics of Intra-alliance Opposition*, Cambridge University Press, 2019.

Öztürk, Osman Metin, "Türk Dış Politikasında Balkanlar," in Ömer E. Lütem, Birgül Demirtaş-Coşkun (ed.), *Balkan Diplomasisi*, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, Ankara, 2001.

Öztürk, Selim, "Büyük Öğrenci Projesinden Türkiye Bursları Projesine Geçiş Süreci ve Türkiye'nin Öğrenci Politikasındaki Değişim" *Uzmanlık Tezi*, T.C. Başbakanlık- Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı, Ankara, 2014.

Paçariz, Sabina, "Political Implications of the Closer Cooperation Between Serbia and Turkey" *Southeast Europe in Focus*, N:5,2020.

Petrović, Žarko and Reljić, Dušan, Turkish Interests and Involvement in the Western Balkans: A Score-Card, *Insight Turkey*, Vol. 13, No.3, 2011, pp. 159-172.

Rabasa, Angel and Larrabee, F. Stephen, "The Rise of Political Islam in Turkey", RAND Corporation, 2008.

Rakovih, Aleksandar, "Turska inicijativa za ujedinjenje Islamске zajednice u Republici Srbiji 2011" у Aleksandar Rakovich, Miša Turkovich, Turska regionalna sila?, Институт за Европске студије, 2013, стр. 233-250.

Rasidagić, Kenan Esref, "A Critical Analysis of Turkish Foreign Policy Towards the Western Balkans", in. Mulalić, Mihaddin – Korkut, Hasan– Nuroğlu, Elif (eds.) *Turkish – Balkans Relations – The Future Prospects of Cultural, Political and Economic Transformations and Relations*, Kültür-Sanat Basımevi: Istanbul, 2013,

Robins, Philip, "Turkish Foreign Policy since 2002: between a 'Post-Islamist' Government and a Kemalist state", *International Affairs*, Vol. 83, No:1, 2007, pp. 289-306.

Robins Philip, *Suits and Uniforms: Turkish Foreign Policy since the Cold War*, London: Hurst, 2003.

Philip Robins, "The 2005 Brismes Lecture: A Double Gravity State: Turkish Foreign Policy Reconsidered", *British Journal of Middle Eastern Studies*, Vol. 33, No.2, 2006, pp.199-211.

Rugh, William A., "The Case for Soft Power" in *Toward a New Public Diplomacy: Redirecting U.S. Foreign Policy*, ed. Phillip Seib, Palgrave Macmillan, 2009.

Sander, Oral, *Ulusçuluk ve Türk Dış Politikasında Barış Unsuru*, Atatürk Haftası Armağanı, Ankara, 1995.

Sandıklı, Atilla, *Atatürk'ün Dış Politika Stratejisi ve Avrupa Birliği*, Beta Yayınları, İstanbul, 2008.

Sezer, Duygu Bazoğlu, "Turkish Security in the Shifting Balkans: Reorientation to a Regional Focus," in Kosta Tsipis (ed), *Common Security Regimes in the Balkans*, Columbia University Press, New York, 1996.

Singer, David J., "The Level-of-Analysis Problem in International Relations", *World Politics*, Vol. 14, No.1, October 1961, pp.77-92.

Smith, Karen E. "Still civilian power EU?", European Foreign Policy Unit Working Paper 2005/1, p.3, доступно на: <https://www.lse.ac.uk/international-relations/assets/documents/efpu/publications/EFPUworkingpaper2005-1.pdf>, приступљено: 28/10/2020.

Snidal, Duncan, "Relative Gains and the Pattern of International Cooperation", *American Political Science Review*, 1991, Vol:85, N:3, pp. 701-726.

Snyder, Jack, *Myths of Empire; Domestic Politics and International Ambition*, Cornell University Press, New York, 1991.

Sofuoğlu, Adnan, "Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası I (1923-1930)", доступно на, [:www.ait.hacettepe.edu.tr/egitim/ait203204/II7.pdf](http://www.ait.hacettepe.edu.tr/egitim/ait203204/II7.pdf) , приступљено: 13/11/2020.

Somun, Hajredin: "Turkish Foreign Policy in the Balkans and "Neo-Ottomanism", A Personal Account", *Insight Turkey*, Vol. 13, No.3, 2011, pp. 33-41.

Soysal, İsmail, "Atatürk's Policy of Peace and Its Impact in the World", in *Between East and West: Studies on Turkish Foreign Relations*, İsmail Soysal, (ed.) Isis Press, İstanbul, 2001, p. 135.

Soysal, İsmail, "İki Dünya Savaşı Arasında Avrupa'da Kuvvet Dengeleri ve Barışçı Türkiye", in *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç*, İsmail Soysal, (ed.), Türk Tarih Kurumu Yayınevi, Ankara, 1999.

Sönmezoğlu, Faruk, *II. Dünya Savaşından Günümüze Türk Dış Politikası*, İstanbul: Der Yayınevi, 2006.

Spykman, Nicholas, *America's Strategy in World Politics: The United States and the Balance of Power*, New York, 1942.

Sutch, Peter, and Juanita, Elias, *International Relations: The Basics*, London and New York: Routledge, 2007.

Танасковић, Дарко, *Неоосманизам – повратак Турске на Балкан*, ЈП Службени Гласник, 2010.

Танасковић, Дарко: „Срби пред изазовима неоосманизма”, Политеиа, Н.

Tang, Shiping, *A Theory of Security Strategies for Our Time: Defensive Realism*, Palgrave Macmillan, 2010.

Taliaferro, Jeffrey W., "Security Seeking under Anarchy: Defensive Realism Revisited", *International Security*, 2000, 25/3, pp:128-161, http://www.rochelleterman.com/ir/sites/default/files/taliaferro%202001_0.pdf

Todorova, Maria, *Imagining Balkans*, New York:Oxford University Press, 2007.

Toft, Peter and Mearsheimer, John J., "An Offensive Realist between Geopolitics and Power", *Journal of International Relations and Development*, 2005, Vol:8, N:4, pp. 381– 408.

Hans, Tuch, *Communicating with the World: US Public Diplomacy Overseas*, Palgrave Macmillan, 1990.

Türbedar, Erhan, "Turkey's New Activism in the Western Balkans: Ambitions and Obstacles", *Insight Turkey*, Vol. 13, Br.3, 2011, pp. 139-158.

Трифковић, Срђа, "Турска као регионална сила: неоосманизам на делу", Политеа, књ. 1, бр. 2, 2011, стр. 83-95.

Türbedar, Erhan, "Trilateral Balkan Summit in İstanbul", *TEPAV*, 3 May 2010.

Türbedar, Erhan, "Turkey's New Activism in the Western Balkans: Ambitions and Obstacles", *Insight Turkey* Vol. 13, No. 3, 2011.

Yılmaz, Türel, “Türkiye Alternatif bir Dış Politika Düşünemez” Habibe Özdal,– Isman Bahadır Dinçer,– Mehmet Yegin, (eds.) *Mülakatlarla Türk Dış politikası*, Vol. 2. Ankara,2010

Türkdoğan, Berna “Avrupa Birliği ve Türkiye İlişkileri”, in *Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası*, Berna Türkdoğan, (ed.), Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2000.

Türkeş, Mustafa, Ş. İnan Rüma, and Sait Akşit, “Kriz Sarmalında Bosna Hersek: ‘Devlet Krizi’” , *Boğaziçi Üniversitesi-TÜSİAD Dış Politika Forumu Araştırma Raporu DPF*, 2012.

Türkeş, Mustafa, “Türkiye’nin Balkan Politikasında Devamlılık ve Değişim?”, *Avrasya Dosyası* Vol. 14, No. 1, 2008, pp.253-280.

Uzgel, İlhan, “Türk Dış Politikasının 75 Yılı: Batılılaşma Çabasıdan Batı Korkusuna”, *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, Vol:22, N:213, 1998, p. 40-48.

Ülgen, Sinan, "From Inspiration To Aspiration Turkey in the New Middle East", *Carnegie Papers*, December 2011, pp.4-12; https://carnegieendowment.org/files/turkey_mid_east.pdf

Ülgen, Sinan, Muasher, Marwan Thomas de Waal, Thomas Carothers, “Can the Turkish Model Gain Traction in the New Middle East?”, *Carnegie Papers*, 19 December 2011.

Ünlühisarcıklı, Özgür, “EU, Turkey and Neighborhood Policies”, *Turkish Policy Quarterly*, Vol:8,N:3, Fall 2009, p. 73-82; <http://turkishpolicy.com/files/articlepdf/eu-turkey-and-neighborhood-policies-fall-2009-en.pdf>

Vasquez, John A., *The Power of Power Politics: From Classical Realism to Non-Traditionalism*, Cambridge University Press, 1998.

Vračić, Alida, “Turkey’s Role in the Western Balkans” *Stiftung Wissenschaft und Politik Research Paper* No. 11, 2016, доступно на: https://www.swp-berlin.org/publications/products/research_papers/2016RP11_vcc.pdf, приступљено 13/08/2021.

Vračić, Alida, “A Political Romance: The Relationship Between Bosnia And Turkey” *Turkish Policy Quarterly*, Spring 2014.

Vuksanović, Vuk, “Systemic Pressures, Party Politics and Foreign Policy: Serbia Between Russia and the West, 2008-2020”, *The London School of Economics and Political Science*, Докторска дисертација,2021.

Vuving, Alexander, “How Soft Power Works”, Рад представљен на панелу “Soft Power and Smart Power,” American Political Science Association annual meeting, Toronto, September 3, 2009, p. 3; <https://apcss.org/Publications/Vuving%20How%20soft%20power%20works%20APSA%20009.pdf>

Waltz, Kenneth N., “Structural Realism after the Cold War”, *International Security*, 2000, Vol:25, N:1, 5-41.

Waltz, Kenneth N., *Man, The State and War: A Theoretical Analysis*, Columbia University Press, New York, 2001.

Waltz, Kenneth N., “The Origins of War in Neorealist Theory”, *Journal of Interdisciplinary History*, 1988, 18/4, pp:615-628.

Walt, Stephen M., "International Relations: One World, Many Theories", *Foreign Policy*, No. 110, Special Edition: Frontiers of Knowledge, 1998, pp. 29-46.

Watanabe, Yasuhi "Revisiting Soft Power", The Japan Foundation Center for Global Partnerships, доступно на: <http://www.cgp.org/index.php?option=article&task=default&articleid=342> , приступљено 11/06/2019.

Weisband, Edward, *Turkish Foreign Policy, 1939-1945: Small State Diplomacy and Great Power Politics*, Princeton University Press, 2015.

Yaşar, Yakış, "Türk Dış Politikasında Ana Parametreler Değil üslup Değiştii" Habibe Özdağ– Isman Bahadır Dinçer– Mehmet Yegin, (eds.) *Mülakatlarla Türk Dış politikası*, Vol. 2. Ankara, 2010.

Yavuz, Hakan, ed., *The Emergence of a New Turkey: Islam, Democracy and the AK Parti*, Salt Lake City: University of Utah Press, 2006.

Yeşiltaş, Murat, Ali, Balcı, "Parti Dönemi Türk Dış Politikası Sözlüğü: Kavramsal Bir Harita", *Bilgi*, No. 2, 2011, pp.9-35.

Yılmaz, Ayhan Nuri, Kılıçoğlu, Gökmen, "Balkanlar'da YTB ve TİKA'nın Türk Kamu Diplomasisi Kurumları Olarak Faaliyetleri ve Türkiye'nin Bölgedeki Yumuşak Gücüne Etkileri", *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmaları Dergisi*, Vol. 2, No. 2, 2017, pp.115-132.

Yılmaz, Şuhnaz, "Turkey-EU-US Triangle in Perspective: Transformation or Continuity?", *The Middle East Journal*, Vol. 59, No. 2, 2005, pp. 265-284.

Yukarıoç, Umut, "A Critical Approach to Soft Power", *Journal of Bitlis Eren University*, Vol. 6, No. 2. December, 2017, pp:491-502.

Zahran, Geraldo, Leonardo Ramos, "From hegemony to soft power: implications of a conceptual change" in Inderjeet Parmar and Michael Cox (Eds.), *Soft power and US foreign policy: Theoretical, historical and contemporary perspectives*, Routledge, 2010.

Медијски и интернет извори:

"Sırbistan Ülke Profili", *Türkiye Cumhuriyeti Ticaret Bakanlığı*, доступно на: <https://www.ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/avrupa/s%C4%B1rbistan/ulke-profil/turkiye-ile-ticaret>, приступљено 11/06/2019.

https://www.mfa.gov.tr/turkey_s-political-relations-with-the-palestinian-national-authority.en.mfa , приступљено: 26/10/2020.

McClory, Jonathan, "The Soft Power 30: A Global Ranking of Soft Power", *Report. London: Portland Communications*, 2017, доступно на: https://softpower30.com/wp-content/uploads/2018/07/The_Soft_Power_30_Report_2017-1.pdf , , приступљено: 13/10/2020.

Niall Ferguson, "Think Again: Power", *Foreign Policy*, November 3, 2009, доступно на: <https://foreignpolicy.com/2009/11/03/think-again-power/> , приступљено: 13/10/2020.

Писмо председника Џонсона премијеру Инону од 5. јуна 1964, доступно на: <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/emekli-buyukelci-eralp-johnson-mektubunu-cuneyt-arcauyureke-donemin-disisleri-bakani-verdi-708491> , приступљено: 29/10/2020.

Muharrem H. Özev, “Dünden Bugüne Türk Dış Politikası”, доступно на: <http://www.tasam.org/index.php?altid=2939> , приступљено: 30/10/2020.

Baskın Oran, “Türkiye Kabuk Değiştirirken AKP'nin Dış Politikası”, доступно на: <http://www.birikimdergisi.com/birikim/dergiyazi.aspx?did=1&dsid=167&dyid=2865&yazi=T%FCrkiye%20Kabuk%20De%F0i%FEtirirken%20AKPnin%20D%FD%FE%20Politikas%FD> , приступљено: 13/11/2020.

Muhiddin Keskin, “Türk Dış Politikasında Paradigma Değişimi mi?”, доступно на: <http://www.ekopolitik.org/public/news.aspx?id=4344&pid=4082> , приступљено: 13/11/2020.

“AKP Parti Program”, доступно на: <http://eng.akparti.org.tr/english/partyprogramme.html#6> , приступљено: 19/11/2020.

“AKP Изборни манифест 2007” , доступно на: http://www.yayad.org.tr/resimler/ekler/718499c1c8cef67_ek.doc?tipi=&turu=&sube= , приступљено: 19/11/2020.

“AKP Изборни манифест 2011”, доступно на: <https://www.akparti.org.tr/media/318778/12-haziran-2011-genel-secimleri-secim-beyanamesi-1.pdf> , приступљено: 19/11/2020.

“AKP Изборни манифест 2015”, доступно на: <https://www.akparti.org.tr/media/318795/7-haziran-2015-edited.pdf> , приступљено: 19/11/2020.

http://www.mfa.gov.tr/devlet-bakanive-basabakan-yardimcisi-sayin-ali-babacan-ile-disisleri-bakani-sayin-ahmet-davutoglu_nun-devirteslim-vesilesiyle.tr.mfa , приступљено: 20/11/2020.

“Turkey’s New Foreign-Policy Strategy: Local, Regional and Global Dimensions” доступно на: http://www.nbu.gov.ua/portal/natural/vonu/Sip/2009_13/pdf/t14v13s648-653.pdf , приступљено: 20/11/2020.

Ahmet Davutoğlu, “Turkey's Zero-Problems Foreign Policy”, *Foreign Policy*, 20.05.2010, доступно на: <https://foreignpolicy.com/2010/05/20/turkeys-zero-problems-foreign-policy/> , приступљено: 20/11/2020.

Ahmet K. Han and Behlül Özkan, “Turkey and United States in Syria: Allies, Frenemies, or Worse?,” *Turkey Series*, September 15, 2017, доступно на: <http://www.gmfus.org/publications/turkey-andunited-states-syria-allies-frenemies-or-worse> , приступљено: 29/11/2020.

David Gardner, "Turkey's Foreign Policy of 'Precious Loneliness'," *Financial Times*, November 16, 2015, доступно на: <https://www.ft.com/content/69662b36-7752-11e5-a95a-27d368e1ddf7> , приступљено: 29/11/2020.

<https://www.khas.edu.tr/tr/haberler/khas-turk-dis-politikasi-kamuoyu-algilari-arastirmasi-2017-yili-sonuclari-aciklandi> , приступљено: 29/11/2020.

Ahto Lobjakas, "South Caucasus: Prospects For Regional Stability Pact Recede", доступно на: <http://www.rferl.org/content/article/1068369.html> , приступљено: 29/11/2020

Natalie Tocci, "The Stability Pact Initiatives: Reactions and Perspectives", доступно на: <http://www.ceri-sciencespo.com/archive/june01/tocci.pdf> , приступљено: 29/11/2020.

<http://www.s-cica.org/page.php?lang=1>, приступљено: 13/11/2020.

Доступно на: https://www.oic-oci.org/page/?p_id=52&p_ref=26&lan=en, приступљено: 13/11/2020.

Доступно на: http://www.mfa.gov.tr/turkey_s-development-cooperation.en.mfa , приступљено: 21/11/2020.

<https://www.tika.gov.tr/tr/koordinatorlukler> , приступљено: 21/11/2020.

Matein Khalid, "Transformation of Turkey", 19.05.2010, доступно на: <https://www.khaleejtimes.com/editorials-columns/transformation-of-turkey> , приступљено: 21/11/2020.

Senem Aydın, Ali Çarkoğlu, "EU Conditionality and Democratic Rule of Law in Turkey", доступно на: https://fsi-live.s3.us-west-1.amazonaws.com/s3fs-public/EU_Conditionality%2C_Rule_of_Law_in_Turkey.pdf, приступљено: 21/11/2020.

Peter Kenyon, "The Turkish Model: Can It Be Replicated?", *NPR*, 6 January 2012, доступно на: <https://www.npr.org/2012/01/06/144751851/the-turkish-model-can-it-be-replicated> , приступљено: 21/11/2020.

Sinan Ülgen, "From Inspiration To Aspiration Turkey in the New Middle East", *Carnegie Papers*, December 2011, pp.4-12; доступно на: https://carnegieendowment.org/files/turkey_mid_east.pdf , приступљено: 21/11/2020.

Martha Bayles, *The Guided and the Misguided, What soap operas at home and abroad teach us*, *Claremont Review of Books*, vol.11, no.3, 2011, доступно на: <https://claremontreviewofbooks.com/the-guided-and-the-misguided/> , приступљено: 22/11/2020.

"Relations with the Balkan Region," Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Turkey, доступно на: <http://www.mfa.gov.tr/relations-with-the-balkan-region.en.mfa>, приступљено: 21/10/2020.

"Tadić: Srbija nikad neće podržati referendum o podjeli BiH", 26.04.2011, доступно на: <https://www.vijesti.me/svijet/balkan/363755/tadic-srbija-nikad-nesce-podrzati-referendum-o-podjeli-bih>, приступљено: 31/10/2020.

“Turkey: A Factor of Regional Stability,” *Helsinki Bulletin*, No. 64, May 2010, доступно на: <http://helsinki.org.rs/doc/HB-No64.pdf> , приступљено: 14/10/2020.

“The National Assembly of the Republic of Serbia (RS Official Gazette, No. 14/09 – revised text),” National Assembly of the Republic of Serbia, (March 1, 2010), доступно на: <http://www.parlament.gov.rs/upload/archive/files/eng/pdf/2010/deklaracija%20o%20srebrenici%20ENG.pdf> , приступљено: 14/10/2020.

“Ankara Summit Declaration,” Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Turkey, May 15, 2013, доступно на: http://www.mfa.gov.tr/ankara-summit-declaration-adopted-at-the-conclusion-of-turkey--bosnia-herzegovina--serbia-trilateral-summit_-15-may-2013_-ankara.en.mfa; приступљено: 31/10/2020.

“Erdogan Vows to Help Build Serbia-Bosnia Highway,” *Balkan Insight*, January 29, 2018, доступно на: <https://balkaninsight.com/2018/01/29/turkey-s-erdogan-promises-to-help-build-serbia-bosniahighway-01-29-2018/>, приступљено: 13/09/2020.

“Tight Security Surrounds Turkey’s Erdogan in Serbia,” *Balkan Insight*, October 10, 2017, доступно на: <https://balkaninsight.com/2017/10/10/high-security-measures-follows-erdogans-visit-to-serbia-10-09-2017/>, приступљено: 13/09/2020.

“Vucic attacked, hit with stones in Srebrenica”, 11.07.2015, доступно на: https://www.b92.net/eng/news/politics.php?yyyy=2015&mm=07&dd=11&nav_id=94733 , приступљено: 21/10/2020.

Vesna Perić Zimonjić, “Balkans Bristles Under Turkey’s Gaze”, 12.07.2012, доступно на: <http://www.ipsnews.net/2012/07/balkans-bristle-under-turkeys-gaze/> , приступљено: 13/09/2020.

<https://www.ziraatbank.com.tr/en/our-bank/about-us/ziraat-finans-group/subsidiaries-abroad-foreing-branches-and-representative-offices#accordion2> , приступљено: 11/10/2020.

https://www.tika.gov.tr/tr/haber/bir_koca_sinan_eseri_sokollu_mehmet_pasa_koprusu_drina_koprusu_tika_tarafindan_restore_ediliyor-3571 , приступљено: 11/10/2020.

“Bir Koca Sinan Eseri, Sokollu Mehmet Paşa Köprüsü (Drina Köprüsü) TİKA Tarafından Restore Ediliyor”, Доступно на: https://www.tika.gov.tr/tr/haber/bir_koca_sinan_eseri_sokollu_mehmet_pasa_koprusu_drina_koprusu_tika_tarafindan_restore_ediliyor-3571 , приступљено: 11/10/2020.

“Bosnia Presidency Chair Cancels Meeting with Turkish FM”, Доступно на: <https://balkaninsight.com/2011/01/30/bosnia-presidency-chair-cancels-meeting-with-turkish-fm/>, приступљено: 11/10/2020.

“Dodik doesn’t step back: Turkey must recognize Genocide of 1.5 million Armenians”, 23.04.2015, Доступно на: <https://armenpress.am/eng/news/802924/dodiky-chi-ynkrkum-turqian-petq-e-tchanachi-15-milion-hayeri.html> , приступљено: 11/10/2020.

“Türkiye-Bosna Hersek-Sırbistan Üçlü İş Forumu Sonuç Raporu” 04.11.2015, доступно на: <https://www.deik.org.tr/uploads/turkiye-bosna-hersek-sirbistan-is-forumu.pdf> , приступљено: 12/10/2020.

“Türkiye-Bosna Hersek-Sırbistan Üçlü İş Forumu Sonuç Raporu” 26.10.2016, доступно на: <https://baib.gov.tr/files/downloads/PageFiles/89a7be40-d686-4888-93b68ce28c4523d5/Files/sonu%C3%A7%20raporu.pdf> , приступљено: 12/10/2020.

<https://www.mfa.gov.rs/en/foreign-policy/bilateral-cooperation/bosnia-and-herzegovina>, приступљено: 11/10/2020

“Потписана Декларација о економској и трговинској сарадњи Србије, Турске и БиХ” 04.05.2013, доступно на: <https://arhiva.mtt.gov.rs/en/releases-and-announcements/declaration-on-economic-trade-cooperation-of-serbia-bih-and-turkey-signed/> , приступљено: 11/10/2020

“New Trade Agreement Signed Between Serbia and Turkey,” Republic of Turkey Ministry of Trade, January 30, 2018, доступно на: <http://mtt.gov.rs/en/releases-and-announcements/new-free-tradeagreement-signed-between-serbia-and-turkey/>, приступљено: 11/10/2020.
Доступно на: <https://www.mfa.gov.tr/relations-between-turkey-and-serbia.en.mfa> , приступљено: 11/10/2020.

“Serbia, Turkey Sign Agreements to Boost Trade,” Balkan Insight, October 10, 2017, доступно на: <https://balkaninsight.com/2017/10/10/serbia-turkey-sign-agreements-to-boost-trade-10-11-2017/>, приступљено: 12/10/2020.

“Serbia-Turkey Business Forum”, 07.10.2019, доступно на: <https://cordmagazine.com/events/faces-and-places/serbia-turkey-business-forum/> , приступљено: 12/10/2020.

доступно на: <https://www.trade.gov.tr/free-trade-agreements/serbia> , приступљено: 12/10/2020.

“Turkey's Teknotes to build 320 MW TPP in Serbia's Despotovac – municipality”, 22.04.2013, доступно на: <https://seenews.com/news/turkeys-teknotes-to-build-320-mw-tpp-in-serbias-despotovac-municipality-348335> приступљено: 12/10/2020.

“Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti İle Sırbistan Cumhuriyeti Hükümeti Arasında Ekonomik İşbirliği Anlaşması”, доступно на: <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2010/02/20100213-1.htm> приступљено: 12/10/2020.

“Cumhurbaşkanı Abdullah Gül, Belgrad’da”, Milliyet, 26.09 .2009, доступно на: <http://www.milliyet.com.tr/sayin-gul--sayin-gul-/dunya/haberdetay/26.10.2009/1154798/default.htm> , приступљено: 12/10/2020.

“Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti İle Sırbistan Cumhuriyeti Hükümeti Arasında Ekonomik İşbirliği Anlaşması”, доступно на: <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2010/02/20100213-1.htm> , приступљено: 12/10/2020.

“Sırbistan Ülke Notları”, DEİK, 2011, pp.9-12, доступно на: <https://docplayer.biz.tr/8749033-Sirbistan-ulke-notlari-agustos-2011.html> , приступљено: 12/10/2020.

“Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti İle Sırbistan Cumhuriyeti Hükümeti Arasında Tarımsal İşbirliği Konulu Mutabakat Zaptı”, доступно на: <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2013/05/20130503-2.htm> , приступљено: 12/10/2020.

“Tarımda Türkiye-Sırbistan İşbirliği”, 08.02.2012, Web Tarım TV, доступно на: <https://www.tarimtv.gov.tr/tr/video-detay/tarmda-trkiyesrbistan-bir-876> , приступљено: 12/10/2020.

“Sırbistan Türkiye İş Forumu Sonuç Raporu” DEİK, 10.10.2017, доступно на: <https://www.deik.org.tr/uploads/web-rapor-sirbistan-turkiye-is-forumu-10-ekim-2017.pdf> , приступљено: 12/10/2020.

“Country of Destination Rank/Origin, by Value of Exports/Imports,” Statistical Office of the Republic of Serbia, доступно на: <http://data.stat.gov.rs/Home/Result/170401?languageCode=en-US> , приступљено: 12/10/2020.

<http://www.ras.gov.rs/uploads/2018/08/why-invest-small.pdf> , приступљено: 12/10/2020.

“Sırbistan’da 400’ü aşkın Türk firması faaliyet gösteriyor”, Anadolu Ajansı, 06.09.2018, доступно на: <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/sirbistanda-400u-askin-turk-firmasi-faaliyet-gosteriyor/1247929> приступљено: 12/10/2020.

<http://www.jeanci.com/> , приступљено: 12/10/2020.

“Turski "Beko" otvorio kancelariju u Beogradu” 25.01.2015, Преузето из <https://www.rts.rs/page/stories/sr/story/13/Ekonomija/1959159/> , приступљено: 12/10/2020.

“Halkbank, Sacanska Banka’nın yüzde 76,76’ini devraldı”, доступно на: https://www.halkbank.com.tr/images/misc/yatirimciliskileri/basin_iliskileri/2015/cacanska_basin_bulteni200315.pdf, приступљено: 12/10/2020.

“Burak Omeroglu, regionalni direktor kompanije Turkish Cargo za istočnu Evropu i Rusiju - U Beogradu ćemo napraviti robno-transportni centar”, 06.10.2015, доступно на: <https://www.ekapija.com/people/1256263/burak-omeroglu-regionalni-direktor-kompanije-turkish-cargo-za-istocnu-evropu-i-rusiju> , приступљено: 12/10/2020.

“Odobreni čarter letovi za dva turska avio prevoznika”, 05.06.2015, dostupno na: <https://www.novosti.rs/vesti/turizam.90.html:551611-Odobreni-carter-letovi-za-dva-turska-avio-prevoznika>

“Turska odobrila čarter letove Er Srbiji”, 11.05.2015, dostupno na: <https://www.novosti.rs/vesti/turizam.90.html:547568-Turska-odobrila-carter-letove-Er-Srbiji> ,
приступљено: 12/10/2020.

TIKA званична веб страница, TIKA, Доступно на: <https://www.tika.gov.tr> ,
приступљено: 12/10/2020.

“Yunus Emre Institute”званична веб страница, dostupno na: <https://www.yee.org.tr>,
приступљено: 11/10/2020.

Yunus Emre Enstitüleri açılmaya başlandı”, 23.10.2009, dostupno na: <https://www.hurriyet.com.tr/yunus-emre-enstituleri-acilmaya-baslandi-12757551> ,
приступљено: 11/10/2020.

“Balkanlar’da Kültürel Miras Yeniden İnşa Ediliyor”, 18.02.2014, dostupno na: <https://www.yee.org.tr/tr/haber/balkanlarda-kulturel-miras-yeniden-insa-ediliyor> ,
приступљено: 11/10/2020.

“Türkoloji Projesi Kapsamında Yurt Dışında İşbirliği Protokolü İmzaladığımız Üniversitelere Yönelik Desteklerimiz”, 20.02.2015, dostupno na: <http://www.yee.org.tr/turkiye/tr/turkoloji-desteklerimiz>,
приступљено: 11/10/2020.

“The Rise of Diyanet: the Politicization of Turkey’s Directorate of Religious Affairs”, *The Turkey Analyst*, 09.10.2015, dostupno na: <https://www.turkeyanalyst.org/publications/turkey-analyst-articles/item/463-the-rise-of-diyamet-the-politicization-of-turkey%E2%80%99s-directorate-of-religious-affairs.html> ,
приступљено: 11/10/2020.

“Majka Turska kao majka Rusija” 11.10.2017, DW, dostupno na: <https://www.dw.com/sr/majka-turska-ka-majka-rusija/a-35890521>,
приступљено: 12/10/2020.

“Türkiye her alanda Sırbistan'a desteğini sürdürüyor”, 12.07.2017, dostupno na: <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/turkiye-her-alanda-sirbistana-destegini-surduruyor/859496> ,
приступљено: 12/10/2020.

DEİK званична веб страница dostupno na: <https://www.deik.org.tr/deik-about-us> ,
приступљено: 12/10/2020.

“Sırbistan Güveni ve Alt Yapıyı Sağlarsa Türk İşadamı Yatırıma Hazır”, 14.02.2013, dostupno na: <http://www.tobb.org.tr/Sayfalar/Detay.php?rid=1399&lst=Haberler>, 26.02.2015
приступљено: 12/10/2020.

“Türk Bankacılık Sektörü Sırbistan’la Tecrübe Paylaşımına Açık”, 05.02.2013, dostupno na: <http://www.tobb.org.tr/Sayfalar/Detay.php?rid=1387&lst=Haberler> ,
приступљено: 12/10/2020.

UKİD званична веб страница доступно на: <https://ukid.org.tr/hakkimizda/>, приступљено: 12/10/2020.

“UKİD’е Sırbistan’da Büyük İlgi”, 14.09.2013, доступно на: http://www.ukid.org.tr/haber/genel_3/ukide-sirbistanda-buyuk-ilgi/305.html, приступљено: 12/10/2020.

İAV званична веб страница, доступно на: <http://www.iav.org.tr/hakkimizda.aspx>, приступљено: 12/10/2020.

“Türkiye-Sırbistan Ekonomik İlişkilerin Geliştirilmesi Sempozyumu”, 25 Şubat, Belgrad, доступно на: <http://www.iib.org.tr/files/downloads/PageFiles/%7B52631b54-72e8-46f9-9e05-a35290a97aee%7D/Files/SempozyumProgrami.pdf>, приступљено: 12/10/2020.

“Yabancı Gözüyle Türk Dizileri”, 21.02.2012, доступно на: <https://www.sabah.com.tr/yasam/yabanci-gozuyle-turk-dizileri-2130617>, приступљено: 13/10/2020.

“Burak Özçivit Ders Konusu Oldu” 15.10.2013, доступно на: <https://www.sabah.com.tr/aktuel/2013/10/15/burak-ozcivit-ders-konusu-oldu>, приступљено: 13/10/2020.

“Troya Belgrad”’da Seyirciyle Buluştu”, 07.03.2011, доступно на: <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/troya-belgradda-izleyiciyle-bulustu-227820>, приступљено: 13/10/2020.

“Yurtdışı Yatırım Ülke Profili”, TC Belgrad Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, доступно на: <https://ticaret.gov.tr/data/5b8a43355c7495406a227715/Yurt%20D%C4%B1%C5%9F%C4%B1%20Yat%C4%B1r%C4%B1m%20%C3%9Clke%20Profili-S%C4%B1rbistan-2020.pdf>, приступљено: 13/10/2020.

<http://pristine.be.mfa.gov.tr/Mission/ShowInfoNote/341735>, приступљено: 23/12/2022.

“Kosovo Force (KFOR) Kosovo Force (KFOR)” доступно на: https://www.nato.int/kfor/structur/nations/placemat/kfor_placemat.pdf, приступљено: 23/12/2022.

“Serbia has no plans to introduce anti-Russian sanctions, says foreign minister”, TASS, 26.09.2018, доступно на: <https://tass.com/world/1032717>, приступљено: 21/12/2022.

“RFE: Serbia votes against UN resolution on Crimea”, N1, 8.12.2020, доступно на: <https://rs.n1info.com/english/news/a681312-rfe-serbia-votes-against-un-resolution-on-crimea/>, приступљено: 21/12/2023.

Vuk Vuksanovic, “Serbs Are Not “Little Russians”, *The American Interest*, 26.07.2018, доступно на: <https://www.the-american-interest.com/2018/07/26/serbs-are-not-little-russians/>, приступљено: 21/12/2022.

“Keynote address of Prime Minister Designate Ana Brnabic”, *The Government of Republic of Serbia*, 28 Октобар 2020, доступно на: <https://www.srbija.gov.rs/tekst/en/130345/keynote-address-.php>, приступљено: 09/11/2020.

‘National Security Strategy of the Republic of Serbia’, *Ministry of Defence Republic of Serbia*, 27 децембар 2019, p.7, доступно на: <http://www.mod.gov.rs/eng/4350/strategije-4350>, приступљено: 19/12/2020.

“National Security Strategy of the Republic of Serbia”, *The Military Intelligence Agency*, October 2009, p.21, <http://www.voa.mod.gov.rs/documents/national-security-strategy-of-the-republic-of-serbia.pdf>, приступљено: 21/12/2022.

‘Serbia adopts new IPAP with NATO’, *European Western Balkans*, 8 November 2019, доступно на: <https://europeanwesternbalkans.com/2019/11/08/serbia-adopts-new-ipap-with-nato/>, accessed 25-06-2020

Sasa Dragojlo, “NATO Visit Highlights Serbia’s Strategic Balancing Act”, *Balkan Insight*, 18 November 2015, доступно на: <https://balkaninsight.com/2015/11/18/nato-visit-highlights-serbia-s-strategic-balancing-act-11-17-2015/>, приступљено: 21/12/2022.

“Slavic Brotherhood 2019 military exercise begins in Serbia”, *TASS*, 15 June 2019, доступно на: <https://tass.com/defense/1063934>, приступљено: 21/12/2022.

“Turkey, Russia sign deal on supply of S-400 missiles”, *Reuters*, 29.11.2018, доступно на: <https://www.reuters.com/article/us-russia-turkey-missiles-idUSKBN1EN0T5>, приступљено: 09/11/2020.

Franz-Stefan Gady, ‘Serbia’s Foreign Policy: Stuck Between a Rock and a Hard Place?’, *The National Interest*, 14 October 2014, доступно на: <https://nationalinterest.org/feature/serbia%E2%80%99s-foreign-policy-stuckbetween-rock-hard-place-11454>, приступљено: 13/11/2020.

Gjergji Vurmo, “The EU and the Western Balkans – Serving the purpose of enlargement”, *BiEPAG Blog*, 20 September 2021, доступно на: <https://biepag.eu/uncategorized/the-eu-and-the-western-balkans-serving-the-purposeof-enlargement/>, приступљено: 13/11/2020.

Francisco de Borja Lasheras and Vessela Tcherneva, “Is the EU losing the Western Balkans? What local experts think”, *European Council on Foreign Relations*, 05.08.2015, доступно на: https://www.ecfr.eu/article/is_the_eu_losing_the_western_balkans_what_local_experts_think3093,

“Enlargement: new enlargement methodology will be applied to Montenegro and Serbia”, *Council of the EU*, 11 May 2021, доступно на: <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2021/05/11/enlargement-newenlargement-methodology-will-be-applied-to-montenegro-and-serbia/> приступљено: 13/11/2020.

“The Plot against American Foreign Policy: Can the Liberal Order Survive?,” *Foreign Affairs*, Vol.96, No.3, 2017, pp. 2–9, доступно на: <https://www.foreignaffairs.com/articles/united-states/2017-04-17/plot-against-american-foreign-policy>, приступљено: 09/11/2020.

“Beginning of gas distribution through Turkish Stream to Serbia uncertain”, 10.01.2020, доступно на: <https://n1info.ba/english/news/a403119-beginning-of-gas-distribution-through-turkish-stream-to-serbia-uncertain/>, приступљено: 13/05/2023.

“TurkStream gas pipeline crucial for Serbia: President”, 08.01.2020, доступно на: <https://www.aa.com.tr/en/economy/turkstream-gas-pipeline-crucial-for-serbia-president/1696802>, приступљено: 13/05/2023.

“Beograd “pokriven” do polovine 2022 Bajatović: Dobili Smo Zadatak Od Vrhа државе да се спроведе газификација у целој земљи”, 03.01.2021 доступно на: <https://www.novosti.rs/ekonomija/vesti/951090/beograd-pokriven-polovine-2022-bajatovic-dobili-smo-zadatak-vrha-drzave-sprovede-gasifikacija-celoj-zemlji>, приступљено: 13/05/2023.

“Serbia opens Russian-Turkish gas project portion”, 01.01.2021, доступно на: <https://www.euractiv.com/section/energy/news/serbia-opens-russian-turkish-gas-project-portion/>, приступљено: 13/05/2023.

Списак учесника интервјуа

Србија

1. Слободан Јанковић- вишим научним сарадником и начелником Центра за земље окружења и медитеранске земље на Институту за међународну политику и привреду,
2. Владимир Ајзенхамер- доцент на предмету Међународни односи на Факултету безбедности, Београд,
3. Владимир Трапара- вишим научним саветником на Институту за међународну политику и привреду, Београд,
4. Тео Таранис- Форум академских иницијатива 10 из Новог Пазара
5. Стефан Јојић- Докторанд Факултета политичких наука Универзитета у Београду
6. Србољуб Пеовић- Истраживач сарадник Института за европске студије
7. Медин Халиловић- репортер TRT World
8. Вук Вуксановић- вишим истраживачем у Београдском центру за безбедносну политику (BSCP) и сарадником LSE IDEAS.
9. Селахудић Фетић- Главни и одговорни уредник Агенције САНА

Турска

1. Ahmet Süha Umar- Бивши амбасадор Турске у Београду
2. Oya Dursun Özkanca- Професор политичких наука, додељена катедра за међународне студије, Елизабетхтовн Цоллеге
3. İrfan Kaça Ülger - Професор политичких наука на Универзитету Коцаели.
4. Dilek Kütük- новинар TRT World
5. Erdem Eren- Асистент за истраживање на Универзитету Румели
6. Hamdi Fırat Büyüк- овинар и политички аналитичар у Балкан Инсигхту (Balkan Insight)
7. Mehmet Yılmazata- саветник за образовање у Амбасади Турске у Београду
8. Cengiz Tufan- председник MÜSİAD-а Србија
9. Murat Necip Arman- професор на Универзитету Аидин Аднан Мендерес
10. интервју аутора са званичником Института Јунус Емре Београд, Decembar 2019.

Питања за интервју (на српском)

Поштовани учесници,

Овај интервју се изводи у оквиру докторског рада под насловом “Турска И Србија Од Тензија До Сарадње: Билатерални Односи У Периоду 2009–2019” под вођством ментора Проф. др. Драгана Ђукановића на Универзитету у Београду, на Факултету политичких наука, у одељењу за међународне односе.

Хвала Вам што сте учествовали у „интервјуу за стручњаке“ који садржи 8 питања и има за циљ истраживање и анализу међународних политика Републике Турске према Западном Балкану које су се промениле и развиле у десетогодишњем периоду између 2009. и 2019. године; на примеру Србије као специфично случаја. Верујемо да ће Ваше оцене, коментари, мишљења и препоруке значајно допринети докторском раду и истраживачкој литератури.

Волели бисмо да нагласимо да ће подаци из интервјуа бити правилно заштићени и да ћемо у процесу извештавања добити одобрење са Ваше стране за директне или индиректне референце. волели бисмо да наведемо Ваше име у библиографији као интервјусаног стручњака / интервјусане стручњакиње уз Ваше знање и пристанак.

Дужина Ваших одговора није ограничена, а можете и да оставите нека питања без одговора.

Хвала Вам још једном на пажњи, подршци и сарадњи.

С поштовањем,

Фатма Гамзе Чакмак / Fatma Gamze Çakmak

Универзитет у Београд

ПИТАЊА ЗА ИНТЕРВЈУ

1. Зашто је Западни Балкан —укључујући Србију, Црну Гору, Босну и Херцеговину, Северну Македонију, Косово и Метохије и Албанију—значајан за спољне послове Републике Турске?
2. Иако постоји неколико проблема —као признање независности покрајине Косова и Метохије— билатерални односи између Турске и Србије су интензивирани већ од 2009. Према Вашем мишљењу, шта су најважнији разлози за то? Мислите ли да ово интензивирање односа је повезано с променом равнотеже међународних политика на простору — на пример успоравање чланства балканских земаља у Европској унији, ојачање „ванзападних“ актера у регионалској економији и политици? Ако јесте, шта је, и на који начин, по Вашем мишљењу, утицало на то?
3. Је ли Турска важна снага у Србији? Према међународним политикама Републике Србије, је ли Турска једна од алтернатива Западу и другим снагама изван Запада? Да ли ово интензивирање односа између Србије и Турске би утицало (било повољно или неповољно) на односе Републике Србије са другим великим силама?
4. Да ли чланство Републике Турске у НАТО-у има добар / лош утицај на однос са Србијом?
5. Које циљеве и која очекивања има Турска у Србији?
6. У којим сферама (економска-политичка-културна) је Турска моћна, а у којим слаба?
7. Које предности и претње има међународна политика Републике Турске у Србији?
8. Шта су Ваше препоруке о спољним послама Републике Турске у Србији?

Хвала Вам на времену.

Питања за интервју (турски)

Sayın Katılımcı

Bu mülakat Belgrad Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde Prof. Dr. Dragan Đjukanović danışmanlığında yürütülen “From Tensions to Cooperation: Turkey-Serbia Relations Between 2009-2019” başlıklı tez kapsamında gerçekleştirilmektedir.

Türkiye'nin 2009-2019 yılları arasındaki 10 yıllık süreçte değişen ve ivme kazanan Batı Balkanlara yönelik Türk Dış Politikası'nı “Sırbistan” örnek olayı özelinde araştırma ve inceleme amacıyla hazırlanmış 8 soruluk “uzman mülakatına” katıldığınız için teşekkür ederiz. Değerlendirme, yorum, görüş ve önerilerinizin hem doktora tezine hem de araştırma ile ilgili yazına önemli katkılar sağlayacağı inancındayız.

Mülakat verilerinin usulüne uygun olarak korunacağı ve raporlama aşamasında doğrudan ya da dolaylı atıflar için sizden onay alınacağını vurgulamak isteriz. Bilgi ve müsaadenizle isminizi, kaynakça kısmında mülakat gerçekleştirilen uzman olarak listelemek isteriz.

Sorulara istediğiniz uzunlukta cevap verebilir; istemediğiniz soruları da yanıtız bırakabilirsiniz.

İlgi, destek ve iş birliğiniz için tekrar teşekkür ederim.

Saygılarımla.

Fatma Gamze Çakmak

Belgrad Üniversitesi

MÜLAKAT SORULARI

1. Türk dış politikası açısından Sırbistan, Karadağ, Bosna-Hersek, Kuzey Makedonya, Kosova ve Arnavutluk'u kapsayan Batı Balkanlar neden önemlidir?
2. 2009 yılından itibaren Türkiye-Sırbistan ikili ilişkilerinde (Örneğin Kosova ve Metohija bölgesinin bağımsızlığının tanınması gibi bazı konularda anlaşmazlık olmasına rağmen) bir artış söz konusu. Sizce bu artışın en önemli sebepleri nelerdir? Bu artışın bölgedeki uluslararası siyasetin dengelerinin değişmesiyle -bölge ülkelerinin AB üyeliğinin gecikmesi, Batı dışı aktörlerin bölge ekonomisi ve siyasetinde güç kazanması gibi- bir ilgisi var mıdır? Varsa, hangi faktörler, nasıl etkilemiştir?
3. Türkiye Sırbistan'da önemli bir güç müdür? Sırbistan'ın uluslararası siyaseti açısından Türkiye, Batı'ya ve Rusya, Çin, UAE gibi batı dışı güçlere alternatif midir? Artan Sırbistan-Türkiye ilişkileri, Sırbistan'ın diğer büyük güçlerle ilişkilerini olumlu/olumsuz etkiler mi?
4. Türkiye'nin NATO üyesi olması Sırbistan ile ilişkilerini olumlu/olumsuz etkiler mi?
5. Türkiye'nin Sırbistan'daki amaç ve beklentileri nelerdir?
6. Sırbistan'da Türkiye'nin güçlüve zayıf olduğu alanlar (ekonomik-siyasi-kültürel) nelerdir?
7. Türk dış politikasının Sırbistan'da sahip olduğu fırsatlar ve tehditler nelerdir?
8. Türkiye'nin Sırbistan'daki dış politikasına ilişkin önerileriniz nelerdir?

Vakit ayırdığınız için teşekkür ederiz.

Биографија аутора

Кандидаткиња Фатма Гамзе Цакмакрођена је 1988. године у Коњи, Турска. Након завршене основне и средњешколе у истом граду, универзитетско образовање стекла је на Универзитету у Анкари, на Факултету политичких наука, одсек за политичку науку и јавну управу 2011. године. Између 2012. и 2015. године радила је као помоћница специјалисте у државној банци. У периоду 2011-2015, завршила је мастер студије из области политичких наука на Универзитету Селчук и Универзитету у Истанбулу.

2015. године положила је испит при Министарству националног образовања Републике Турске и стекла право студирање у иностранству. Као део стипендије коју је добила, послата је у Београд у име Универзитета Тракија/Едирнене студије балканских студија. Од 2015. године наставља докторске студије на Универзитету у Београду, на Факултету политичких наука, одсек за међународне односе.

Њена академска интересовања укључују спољну политику Турске, балканску политику Турске, односе мања западног Балкана међусобно и са другим великим геополитичким силама у региону.

Кандидаткиња даје свој допринос недељним извештајима о Балкану које објављује Балкански институт Универзитета Тракија у вестима које пише о Србији и Црној Гори. Цакмак, која је такође одговорна за балканску редакцију националног часописа *Дипломатија и Стратегија* сарцензијом у Турској, пише чланке о анализи Западног Балкана и припрема недељне вести о земљама у региону.

Неки од објављених радова кандидаткиње:

Çakmak, F. G., Kosova'da Avrupa Birliği: Eulex Misyonu Hakkında Eleştirel Bir Değerlendirme (European Union In Kosovo: A Critical Assessment About Eulex Mission), *The Journal of Academic Social Science*, No.96, 2019, pp.383-398.

Çakmak, F.G., "Valter Avrasya Çağını Müjdeliyor!" *Aydınlık Gazetesi*, 5 Nisan 2020.

Çakmak, F. G., Kosova'da Yaklaşan Seçimler, Süregiden Sorunlar, Diplomasi ve Strateji Dergisi, 3 Şubat 2021, <https://www.dsjournal.org/kosovada-yaklasan-secimler/>

Çakmak, F. G., "Edilgen" ve "Kırılğan" Barış Dayton 25 Yaşında, *Diplomasi ve Strateji Dergisi*, 9 Aralık 2020, <https://www.dsjournal.org/edilgen-ve-kirilgan-baris-dayton-25-yasinda/>

Çakmak, F. G., Batı Balkanlarda Çin-AB Rekabeti, *Diplomasi ve Strateji Dergisi*, 23 Eylül 2020, <https://www.dsjournal.org/bati-balkanlarda-cin-ab-rekabeti/>

Çakmak, F. G., Küresel Aktörlerin Balkan Jeopolitiğine Etkileri, *Diplomasi ve Strateji Dergisi*, 27 Ağustos 2020, <https://www.dsjournal.org/kuresel-aktorlerin-balkan-jeopolitigine-etkileri/>

Прилог 1.

Изјава о ауторству

Име и презиме аутора: Fatma Gamze Çakmak

Број индекса: 15/2016

Изјављујем

да је докторска дисертација под насловом

Турска и Србија од тензија до сарадње: билатерални односи у периоду 2009-2019

- године резултат сопственог истраживачког рада;
- да дисертација у целини ни у деловима није била предложена за стицање друге дипломе према студијским програмима других високошколских установа; да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршио ауторска права и користио интелектуалну својину других лица.

Београду,

Потпис аутора

Прилог 2.

Изјава о истоветности штампане и електронске верзије докторског рада

Име и презиме аутора: **Fatma Gamze Çakmak**

Број индекса: **15/2016**

Студијски програм: **Докторске студије политикологије – Међународне и европске студије**

Наслов рада: **“Турска и Србија од тензија до сарадње: билатерални односи у периоду 2009-2019”**

Ментор: проф. **Др. Драган Ђукановић**

Изјављујем да је штампана верзија мог докторског рада истоветна електронској верзији коју сам предао ради похрањена у **Дигиталном репозиторијуму Универзитета у Београду.**

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци везани за добијање академског назива доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Београду.

Потпис аутора

У Београду,

Прилог 3.

Изјава о коришћењу Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Светозар Марковић” да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду унесе моју докторску дисертацију под насловом:

“Турска и Србија од тензија до сарадње: билатерални односи у периоду 2009-2019”
која је моје ауторско дело.

Дисертацију са свим прилозима предао сам у електронском формату погодном за трајно архивирање. Моју докторску дисертацију похрањену у Дигиталном репозиторијуму Универзитета у Београду и доступну у отвореном приступу могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучио.

1. Ауторство (CC BY)
- 2. Ауторство – некомерцијално (CC BY-NC)**
3. Ауторство – некомерцијално – без прерада (CC BY-NC-ND)
4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима (CC BY-NC-SA)
5. Ауторство – без прерада (CC BY-ND)
6. Ауторство – делити под истим условима (CC BY-SA)

Потпис аутора

У Београду,

1. Ауторство. Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце, чак и у комерцијалне сврхе. Ово је најслободнија од свих лиценци.

2. Ауторство – некомерцијално. Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела.

3. Ауторство – некомерцијално – без прерада. Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела. У односу на све остале лиценце, овом лиценцом се ограничава највећи обим права коришћења дела.

4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима. Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада.

5. Ауторство – без прерада. Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела.

6. Ауторство – делити под истим условима. Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада. Слична је софтверским лиценцама, односно лиценцама отвореног кода